ש. אנ-סקי

געזאמעלטע שריפטן

№ 81.
J.

ש. אַנ-סקי

(שלמה-זנוויל ראַפּאָפּאָרט)

געזאַמעלטע שריפטען

פינפטער באַנד

פערלאַג „אַנ-סקי"

ווילנאָ-וואַרשאַ-ניו-יאָרק תרפ"ח — 1928

אויסגעפיהרט דורכ'ן פערלאַג ש. שרעבערק.

פערקויף-געזעלשאַפט „צ ע נ ט ר אַ ל" וואַרשא

Printed in Poland.

SZ. AŃ—SKI.

tom piąty

ZNISZCZENIE GALICJI

Warszawa, 1922.

Wydawnictwo „AN—SKI" Wilno-Warszawa-Nowy-Jork.

SH. AN—SKY.

volume fifth

THE DESTRUCTION OF GALICIA

Warsaw 1922.

Publishing Company „AN-SKY" Vilno-Warsaw-New-York.

3

Bibliotheca Universitatis Tartuensis

1941: 6990

23483.

Druk. I. Hendlera Warszawa, Długa 26. Tel. 260 -19.

דער יודישער חורבן
פון פוילען גאליציע
און בוקאווינא פון טאג-בוך
תרע״ד-תרע״ז (1914-1917)

פערטער טייל

איבערדרוקען און איבערזעצען אהן דער ער-
לויבעניש פון אויטארס צואה-פערוואלטער
איז שטרענג פערבאטען.

Copyright Dr. Ch. Zhytlowsky
Marquand Ave Bronxville
New-York. U. S. A.

הילע פון יוסף זיידענבייטעל.

צינקאקלישען אויסגעפיהרט דורך ח. גאלדבערג.

דעם זאץ האט אויסגעפיהרט פייגע שריפטגיסעס.

געדרוקט ביי י. הענדלער ווארשא, דלוגע 26.

א

דעם 6-טען מאַי בין איך אָבגעפאָהרען פון קיעוו קיין לעמבערג. דאָס מאָל בין איך געפאָהרען נישט דורך בראָד, וואו די גאַנצע ליניע איז געווען פערש׳אָגען מיט מיליטער-צוגען, נאָר איבער וואָלאָטשיסק און טאַרנאָפאָל. די געגענד איז אין אָנפאַנג מלחמה אַריבער צו די רוסען כמעט אָהן שלאַכטען און אויפ׳ן גאַנצען וועג איז נישט געווען צו בעמערקען די סמנים פון מלחמה: נישט קיין פערברענטע דערפער און חרוב׳ע פאָל-וואַרקעס, נישט קיין פערלאָזענע שאַנצען און דראָט-פערצוימונ-גען. פון דער ווייטען זעהען זיך גאַנצע דערפער און קירכעס. אין פעלד—טורעמס היי, עס פיטערן זיך טשערעדעס פיה. אפילו די איינצעלנע וואונדען, וואָס די ערד האָט בעקומען, זעלטענע שאַנצען און סנאַריאַדען-גריבער, ווערען פערצויגען און פער-וואַקסען דורך דער שעפערישער קראַפט פון דער נאַטור, וועלכע האָט נאָר-וואָס ערוואַכט אונטער׳ן שיין פון דער פרילינג-זון. און דער מענש, דער פויער, וועלכער טרעפט זיך אויף די ווייט פונאַנדערגעוואָרפענע פעלדער, נעהמט אָנטייל אין דער

שעפערישער אַרבּייט. ער אַקערט די ערד, בּויט הייזער, פיהרט אין שטאָדט אַריין דאָרפישע סחורות. אין אַרומיגער נאַטור איז אַלץ דורכגעדרונגען מיט אַזאַ רוהיגקייט און זיכערקייט, אַז עס איז אונמעגליך פאָרצושטעלען זיך, אַז אין וועלכע-עס-איז הונדערט—הונדערט און פופציג וויאָרסט פון דאַנען קומען פאָר די פערבּיטערסטע בּלוטיגסטע שלאַכטען און אַז דער שטורם פון מלחמה דערנעהנטערט זיך אַהער צו אָט די רוהיגע פעלדער און דערפער.

נאָר אויף וויפיל דאָ, אויף די בּיידע זייטען וועג הערשט אַ פריהלינג-שטימונג און אַ נאַטור-שעפערישע זיכערקייט, אויף אַזויפיל הערשט אַ נערוועזע בּעוועגונג און אַ שטאַרקע צורודעדונג אויף דעם שמאָלען אונענדליכען אייזענבּאַהן-פּאַס, וועלכער ציהט זיך דורך פעלדער און וועלדער צו די בּלוטיגע און שטורמדיגע ערטער. יעדע עטליכע מינוט טראָגען זיך דורך אָנגעפּאַקטע מיליטער-צוגען. אַלע סטאַציעס זענען געפּאַקט מיט מיליטער. אונזער צוג, אַ קוריער-צוג, וועלכער דאַרף אָנקומען אין לעמבּערג איינס אַ זייגער בּייטאָג, קומט אָן ניין אין אָווענד. אונז קומט אויס כמעט אויף יעדער סטאַציע צו שטעהן שעה'ן לאַנג און דורכלאָזען צוגען מיט מיליטער, מיט סנאַריאַדען, מיט האַרמאַטען. אין דערזעלבּער צייט קומען אונז אַנטקעגען צוגען מיט פערוואונדעטע, געפאַנגענע, אַנטלאָפענע. אָט געהט דורך אַ סאַניטאַר-צוג. אין אַלע פענסטער זעהען זיך פערבּינטעוועטע קעפּ, הענד און אַנדערע טיילען פון גוף. קוקען אַרויס ערנסטע, בּלייכע, צעוויטיגטע פנימ'ער, טרויעריג-נייגיריגע בּליקען און זאַלע ציהען זיך צו דער פריהלינג-זון.

נאָך דעם צוג—אַ משא-צוג אָנגעפּאַקט מיט געפאַנגענע. עס דוכט זיך, אַז זיי זיצען איינע בּיי די אַנדערע אויף די קעפּ. די, פּאַר וועלכע עס האָט זיך נישט געפונען קיין אָרט אין די וואַגאָנען, זיצען אויף די דעכער, אויף די בּופערס. קיינער היט זיי נישט. אָדער מ'איז זיכער, אַז זיי וועלען נישט אַנטלויפען, אָדער מ'האָט נישט דאַגעגען. די געפאַנגענע זענען מעהרסטענטייל בּאָרוועסע, אַרומגעריסענע, בּעוואַקסענע. נאָר זיי קוקען

אַרויס מונטער, זענען רוהיג, אין די פּאָזעס און בעוועגונגען אַ זיכערקייט. עס געהען צווישען זיי בעלעבטע געשפּרעכען, עס קלינגט אַ הילכיגער געלעכטער. גאָרנישט צו פערגלייכען מיט די פער׳חושכ׳טע, איינגעבויגענע, פערצאָגטע און דערשראָקענע געפאַנגענע, וועלכע איך האָבּ געטראָפען מיט עטליכע חדשים צוריק. אפשר שפּילט דאָ אַ ראָל, וואָס דעמאָלט איז געווען ווינטער, אַ פראָסט פון עטליכע גראַד און איצט וואַרימט און פרעהט יעדעס בעשעפעניש די ליבליכע פרילינג-זון. אפשר שפּילט דאָ אַ ראָל, וואָס דאַן האָבּען די רוסען פערנומען אַ שטאָדט נאָך אַ שטאָדט, און איצט וויסען די געפאַנגענע, אז זייערע זענען מנצח און די רוסען לויפען פון זיי און האָבּען די מפּלה און עס איז שוין נאָהנט, גאָר נאָהנט, אַז די רוסען וועלען זיין איינגאַנצען צושלאָגען און מ׳וועט שליסען שלום. און די געפאַנגענע קוקען האָפערדיג מיט פעראַכטונג אויף זייערע פאַנגער און פּיהלען זיך, ווי זיגער. נאָר גיכער פון אַלץ שפּילט דאָ אַ ראָל דאָס, וואָס די געפאַנגענע זענען נישט קיין סלאַווען, נאָר אונגאַרן און מאַדיאַרן. מ׳דערצעהלט פיל וועגן זייער אכזריות און ווילדקייט. נאָכ׳ן אויסזיכט זעהט זיך עס נישט. שטאַרקע געזונטע פּויערים, מיט אָפענע פּנימ׳ער און אַ שטאָלצען בליק.

איך געה צו צו איין וואָגען. פּרוב מאַכען אַ געשפּרעך אויף דייטש, רוסיש, פראַנצויזיש—מ׳שאָקעלט מיט׳ן קאָפּ, מ׳פערשטעהט נישט.

—מאַדיאַרן?—פרעג איך.

מ׳שאָקעלט צו פרעהליך מיט׳ן קאָפּ, מ׳מאַכט אַ שטאָלצע בעוועגונג און מ׳ענטפערט געאיילט:

—מאַדיער! מאַדיער!

ווייטער ציהען זיך איינע נאָך די אַנדערע לאַנגע-לאַנגע צוגען מיט אַנטלויפענדע רוטענער, איבערהויפּט פרויען און קינדער. זיצען אָנגעפּאַקט, ווי הינער אין אַ שטייג. איניגע וואַגאָנען זענען בעזעצט דורכאויס מיט שילער, אַנדערע מיט אינטעליגענטען. מ׳זעהט נישט אין די וואַגאָנען קיין געפּעק, קיין שום זאַכען, אָדער זיי זענען געפּאַקט בעזונדער, אָדער די אַנט-

ליטענדע האָבען קיין צייט נישט געהאַט עפּעס מיטצונעהמען. נאָר מ׳הערט נישט קיין זיפצען, מ׳זעהט נישט קיין פערצווייפלונגען.

—פון וואַנען פאָהרט איהר?—פרעג איך איינעם.

—פון טורקי פאָהרען מיר.

—פאַרוואָס זענט איהר פון דאָרטען אַוועק?

—מ׳האָט געצוואונגען אָבצופאָהרען.

—מיר האָבען מורא געהאַט פאַר די מאַדיאַרען,—ערקלערט אַ צווייטער.—וואוהין זיי קומען נעהמען זיי די יונגע און געזונטע לייט מיט זיך און די איבעריגע קוילען זיי אויס.

—וואָס וועט איהר טהון אין רוסלאַנד?

—ווי הייסט וואָס? ערד בעאַרבייטען.

עס וועלען קומען אָט די צעהנדליגער און הונדערטער טויזענדער היימלאָזע קיין רוסלאַנד, וועלען זיך צושפּרייטען איבער די אונענדליכע פעלדער פון גרויסרוסלאַנד, אוקראַינע, סיביר. צוזאַמען מיט זיי וועלען פון זייער לאַנד און פון אַנדערע פראָנטען אָנקומען און צושפּרייטען זיך איבער דיזעלבע פעלדער הונדערטער טויזענדער געפאַנגענע, סלאַווען און מאַדיאַרען, דייטשען און טערקען, און זיי וועלען זיך טרעפען מיט׳ן רוסישען פויער. און אַלע צוזאַמען, נעכטיגע געגנער און בלוטיגע פיינד וועלען זיך צונויפקומען אויף דעם אונענדליכען פעלד, ביי דער יום-נוראים׳דיגע אַרבייט פון ברויט-שאַפונג. זיי וועלען געהן נאָך דעמזעלבען אַקער, עסען פון איין שיסעל, טרינקען פון איין קרוג, אויסדריקען דעם הערצליכען אומעט און בענקעניש מיט דעמזעלבען, אַלעמען פערשטענדליכען קרעכץ. און דעמאָלט וועלען זיי זיך אפשר אויסניכטערן פון דער בלוטיגער וועלט-שכרות און וועלען נישט קאָנען פערשטעהן, פאַרוואָס און ווי אַזוי האָבען זיי געקאָנט וואַרפען זיך איינע אויף די אַנדערע ווי ווילדע בלוטדורשטיגע חיות.

און אַז זיי וועלען זיך נאָכמעהר דערנעהנטערן און קענען צונויפרעדען זיך, וועלען זיי געפינען אַזויפיל אַלגעמיינע אינטערעסען, אַלגעמיינע פריידען און ליידען! און אַז זיי וועְ-

לען זיך דערמאָהנען וועגען זייער שכן, דעם יוד, וועלכער האָט מיט קיינעם פון זיי קיין מלחמה נישט געפיהרט און קיינעם פון זייערע נישט גע׳הרג׳עט. וועלען זיי אויך איינשטימיג זיין אין דעם, אַז ער, דער „זשיד״, איז דער איינציגער שולדיגער אין זייערע אַלעמענס אומגליקען...

און דערווייל, דאָ אויף די בלוטיגע שלאַכטפעלדער, וואו עס פלאַקערט נאָך די שנאה צווישען מענשען פון אַנדערע פעל־קער, איז די שרעקליכע איינשטימיגקייט וועגען „זשיד״ שוין דאָ. אי דער אָרטיגער פּאָליאַק מיט זיין פאַלש־חניפהדיגען שמייכעלע, אי דער נאַאיווער היימלאָזער רוטענער, אי דער געפאַנגענער עסט־רייכישער דייטש, אי דער מאַדיאַר, אי דער רוסישער סאָלדאַט—זיי אַלע קומען זיך צונויף אין זייער האַס צום יודען, אַלע חזר׳ן איבער איינע און דיזעלבע בלבולים און אומגעלומפּערטע בעשולדיגונגען געגען איהם. און די איינשטימיגקייט געהט ווייטער און נעהמט אַרום יענע שיכטען, די העכערע און די קולטורעלערע, וועלכע זענען אין אַלע אַנדערע אופנים ווייט און אָבגעטיילט פון פראָ־סטען המון, פון איינפאַכען סאָלדאַט.

נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס מיאַסאָיעדאָווס פּעראַט און די היינטיגע מפּלה אין די קאַרפּאַטען האָבען פאַר אַלעמען ענטפּלעקט די אמת׳ע שולדיגע פון אַלע פּלאָגען וואָס האָבען זיך פון אָנהויב מלחמה געשאָטען אויף דער רוסישער אַרמעע, הערט מען נישט אויף צו רעדען אין די העכערע מיליטערישע קריי־זען וועגען יודישען שפּיאָנאַזש און יודישען פּעראַט.

אין וואַגאָן, וואו איך בין געזעסען, איז נישט ווייט פון מיר געשטאַנען אַ גרופּע אָפיצירען,—דעם גראַף באָברינסקיס אַג׳־אַדיוטאַנט אין אַקסעלבאַנטען, אַ פּאָלקאָווניק מיט אַ גרויסער גרוי־ליכער באָרד, אַ פּאָדפּאָרוטשיק מיט צוויי געאָרגי־מעדאַלען אויף דער ברוסט און א מיליטער־אַרצט. מ׳דערצעהלט מלחמה־איינדריי־קען, מ׳דריקט אויס דעם רחמנות צו די אָרימע רואינירטע פּויע־רים און מ׳רעזומירט.

—און איבערהויפּט לײדען די פּויערים פון די מסירות פון די „זשידעס״. פון זיי נעהמען זיך אַלע אומגליקען.

און עס הויבען זיך אָן מעשיות. מ׳דערצעהלט וועגען די גרויזאַמסטע מעשים געגען יודען מיט אַזאַ קאָנטעטהייט, מיט אַזאַ נקמה-שמחה, אַז מיך נעהמט אָן אַ געפיהל פון עקעל, נישט פון כעס אָדער אויפרעגונג, נאָר פון פראָסטען עקעל, וועלכער איז נאָהנט צו אַ מייקען-חלשות. איך פערטיף זיך אין אַ בוך, איך נויט זיך נישט צו הערען דעם געשפּרעך און איבערגעוואַלד קריכען מיר אין אויער ערצעהלונגען, ווי אין איין אָרט האָט מען אַ יודען, אַ גוטבעזיצער,—וועלכען מ׳האָט חושד געווען, אַז ער האָט מיטגעטיילט די עסטרייכער וועגען דעם אָנקומען פון רוסישער אַרטילעריע אין זיין פאָלוואַרק,—פערגאָסען מיט פעט-ראָל און אונטערגעצונדען, ווי אַ מויז. פאַר דעם האָט מען פאַר זיינע אויגען בעגאָסען מיט פעטראָל און אונטערגעצונדען זיין פאָלוואַרק. ווייטער אַ מעשה, ווי מ׳האָט געכאַפּט „אַ יודען מיט אַ טעלעפאָן” און אַ גענעראַל האָט מיט אַ וואונק געגעבען צו פערשטעהן, אַז עס איז נישטאָ צוליב וואָס פיהרען איהם אין שטאַב און די סאָלדאַטען האָבען איהם אָבגעפיהרט אין וועלדעל און געהאָנגען.

און מ׳הערט צו און מ׳לאַכט, מ׳איז קאָנטעט.

—איצט טהון מיר בעסער,—רופט זיך אָב דער פּאָדפּאָרו-טשיק.—אַז מיר נעהמען איין אָרט, איז קודם כל טרייבען מיר אַרויס אַלע „זשידעס” פּאָראויס, צום שונא. געהט צו אייערע! די בעסטע זאַך!

—ס׳פערשטעהט זיך!—איז מסכים דער אַדיוטאַנט.—עס איז נישט אויסצוהאַלטען פון זייער שפּיאָנאַזש. אַ גרויסען פעהלער איז מען בעגאַנגען, וואָס מ׳האָט אָבגעגעבען יודען צושטעלונגען. זיי זענען אָנגעפּאָהרען אַהער גאַנצע מחנות.

—און דאָקטוירים,—האָט אונטערגעכאַפּט דער אַרצט.—אין אונזער קאָרפּוס זענען דאָ צוועלף עלטסטע דאָקטוירים יודען, אַנ׳אמת׳ע נבלה!

—עס איז קיין חדוש נישט, וואָס זיי זענען איבערגעגע-בען די עסטרייכער,—גיט צו דער פּאָלקאָווניק.—ביי אונז האָבען זיי ווייך און וואַרים און אין עסטרייך זענען זיי בעאַמטע, ריכ-

טער, פראָקוראָרען, זענען פול אין אַלע אַנשטאַלטען.

מיט עטליכע טעג שפּעטער, אַז איך בין געפאָהרען צוריק פון לעמבערג—ווייטער דיזעלבע געשפּרעכען. אַ קאָזאַקען-אָפיציר, אַ הויכער, ברייט-ביינינגער, אַ שכור און אַ גוטמוטיגער, אַנ׳אָפענ-הערציגער און אַ פּרעהליכער, הויבט פון דער ערשטער מינוט אָן זידלען יודען. ער דערצעהלט מיט אַ קאָנטענטען הילכיגען גע-לעכטער, ווי אַזוי זיין אָבטיילונג איז געקומען אין אַ פּאָלוואַרק נעבען סאָקאַל. דער גוטבעזיצער איז דאָרט געווען אַ יוד אַ באַ-ראָן. האָט מען אַלץ צורויבט, חרוב געמאַכט. אין הויף זענען געווען צעהן פּאַטעפאָנען, האָט דער באַראָן זיך געזעצט אין איי-נעם כדי אָבצופּאָהרען, האָט מען איהם אַרויסגעוואָרפען אין בלאָטע.

דערזעהענדיג אין אַ צייטונג אַ טרויער-מודעה וועגען דעם טויט פון אַ בעוואוסטען מאַן מיט אַ יודישער פּאַמיליע, שרייט ער אויס פרעהליך:

—אַ זשיד גע׳פּגר׳ט! מיט איינעם ווייניגער! אַ דאַנק גאָט!

אַנטקעגען איהם זיצט נאָך אַ קאָזאַקען-אָפיציר, אַנ׳אַרצט. די גאַנצע צייט שוויגט ער. דאָ רופט ער זיך אָב:

—אַלע פאַלען אָן אויף יודען. וואָס וויל מען פון זיי?

אַזאַ מין פראַזע פון אַנ׳אָפיציר, ובפרט אַ קאָזאַק, איז פאַר מיר אַזוי אונגעוועהנליך, אַז איך געה צו און הויב זיך אָן צו-הערען.

—דאָס נידערטרעכטיגסטע פאָלק!—ענטפערט דער ערשטער.

—לאָזט צורוה! פאַרהאַן ביי יודען אַזעלכע מדות, וועלכע מיר האָבען געמעגט זיך לערנען. אָט, דהיינו: איהר קומט אין אַ יודיש שטעדטעל, וועט איהר דאָרט קיין „מיידעלעך" נישט קריגען. ביי זיי זענען שטרענגע פּאַמיליען-יסודות. אַ וואונדער-ליכע ריינקייט פון זיטען. צו פופצעהן יאָהר מאַכט מען חתונה קינדער.

—אָבער פון זיי נעהמט זיך אַלדאָס בייז. וואו זיי קאָנען נאָר, גראָבען זיי זיך אונטער אונז אונטער. מיט צעהן יאָהר צוריק זענען זיי געווען די ערשטע אויפטהוער אין דער רעוואָ-

לוציע. איך בין דאַן געשטאַנען אין מינסקער גובערניע.

—און איך בין געווען אין אַזאַ אָרט, וואו קיין איין יוד האָט זיך נישט געפונען און דאָרט זענען פונדעכטוועגען געווען אַגראַר-אומרוהען און שטרייקען... ניין, דאָס איז שוין אַ רגלות, נישט טראַכטענדיג, וואַרפען אַלץ אויף יודען.

—אָבער זיי זענען דאָך אונז דם-שונאים!

—און פאַרוואָס זאָלען זיי אונז ליב האָבען? דערפאַר וואָס מיר פערפאָלגען, זידלען און הענגען זיי? נאָר וואָס פאַר אַ דאגה איז מיר, ליבען זיי מיך אָדער האָבען מיך פיינד? די הויפטזאַך—וואָס טהון זיי אונז? און איך זעה נישט, זיי זאָלען אונז טהון בייז. אין דער אַרמעע זענען דאָ עטליכע הונדערט-טויזענד יודען. מיט וואָס בעדאַנקען מיר זיי? דערמיט וואָס מיר טענה׳ן, אַז פון יודען קומט אַלדאָס בייז. און איך זאָג אייך, אַז אין דעם אַלעם זענען שולדיג די פאָליאַקען. דאָס רע-כענען זיי זיך אָב מיט יודען און מאַכען אויף זיי בלבולים. און באמת זענען די פאָליאַקען פיל גרעסערע פיינד אונז, ווי יודען. אָט איהר ווייסט, די טעג האָבען מיר פערכאַפּט פיר-פינפהונדערט פוילישע סאָקאָלען. אויף דעם שטעלט איהר זיך נישט אָב.

—צווישען די סאָקאָלען זענען דאָ פיל יודען.

—אָבער די אָרגאַניזאַציע איז דאָך אַ פוילישע און יודען, וואָס האָבען זיי אונז געטהון אַלס יודען?

—זיי זענען שפּיאָנען.

—אָט גאָר טאַקי אַזוי, אַלע יודען שפּיאָנען? נו, ווי קאָן מען דאָס פער׳משפט׳ן אַ גאנצע נאַציע.

—נו, אפשר וועט זיך צווישען טויזענד געפינען איין אָרענטליכער מענש און אַלע איבעריגע זענען בעטריגער.

—און אייך איז ווען אויסגעקומען צו זעהן אַ יודישען שפּיאָן?

—עס פערשטעהט זיך! אָהן אַ שיעור!

—דערצעהלט.

—אָט דהיינו, מ׳האָט געכאַפּט אַ „זשיד" מיט גענז. געהט

און טראָגט איבער'ן פּלייצע אַ פּאָר גענז.

—נו, אין דעם איז נאָך קיין גרויסער פערברעכען נישטאָ.

—האָט מען איהם אַרומגעזוכט און געפונען ביי איהם אַ בריף, וועלכען ער האָט געטראָגען צו אַן'אַנדער „זשיד".

—און וואָס איז געשטאַנען אין בריף?

—שדים ווייסען איהם! מסתמא איז עפּעס געווען, אַז מ'האָט דעם זשיד אָבגעשיקט אין שטאַב.

—נו, אייער „מסתמא" בעווייזט נאָך ווייניג וואָס. איך האָב געזעהן ווי מען האָט געבראַכט אין שטאַב זיבען יודען מיט אַ פּאַפּיר, אין וועלכען עס איז געווען געזאָגט, אַז „זיי דאַרפען געהאָנגען ווערען פאַר שפּיאָנאַזש". צום גליק איז דער פערוואַלטער פון שטאַב געווען אַ בראַווער מאַן און אָנשטאָט צו הענגען זיי, האָט ער איינגעאָרדענט אַן'אויספאָרשונג און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אויף די יודען איז קיין עולד נישטאָ.

מיך האָט פעראינטערעסירט דער קאָזאַק, וואָס האָט זיך אַזוי הייס אָנגענומען פאַר יודען. אַזאַ מין אַרויסטרעטען פון אַן'אָפיציר האָב איך דאָס ערשטע מאָל בעגעגענט. אמת, איינמאָל האָב איך זיך געטראָפען אין קופּע מיט אַ מיליטער-אַרצט, וועלכער האָט שטאַרק פערטיידיגט יודען און דערוויזען מיר, אַז יודען זענען נישט שולדיג אין די בלבולים, וואָס מ'מאַכט אויף זיי. איך האָב פשוט געקוואָלען פון זיין ליבעראַליזם, נאָר אַז מיר האָבען זיך געדאַרפט שיידען און איך האָב געפרעגט מיין מיטרייזער זיין פאַמיליע, האָט ער מיר געענטפערט:

—עפּשטיין.

האָב איך איהם אָנגערופען מיין פאַמיליע און מיר האָבען זיך ביידע צולאַכט.

דאָס מאָל אָבער איז דער „אוהב ישראל" נישט געווען קיין „עפּשטיין", נאָר אַן'אמת'ער כשר'ער קאָזאַק רוזשייניקאָוו. איך האָב זיך מיט איהם בעקענט און פונאַנדערגערעדט. מיט דעם אַנדערן קאָזאַקישען אָפיציר האָב איך נישט גערעדט. נאָר ער האָט אפנים פערשטאַנען, אַז איך בין אַ יוד און איז אַ וויי-

לע שפעטער צוגעגאַנגען צו מיר און אַ ביסעל פערשעמט אַרויס-געזאָגט:

—נעהמט נישט אָן ערנסט דאָס וואָס איך האָב געבאָל-בעט מיט׳ן צונג וועגען יודען. טיף אין האַרץ פערשטעה איך, אַז זיי זענען אַקוראַט אַזעלכע מענשען, ווי מיר. זיי ווי-לען דאָך אויך לעבען און זיי זענען הילפלאָז, יעדער בעליי-דיגט זיי, טהוט זיי אָן צרות. עס פערשטעהט זיך, אַז אויף זיי איז אַ רחמנות...

די ווערטער זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר רוסישע אַנטיסעמיטען.

איך האָב איהם גאָרנישט געענטפערט.

ב

די אכזריות׳דיגע קאַלטבלוטיגקייט מיט וועלכער מען האָט גערעדט אין אַלע מיליטער-קרייזען, פון די העכסטע ביז די ני-דעריגסטע, וועגען די שרעקליכסטע גוואַלדטהאַטען געגען יודען, האָט, פערשטעהט זיך, געשטאַמט פון דעם בעסטיאַלען אונמענש-ליכען אַנטיסעמיטיזם, מיט וועלכען די אַרמעע אין אַלע איהרע שיכטען איז געווען דורכגעדרונגען. חוץ דעם האָט דאָ געשפילט אַ גרויסע ראָל אויך די פערווילדקייט, די סיסטעמאַטישע אָב-שטאַרבונג פון עלעמענטאַרע מענשליכע געפיהלען, וועלכע איז פאָרגעקומען טאָג נאָך טאָג פאַר מיינע אויגען.

אין אָנפאַנג מלחמה האָבען מיליטער-לייט נישט אויפגע-הערט צו קלאָגען זיך אויף די אכזריות פון דייטש. דאָס איז געווען כמעט די איינציגע טעמא פון אַלע געשפרעכען: דער דייטש טרעט אַריבער אַלע געטליכע און מענשליכע געזעצען, רעכענט זיך נישט מיט די איינגעשטעלטע געזעצען פון מלחמה-צייט, בעשיסט נישט-בעפעסטיגטע שטעדט, רואינירט היסטאָרישע געביידעס, טהוט אָן כל הצרות דער פרידליכער בעפעלקערונג, בעגעהט זיך אכזריות׳דיג מיט די קריגס-געפאַנגענע. דערביי האָט

מען שטענדיג אַרויסגעשטעלט די גוטמוטיגקייט, ווייכהערציגקייט און איבערהויפּט די געזעצליכקייט פון די רוסען. זיי זענען, פערשטעהט זיך, נישט פעהיג אויף אַזעלכע נבלות: זיי וועלען זיך קיינמאָל נישט ערלויבען צו שיסען מיט אויפרייס-קוילען אָדער אָנטהון יסורים אַ געפאַנגענעם.

עס זיינען אַריבער אַ פּאָר חדשים און עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערען אַנדערע רייד. אינטעליגענטע ליבעראַלע אָפּיצירען האָבען גע'טענה'ט, אַז מ'מוז ענטפערן דעם דייטש אויף זיין אכזריות מיט נאָך אַ גרעסערער. טאַקי שיסען מיט אויפרייס-קוילען, טאַקי נישט נעהמען קיין געפאַנגענע. שפּעטער אַ ביסעל איז עס שוין אַריבער אין אַ טעאָריע: מלחמה איז מלחמה—כדי מנצח צו זיין מוז מען אַרויסווייזען אַ גרויזאַמע אכזריות, מיט גאָרנישט נישט רעכענען זיך און וואו נאָר מעגליך אויסראָטען דעם שונא ביזן וואָרצעל.

זעהר כאַראַקטעריסטישע וכוחים איז מיר אויסגעקומען צו הערען אויף דער טעמא. איינעם פון די וכוחים האָב איך שוין איבערגעגעבען אין צווייטען טייל ח'. גאַל. דאָס איז געווען אַ וכוח צווישען אַ סטודענט נאָסאָנאָוו מיט אַ מיליטער-אַרצט קופּטשיקאָוו.

אַ צווייט מאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערען עטוואָס עהנליכעס פון אַ פרייוויליגען אינטעליגענטען מיליטער-מאַן:

—אומזיסט הומאַניזירען מיר!—האָט זיך געקאָכט אַ פרייוויליגער אינטעליגענטער מיליטער-מאַן.—צייט אַז מיר זאָלען אויך אָנהויבען אַלץ פערניכטען אויף אונזער וועג. און באמת זענען מיר טאַקי קלוגער געוואָרען און אויפגעהערט צו רעכענען זיך מיט'ן פיינד!

אויב אַזאַ שטימונג האָט זיך געשאַפען ביי די אינטעליגענטסטע מיטגלידער פון די געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען, קאָן מען זיך פאָרשטעלען די שטימונג אין דער אַרמעע. בעסער פון אַלץ קאָן זי כאַראַקטעריזירט ווערען מיט איין פראַזע, וואָס מיר האָט געזאָגט אַ פערוואונדעטער לופט-פליהער. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז פאַר זיינע אויגען האָט מען געהאָנגען איינעם, נישט דאָס אַ יודען נישט דאָס אַ פּאָליאַק, וועלכען מען האָט

געכאַפּט אַ זיצענדען אויף אַ בוים. מ׳האָט נישט גענומען אין אַכט אַלע זיינע פערטיידיגונגען. נאָכדעם האָט זיך אַרויסגעווי- זען, אַז דאָס איז אַנ׳אומשולדיגער מענש געווען. זיין הויז האָט זיך געפינען נישט ווייט. ער האָט זיך אומגעקעהרט פון ערגיץ אַהיים און איידער צו געהן צו זיך, האָט ער געוואָלט פון דער הויך אַ קוק טהון, אויב זיין הויז איז גאַנץ. פון בוים האָט ער בשום אופן נישט געקאָנט געבען קיין סיגנאַלען.

—עס פערשטעהט זיך, אַזאַ פאַל איז אַ טרויעריגער,—האָט פערענדיגט דער לופט-פליהער,—נאָר וואָס קאָן מען מאַכען! בע- סער אויפהענגען צעהן אונשולדיגע, איידער פריי לאָזען איין שולדיגען...

דאָס איז דער מאָראַלער שטאַנדפּונקט, צו וועלכען די מלחמה האָט געבראַכט איהרע אָנטיילנעהמער.

די פיר מיליטער-לייט, וואָס זענען געזעסען מיט מיר אין צוג און דערצעהלט וועגען די שרעקליכסטע אכזריות געגען יו- דען, האָבען אין דערזעלבער צייט דערצעהלט וועגען די פעלד- סאַניטאַרען, וואָס קלויבען אויף די פערוואונדעטע.

—אַ פערוואונדעטער אָפיציר, ליגענדיג אויפ׳ן טראָג-בע- טעל,—האָט דערצעהלט דער פּאָלקאָווניק,—האָט דערפיהלט, אַז מ׳שלעפּט אַרויס ביי איהם פון די טאַשען דאָס געלד, דעם זייגער און אַנדערע חפצים. ער האָט זיך געמאַכט, אַז ער איז אין אָהנמאַכט,—האָט מורא געהאַט, מ׳זאָל איהם נישט דער׳הרג׳ענען. און וויפיל פאַלען איז געווען, אַז די סאַניטאַרען האָבען דער׳- הרג׳עט די פערוואונדעטע, כדי צו בערויבען זיי. איינעם, אונ- זערן אַנ׳אָפיציר האָט געטראָפען אַ שראַפּנעל אין בויך און גע׳- הרג׳עט אויפ׳ן אָרט. עס האָט געדויערט עטליכע מינוט, ביז מ׳איז געקומען אָבטראָגען זיין קערפּער, האָט מען שוין געפונען אַלע זיינע טאַשען אויסגעקעהרטע.

—מ׳זאָל די סאַניטאַרען נישט געבען קיין געלד, וועלען זיי פשוט נישט אָבטראָגען פון פעלד,—האָט צוגעגעבען דער פּאָדפּאָרוטשיק.—ביי אונז אין פּאָלק איז שוין איינגעאָרדענט, אַז איידער מ׳טרעט אַרויס אין שלאַכט, לעגט יעדער אָפיציר אָב

פינפאונצוואַנציג רובל פאַר די סאַניטאַרען אויף דעם פאַל, אַז ער וועט פערוואונדעט ווערען.

דער קאָזאַקען-אָפיציר, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען מיט עטליכע טעג שפעטער און וועלכער האָט געשאָטען פעך און שוועבעל אויף יודען, האָט בשעת מעשה געגעבען אַ בולט בילד פון די בעסטיאַלע מעשים פון זיינע ברידער די קאָזאַקען.

—מיר האָבען פערכאַפּט אין פּלען זעקס הוזאַרען,—האָט ער דערצעהלט מיט אַ לוסטיגען קול.—נו, אונזערע יונגען האָבען פינף פון זיי דערשטאָכען. דער זעקסטער איז מיר געפעלען געוואָרען. האָב איך איהם געזאָגט: „ווילסט ווערען ביי מיר אַ דינער, וועל איך דיך לאָזען לעבען". נו, פערשטעהט זיך, אַז ער האָט איינגעשטימט. האָב איך איהם גענומען צו זיך און דערנאָך אָבגעשיקט איהם צו מיר אַהיים אין צאַרסקאָיע סיעלאָ. האָב איהם אַ נאָמען געגעבען איוואַן. אַ פראַכטפולער קנעכט!

—נאָך אַמאָל,—האָט ער פאָרטגעזעצט,—געהען מיר אין אַנ׳אַטאַקע. אַז מיר האָבען זיך דערנעהנט אויף פופצעהן טריט פון די שאַנצען, שיסען נאָך די עסטרייכער, די פּאָדלעצעס, אין אונז. און אַז מיר זענען געוועזען שוין נעבען זיי, אויף פינף קלאַפטער, הויבען זיי אויף די הענד אין דער הויך. גיבען זיך אונטער. אונזערע זענען געוועזען שטאַרק אין כעס,—אויב דו טראַכסט אונטערצוגעבען זיך, וואָס שיסטו אַזוי אין דער נאָהנט? אַריינגעשפרונגען צו זיי אין די שאַנצען, האָט אונזער פעלדפעבעל מיט׳ן גאַנצען כח דערלאַנגט זייער אָפיציר אין מאָרדע איינמאָל און דעם אַנדערן מאָל: „אָט איז דיר שיסען אין דער נאָהנט!" דער אָפיציר האָט אָנגעהויבען אַמפערן זיך: „ס׳טייטש! איך בין אַ קריגסגעפאַנגענער אָפיציר!"—„אַ קריגסגעפאַנגענער אָפיציר? דערשטעכט זיי אַלעמען, ברידער!—האָט אויסגעשריען דער פעלדפעבעל. אָבער מיר האָבען אויסגעטראַכט אַנ׳אַנדער זאַך. מיר האָבען זיי געזאָגט: „קלייבט אויס—אָדער מיר וועלען אייך אַלעמען דערשטעכען, אָדער שיסט מיט אונז צוזאַמען. זיי האָבען איינגעשטימט אויף דעם לעצטען. מיר האָבען זיי אַוועקגעזעצט נעבען זיך אין די שאַנצען, געגעבען ביקסען און גע-

נויט צוויי טעג צו שיסן [illegible] די געפאַנגענע. מיר האָבען נאָך זיי גוט נאָכגעקוקט, זיי זאָלען שיסען ווי געהעריג. נאָכדעם ערשט האָבען מיר זיי אָבגעשיקט ווי געפאַנגענע.

—און אין די לעצטע שלאַכטען,—האָט ער צוגעגעבען,— האָבען מיר שוין קיין געפאַנגענע נישט גענומען: קיין צייט נישט געוועזען האָבען צו טהון מיט זיי. אוים׳ן אָרט גע׳פטר׳ט... מ׳זאָגט, אַז די דייטשען האָבען אפילו די פערוואונדעטע אונזע- רע דער׳הרג׳עט, „בעגאָסען" פון קוילען-וואַרפער.

מיט עטליכע טעג שפעטער האָב איך אויפ׳ן באַהנהויף אין לעמבערג געהערט אַ געשפרעך פון אָפיצירען אויף דערזעלבער טעמא.

—מיר האָבען גענומען און פלען הונדערט און פערציג מאַן,—האָט דערצעהלט איינער.—מ׳האָט זיי אָבגעשיקט אין שטאַב מיט קאָזאַקען. געבראַכט האָבען זיי אין שטאַב נאָר אַכצעהן. „וואו זענען די איבעריגע?" שמייכלען זיי, די קאָזאַקען: אַזוי, אייער בלאַגאָראָדיע, זיי האָבען געפרובט אַנטלויפען, האָבען מיר זיי „צוגעענדיגט". נאָכדעם האָבען מיר געזעהן די צוגעענדיגטע. זיי זענען געלעגען אַלע אין איין הויפען. אַ סימן, אַז זיי זע- נען ערגעץ נישט געלאָפען... די קאָזאַקען ווייסען שוין, אַז מען זאָגט זיי: „פיהרט אָב די געפאַנגענע" און מ׳גיט דערביי אויס- דריקליך אַ קוק און מען גיט צו: „פערשטאַנען?"—הייסט עס, אַז מ׳דאַרף זיי „צוענדיגען". אַז מ׳זאָגט אָבער, „ברענגט די געפאַנ- גענע אין שטאַב"—דעמאָלט ברענגען זיי זיי גאַנצערהייד.

—אונזערע האָבען איינמאָל גענומען אין פלען איינאונ- פערציג מאַן און אָבגעשיקט זיי אין שטאַב מיט אַ קאָנוואָי,— דערצעהלט נאָך איינער.—אין וועג בעגעגענען זיי אַ קאָזאַקען- אָבטיילונג. „וועמען פיהרט איהר?"—„קריגס-געפאַנגענע".—„אַנו, טרעט אָב אָן אַ זייט,—הייסען די קאָזאַקען דעם קאָנוואָי. יענע זענען אָבגעטראָטען. האָבען זיך די קאָזאַקען אַ לאָז-געטהון אויף די געפאַנגענע און אין עטליכע מינוט צוהאַקט זיי אויף שטי- קער. אָבגעטהון זייערס, זאָגען זיי דעם קאָנוואָי: „נו, קעהרט זיך אום און ברענגט אונז נאָך."

–געוועהנליך טיילען די קאָזאַקען אויס די סלאַווען און לאָזען זיי לעבען,–האָט צוגעגעבען אַ דריטער.–זיי הרג'ענען נאָר דייטשען און מאַדיאַרען. איינמאָל האָבען זיי צוהאַקט אַ מחנה געפאַנגענע. איינער פון די געפאַנגענע בעקומענדיג אַ טויטליכען קלאַפּ איבער'ן קאָפּ, האָט נאָך געהאַט כח אויסצושרייען: „איך בין אַ סלאַוו!" איז דער קאָזאַק צוגעגאַנגען צו איהם: „האָב קיין פעראיבעל נישט, ברודערל, איך האָב נישט געוואוסט, פאַרוואָס האָסטו אַזוי שפּעט געזאָגט?"

איך מוז פון זיך צוגעבען, אַז אין דער אַרמעע איז גע-ווען פערשפּרייט די איבערצייגונג, אַז די דייטשען און עסטריי-כער נעהמען נישט אין פּלען נישט קיין קאָזאַקען, נישט קיין טשערקעסען, הרג'ענען זיי אויפ'ן אָרט און טהוען זיי אָן דערביי די גרעסטע יסורים. אויף וויפיל דאָס איז ריכטיג, ווייס איך נישט.

וועגען דער „ווילדער דיוויזיע", טשערקעסען, זענען אַלע איינשטימיג, אַז זיי נעהמען נישט קיין געפאַנגענע. זיי פערשטע-הען פשוט נישט, ווי אַזוי מען קאָן דעם פיינד לאָזען לעבען. נאָר דערפאַר גיבען זיי זיך אַליין אויך קיינמאָל נישט אונטער אין פּלען און ווייזען אַרויס געוועהנליך אַ ריטעריִשען העלדענ-מוט פון ווילדע מזרח-קעמפער.

אויפווייזענדיג די גרויזאַמקייטען פון די קאָזאַקען צו גע-פאַנגענע, רעכען איך פאַר אַ חוב צו קאָנסטאַטירען, אַז ווי נאָר די געפאַנגענע זענען אַרויס פון דעם פייערדיגען רינג פון שלאַכטפעלד און אַריבער אויף די הינטערשטע פּאָזיציעס און ווייטער, איז דער אויפטראַג צו זיי געווען איבעראַל אַ מענשליי-כער, אָפט אַ הומאַנער. סיי דער רוסישער סאָלדאַט, סיי די ציי-ווילע בעפעלקערונג, האָבען אַרויסגעוויזען אַ רחמנות צו די אומ-גליקליכע געפאַנגענע. נישט צו פערגלייכען מיט דעם אכזריות'-דיג אונמענשליכען בעגעהן זיך פון די דייטשען צו די רוסישע געפאַנגענע.

רעדענדיג וועגען קריגס-געפאַנגענע, וועל איך דאָ ברענ-גען אַ דאָקומענט, וועלכער בעווייזט, אַז די העכערע מיליטער-לייט האָבען נישט דורכגעלאָזען קיין איין מיטעל צו פערקלאָ-גען און קאָמפּראָמיטירען יודען אין די אויגען פון דער אַרמעע.

Объявляю въ копіи приказы войскамъ III-ей арміи юго-западнаго фронта сего года за №№ 272, 278, § 3 и 282 § 3 для свѣдѣнія и исполненія.

КОПІЯ.

№ 272. При атакѣ 240-мъ пѣхотнымъ Ваврскимъ полкомъ высоты 801, южнѣе Устранки-Горные былъ захваченъ среди плѣнныхъ австрійцевъ рядовой 12 пѣхотнаго Великолуцкаго полка Алексѣй Григорьевъ Харитоновъ, бывшій въ плѣну съ 8-го по 23-е марта 9 марта онъ былъ доставленъ въ Устранки-Горные, откуда съ другими плѣнными, преимущественно евреями, въ количествѣ 13 человѣкъ былъ отправленъ пѣшкомъ на станцію Березно, гдѣ съ партіями русскихъ плѣнныхъ, исправлялъ шоссе, добывая при тяжкихъ условіяхъ камень въ рѣкѣ и горахъ, работали не менѣе 12-и часовъ въ сутки. За работами наблюдали кавалеристы мадьяры и наши солдаты-евреи. Плѣнные евреи на работы не назначаются, а служатъ переводчиками и, присматривая за работами, жестоко обращаются съ работающими. Кормятъ плѣнныхъ очень плохо: утромъ даютъ чай и вечеромъ кружку похлебки изъ кукурузной муки и $^3/_4$ фунта сухарей. За время плѣненія хлѣбъ дали два раза, изъ коихъ одинъ разъ дали хлѣба и $^1/_2$ фунта сала. У помѣщика въ усадьбѣ, у котораго плѣнные ночевали 20 марта, рядовой Алексѣй Григорьевичъ Харитоновъ рѣшилъ бѣжать изъ плѣна, добрался до передовыхъ австрійскихъ цѣпей, гдѣ былъ задержанъ и носилъ вещи офицеровъ, и 23 марта былъ освобожденъ частями 60 пѣхотной дивизіи. Приказываю изложенное прочесть передъ строемъ нижнихъ чиновъ во всѣхъ ротахъ, эскадронахъ, сотняхъ, батареяхъ,

дружинахъ и командахъ.

Справка: телеграммы начальника штаба Главнокомандующаго арміями юго-западнаго фронта отъ 27 марта сего года за № 4511. Подлинный подписалъ командиръ III арміи генералъ отъ инфантеріи РАДКО-ДМИТРІЕВЪ. Начальникъ штаба генералъ-лейтенантъ ДОБРОРОЛЬСКІЙ.

איבערזעצונג פון רוסישען טעקסט:

איך לאָז מעלדען די קאָפּיע פון די מיליטער-בעפעהלען פון דער דריטער ארמעע פון דרום-מערב׳דיגען פראָנט פון היינטיגען יאָהר, לויט די נומערן 272, 278 פּאַראַג. 3 און 282 פּאַראַג. 3 אום צו מאַכען וויסען און ערפילען זיי.

קאָפּיע.

נומער 272. בעת דער אַטאַקע פון 240-טען אינפאַנטערישען וואָרער-פּאָלק אויף דער הויכקייט 801, צו דרום-צו פון אוסטראַנקי גאָרניע איז גענומען געוואָרען צווישען די געפאַנגענע עסטרייכער דער זעלנער פון 12-טען אינפאַנטערישען וויעליקאָ-לוצקין פּאָלק אַלעקסיי גריגאָריעוו באַריטאָנאָוו, וואָס האָט זיך געפונען אין געפאַנגענשאַפט פון 8-טען ביז׳ן 23-טען מערץ.

דעם 9-טען מערץ איז ער אַוועקגעשיקט געוואָרען אין אוסטראַנקי גאָרניע און פון דאָרט צוזאַמען מיט אַנדערע געפאַנגענע, הויפּטזעכליך יודען, אין אַ צאָהל פון דרייצעהן מאַן זענען זיי געשיקט געוואָרען צופוס אויף דער סטאַציע בערעזינאַ.

דאָרט, מיט נאָך פּאַרטיעס פון רוסישע קריגס-געפאַנגענע, האָט ער פערריכט די וואַסער-דאַמבע, שלעפענדיג ביי שווערע בעדינגונגען שטיינער פון טייך און פון בערג, אַרבייטענדיג נישט ווייניגער פון צוועלף שעה אין טאָג. אויפזעהער איבער די אַרבייט זענען געווען: קאַוואַלעריסטען-מאַדיאַרען און אונזערע סאָלדאַטען—יודען.

געפאַנגענע יודען ווערען צו דער אַרבייט נישט געשטעלט. זיי דינען פאַר דאָלמעטשער און אויפזעהער און בעגעהען זיך אכזריות׳דיג מיט די אַרבייטענדע געפאַנגענע.

מען שפּייזט די געפֿאַנגענע זעהר שלעכט. אינדערפֿריה גיט מען טעה און אין אָוענד אַ טעפּעל זופּ פֿון קוקורידזען-מעהל און דריטהאַלבען פֿונט סוכאַרעס.

פֿאַר דער צייט פֿון געפֿאַנגענשאַפֿט האָט מען ברויט געגעבען צווייַ מאָל און איין מאָל צו האַלבע פֿונט חזיר-שמאַלץ. אין דעם גוט, וואו די געפֿאַנגענע האָבען געגעפֿטיגט דעם 20-טען מערץ, האָט דער סאָלדאַט אַלעקסיי גריגאָריעוו כאַריטאָנאָוו בעשלאָסען צו אַנטלויפֿען. ער איז פֿערקראָכען ביז צו די פֿאָדערשטע פּאָזיציעס פֿון די עסטרייכער, וואו מען האָט איהם פֿערהאַלטען און ער האָט געטראָגען די זאַכען פֿאַר די אָפֿיצירען, דעם 23-טען מערץ איז ער בעפֿרייט געוואָרען דורך דער אָבטיילונג פֿון דער 60-טער אינפֿאַנטעריע-דיוויזיע.

דאָס אויבען געמאָלדענע בעפֿעהל איך איבערצולעזען פֿאַר די רייהען זעלנער אין אַלע ראָטעס, עסקאַדראָנען, מאות, באַטערייעס, אָבטיילונגען און קאָמאַנדעס.

בעמערקונג: די טעלעגראַמעס פֿון שטאַב-שעף פֿון הויפּט-קאָמאַנדיר איבער די אַרמעען פֿון דרום-מערב-פֿראָנט פֿון 27-טען מערץ הייַנטיגען יאָהר אונטער ן נומער 4511. דעם אָריגינאַל האָט אונטערגעשריבען דער קאָמאַנדיר פֿון דער דריטער אַרמעע גענעראַל פֿון אינפֿאַנטעריע—ראַדקאָ-דמיטריעוו. שטאַב-פֿערוואַלטער—גענעראַל-לייטענאַנט—דאָבראָוואָלסקי.

אין לעמבערג האָב איך געטראָפֿען אַ זעהר אָנגעשטרענגטע שטימונג, וועלכע איז געוואָרען פֿון שעה צו שעה נערוועזער. דאָס עסטרייכישע חיל איז נאָך געווען זעהר ווייט פֿון לעמבערג. אויף זיין וועג איז נאָך געווען פּזשעמישל און צעהנדליגער אַנדערע שטעדט, נאָר דער אָנגריף איז געווען אַזוי שטאַרק און שטורעמדיג, אַז ער האָט אַלעמען איבערראַשט און ערשיטערט און דער איינדרוק איז געווען אַזאַ, ווי דער פֿיינד וואָלט שוין זיין ביי די טויערן פֿון לעמבערג. קיין גענויע פּרטים וועגען די שלאַכטען און וואו זיי קומען פֿאָר האָט קיינער פֿון די ציווילע, אפֿילו די מעהרהייט מיליטער-לייט נישט געוואוסט, נאָר פֿאַר אַלעמען איז געווען קלאָר, אַז עס איז פֿאָרגעקומען אַן׳-אונגעהערטע קאַטאַסטראָפֿע. מ׳האָט הויך דערצעהלט, אַז די דריטע

אַרמעע איז אינגאַנצען צושלאָגען און טרעט אָפּ אין אונאָרדנונג, אַז צוויי קאַרפּוסען זענען אינגאַנצען פערניכטעט. מ׳האָט אָנגע-רופען די צאָהל פון די רוסישע פערלוסטען אין קאָלאָסאַלע צי-פערן: אַ פירטעל מיליאָן. דריי הונדערט טויזענד מאַן זענען גע-פאַלען דעם ערשטען טאָג פון אָנגריף, בעת דער שונא האָט ממש פערגאָסען מיט פייער און אייזען אַ שטח פון הונדערטער ווירסט וואו די רוסישע אַרמעע האָט זיך געפונען. מ׳האָט אָפען בעשולדיגט דעם הויפט-קאָמאַנדיר און דעם קאָמאַנדיר פון דער דריטער אַרמעע אין פערברעכערישער לייכטזיניגקייט, וואָס זיי האָבען פאַר די אַכט חדשים נישט פערזיכערט די הינטערשטע רוקען-פונקטען. און באמת, בשעת איך בין דורכגעפאָהרען צוויי מאָל פון בראָד קיין טאַרנאָוו און יאַסלא, האָב איך אויף דעם גאַנצען וועג נישט געזעהען איין פערפעסטונג, קיין שום שאַנצען און דראָט-פערצוימונגען, חוץ די אַלטע, רואינירטע, וואָס די עסטרייכער האָבען איבערגעלאָזט אָבטרעטענדיג. און נאָר איצט, אַז די קאַטאַסטראָפע האָט אויסגעבראָכען, האָט מען זיך גענומען געאיילט פערפעסטיגען דעם צוטריט צו לעמבערג. יאַ-ראָסלאַוו איז גענומען געוועהן דעם 28-טען אויגוסט און גראָבען שאַנצען אַרום שטאָדט האָט מען זיך מישב געווען מיט צוויי טעג פריהער, איידער די עסטרייכער האָבען זי צוריקגענומען.

עס פערשטעהט זיך, אַז די גענעראַלען און קאָמאַנדירען האָבען געוואָרפען די שולד איינער אויף דעם אַנדערן. דער שטאַב פון הויפט-קאָמאַנדיר פון דרום-מערב׳דיגען פראָנט, האָט אין אַלץ בעשולדיגט ראַדקאָ-דמיטריעוון. ער פון זיין צד האָט אַרויפגעוואָרפען די גאַנצע שולד אויף דעם פערוואַלטער פון הויפט-קאָמאַנדירס שטאַב, דראַגאָמיראָוו׳ן, וועלכער האָט געפיהרט אינטריגעס און די גאַנצע צייט געמיהט זיך צו דערטרינקען ראַד-קאָ-דמיטריעוו׳ן; נישט געענטפערט אויף זיינע אָנפראַגען, נישט געשיקט איהם קיין הילף. אין דער לעצטער שעה, אויף ראַדקאָ-דמיטריעווס דרינגענדער בקשה, שיקען צוויי דיוויזיעס, האָט ער אַרויסגעשיקט איין פאָלק א. אַז. וו. געענדיגט האָט זיך דערמיט, אַז ביידע, אי ראַדקאָ-דמיטריעוו, אי דראַגאָמיראָוו זענען גע-

וואָרען אַראָבגעוואָרפען פון די ערטער. כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס צוזאַמען מיט אַלע, אָפּטמאָל איבערגעטריבענע ידיעות וועגען מפּלות פון רוסישען חיל, האָבען זיך כמעט יעדען טאָג פּו־באַנדערגעטראָגען קלאַנגען וועגען אַ געוואַלדיגען נצחון. דאָ האָט מען דערצעהלט, אַז די רוסען האָבען אָבגעוואָרפען דעם שונא און גענומען זיבעציג טויזענד געפאַנגענע; אויף מאָרגען האָט מען איבערגעגעבען ווי אַ זיכערן פאַקט, אַז די עסטרייכער האָבען אין איין שלאַכט פערלוירען פירציג טויזענד סאָלדאַטען; אַז די רוסען האָבען בכיון אָבגעטראָטען, כדי צו פערנאַרען דעם שונא און צעקלאַפּען איהם. דערביי האָט מען נישט אויפגעהערט צו דערצעהלען בסוד, אַז אָט־אָט קומען אָן צוויי דיוויזיעס, אָדער צוויי קאָרפּוסען יאַפּאָנישער חיל מיט אַ שטאַרקער אַרטי־לעריע, אַז מ׳האָט שוין זיי געזעהן אויף דער און דער סטאַנ־ציע און אַזוי ווייטער.

אָט די אַלע אויפמונטערנדע ידיעות האָבען ווייניג געווירקט אויף דער שטימונג. אַלע האָבען געוואוסט, אַז מען גרייט זיך אָבגעבען לעמבערג, אַז מיט עטליכע טעג צוריק האָט מען אַרויסגעשיקט פון שטאָדט אַלע פרויען פון אָפיצירען, אַז מ׳האָט אַלע זאַפּאַסען צוגעגרייט אויף דער באַהן־ליניע צום אָבפיהרען, אַז היינט־מאָרגען הויבט זיך אָן די עוואַקואירונג פון די אַנ־שטאַלטען.

אויף וויפיל די מיליטער־לייט האָבען זיך געפיהלט צורו־דערט, אויף אַזויפיל האָט די אָרטיגע בעפעלקערונג אַרויסגע־וויזען אַ רוהיגקייט. די פּאָליאַקען האָבען שפּאַצירט איבער׳ן שטאָדט מיט אַ קאַלטער פערשלאָסענקייט, ווי דאָס אַלץ, וואָס קומט פאָר, וואָלט זיי אַ האָר נישט אָנגערירען. נאָר אין זייער פערטראַכטער איינגעהאַלטענקייט האָט זיך געפיהלט אַ האָפערדי־גע פערטראַכטונג צו די זיגער. און שטילערהייד האָט מען זיך געגרייט צום קבלת פּנים פון די עסטרייכער, געהאַלטען געהיי־מע בעראַטונגען און געוואַרט אויף דעם מאָמענט, מ׳זאָל קאָנען אָפען אויסדריקען די בלוטיגע שנאה צו די רוסען. אין די קאָס־ציאָלען האָבען די גלחים שוין אָפען גערעדט וועגען דער

נאָהנטער אויסלייזונג. אַ באַקאַנטער האָט מיר דערצעהלט, אַז צו איהם איז געקומען זיין דינסט בעטען דעם געהאַלט פאָראויס: זי דאַרף זיך קויפען אַ נייעם הוט. דער קסיאָנדז האָט געהייסען אַז מ׳זאָל בעגעגענען דעם אָנקומענדען עסטרייכישען חיל אין יום-טוב׳דיגע קליידער און מיט בלומען.

גאָר אַנ׳אַנדער שטימונג איז געוועזן ביי יודען. אין די גאַ-סען האָט מען אין די טעג וועניגער בעגעגענט יודען ווי פריהער. מ׳האָט מורא געהאַט פאַר אַ פּאָגראָם, וועגען וועלכען מ׳האָט גאַנץ אָפען גערעדט. עס פערשטעהט זיך, אַז יודען האָבען גע-גזַרט פטור צו ווערען פון דער רוסישער מאַכט. נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען זיי געוועזן שטאַרק צורודערט און מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ געוואַרט אויף די עסטרייכער. זיי האָ-בען נישט געגלויבט, אַז די רוסען וועלען אויף שטענדיג פער-לאָזען לעמבערג. עס וועט זיך איבער׳חזר׳ן וואָס עס איז שוין געשעהן אין פיל צעהנדליגער שטעדט. די עסטרייכער פערנעה-מען זיי צוריק און אין אַ פּאָר וואָכען אַרום קומען ווידער די רוסען און פערטרייבען די עסטרייכער. און אָט ביי דעם אָב-טרעטען פון רוסישען חיל און זיין צוריקקומען ליידען שטאַר-קער פון אַלע, יודען. חוץ דעם מוז מען זאָגען, אַז אַ טייל יו-דען ביי זייער גאַנצען פאַטריאָטיזם, האָבען זיך צוגעוועהנט צו די רוסען און האָבען זיך נישט גאָר שלעכט געפיהלט אונטער זייער ממשלה. איבערהויפט קרעמער און הענדלער האָבען זיך צוגעפּאַסט צו די רוסען. מיר איז אויסגעקומען פון עטליכע קרעמער צו הערען, אַז די רוסישע אָפיצירען זענען פיל מאָל גראָב, שרייען און זידלען זיך, אָבער אין אַלגעמיין זענען זיי מענשליכער פאַר די דייטשע אָפיצירען. און דערהויפט זענען די רוסען נישט אַזעלכע „פעניג-לייט״, ווי די דייטשען, זיי דינגען זיך נישט און גיבען גוט צו פערדינען. ווי איך האָב זיך נאָכדעם דערוואוסט, האָבען זיך אין לעמבערג געפונען איי-ניגע אינטעליגענטע יודישע געזינדען מיט אַנ׳אויסגעשפּראָכענער רוסאָפילישער אָריענטאַציע. זייער שטאַנדפּונקט איז געוועזן אַזאַ: רוסלאַנד, פערנעהמענדיג גאַליציע, וועט אונטער דעם דרוק פון

שלום-קאָנגרעס מוזען געבען די גאַליציאַנער יודען דיזעלבע רעכט, וואָס זיי האָבען געהאַט אונטער עסטרייך, און האָבענדיג די רעכט, וועלען זיי גרינגער מנצח זיין דעם רוסישען אַנ-טיסעמיטיזם, איידער דעם עסטרייכישען קלעריקאַליזם, וועלכער האָט זיך געגעבען צו פיהלען גאַנץ שטאַרק און אין אַ בעליי-דיגענדער פאָרם.

די מהומה האָט קודם כל אָבגערופען זיך אויף יודען. אויף דעם אויפטראָג פון דער מאַכט צו זיי. דער אויבערפערוואַלטער פון גאַליציע, גראַף באָברינסקי, האָט זיך געפונען אין פעטער-בורג און זיין איינפלוס איז אינגאַנצען געפאַלען. דער פאַקטי-שער בעל-הבית אין לעמבערג און איבער גאַליציע איז געבלי-בען דער לעמבערגער גובערנאַטאָר, דער געוועזענער קיעווער פאָליציי-מייסטער סקאַלאָן, אַ בעוואוסטער חבר׳ניק, וועלכער איז, דוכט זיך, עטליכע מאָל געווען אָבגעשאַפט פאַר זיינע מעשים. אין לעמבערג האָט ער אָפען גענומען שוחד, געריסען פון מוי-טע און לעבעדיגע, גענומען פון איינצעלנע לייט און פון דער גאַנצער קהילה. כל זמן די רוסען זענען געזעסען שטאַרק אין גאליציע און ער האָט געקוקט אויף זיין שטעלע ווי אויף אַ דויערענדער, האָט ער זיך אויפגעטראָגען צו יודען נאָך ווי נישט איז דערטרעגליך. איצט אָבער, אַז ער האָט דערפיהלט אַז עס קומט אַנ׳עק צו זיין ממשלה, האָט ער בעשטימט מיט אַמאָל אַראָבצורייסען פון יודען אַ פעטע מטבעה. צוליב דעם האָט ער גענומען שרעקען זיי מיט די האַרבסטע שטראָפען. ער האָט גע-רופען צו זיך דעם לעמבערגער רב הר׳ בראַודא און האָט איהם שטרענג געזאָגט:

—ביז איצט האָבען יודען אויפגעהאַלטען זיך רוהיג און מיר האָבען אַרויסגעוויזען אַנמקעגען זיי די גרעסטע גוטמוטיג-קייט. איצט האָבען זיי אָנגעהויבען אויפהויבען די קעפ, זיי ווייזען אָפען אַרויס זייער פיינדשאַפט צו רוסלאַנד. גיט זיי אי-בער, אַז זיי שפילען זיך מיט פייער. געדענקט, אַז אין מיין מאַכט איז צו הענגען יעדען צעהנטען, אפילו יעדען פינפטען!

די רעדע האָט, פערשטעהט זיך, אַרויסגערופען אַ שרעק-

ליכע פּאַניק צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. מ׳האָט מורא געהאַט נישט אַזוי פאַר דעם הענגען, ווי פאַר אַנ׳אָרגאַניזירטען פּאָגראָם. מ׳האָט צונויפגעזאַמעלט אַ היבשע סומע געלד, עטליכע טויזענד רובל, און געגעבען סקאַלאָנען. נאָר ער האָט זיך דערמיט נישט בענוגענט. ער האָט אָנגעזאָגט, אַז ער וועט פערמאַכען דעם הילפס-קאָמיטעט. דערביי האָט ער געמאַכט ביי עטליכע מיטגלידער פון קאָמיטעט אונטערזוכונגען, צווישען אַנדערע, ביים ד״ר הויזנער. צוויי מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען געוואָרען אַרעסטירט. דערביי האָט ער געגעבען קלאָר צו פערשטעהן, אַז ער וואַרט אויף אַ בעזונדער „ווזיאַטקע״ פון קאָמיטעט. ביי אונז איז געוועזן אַ ספּעציעלע בעראַטונג וועגען דעם. דאָס מעהרסטע טייל האָט זיך אַרויסגעזאָגט, אַז מ׳זאָל איהם פאָרלעגען עטליכע טויזענד רובל מיט דעם תּנאי, ער זאָל צוזאָגען, אַז ער וועט אָבהיטען פון אַ פּאָגראָם בשעת דעם אָבטרעטען פון דער אַר-מעע. איך האָב ווייניג וואָס געגלויבט אין סקאַלאָנס מאַכט אָב-צוהיטען פון אַ פּאָגראָם, איבערהויפּט נאָך דערפאַר, ווייל ער וועט מסתמא אַנטלויפען פון שטאָדט פיל פריהער. נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם און אויף דעם עקעל צו אַזעלכע מיטלען, האָב איך קיין מוט נישט געהאַט צו שטעלען זיך אַנטקעגען, אָבזאָגען זיך פון דעם עפּעמערן מיטעל אָבצוהיטען די בעפעל-קערונג פון אַ פּאָגראָם, און איך האָב אַסיגנירט אויף דעם צוויי טויזענד רובל. דאָס געלד סקאַלאָנען האָט געדאַרפט איבערגעבען זיינער אַ בעקאַנטער, אַ קיעווער סוחר מ—ן. איך האָב מ—ן אַרויסגעגעבען נאָר טויזענד רובל און אָבגערעדט, ער זאָל צו-זאָגען אָבגעבען די אַנדערע טויזענד נאָכ׳ן אָבטריט, אויב קיין פּאָגראָם וועט נישט זיין. מ—ן איז געוועזן ביי סקאַלאָנען, האָט איהם געזאָגט, אַז די אָרטיגע יודען, פערשטעהענדיג זיין שווערע לאַגע ביים אָבטרעטען פון שטאָדט, קומען איהם צו הילף מיט אַ סומע פון טויזענד רובל און בעטען ער זאָל זיי אָבהיטען פון אַ פּאָגראָם און אויב איהם וועט זיך דאָס איינגעבען, זאָגט ער, מ—ן, צו נאָך טויזענד רובל. סקאַלאָן האָט איהם רוהיג אויסגע-הערט, צוגענומען די טויזענד רובל און אָנגעוויזען:

—די אַנדערע טויזענד רובל גיט איבער מיין פרוי אין פעטראָגראַד, אויף דעם און דעם אַדרעס. אָבער שיקט זיי איהר איבער דורך אַ זיכערן מענשען, און ער זאָל נישט בעטען קיין שום קבלה-צעטלען.

איך מוז מודה זיין, אַז די אַנדערע טויזענד רובל איז סקאַלאָנס ווייב נישט אָבגעשיקט געוואָרען.

סקאַלאָן האָט זיך נישט בענוגענט מיט דער „וויזיאַטקע". די לעצטע טעג פאַר דעם אָבטריט פון לעמבערג, האָט ער אָנגע-זאָגט די רייכערע לעמבערגער יודען, אַז זיי וועלען געצוואונגען ווערען פאַר זאַקלאַדניקעס, נאָר ער איז גרייט אויסצומעקען זיי פון צעטעל פאַר אַ גוטען אויסקויף. איינגע האָבען איינגעשטימט, געגעבען איהם צו עטליכע טויזענד רובל. און אין דער לעצטער מינוט האָט ער זיי פאָרט אַרעסטירט און אָבגעשיקט קיין רוס-לאַנד ווי זאַקלאַדניקעס.

אין לעמבערג האָב איך זיך דערוואוסט איינגע פרטים וועגען פּזשעמישל. בשעת די רוסען זענען אַריין, האָט אין שטאָדט געהערשט צווישען דער ציווילער און איבערהויפּט יודי-שער בעפעלקערונג אַ שרעקליכער הונגער. פסח האָבען יודען נישט געהאַט קיין מצה אפילו אויף המוציא צום ערשטען סדר און דער רב האָט מתיר געמאַכט עסען חמץ. אין אַ וואָך אָדער צוויי אַרום האָט מען אַרויסגעשיקט פון פּזשעמישל אַלע יודען, דוכט זיך ביי צוואַנציג טויזענד מאַן. פון זיי זענען דרייצען טויזענד אָנגעקומען אין לעמבערג. צום אָרגאַניזירען דעם אַרויס-פאָהר האָט דער קאָמענדאַנט ערלויבט (אָדער בעפוילען) צו גרינדען אַ יודישען אויספיהרונגס-קאָמיטעט. וועגען דעם געפינט זיך ביי מיר דער פאָלגענדער דאָקומענט.

„Въ еврейскій исполнительный комитетъ.

„По приказанію командира крѣпости „Перемышль“ объявляю, что евреи города Перемышля и уѣзда должны уѣзжать изъ предѣловъ Перемышльскаго уѣзда въ самый короткій срокъ. Желая облегчить эту эвакуацію, я назначилъ исполнительный комитетъ изъ самихъ-же евреевъ. Свободные вагоны будутъ предоставлены для отъѣзжающихъ евсеевъ жителей гор. Перемышля и Перемышльскаго уѣзда.

„Если евреи не будутъ добровольно уѣзжать и не исполнятъ распоряженій комитета, то я буду вынужденъ прибѣгнуть къ самой энергичной мѣрѣ: полкъ казаковъ произведетъ эвакуацію въ нѣсколько часовъ, но пускай тогда ослушники пенятъ на самыхъ себя.

Начальникъ Перемышльскаго уѣзда Гвардіи полковникъ КИРІАКОВЪ

Къ печатанію разрѣшено начальникомъ уѣзда.

איבערזעצונג פון רוסישען טעקסט:

צום יודישען אויספיהרונגס־קאָמיטעט.

לויט'ן בעפעהל פון קאָמענדאַנט פון דער פעסטונג פּשעמישל, מעלד איך, אז די יודען פון דער שטאָדט פּשעמישל און פון דער אומגעגענד מוזען ארויספאָהרען פון דעם שטח פון פּשעמישלער געגענד ווי אַמשנעלסטען.

ווילענדיג פערלייכטערן די עוואַקואַציע, האָב איך בעשטימט אַנ'אויספיה־רונגס־קאָמיטעט פון יודען זעלבסט. פאַר די אָפּפאָהרענדע יודישע איינוואוינער פון פּשעמישל און דער אומגעגענד, וועלען ווערען צוגעשטעלט פרייע וואַגאָנעס.

אויב די יודען וועלען גוטוויליג נישט וועלען אָוועקפאָהרען און זיי וועלען נישט וועלען ערפילען די פעראָרדנונגען פון קאָמיטעט, וועל איך זיין געצוואונגען אָנצונעהמען דעם שטרענגסטען מיטעל: אַ פּאָלק קאָזאַקען וועט דורכפיהרען די עוואַ־קואַציע אין עטליכע שעה. אָבער זאָלען דאַן די ווידערשפעניגע האָבען טענות צו זיך אַליין.

פערוואַלטער פון פּשעמישלער אומגעגענד פון גוואַרדיע דער פּאָלקאָווניק קיריאַקאָוו.

צום דרוקען האָט ערלויבט דער פערוואַלטער פון דער געגענד.

שפעטער האָט מיר דערצעהלט אַ דאָקטאָר, שאַפּיראָ, וועל־כער האָט זיך געפונען אין פּזשעמישל בשעת מען האָט פון דאָרט אַרויסגעשיקט די יודען, אַז דאָס אַרויסשיקונג איז פאָר־געקומען שבת. פרייטאָג-צו-נאַכט איז ער געווען אין שוהל, וואו די יודען האָבען צום לעצטען מאָל געדאַווענט. עס איז נישט צו בעשרייבען, וואָס פאַר אַ ביטערע יללה עס איז געווען אין שוהל. נאָך דעם דאַווענען האָט מען פערשלאָסען די שוהל...

אַז אין פּזשעמישל זענען קיין יודען נישט פערבליבען און עס איז נישט געווען אויף ווענען צו מאַכען בלבולים פון שפּיאָנאַזש, האָט מען זיך גענומען צו יודישע סאָלדאַטען. מ'האָט געמאַכט אַ בלבול, אַז יודישע סאָלדאַטען האָבען איבערגעשניטען אַ טעלעפאָן-דראָט און מען זאָגט, אַז מ'האָט אַרויסגעשיקט פון דאָרט אַלע יודישע סאָלדאַטען.

ווי נאָר די שטימונג אין לעמבערג איז געוואָרען אַנ'אומ־זיכערע, האָבען זיך פערשפּרייט קלאַנגען, אַז מען וועט אַלע דרייצעהן טויזענד פּזשעמישלער יודען אַרויסשיקען קיין רוס־לאַנד. נאָכדעם האָבען זיך געהאַלטען קלאַנגען, אַז מען וועט אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון לעמבערג. דאָס האָט, פערשטעהט זיך, אַרויסגערופען אַ שרעקליכע אומרוהיגקייט צווישען די יודען. נאָר די גזירה איז נישט פערווירקליכט גע־וואָרען. אפשר דערפאַר, ווייל עס איז קיין צייט נישט געווען דערויף.

ד

פונקט צו דער צייט, ווען די רוסען האָבען אָנגעהויבען אָבצוטרעטען פון גאַליציע, האָט זיך ענדליך קאָנסטיטואירט דער לעמבערגער יודישער הילפס-קאָמיטעט מיט ד״ר דיאַמאַנד'ן בראש און האָט אָנגעהויבען נאָרמאַל צו פונקציאָנירען. איך מוז בע־מערקען, אַז נאָך פיל פריהער, איידער ער האָט זיך אָרגאַניזירט, איז אין איהם שוין די אַרבייט געגאַנגען. פון פעטראָגראַד און

קיעוו זענען געשיקט געוואָרען היבשע סומען געלד. דער גאַנצער אויפטראָג איז געווען מיט'ן ד"ר הויזנער און אַלע מיטלען זענען געגאַנגען כּמעט אויסשליסליך פאַר לעמבערג, אויף אָרגאַניזירען איינִיגע אַנשטאַלטען, אָכראַנקעס, קיכען. כּמעט אַלץ פאַר די איינגעוואַנדערטע הימלאָזע פון פּשעמישל און אַנדערע ערטער. איצט, אַז דער קאָמיטעט האָט זיך אָפיציעל קאָנסטרואירט, איז די אַרבייט אין שטאָדט אַוועקגעשטעלט געוואָרען ברייטער און מ'האָט אָנגעהויבען מעהר זאָרגען וועגען דער אַרומיגער געגענד. אפילו מיט גרויס מיה, נאָר עס האָט זיך איינגעגעבען אַריבערצושיקען, דאָס רוב דורך יודישע דאָקטוירים און סאַניטאַרען, אין די נאָהנטסטע שטעדט און שטעדטלעך היבשע סומען. אַז איך בין געקומען, האָט זיך אין קאַסע פון קאָמיטעט געפונען אַכצעהן טויזענד רובל, וועלכע זענען שוין געווען בעשטימט צום אָבשיקען אין דער פּראָווינץ. די שטורמדיגע געשעהענישען און די אונבעשטימטקייט פון דער לאַגע, ביי וועלכער לעמבערג האָט געקאָנט, נישט אַריבערגעהענדיג נאָך צו די עסטרייכער, ווערען אָבגעשניטען פון קיעוו און פּעטראָגראַד אין דער הינזיכט פון בעקומען געלד (ווען די באַנקען זאָלען עוואַקואירט ווערען), האָט געפאָדערט, אַז דער קאָמיטעט זאָל וואָס גיכער בעקומען אַ היבשען סכום געלד. ד"ר הויזנער האָט שוין וועגען דעם טעלעגראַפירט אין פּעטראָגראַד, נאָר ער איז נישט זיכער געווען, צי מען וועט שיקען. דערום האָב איך טעלעגראַפירט אויך אין קיעוו. געענדיגט האָט זיך דערמיט, אַז אין איין טאָג האָט זיך בעקומען פון ביידע ערטער צו פופצעהן טויזענד רובל.

אין לעמבערג האָב איך געטראָפען ד"ר לאַנדער, וועלכער האָט הויפּטזעכליך איינגעאָרדענט די אַרבייט פון קאָמיטעט און אַליין פונאַנדערגעפיהרט געלד אין איינִיגע שטעדט. ליידער אָבער האָט ער געמוזט אויף אַנ'אומבעשטימטער צייט פערלאָזען לעמבערג, ווייל ער איז אַריבערגעפיהרט געוואָרען אין דער אַכטער אַרמעע און קאָמאַנדירט צו רעווידירען די סאַניטאַרע פּונקטען און לאַזאַרעטען.

דער קאָמיטעט האָט מיר פאָרגעלעגט נעהמען אויף זיך

אָפּצופיהרען געלד אין די אַרומיגע פונקטען. איך האָב, פערשטעהט זיך, איינגעשטימט. נאָר אַזוי ווי אין די נאָהנטסטע טעג איז געווען בעזאָרגט די אָבשיקונג דורך אַנדערע, בין איך דערווייל פערבליבען אין לעמבערג, אום צו זעהען זיך מיט קאָמיסאַרזָוו'ן (דעם פערוואַלטער פון דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג) און דעמידאָוו'ן, כדי צו בעקומען פון זיי אַ וועלכע עס איז קאָמאַנדיראָווקע אין די שטעדט, אין וועלכע איך האָב געדאַרפט פאָהרען פון קאָמיטעט. אי קאָמיסאַראָוו, אי דעמידאָוו האָבען געדאַרפט אָנקומען אין לעמבערג ערשט אין אַ פּאָר טעג אַרום.

איך האָב זיך געטראָפען מיט דעם פערוואַלטער פון פּיראָגאָווער אָבטיילונג, באָנטש-אָסמאָלאָווסקי'ן. ער האָט מיר דערצעהלט וועגען דער אַרבייט פון זיין אָבטיילונג: איינגעאָרדענט אין זעקס ערטער שפּייז און מעדיצין-פונקטען. איהם האָט זיך איינגעגעבען צו בעקומען פון זעמסקי סאָיוז פיל סובאַרעס. דאָ, אין לעמבערג, האָט די אָבטיילונג איינגעאָרדענט הילף דורך אַרבייט: אָרגאַניזירט אַ פּאַפּיראָסען-ווערקשטאַט פאַר צוואַנציג אַרבייטערינס, יודישע און קריסטליכע. די אַרבייט קאָן געבען אַ גוטען פערדינסט און מען קאָן זי פערברייטערן, נאָר עס פעהלט אויס מיטלען אויף איינצוקויפען טאַבאַק. בכן בעט ער, איך זאָל אַרויסגעבען אויף דעם אַ געוויסע סומע געלד. אַזוי ווי די אונטערנעהמונג האָט זיך מיר אויסגעוויזען סימפּאַטיש, האָב איך איהם געגעבען דריי הונדערט רובל. אויף מאָרגען איז באָנטש-אָסמאָלאָווסקי ווידער געקומען צו מיר, בעטען איך זאָל פאָהרען מיט איהם בעזוכען די פונקטען, וועלכע ער האָט איינגעאָרדענט אין מאַגעראָוו, ראַוואַ-רוסקאַ, בעלזעטש און נאַראַל. פון זיינע רייד האָב איך פערשטאַנען, אַז ער רופט מיך בעקוקען די פונקטען, כדי איך זאָל מיטווירקען, אַז דער פעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט זאָל איהם אַרויסגעבען אַ סובסידיע פון פינף טויזענד רובל. דערביי האָט באָנטש-אָסמאָלאָווסקי שטאַרק געקלאָגט זיך אויף זיין מיטהעלפערין, פר"ל ווידרינא, וועלכע שטערט די אַרבייט, פערפיהרט מחלוקות'ן און וויל אַלץ שטעלען אויף איהרס. און ביידע מאָל נאָך זיין בעזוך, איז ביי מיר

געווען ווידרינא. זי האָט פון איהר צד שטאַרק געקלאָגט זיך אויף באָנטש-אָסמאָלאָווסקי׳ן, וואָס ער הויבט אָן פיל אונטערנעהמונגען, אָרגאַניזירט זיי שלעכט און וואַרפט זיי אין מיטען אוועק, נישט בעראַטענדיג זיך מיט די איבריגע מיטגלידער פון דער אָבטיילונג. דהיינו, עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ הילפספונקט אין טישאַנאָוו, וואו די בעפעלקערונג נויטיגט זיך שטאַרק אין הילף. איצט האָט באנטש-אָסמאָלאָווסקי מיט אַמאָל איהם צושטערט, אָהן אַ שום אורזאַך. און זי האָט מיך פון איהר צד געבעטען אַריבערפאָהרען אין טישאַנאָוו. וועגען דער אָרגאַניזאַציע פון הילף דורך אַרבייט מיט דעם פּאַפּיראָסען-ווערקשטאַט, האָט מיר ווידרינאַ דערצעהלט, אַז דאָרט אַרבייטען נישט צוואַנציג נאָר זיבען אַרבייטערינס, צווישען זיי נאָר איין יידישע. די פערוואַלטערין פון ווערקשטאַט, אַ פוילישע פרוי, לאָזט קיין יודישע אַרבייטערינס נישט צו און אויף דעם באָדען איז ביי ווידרינא מיט איהר געווען אַ צוזאַמענשטויס. מיר איז געווען שווער פונאַנדערצוקלויבען זיך, ווער פון זיי ביידען, ווידרינא אָדער באנטש-אָסמאָלאָווסקי, איז גערעכט. נאָר דאָס איז פאַר מיר קלאָר געוואָרען, אַז די איינציגע אויפן גאַליצישען פראָנט אונאָבהענגיגע געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך געשטעלט דעם ציל העלפען דער בעפעלקערונג אָהן אונטערשיד פון נאַציאָנאַליטעט, האָט נישט געפונען נישט קיין באָדען, נישט קיין מיטגעפיהל, נישט קיין פעהיגע אָרגאַניזאַטאָרען און ווערט צעפאַלען פון אינערליכע רייבונגען. דאָס איז כדאי געווען צו פערצייכענען.

דעם 8-טן האָב איך זיך געזעהן מיט דעמידאָוו׳ן. ווי נאָר עס זענען אָנגעקומען אין מאָסקווא די ערשטע ידיעות וועגען דער רוסישער מפלה, האָט ער, נאָך נישט קיין געזונדטער, אומגעקעהרט זיך אין גאַליציע. זיין אָבטיילונג האָט זיך קוים געראַטעוועט און געפינט זיך איצט אויפן וועג קיין וואָלאָטשיסק און ביידע פלוג-פונקטען נעבען פזשעמישל, איינער אין ראַדימנאַ, צוואַנציג וויאָרסט פון פזשעמישל און דער צווייטער אַ ביסעל דרום׳דיגער. די שטימונג איז ביי דעמידאָוו׳ן געווען זעהר אַ געדריקטע. נאָר ער האָט נאָך קיינעם נישט געזעהן און ווייסט

נישט די ריכטיגע לאגע. ער איז געווען צופרידען מיט מיין קו-מען, געבעטען מיך צושטיין צו זיין אבטיילונג. אזוי ווי ער האט געמוזט גלייך אבפאהרען צו דער אבטיילונג, האט ער מיך געבעטען אויסוואַרטען אַ פּאָר טעג אויף זיין צוריקקומען קיין לעמבערג.

דעם 10-טען האט ער זיך אומגעקעהרט שטאַרק צורודערט און נידערגעשלאָגען. ער האט מיר בסוד געזאגט, אַז די קאַ-טאַסטראָפע איז פיל גרעסער, ווי מ'שטעלט זיך פאר, אַז רוס-לאַנד שטעהט ביים אבגרונד, אַז דאס איז נישט נאָר אַ דורכ-ריס פון שונא'ס חיל, נאָר אַ טאָטאַלער חורבן פון דער אַרמעע, אַז ביי אונז איז די גאַנצע אָרגאַניזאַציע פון דער אַרמעע און די סטראַטעגיע פון מלחמה אין שרעקליכסטען צושטאַנד, נישטאָ קיין סנאַריאַדען, נישטאָ קיין געוועהר. און שולדיג אין אַלץ איז דער פערראַט און די לייכטזיניגקייט פון די הויכע ספערען. גע-מיינט האט ער דערמיט די סטאַווקע פון העכסטען הויפּט-קאָ-מאַנדיר און די סביבה פון קיסר. דערביי האט ער שטאַרק פערטיידיגט ראַדקאָ-דמיטריעוו'ן.

—ער איז אַ האַר נישט שולדיג אין דעם אומגליק. די לעצטע צוויי חדשים האט ער נישט אויפגעהערט צו שרייען וועגען דער געפאַהר וואס רוקט זיך אָן. האט פערוואָרפען די סטאַווקע מיט טעלעגראַמען וועגען דער דרינגענדער נויט אין סנאַריאַדען און אין פערשטאַרקונגס-חיל—און מ'איז געבליבען טויב צו אַלע זיינע בקשות. איבערהויפּט איז אין דעם שולדיג דער נאַטשאַלניק פון איוואַנאָווס שטאַב, גענ. דראַגאָמיראָוו, וועל-כער איז פריהער געווען נאַטשאַלניק פון שטאַב פון דער דריי-טער אַרמעע און האט די גאַנצע צייט געפיהרט אינטריגעס גע-גען ראַדקאָ-דמיטריעוו'ן. ער איז איצט דערפאַר אבגעשאַפט אָהן דעם רעכט צו געפינען זיך אויפ'ן שטח פון מלחמה-אָפּעראַציעס. מ'זאגט, אַז איוואַנאָוו איז אויך אַראָב.

—און ראַדקאָ-דמיטריעוו איז דאָך אויך אַראָב.

—יאָ... דאס הייסט, ער האט בעקומען אַנ'אָטפּוסק אויף דריי וואָכען מיט'ן בעפעהל נאָכדעם אומצוקעהרען זיך אין דער

אַרמעע... ער ווייסט נאָך אַליין נישט, וואָס מיט איהם וועט זיין... איך האָב איהם היינט געזעהן. איך בין געפאָהרען צו איהם געזעגענען זיך.

—ווי איז זיין שטימונג?

—ער איז זעהר מונטער. ער פאָהרט אויף די דריי וואָכען היילען זיך און איז זיכער, אַז זיין אונשולד וועט זיך אַרויסווייזען. „איך האָב זיך נישט געיאָגט נאָך דער קאָמאַנדירונג פון אַנ׳אַרמעע,—האָט ער מיר געזאָגט.—איך האָב געבעטען אַ בריגאַדע, האָט מען מיר געגעבען אַ קאָרפּוס, דערנאָך אַנ׳אַרמעע. איצט וועל איך גאָרנישט האָבען דאַגעגען, אויב מ׳וועט מיר געבען אַ בריגאַדע.

איך האָב דערצעהלט דעמידאָוו׳ן דעם גאַנצען פּאָרפּאַל מיט׳ן פירשט דאָלגאָרוקאָוו. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער האָט געוואוסט בלויז, אַז דאָלגאָרוקאָוו איז אָבגעשאַפט פון זיין אָבטיילונג, נאָר ער האָט קיין שום פּרטים נישט געוואוסט.

—ראַדקאָ-דמיטריעוו האָט מיר מעהר נישט געזאָגט, אַז איהם פערדריסט, וואָס עס איז אַזוי פאָרגעקומען מיט דאָלגאָרוקאָוו׳ן.

איך האָב אַרויסגעזאָגט דעמידאָוו׳ן מיין מיינונג וועגען דער גאַנצער געשיכטע און האָב צוגעגעבען, אַז ער, דעמידאָוו, און די איבעריגע, וועלכע האָבען געאַרבייט אַלס בעפולמעכטיגטע צוזאַמען מיט דאָלגאָרוקאָוו׳ן, זענען מחויב שטעלען זיך פאַר איהם, אויסדריקען זייער סאָלידאַריטעט מיט איהם און טהון וואָס איז מעגליך, צו רעהאַביליטירען דעם פירשט און מאַכען, אַז מ׳זאָל איהם אומקעהרען צוריק אויף זיין פּאָסט.

דעמידאָוו האָט זיך אויפגערעגט און האָט אָנגעהויבען געאיילט צו ריידען:

—איצט איז צו דעם נישט די צייט, נישט די צייט! איצט קאָן מען וועגען דעם גאָרנישט טהון! מ׳קאָן זיך צו קיינעם נישט ווענדען ביי אַזאַ מהומה...

—די מהומה וועט דאָך נישט לאַנג דויערן...

—מ׳קאָן נישט וויסען, אפשר זעהר לאַנג. נאָר דער תוכן איז נישט אין דעם... וואָס קאָן מען דאָ גלאַט אונטערנעהמען!..

איך, פערשטעהט זיך, וואָלט זיך נישט אָבזאָגען עפּעס צו טהון, נאָר איך זעה נישט איין, וואָס צו טהון... דערצו מוז איך אייך זאָגען, אַז דער פירשט אַליין איז פיל שולדיג אין דער געשעהעניש... ער האָט אַלעמען אויפגעשטעלט געגען זיך, יעדערן אַרויפגעטראָטען אויפ'ן פוס. דער טאַרנאָווער קאָמענדאַנט מאַרקעוויטש, האָט נישט געקאָנט רוהיג דערמאָנען זיין נאָמען. איהר ווייסט די געשיכטע פון דער צושטעלונג פון פיער באַרמהערציגע שוועסטער פון דאַלגאָרוקאָווס אָבטיילונג צום בעשענקונג מיט געאָרגי-צלמים? מאַרקעוויטש האָט זיי צוגעשטעלט און דאָלגאָרוקאָוו, נישט רעכענענדיג זיך מיט איהם, האָט ערקלערט אין שטאַב, אַז די שוועסטער האָבען נישט פערדינט די צלמים. מאַרקעוויטש איז דעמאָלט געקומען צו לויפען צו מיר אויסער זיך פון כעס. אויפגעשטעלט האָט דער פירשט קעגען זיך אויך די קאָמאַנדירען פון איינאונצוואַנציגסטען און ניינטען קאָרפּוס מיט איניגע זיינע מעשים... ווייטער האָט זעהר אַ שווערען איינדרוק געמאַכט, ווי ער האָט רעקלאַמירט אין „רוסקיע וועדאָמאָסטי" זיין אייגענע טעטיגקייט. איהר האָט געלייענט זיינע קאָרעספּאָנדענציעס? לייענענדיג זיי, קאָן מען מיינען, אַז חוץ די עסטרייכער און דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג איז אויפ'ן גאַנצען פראָנט מעהר קיינער נישטאָ... און בכלל האָט ער אָבגעטהון פיל אונטאַקטישע זאַכען... נאָר, ס'פערשטעהט זיך, אַז נישט קוקענדיג אויף דעם, מוז מען אַרויסטרעטען, אונטערנעהמען עטוואָס, כדי צו ליקווידירען דעם אינצידענט. אָבער באמת, איך זעה נישט איין, וואָס מ'קאָן דאָ טהון...

—איך רעכען, אַז עס איז נויטיג צו ווענדען זיך צום הויפּט-קאָמאַנדיר פון דער דרום-מערב'דיגער אַרמעע, איוואַנאָוו'ן, מיט אַנ'ערקלערונגס-בריף וועגען דעם אינצידענט...

—ניין, ניין!—דאָס איז לחלוטין אונמעגליך. איוואַנאָוו האָט אַרויסגעגעבען זיין פּסק אויף דעם סמך פון בעשטימטע פאַרשטעלונגען און פאַקטען און ער וועט זיך נישט רעכענען מיט בקשות און ערקלערונגען פון זייטיגע מענשען... ניין, דאָ דאַרף מען אָנהויבען פין אונטען. מ'דאַרף זיך דורכריידען מיט מאַר-

קעוויטש'ן און די קאָמאַנדירען פון איינאונצוואַנציגסטען און נײַנטען קאָרפּוס, זיי זאָלען דערלאַנגען אַ נײַע פאָרשטעלונג וועגען דעם ענין. איך זאָג אייך צו, אַז ווי נאָר די לאַגע וועט ווערען אַ ביסעל רוהיגער, וועל איך זיך נעהמען דערפאַר, וועל דורכריידען מיט די קאָרפּוס-קאָמאַנדירען און מיט מאַרקעוויטש'ן, נאָר איך ווייס נישט, וואו ער געפינט זיך איצט.

—איז כדאי צו זוכען איהם און ריידען מיט איהם?—האָב איך געפרעגט, דערמאָהנענדיג זיך וועגען דער זאָבשטויסענדער פּערזענליכקייט פון טאַרנאָווער קאָמענדאַנט.

—ניין, ניין! מיט איהם איז זעהר וויכטיג צו זעהן זיך!—האָט איבערגע'חזר'ט דעמידאָוו, נישט פאַרשטעהענדיג מיין פראַגע.

צו דעם געשפּרעך מוז איך צוגעבען, אַז איך האָב נישט געפונען אין די קאָרעספּאָנדענציעס פון פּירשט דאָלגאָרוקאָוו די זעלבסט-רעקלאַמע, וועגען וועלכער דעמידאָוו האָט גערעדט. געוועהנליכע בעשרייבונגען פון דער אַרבייט פון אָבטיילונג און, עפּטער, מלחמה-בילדלעך און כאַראַקטעריסטיקען פון קאָמאַנדירען. מיט אַ פּאָר וואָכען שפּעטער האָב איך זיך געטראָפען מיט פּרוי ד"ר שאַפּיראָ. זי האָט מיר מיטגעטיילט, אַז איהר קאָלעגע, ד"ר וואָלפסאָן, האָט מען, נישט קוקענדיג אויף אַלץ, אָבגעזאָגט פון שטעל. נאָר פּאַר איהר האָט זיך געשטעלט סטאַכאָוויטש און צוגעזאָגט רעהאַביליטירען זי. ד"ר שאַפּיראָ, וועלכע איז געווען פער'מסר'ט פון מאַרקעוויטש'ן, האָט זיך געטראָפען מיט איהם.

—ער האָט זיך פערענטפערט, געשוואָרען, אַז עס איז אַרויס אַ מיספערשטענדניש און כדי מהנה צו זיין מיך, האָט ער מיך איינגעלאַדען אויף אַ וואַרימעס. נאָר איך בין צו איהם נישט געגאַנגען. איך ווייס שוין וואָס פּאַר אַ ווערט זיינע ווערטער האָבען,—האָט זי מיר געזאָגט.

דעמידאָוו האָט מיר פאַרגעלייגט נעהמען אויף זיך די פּערוואַלטונג פון לעמבערגער באַזע פון זיין אָבטיילונג, ד. ה. נעהמען אויף זיך צו בעזאָרגען אַז די אָבטיילונג, וואָס געפינט זיך אין וואָלאָטשיסק און די אָבטיילונגען, וועלכע שטייען נעבען

פזשעמישל זאָלען בעקומען אַלץ וואָס זיי דאַרפען, פון לעמבער-גער לאַגער. ווייטער האָט ער פאָרגעלעגט, איך זאָל נעהמען אויף זיך אָרגאַניזירען הילף פאַר דער בעפעלקערונג, פון די נדבות, וואָס עס האָט בעקומען אויף דעם צוועק די גאָסודאַר-סטווענע דומע.

מיך האָט נישט געצויגען דער פאָרשלאָג. פאַר מיר האָט נישט געהאַט קיין ציל בלייבען זיצען אין לעמבערג. איך האָב געזאָגט, אַז איך וועל זיך מישב זיין.

אין קאָמיטעט האָבען מיר געמאַכט אַ רשימה פון די שטעדט און שטעדטלעך, וואוהין עס איז נויטיג אָבצופיהרען געלד. איך האָב געוואַרט אויף דעם בעפולמעכטיגטען פון דאָל-גאָרוקאָווס אָבטיילונג, קאָמיסאַראָוו׳ן, כדי דורך איהם צו בעקו-מען אַנ׳אָפיציעלען אויסרייד צו בעזוכען די ערטער. דערווייל האָב איך בעשטימט דורכצופאָהרען אין פלוגס-אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע און פאַרבייפאָהרענדיג בעזוכען יאַנאָוו, יאַוואָראָוו און קרוקאָוועץ.

איך האָב זיך שוין גאָר צוגעגרייט פאָהרען, ווי צו מיר איז געקומען דעמידאָווס געהילף און געבעטען אַריבערפאָהרען אין פזשעמישל און ברענגען פון דאָרט עטליכע הונדערט לאַזאַרעט-בעטלעך פון די צעהנדליגער טויזענדער, וואָס די עסטרייכער האָבען געלאָזען. פזשעמישל איז אַרומגערינגעלט פון דריי זייטען, זי קאָן באַלד אינגאַנצען אָבגעשניטען ווערען, דערום מוז מען זיך איילען, ווייל די בעטלעך זענען נויטיג. איך האָב קיין חשק נישט געהאַט צו פאָהרען אין פזשעמישל, וואו קיין איין יוד איז נישט געבליבען, נאָר אַזוי ווי דאָס האָט געדאַרפט דויערן בלויז צוויי טעג, האָב איך איינגעשטימט.

מיר איז אָבער נישט אויסגעקומען אַהין צו פאָהרען. אַז איך בין אַריין אין נומער צו דעמידאָוו׳ן דורכצוריידען זיך מיט איהם וועגען דעם כּאָהרען, האָב איך איהם געפונען זעהר אַ צורודערטען.

—אין פזשעמישל? נאָך די בעטלעך? נו, דאָס וועט אַנ׳-אַנדערער קאָנען אויספיהרען,—האָט ער מיר געענטפערט.—צו

איך האָב איך אַנ'אַנדער בקשה, אַ פיל וויכטיגערע. זעצט זיך און הערט מיך אויס.

און ער האָט מיר גענומען דערצעהלען באריכות וועגען דער לאַגע אויפ'ן פראָנט. די לאַגע איז אַ שרעקליכע. עס איז נישטאָ קיין סנאַריאַדען, נישטאָ קיין פריפּאַסען. די בעפעהלען, וואָס קומען אָן פון סטאַווקע פונ'ם אויבערשטען קאָמאַנדיר, זע-נען אומגעלומפּערטע און זענען סותר איינע די אַנדערע. בקצור, רוסלאַנד געהט צו גרונט. שולדיג זענען אין דעם נישט דער חיל, נישט די גענעראַלען, נאָר דער קייזערליכער הויף, די רעגירונג און די סטאַווקע. די געזעלשאַפט אין פּעטערבורג און מאָסקווא איז נישט בעקאַנט מיט דער קאַטאַסטראָפאַלער לאַגע פון פראָנט און ווייסט נישט וועגען דער אויפרעגונג, וואָס עס הערשט אין דער אַרמעע. מוז מען זי בעקאַנט מאַכען מיט דעם און אָנווייזען איהר, אַז איצט איז די צייט זי זאָל אויפהויבען איהר קול און פאָדערן, די רעגירונג זאָל אומבייטען איהר פּאָ-ליטיק און צורופען צו דער מאַכט אָנגעזעהענע מענשען פון דער געזעלשאַפט. וועגען דעם אַלעם האָט ער, דעמידאָוו, מיט דער הסכמה פון די גענעראַלען און קאָמאַנדירען פון פראָנט אָנגע-שריבען דער קאַדעטישער פּאַרטיי אַ בריף און ער בעט מיך, איך זאָל אָפּפיהרען דעם בריף אין פּעטראָגראַד מיליוקאָוו'ן און ברענ-גען פון איהם אַנ'ענטפער. דער מאָמענט איז איצט אַזאַ, אַז ער אַליין, דעמידאָוו, קאָן נישט אָפּפאָהרען פון דאַנען און ער האָט נישט קיין אַנדערן, וועמען ער זאָל קאָנען אָנטרויען אָפּצופיהרען אַזאַ מין בעריכט.

—די אַרמעע איז דאָ געבליבען אונבעהילפיג און עלענד,— האָט ער רעזומירט.—איהר קומט אויס פערלעשען דעם העלישען פייער פון שונא מיט איהר בלוט, ענטפערן אויף הוראַגאַנישע שטורמען מיט שטיינער אָנשטאָט קוילען. און די סטאַווקע קלויבט זיך אָפּצוטהון אַ נייע אַוואַנטורע, פון אַנ'אַנדער זייט אָנהויבען קריכען אויף די קאַרפּאַטען. מ'דאַרף ראַטעווען די אַרמעע און ראַטעווען רוסלאַנד.

צוזאַמען מיט דעם האָט ער מיך געבעטען, זייענדיג אין

פעטראָגראַד, בעטען ביים קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע שיקען פאַר דער אָבטיילונג פּאַלאַטקעס, (לייווענטענע גע-צעלטען), ווייל די ערטער, וואו די אָבטיילונג קומט אויס צו שטעהן, זענען חרובע און עס געפינען זיך נישט קיין בנינים, וואו צו בעזעצען זיך.

איך האָב איינגעשטימט און דעמזעלבען טאָג, דעם 12-טען מאַי, אָבגעפאָהרען קיין פעטראָגראַד.

פאַר דעם אָבפאָהרען בין איך געווען אין הילפס-קאָמיטעט, וואו עס איז בעטראַכט געוואָרען די שאַרפע פראַגע וועגען אַרי-בערשיקען הילף אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. עס זענען דאָ פיל צעהנדליגער פונקטען, וואוהין מ'מוז שיקען הילף און עס איז כמעט אונמעגליך צו קומען אין צוזאַמענבונד מיט די פונקטען, ווייל דער אָרטיגער בעפעלקערונג איז שטרענג פערבאָטען אַרויסצופאָהרען אויף אַ וויאָרסט פון זייער וואוינאָרט. דער קאָמיטעט האָט עטליכע מאָל געווענדעט זיך צום גראַף באָברינסקי מיט דער בקשה צו ערלויבען בעפולמעכטיגטע פון קאָמיטעט פונאַנדערצופיהרען געלד, נאָר ער האָט אָבגעזאָגט. איצט האָט דער קאָמיטעט דורך מיר געווענדעט זיך צו ד. פיינבערג'ן, ער זאָל מכה דעם ענין קומען קיין לעמבערג, זעהן פועל'ן ביי באָברינסקי'ן, ער זאָל ערלויבען אַרומפאָהרען בעפול-מעכטיגטע פון רוסישען קאָמיטעט.

ה

ביז בראָד האָט געדויערט מיין פאָהרען צוועלף שעה, אָנ-שטאָט די געוועהנליכע אָנדערטהאַלבען-צוויי שעה פון דער נאָרמאַלער צייט. אונזער צוג איז אויף יעדער סטאַציע געשטאַ-נען צו עטליכע שעה, דורכלאָזענדיג מיליטער-צוגען. עס האָבען זיך געצויגען אָהן אַ סוף עשאַלאָנען מיט חיל צום פראָנט. דאָס האָט מען געאיילט אַריבערגעוואָרפען עטליכע קאָרפוסען פון קאַווקאַז.

אין בראָד האָב איך בעגעגענט אויפ׳ן וואָקזאַל דעם הער מעסט פון ראַדזיוויל, וועלכער איז נאָך זיין פּאָטערס טויט אַרומ-געפאָהרען אין די אַרומיגע גאַליציאַנער שטעדטלעך און געטיילט הילף. איצט גיט מען איהם נישט אַרויס קיין פּראָפּוסק און ער קאָן מעהר נישט פאָהרען. ביי איהם ליגען טויזענדער, אין די שטעדטלעך שטאַרבט מען פון הונגער און עס איז נישטאָ קיין מעגליכקייט איבערצושיקען.

—די טעג זענען דורך בראָד דורכגעגאַנגען אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען,—האָט מיר דערצעהלט מעסס,—האָב איך גע-בעטען דעם קאָמענדאַנט פון דער סטאַציע ערלויבען ברענגען זיי אַ ביסעל שפּייז, האָט ער נישט ערלויבט. איבערגעבען מזומן געלד האָט ער ערלויבט נאָר די קאָנוואָינע און נישט די אַרויס-געשיקטע אין האַנד.

אין ווילנא איז מיר אויסגעקומען צו וואַרטען אַכט שעה אויף דעם קוריער-צוג. איך בין אַראָבגעפאָהרען אין שטאָדט. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט אייניגע פּרטים וועגען דעם שרעקליכען גירוש פון קאָוונער גובערניע. אַ טייל פון די אַרויסגעשיקטע איז פערבליבען, צו טויזענד—צווייטויזענד נפשות אין אייניגע שטעדטלעך פון ווילנער גובערניע. אין ווילנא גופא זענען פער-בליבען זיבען טויזענד היימלאָזע. מעהר האָט מען נישט ערלויבט. די איבעריגע האָט מען אַרויסגעשיקט אין יעקאַטערינאָסלאַווער און טשערניגאָווער גובערניעס. אין ווילנא האָט מען אין דעם ערשטען טאָג געזאַמעלט פאַר די היימלאָזע אַכציג טויזענד רובל.—מ׳האָט דאָ איבערגעגעבען, אַז דער מיניסטאָרען-ראַט האָט זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען די מאַסען-אַרויסשיקענישען און דאָס האָט געווירקט, אַז דער העכסטער הויפּט-קאָמאַנדיר האָט טעלעגראַפירט: „אָבשטעלען די אַרויסשיקעניש. די שולדיגע בע-שטראָפען. די איבעריגע ערלויבען אומקעהרען זיך.״ דער מי-ליטער-פערוואַלטער פון ווילנער ראַיאָן האָט אויסגעטייטשט די טעלעגראַמע אין דעם זין, אַז מ׳זאָל ערלויבען די אַרויסגעשיק-טע אומקעהרען זיך מיט דעם תנאי, אַז מ׳זאָל נעהמען פון זיי ערוב׳ניקעס, וועלכע וועלען זיין פעראַנטוואָרטליך פאַר דער

אויפפיהרונג פון די אומגעקעהרטע. די אַרויסגעשיקטע האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען דעם „גנאָד״.

מ׳האָט מיר דערצעהלט, אַז אין אייניגע דערפער האָבען די פויערים אַרויסגעטראָגען פאַר די אַרויסגעשיקטע ברויט, מילך, האָבען זיך אָבגעזאָגט פון געצאָהלט און געוויינט, קוקענדיג אויף די אומגליקליכע. אין אַנדערע דערפער האָבען די פויערים פערשטאַנען דאָס אַרויסשיקען פון יודען גאָר אויף אַנ׳אַנדער שטייגער:

—וועגען יודען זאָרגט מען,—האָט מען געמורמעלט פאַר זיך.—זיי פיהרט מען אַוועק פון די געפעהרליכע מלחמה-ערטער, און אונז לאָזט מען דאָ.

אין פעטראָגראַד בין איך געקומען דעם 15-טען מאַי און גלייך אַוועק צו מיליוקאָוו׳ן. דער בריף, וואָס איך האָב געבראַכט, האָט אויף איהם געמאַכט אַנ׳ערשיטערנדען איינדרוק. ער האָט מיר געזאָגט, אַז דאָ ווייסט מען לחלוטין נישט פון די שרעקליכסטע אונאָרדנונגען, וואָס קומען פאָר אויפ׳ן פראָנט. נאָר אַלע פיהלען, אַז אַזוי קאָן זיך ווייטער נישט פיהרען. ער האָט מיך לאַנג פונאַנדערגעפרעגט וועגען מיינע פערזענליכע איינדרוקען און געבעטען פערבלייבען עטליכע טעג, ביז ער וועט קאָנען אָבשיקען צוריק אַ גענויעם ענטפער.

די שטימונג, וועלכע איך האָב געטראָפען אין פעטראָגראַד, איז טאַקי געווען גאָר אַ נייע, אַנ׳אויפגערעגטע. די שטאָדט איז געווען אָנגעזעטיגט מיט קלאַנגען, וועלכע האָבען זיך געביטען אַלע שעה. מ׳האָט איבערגעגעבען, אַז דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש פערלאָזט זיין פאָסטען פון העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר און אויף זיין אָרט קומט דער גרויספירשט אַלעקסאַנדער מיכאַילאָוויטש. אַז אויף יאַנושקעוויטשעס אָרט איז בעשטימט דער גענעראַל רוזסקי. יאַנושקעוויטש ווערט קריגס-מיניסטער און סוכאָמלינאָוו ווערט בעשטימט פאַר׳ן פערוואַלטער פון קאַווקאַז. נאָך מעהר קלאַנגען זענען געגאַנגען וועגען אומבייטונגען אין דער רעגירונג. אין געזעלשאַפט און אין פאָלק איז קיין אַנדער געשפרעך נישט געווען, ווי וועגען פער-

ראַט. און ד׳ערמיט האָט מען ערקלערט אַלע מפּלות אויפ׳ן פראָנט. מען האָט גאַנץ אָפען גערעדט וועגען דעם, אַז דעם קיסר׳ס הויף איז אַ נעסט פון פעררעטער און די יונגע קיסרין האָט דירעקטע אויפטראַגען מיט בערלין. בשעת אין פּעטראָגראַד זענען פאָרגעקומען פיל אונטערזוכונגען, ביי וועלכע מען האָט געזוכט געהיימע ראַדיאָטעלעגראַפען, האָט מען דערצעהלט: „עס איז בעוואוסט געוואָרען, אַז עס פונקציאָנירט אַ ראַדיאָטעלעגראַף גלייך מיט בערלין, האָט מען אונטערגעזוכט אַלע הייזער, אָהן אַנ׳אויסנאַהם און גאָרנישט געפונען. דאָס איינציגע הויז, וואָס מ׳האָט נישט אונטערגעזוכט, איז געווען דער ווינטער-פּאַלאַץ.״ געשאָטען האָבען זיך חשדים אויף סוכאָמלינאָוו׳ן און אַנדערע מיליטער-לייט. מ׳האָט דערצעהלט, אַז מען האָט ביי איין פאָל-קאָווניק געפונען אַ ראַדיאָטעלעגראַף, אַז אַ צווייטען פּאָלקאָווניק האָט מען אַרעסטירט, ווייל עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז דער שולדיגער אינ׳ם אויפרייס אויף אָכטאַ, אַז מ׳האָט אַרע-סטירט און געשאָסען מיליטער-לייט, וועלכע האָבען אויפגעריסען אין גאַטשינע דעם צוג מיט סנאַריאַדען א. אַ. וו. איבערהויפּט האָט מען אַלע פעררעטען צוגעשריבען די רוסישע דייטשען. אַ איזוואָזטשיק, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען, האָט מיר דער-צעהלט די פאָלגענדע לעגענדע: ביי אַ דייטש האָט געדינט אַ רוסישע דינסט. איינמאָל האָט ער, אַוועקגעהענדיג, געהייסען איהר, זי זאָל פּונקט אום פיער אַ זייגער, אַ דריי טהון דאָס הענד-טעל אין אַ מאַשין, וועלכע איז געשטאַנען ביי איהם אויפ׳ן טיש. דער דינסט האָט זיך עס אויסגעדוכט פערדעכטיג און זי האָט געמאָלדען אין פּאָליציי. די פּאָליציי האָט אויסגעפאָרשט און גע-פונען, אַז דאָס איז אַ גיהנום-מאַשין און ווען די דינסט וואָלט אַ דריי געטהון אין איהר דאָס הענדטעל, וואָלט גאַנץ פּעטראָ-גראַד אויפגעפליהען אין דער לופטען.

ריידענדיג וועגען לעגענדעס, וועל איך ברענגען נאָך אַנ׳-אינטערעסאַנטע לעגענדע, ריכטיגער אַ נבואה, וועלכע איך האָב געהערט אין מאָסקווא פון אַנ׳אַלטען איזוואָזטשיק, ווייזט אויס אַ סטאַראָווער.

—עס האַלטען מלחמה דריי גרויסע מלכים. דויערן וועט די מלחמה דריי יאָהר מיט דריי חדשים מיט דריי טעג. איין מלך וועט שטאַרבען מיט זיין טויט, דער צווייטער וועט גע׳הרג׳עט ווערען, דער דריטער וועט מנצח זיין די גאַנצע וועלט, נאָר פון זיין נצחון וועט נישט אַרויס, ווייל עס וועט זיין דריי יאָהר הונגער, און עס וועט אויסשטאַרבען אַ העלפט מענשען. נאָכדעם וועט זיין זעהר אַ גערשאָטענער יאָהר, נאָר אַז מ׳וועט צוטרעטען צו דער תבואה, וועט מען זעהן, אַז די קערנער בעשטעהען האַלב פון בלוט, האַלב פון זאַמד און דעמאָלט וועט אומקומען די אַנדערע העלפט מענשען.

כאַראַקטעריסטיש און סימפּטאָמאַטיש איז דאָס, וואָס אין אַלע קלאַנגען און מעשות וועגען פּערראַט, איז איצט כמעט נישט דערמאָנט געוואָרען דער נאָמען יוד. וועגען יודישען שפּיאָנאַזש, וועגען טעלעפאָנען און סיגנאַלען, וועגען אַלע אַנדערע בלבולים אויף יודען, האָט מען מיט אַמאָל ווי פערגעסען. די קאַטאַסטראָפע איז געווען צו גרויס, און צו קלאָר איז געווען פאַר אַלעמען פון וואַנען זי שטאַמט, מ׳זאָל זיך ווייטער פּרובען פערשטאָפּען זי מיט׳ן „יודישען שפּיאָנאַזש״. און דער מאָמענט קאָן זיך רעכענען ווי אַ ברוך-פּונקט אין דער בלבול-לעגענדע וועגען יודען. שפּעטער זענען פון צייט צו צייט אַרויסגעטראָטען איינצעלנע בעשולדיגונגען געגען יודען, אָבער ביז׳ן סוף מלחמה האָט שוין מעהר נישט אויפגעפלאַקערט דער שוידערהאַפטער אויפטראָג צו יודען, וועלכער האָט געהערשט אין די ערשטע אַכט—צעהן חדשים. אַ וויכטיגע ראָל אין דעם אומבייט פונם אויפטראָג צו יודען האָט אויך געשפּילט דער קאָוונער און גראָדנער גירוש, וועלכער האָט אַרויסגערופען אַנ׳אויפרעגונג אין דער גאַנצער וועלט און אַנ׳אונצופרידענהייט אפילו ביי דער שוואַרצמאה׳דיגער רעגירונג און, ווי מ׳האָט געזאָגט, אפילו ביי ניקאָלאַיען.

נאָר ביז דער ברוך איז פאָרגעקומען, האָט די פּעטראָגראַדער יודישע בעפעלקערונג איבערגעלעבט זעהר שווערע מאָמענטען. גלייכצייטיג מיט דעם גירוש קאָוונע, האָט זיך פונאַנ-

דערגעטראָגען אַ קלאַנג, אַז מ׳האַלט בײַ אַרויסשיקען אַלע יודען פון פּעטראָגראַד. און גראָד אין דיזעלבע טעג איז פאָרגעקומען אַ שטרענגע־אונטערזוכונג אין דער גרויסער פּעטראָגראַדער שוהל און אויך בײַ דעם פאָרזיצענדען פון דער יודישער קהלה, מ. א. וואַרשאַווסקי׳ן. מ׳האָט געזוכט אַ געהײמען ראַדיאָ טעלעגראַף. דאָס האָט געמאַכט דעם שרעקליכסטען אײַנדרוק אויף יודען. שפּעטער האָט מען זיך אַ ביסעל בערוהיגט, ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אַז צוגלײַך מיט דעם האָט מען געמאַכט אונטערזוכונגען אין פיל קירכען.

אין דער יודישער סביבה האָבען זיך אַלע געשפּרעכען און קלאַנגען געדרעהט אַרום אײן טעמא: דער גירוש קאָוונע און דער אויפטראָג פון די מאַכטהאָבענדע צו איהם. ווי אַלע פּעטראָגראַדער ערצעהלונגען וועגען די „הויכע פענסטער״, זע־נען די קלאַנגען אויך געווען דורכגעדרונגען מיט אַ שתדלנישען אָפּטימיזם. נאָר פונדעסטוועגען האָט זיך אין זיי, אין אַ געוויסער מאָס, פאָרט אויסגעדריקט, אַז די העכערע פּעטראָגראַדער ספע־רען האָבען דערפיהלט, אַז מיט קאָוונער גזירה האָבען זיי אי־בערגעכאַפּט אפילו זייער מאָס און זענען געווען נישט קאָנטעט מיט דער מעשה פון דער סטאַווקע. מ׳האָט דערצעהלט, אַז דער איטאַליענישער געזאַנדטער איז געווען בײַ סאַזאָנאָוו׳ן און אויפ־געוויזען איהם, אַז מיט אַזעלכע רדיפות געגען יודען רעגט מען אויף געגען זיך די געזעלשאַפטליכע מיינונג אין איטאַליע, וואו עס זענען צוויי מיניסטאָרען און עטליכע מיליטער־קאָמאַנדירען יודען. וויטער האָט מען דערצעהלט, אַז דער מיניסטאָרען־ראַט האָט איינשטימיג שאַרף אַרויסגעזאָגט זיך געגען גירוש, האָט איהם אָנגערופען אינם דאָקלאַד צום קיסר „נישט דערלאָזענד״ (ניעדאָפּוסטימאָ) און דער קיסר האָט אונטערגעשריבען דעם דאָ־קלאַד: „איינגעשטימט״; אַז דער קיסר, זייענדיג אין קאָוונע און זעהענדיג די טויטע שטילקייט אין שטאָדט, האָט געפרעגט די סיבה דערפון און אַז מ׳האָט איהם דערצעהלט וועגען דער אַרויסשיקונג פון די יודען, האָט ער ברוגז אַרויסגעזאָגט: „פאַר־וואָס האָט מען מיך נישט געפרעגט וועגען דעם?״ צוגלייך מיט

דעם האָט מען דערצעהלט, אַז אפילו אין די מיליטערישע קריי־זען הערשט אַנ׳אונצופרידענקייט מיט דעם אַרויכשקען פון קאָוו־נא. דער קאָוונער קאָמענדאַנט און עטליכע קאָמאַנדירען האָבען אויפגעוויזען, אַז זינט מ׳האָט אַרויסגעשיקט די יודען, איז כמעט אונמעגליך אויפצוהאַלטען די אַרמעע און קריגען ביי די פויערים פּראָוויאַנט. דער קאָמאַנדיר פון דער פערטער אַרמעע, דאַנילאָוו, זעהענדיג אין דווינסק די צונויפקלייבונג פון די אַרויסגעשיקטע, האָט זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען דעם גירוש א. אַז. וו.

ווי עס ווייזט אויס, האָט דאָס אַלץ געהאַט איהר ווירקונג אויף דער כטאַווקע. דער משורף ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט, אפנים, פערשטאַנען, אַז ער האָט איבערגעכאַפּט די מאָס און אָנגעהויבען פערענטפערן זיך. ער האָט ביי עטליכע פאַלן אַרויס־געזאָגט, אַז דאָס איז פאָרגעקומען געגען זיין ווילען. סימפּטאָ־מאַטיש איז געווען דאָס, וואָס דער פינאַנץ־מיניסטער באַרק איז ספּעציעל וועגען דער יודען־פראַגע געפאָהרען אין סטאַווקע און נאָך סימפּטאָמאַטישער דאָס, וואָס ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט זיך פערענטפערט פאַר דעם גירוש קאָוונא אין דער צייט, אַז מיט אַ פּאָר חדשים פריהער האָט ער מיט סאַזאָנאָוו׳ן אפילו נישט געוואָלט ריידען וועגען יודען. וועגען דעם געשפּרעך צווישען באַרק׳ן מיט׳ן גרויספירשט אין דער סטאַווקע, האָט מען איבערגעגעבען פאָלגענדעס: באַרק האָט אויפגעוויזען, אַז מיט אַזעלכע מאַסען־אַרויסשיקונגען רייצט מען אויף געגען זיך די קולטורעלע וועלט און מ׳רואינירט דעם קאַנט. ניקאָלאַי ניקאָלאַ־יעוויטש האָט אויף דעם, ווי מ׳זאָגט, געענטפערט איהם, אַז ער האָט נישט געהאַט בדעה אַזעלכע מאַסען־אַרויסשיקונגען, אַז מ׳האָט זיין בעפעהל נישט ריכטיג פערשטאַנען און אַז מעהר וועלען קיין אַרויסשיקונגען נישט זיין. אָנשטאָט דעם וועט מען נאָר נעהמען ערוב׳ניקעס. באַרק האָט איהם אויפגעוויזען, אַז דאָס איז אויך נישט געוואונשען.

—נו, דאָס איז אַ קליינעקייט,—האָט געענטפערט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש.־וועגען דעם רעדט זיך דורך מיט יאַנושקעוויטש׳ן.

דערביי האָט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש ערקלערט, אַז

איז לחלוטין נישט קיין אַנטיסעמיט. ווי אַ באַווייז האָט ער געבראַכט דאָס, וואָס ער האָט נישט איינגעשטימט אויף דעם אַרויסשיקען די יודען פון וואַרשא. עס פערשטעהט זיך, ער גלויבט, אַז יודען בעשעפטיגען זיך מיט שפּיאָנאַזש, אָבער ווייט נישט אַלע.

ביי יאַנושקעוויטש׳ן האָט באַרק געטראָפען אַ מעהר „פּרינציפּיעלען“ אויפטראָג צו דער יודען-פראַגע, נאָר יענער האָט אויך פערשפּראָכען מעהר נישט אַרויסצושיקען קיין יודען.

ווי אויף אַ ווילכטיגער ראיה, אַז די רעגירונג האָט אָנגענומען אַ נייע ריכטונג בנוגע צו יודען, האָט מען אָנגעוויזען אויף דעם פאַקט: דער פּעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט האָט זיך געווענדעט צו דער רעגירונג מיט אַ בקשה קומען מאַטעריעל צו הילף די יודישע אַרויסגעשיקטע. די רעגירונג האָט אַסיגנירט אויף דעם אַ האַלבען מיליאָן רובל דעם הילפס-קאָמיטעט. אין פערגלייך מיט די הונדערט מיליאָן, וואָס די רעגירונג האָט אַסיגנירט די פּאָליאַקען אויף דעם זעלבען צוועק, איז די סומע, פערשטעהט זיך, אַ מיזערע. נאָר אַ פּרינציפּיעלע בעדייטונג האָט עס געהאַט.

אויף אַ זיצונג פון הילפס-קאָמיטעט האָבען מיר בעשפּראָכען די איצטיגע לאַגע פון די יודען אין גאַליציע און אַלע זענען געווען איינשטימיג, אַז עס וואָלט זיין זעהר ווילכטיג, עס זאָל פאָהרען אין לעמבערג עמיצער פון די אָפיציעלע יודישע כלל-טהוער, ווער עס קאָן האָבען אַ צוטריט צום גראַף באָברינסקי. דעם זיבעציג-יעהריגען ד. פ. פיינבערג׳ן האָט דער געזונדס-צושטאַנד נישט ערלויבט פאָהרען. האָט מען זיך אָבגעשטעלט אויף איינעם פון די צוויי יודישע דעפּוטאַטען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, באָמאַש און פרידמאַן. דער לעצטער האָט איינגעשטימט צו פאָהרען. נאָר אַז ער האָט זיך געווענ-
יעט צום פאָרזיצענדען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע,
צקאָ, מיט דער ביטע, ער זאָל איהם אַרויסגעבען אַ פּ
וועלכען ער זאָל קאָנען דורכפאָהרען אין גאַליציע
דערביי דערצעהלט איהם, וועגען וואָס פאַר אַנ׳ענין ע

דאַרף פאָהרען, האָט ראָדזיאַנקאָ קאַטעגאָריש איהם אָבגעזאָגט, אויפוויינענדיג, אַז „דאָס געהט נישט אַריין אין די פליכטען פון אַ דומע-מיטגליד און די דומע קאָן אויף אַזעלכע נסיעות נישט אַרויסגעבען קיין קאָמאַנדיראָווקעס”. אַזוי איז קיינער נישט געפאָהרען קיין לעמבערג.

איך האָב צוגעזאָגט דעמידאָוו׳ן בעטען דעם קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, אויף וועמעס חשבון דעמידאָווס אָבטיילונג האָט זיך אויסגעהאַלטען, ער זאָל שיקען פאַלאַטקעס. צוליב דעם בין איך צוויי מאָל געווען אויף די זיצונגען פון דעם קאָמיטעט. דעם ערשטען מאָל זענען געווען אַ מאַן צוואַנציג, מיליוקאָוו, ראָדיטשעוו, יעפרעמאָוו, גראַנסקי. ווי עס ווייזט אויס, האָבען פיל פון זיי געוואוסט, אַז איך האָב דאָס געבראַכט מיליוקאָוו׳ן דעם בריף און אָנשטאָט צו ריידען וועגען די פאַלאַטקעס, האָבען זיי מיך לאַנג פונאַנדערגעפרעגט וועגען די פרטים פון ריקצוג פון דער אַרמעע און וועגען דער שטימונג, וואָס אין איהר הערשט. די צווייטע זיצונג, אויף וועלכער עס איז געווען ראָדזיאַנקאָ, מאַקלאַקאָוו און קערענסקי, האָט מאַקלאַקאָוו אָבגעזאָגט זיך צו שיקען פאַלאַטקעס. ער האָט אויפגעוויזען, אַז די אַרמעע און צוזאַמען מיט איהר די אָבטיילונג וועט באַלד אינגאַנצען פערלאָזען גאַליציע און וועט זיך געפינען אויף דער רוסישער טעריטאָריע, וואו עס זענען דאָ גענוג בנינים. ער האָט מיט אַזאַ זיכערקייט גערעדט וועגען דעם, אַז די מלחמה אויף דעם דרום-מערב׳דיגען פראָנט וועט באַלד אַריבער אויף דער רוסישער טעריטאָריע, ווי אין דעם וואָלט קיין שום ספק שוין נישט געווען. און אַזוי האָבען די איבעריגע אויך אָנגענומען זיינע אַרגומענטען. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבען פועל׳ן, אַז מ׳זאָל שיקען אַ העלפט פאַלאַטקעס, פאַר די פערוואונדעטע און פאַר דעם פערסאָנאַל.

וואַרטענדיג אויף מיליוקאָווס בריף, בין איך אויף אַ טאָג אַריבערגעפאָהרען אין מאָסקווא. דאָרט האָב איך זיך דערוואוסט וועגען דער היסטאָרישער פערזאַמלונג, וואָס איז געוואָרען איינגעאָרדענט דעם 20-טען מאַי דורך דער געזעלשאַפט „פעראייני-

גונג מיט ענגלאַנד״ זיצונג איז געווען אַ האַלב אָפיציעלע און אויף איהר זענען געקומען, דער גענעראַל-גובערנאַטאָר יו־סופּאָוו און דער פּאָליציי-מייסטער אַדריאַנאָוו. נאָר פון אָנפאַנג אָן האָבען זיך אָנגעהויבען אַזעלכע אָפּאָזיציאָנעלע רעדעס, אַז יוסופּאָוו און אַדריאַנאָוו האָבען גלייך פערלאָזען די זיצונג. נאָך זייער אַוועקגעהן האָבען מאַקלאַקאָוו, ראָדיטשעוו און מיליוקאָוו, וועלכע זענען לכתחילה צוליב דער פערזאַמלונג געקומען פון פּעטראָגראַד, געהאַלטען אָפען רעוואָלוציאָנערע רעדעס. מאַקלאַ־קאָוו האָט קלאָר אַרויסגעזאָגט, אַז מ׳דאַרף שטעלען אַ „גרעניץ דער אַרבייט פון דער „געססענער פרוי״ (די יונגע קיסרין). מ׳האָט געוואַרט אויף אַרעסטען, נאָר זיי זענען נישט פאָרגע־קומען.

פיל וויכטיגער איז געווען די זיצונג פון דעם קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, וועלכע איז פאָרגעקומען מיט אַ פּאָר טעג פריהער און וועגען וועלכער מיר האָט דערצעהלט ס. וו. פּאָזנער. אויף דער זיצונג האָט מיליוקאָוו ערקלערט אינ׳ם נאָמען פון דער קאַדעטישער פּאַרטיי, אַז פון איצט אָן זאָגט זי זיך אָב פון איהר פּאַסיווער, שוויגענדיגער טאַקטיק און טרעט אַרויס מיט דער פאָדערונג פונ׳ם צונויפרופען די דומע און פאָרמירען אַ קאָאַליציאָנעם מיניסטעריום מיט כלל-טהוער. אויב די רעגירונג וועט זיך אָבזאָגען צונויפצורופען די דומע, דאַרף זי זיך אַליין צונויפקלייבען. מיליוקאָוו׳ן האָבען אונטער־געהאַלטען פאָרשטעהער פון אַנדערע גרופען, אפילו פון די רעכטע. סקאָראָפּאַדסקי, דער קומענדער העטמאַן פון אוקראַינע, האָט געשטעלט די פאָדערונג, אַז אין מיניסטעריום זאָלען אַריין נישט ווייניגער ווי פינף דעפּוטאַטען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. ראָדזיאַנקאָ האָט אינגאַנצען איינגעשטימט, אי אויף דעם צונויפרופען פון דער דומע, אי אויף דער פאָדערונג פון אַ קאָ־אַליציאָנעם מיניסטעריום. קודם כל האָט מען בעשטימט פאָדערן, עס זאָלען אַוועקגעהן מאַקלאַקאָוו, שטשעגלאָוויטאָוו און סוכאָ־מלינאָוו.

ווייטער האָט מען דערצעהלט, אַז ראָדזיאַנקא איז גע־

פֿאָהרען אין סטאַווקע און אָנגעטרויזען ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש׳ן אויף דעם פֿעהלען פֿון סנאַריאַדען. אָנשטאָט די פֿינפֿאונזעכציג טויזענד סנאַריאַדען, וועלכע זענען נויטיג טעגליך, ווערען אויס־געאַרבייט נאָר צוואַנציג טויזענד, און ער האָט פֿאָרגעלעגט, אַז די אויסאַרבייטונג פֿון סנאַריאַדען זאָל איבערגעגעבען ווערען די געזעלשאַפֿטליכע אָרגאַניזאַציעס. דער גרויספֿירשט האָט, ווי מען זאָגט, איינגעשטימט אויף צו אָרגאַניזירען אַזאַ קאָמיטעט פֿון געזעלשאַפֿטליכע כלל־טוּער אונטער דער פֿאָרזיצונג פֿון ראָ־דזיאַנקאָ.

דעם 25־טען האָט מיליוקאָוו מיר איבערגעגעבען אַנ׳ענט־פֿער־בריף דעמידאָוו׳ן, אָדער, ריכטיגער, די גענעראַלען פֿון פֿראָנט. דערביי האָט ער מיר דערצעהלט וועגען דער שטימונג, וואָס דאָ האָט זיך געשאַפֿען. די אַרמעע קאָן זיין רוהיג. דאָ נעהמט מען אָן מיטלען, אַז די פּאָליטיק זאָל געענדערט ווערען. ער האָט מיר איבערגע׳חזר׳ט כמעט דאָס אַלץ, וואָס פֿאָזנער האָט מיר דערצעהלט.

—די רעכטע געהען מיט אונז אין דער פֿאָדערונג פֿון אַ פֿעראַנטוואָרטליכען מיניסטעריום,—האָט ער צוגעגעבען.—עס פֿער־שטעהט זיך, זיי פֿערשטעהען עס אויף זייער שטייגער, נאָר עס מאַכט נישט אויס. די שטימונג אין פּעטראָגראַד איז זעהר אַ געהויבענע, אַנ׳אָפּאָזיציאָנעלע, און זי גיט זיך ביסלעכווייז אי־בער אין מאָסקווא.

דעמזעלבען טאָג בין איך אָבגעפֿאָהרען צוריק אין לעמ־בערג.

אין וואַגאָן האָב איך זיך געטראָפֿען מיט איינעם פֿון די אָנגעזעהענסטע כלל־טוּער פֿון קאָוונא, ה׳ וואָלף. ער האָט מיר איבערגעגעבען איינציגע פּרטים וועגען דעם גירוש. זיין פֿאָטער מיט נאָך אַ כלל־טוּער, סאָלאָווייטשיק, זענען גלייך געפֿאָהרען אין פּעטראָגראַד. זיי האָבען זיך געווענדעט צום האַנדעלס־מיני־סטער פֿירשט שעכאָווסקאָי, און דערצעהלט איהם אַלץ, וואָס עס קומט פֿאָר אין די ערטער פֿון אַרויסשיקונג. שעכאָווסקאָי איז געווען זעהר צורודערט פֿון דעם, האָט שיִער נישט געוויינט,

נאָר האָט געזאָגט, אַז ער קאָן מיט גאָרנישט ניט העלפען. די סטאַווקע הערט קיינעם נישט.

ווי נאָר עס איז געוואָרען אונרוהיג אויפ'ן פראָנט, האָט דער קאָוונער קאָמענדאַנט אַרויסגעשיקט פון שטאָדט אַלע עטוואָס פערדעכטיגע פערזאָנען. דעריבער איז ער נאָך מעהר געוואָרען ערשטוינט, אַז ער האָט בעקומען דעם בעפעהל אַרויסצושיקען אַלע יודען. ער האָט גלייך טעלעגראַפירט, אַז מיט דעם אַרויסשיקען די יודען, וועט דער קאַנט רואינירט ווערען און אַז דאָס איז לחלוטין נישט נויטיג. אויף דעם האָט ער בעקומען אַ שטרענגען בעפעהל, פּינקטליך און נישט אָפּלעגענדיג מקים זיין דעם בעפעהל. אויף וויפיל מ'האָט איהם אכזריות'דיג אויסגעפיהרט, קאָן מען זעהן נאָך דעם, וואָס מ'האָט קראַנקע פון די שפּיטאָלען אַרויסגעשיקט. מ'האָט נישט ערלויבט צו פערבלייבען אַ פאָטער ביי אַ קינד, וועמען ס'האָט מיט אַ טאָג פריהער אַ מיליטער-אָבטיילונג צובראָכען אַ פוס.

מיט וואָלפ'ן זענען מיר געזעסען אין וואַגאָן-רעסטאָראַן. ביים צווייטען טיש זענען געזעסען עטליכע אַלטע לייט, פּראָפעסאָרען פון קיעווער אוניווערזיטעט, וועלכע זענען געוועזן אין פּעטראָגראַד פאָרשטעלען זיך דעם קיסר און איצט אומגעקעהרט זיך אַהיים. צווישען זיי איז געוועזן אַנ'אַלטער פּראָפעסאָר אין מיליטער-קליידער און בלויע ברילען. ער האָט די גאַנצע צייט גערעדט וועגען „זשידעס". זיי זענען שולדיג אין אַלע אומגליקען. דער איינציגער מיטעל ראַטעווען די אַרמעע, ראַטעווען רוסלאַנד, איז אויסראָטען אַלע „זשידעס". ער האָט עס גערעדט הויך. אויף איין סטאַציע, בשעת אונזער צוג איז געשטאַנען, איז פאַרבייגעגאַנגען אַ צוג אַנ'אָנגעפּאַקטער מיט סאָלדאַטען. דער פּראָפעסאָר, דער אַנטיסעמיט האָט אַ קוק געטהון אויף דעם צוג און אַ זאָג געטהון: „שער אַ קאַנאָן" (ד. ה. אין פראַנצויז: „פלייש פאַר קאַנאָנען"). איך האָב זיך נישט איינגעהאַלטען פון נוקם צו זיין זיך אָן דעם פּראָפעסאָר. איך בין אויפגעשטאַנען און שטרענג אַ זאָג געטהון:

—איהר האָט אָנגערופען די סאָלדאַטען „פלייש פאַר קאַ-נאָנען״?

דער פּראָפעסאָר האָט זיך שטאַרק דערשראָקען און אָנגע-הויבען עפּעס מורמלען.

—איהר האָט דאָ אַ גאַנצען טאָג גערונערט געגען יודען, אַז זיי זענען נישט קיין פּאַטריאָטען און אַליין רופט איהר אָן סאָלדאַטען „פלייש פאַר קאַנאָן״. וואָס פאַר אַ רעכט האָט איהר צו ריידען און משפט׳ן אַנדערע? איהר זייט אַ בלבול-מאַכער, אַ רכילות-טרייבער! אייער גליק, וואָס איהר האָט געטראָפען אויף מיר, אַנ׳אַנדערער וואָלט אייך איבערגעגעבען „פּאָד סוד״. בקצור, איך האָב זיך אָן איהם נוקם געווען. ער איז געזעסען ווי אַ געשלאָגענער הונד, באַלד אַוועק צו זיך אין קופּע און מעהר אין וואַגאָן-רעסטאָראַן נישט געקומען.

אין קיעוו אויפ׳ן וואָקזאַל האָב איך געטראָפען אַ גרופּע יונגעלייט פון הילפס-קאָמיטעט, וואָס האָט ערוואַרט אַ צוג מיט זעקסהונדערט אַרויסגעשיקטע פון גאַליציע. מ׳האָט צוגערייט פון זייערטוועגען אָוענדברויט. די יונגעלייט האָבען מיר דערצעהלט, אַז די לעצטע טעג קומען אָן טויזענדער-טויזענדער אַרויסגע-שיקטע פון גאַליציע. ביז דער גרעניץ טרייבט מען זיי צופוס, ווייטער אין די רוסישע יודישע שטעדטלעך דינגען די יודען פאַר זיי פוהרען אָדער נעהמען פאַר זיי באַהן-בילעטען און שי-קען זיי אָב ביז קיעוו. עס קומט אויס דינגען פוהרען, קויפען בילעטען און בעזאָרגען מיט שפּייז צוגלייך אויך די אַרויסגע-שיקטע פּאָליאַקען און רוטענער.

אין קיעוו גופא איז די שטימונג זעהר אַ געדריקטע. דער קאָמיטעט האָט קיין שום מעגליכקייט נישט צו בעוועלטיגען די גרויסע נויט פון די טויזענדער אַרויסגעשיקטע, און זייער צאָהל וואַקסט מיט יעדען טאָג. די גרעסטע טייל שיקט מען אָב אין די ווייטע גובערניעס, די איבעריגע שיקט מען פונאַנדער אין די שטעדטלעך צו טויזענד און מעהר נפשות און זיי האָבען דאָרט נישט וואו אַהינצוטהון זיך. אין אייניגע שטעדטלעך זע-נען די שוהלען אָנגעפּאַקט מיט היימלאָזע אַזוי, אַז עס איז

נישטאָ וואו צו זעצען זיך אפילו. און דאָ קומען אָן ידיעות, אַז מען שיקט אַרויס די יודען פון ריגאַ, פון ראַדאָם, פון ווילנא און אַ רייע אַנדערע ערטער. קיין חדוש נישט, אַז דער פאָרזיצענדער פון הילפס-קאָמיטעט ס. א. גרינבערג און די אַנ-דערע מיטגלידער האָבען זיך געפונען אין אַ פערצווייפלונג.

אין קיעוו האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז מען שיקט אַרויס פון לעמבערג,—וועלכער עוואַקואירט זיך,—טויזענדער יודען.

פאַר די צוויי וואָכען, וואָס איך בין נישט געווען אין לעמבערג, איז דאָרט די לאַגע געוואָרען פיל בעשטימטער. פאַר דער צייט האָבען די עסטרייכער גענומען פזשעמישל און אויף אַזויפיל דערנענט זיך צו לעמבערג, אַז איצט איז שוין פאַר קיינעם קיין ספק נישט געווען, אַז מ'וועט פערלאָזען לעמבערג. מ'האָט אויסגערעכענט דעם טאָג און די שעה, ווען די עסטריי-כער וועלען אַריין. פון דער אָנגעפּאָהרענער רוסישער ציווילער בעפעלקערונג איז כמעט קיינער נישט פערבליבען. עס געהט די עוואַקואַציע פון אַלע געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען. עס עוואַקו-אירט זיך געאיילט די אייזענבאַהן-פערוואַלטונג. ביי דער וואוי-נונג פון גענעראַל-גובערנאַטאָר, וועלכער האָט זיך געפונען אינ'ם וואונדערבאַרען פּאַלאַץ פון פערוואַלטער פון גאַליציע, שטעהען כמעט הונדערט פוהרען אָנגעפּאַקטע מיט מעבעל און אַנדערע חפצים פון פּאַלאַץ. מ'האָט צוגענומען נישט נאָר אַלץ, וואָס אין פּאַלאַץ האָט זיך געפונען, מ'האָט אפילו אויסגעשניטען די זיי-דענע אָבאָיעס פון די ווענט און אַרויסגעריסען דעם פּאַרקעט. און דיזעלבע גזילות קומען פאָר אין הונדערטער ציווילע רייכע הייזער, פון וועלכע אָפיצירען און געגעראַלען פיהרען אַרויס און שיקען אָב אַהיים די גאַנצע הויז-בעשטעלונג, אַלץ וואָס מ'קאָן נאָר צונעהמען. חוץ דער שאַנד פון אַזאַ אַלגעמיינער גנבה, האָט דאָס געהאַט דעם ערפאָלג, וואָס די הונדערטער

אָנגעפּאַקטע מיט גע׳גזל׳טע חפצים וואַגאָנען האָבען פערשפּאַרט דעם וועג און דורך דעם, וואָס מ׳האָט אָבגעגעבען וואַגאָנען אויף אָט די חפצים, האָט מען נישט געקאָנט עוואַקואירען די וויכטיגסטע מיליטערישע זאַכען. פיל קאַנאָנען און סנאַריאַדען, ווער רעדט שוין וועגען זאַפּאַסען, זענען פערבליבען נישט אַרויסגעפיהרט. עס זענען אפילו פערבליבען די אייזענבאַהן-ווערקשטאַטען, וועלכע זענען געווען נויטיגער פאַר אַלץ דעם אָבטרעטענדיגען חיל.

דעמידאָוו׳ן האָב איך געפונען אין זעהר אַ נידערגעשלאָגענער שטימונג. איך האָב איהם איבערגעגעבען מיליוקאָווס בריף, דערצעהלט וועגען דער שטימונג אין פעטראָגראַד, נאָר דאָס האָט אויף איהם כמעט קיין איינדרוק נישט געמאַכט, אויף אַזוי פיל איז ער געווען צורודערט. ער האָט אויסגעוויזען ווי אַ מענש, וואָס ווייסט אַ שרעקליכע געהיימניש און קאָן זי נישט אַרויסזאָגען.

פון דעמידאָוו׳ן האָב איך זיך דערוואוסט וועגען דעם פּאָגראָם אויף דייטשען אין מאָסקווא: גאַנצע קוואַרטאַלען זענען חרוב, ביי פיערהונדערט מאַגאַזינען רואינירט, די הזיקות רעכענען זיך אין הונדערטער מיליאָנען. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט פאָלגענדע פּרטים: הזיקות רעכענען זיך אויף אַ האַלבען מיליאַרד רובל. צוזאַמען מיט׳ן פּאָגראָם האָט מען פּונאַנדערגעטראָגען וויינקעלער און געטרונקען. אַנדערע האָט מען אונטערגעצונדען. איבער הונדערט מענשען זענען דערשטיקט געוואָרען, איבערגעטרונקען זיך אָדער ממש דערטרונקען געוואָרען אין בראָנפען. אַ טייל פון די הונדערט זענען דערשאָסען געוואָרען. אין דעם טאָג זענען געווען אין מאָסקווא אַכטאונפערציג שרפות.

דער המון, פונאַנדערטראָגענדיג דייטשע קלייטען, האָט געשריען: „וואו איז זי, די תפילה-טהוערין, די דייטשקע!” דאָס האָט מען געמיינט דעם גע׳הרג׳עטען גרויספירשטס, סערגיי אַלעקסאַנדראָוויטשעס אלמנה, וועלכע איז געווען אין אַ מאָנאַסטיר. די פּאָליציי האָט זיך אויפגעטראָגען גוטמוטיג צו די פּאָגראָמ-

טשיקעס, איז זיי נאָכגעגאַנגען און איינגערעדט: „נו, גערױבע־וועט, און גענוג״ אינטערעסאַנט, אַז יודישע קלייטען האָט מען נישט געריהרט. פּערקעהרט, אויף פּיל יודישע קלייטען האָט מען אַרויסגעהאָנגען דעם אויפשריפט: „אַ יודישער מאַגאַזין פון דעם און דעם, געבּוירענעם פון רוסישע אונטערטאַנען״. איינינע דייטשען האָבּען געראַטעוועט זייערע מאַגאַזינען דערמיט, וואָס זיי האָבּען זיך אַרויסגעגעבּען פאַר יודען. אַ זייגער איינס ביינאַכט האָט זיך פערזאַמעלט אַנ׳עקסטרא זיצונג פון דער שטאָדט-דומע, מ׳האָט איינגעלאַדען דעם גענעראַל-גובערנאַטאָר יוסופאָוו׳ן און דעם פּאָליציימייסטער אַדריאַנאָוו׳ן. זיי זענען נישט געקומען. דאַן האָט די דומע אָנגענומען אַ בּעשלוס, אַז אויב זיי קומען נישט, וועט די דומע אַראָפּלעגען פון זיך איהר בּעפּולמעכטיגונג און וועט וועגען דעם טעלעגראַפּירען אין פּעטראָגראַד. די דראָהונג האָט געווירקט און יוסופאָוו מיט אַדריאַנאָוו׳ן זענען געקומען. די דומע האָט זיי איבּערגעגעבּען איהר בּעשלוס: אויב אין אַ שעה ארום וועלען נישט אָנגענומען ווערען די ענערגישסטע מיטלען אונטערצודריקען דעם פּאָגראָם, וועט די דומע גלייך אָרגאַניזירען אַ פּאָלקס-מיליציע. דאָס האָט געווירקט און עס זענען געוואָרען אָנגענומען די נויטיגע מיטלען אָבּצושטעלען דעם פּאָגראָם. אַדריאַנאָוו איז אויף מאָרגען אַראָבּ פון דער שטעלע.

אין לעמבּערג האָבּ איך געפונען לאַנדער׳ן. ער האָט מיך בּעקאַנט געמאַכט מיט דער לאַגע פון הילפס-קאָמיטעט. פּאַר די לעצטע טעג האָט דער קאָמיטעט בּעקומען פון קיעוו און פּעטראָגראַד צו פופצעהן טויזענד רובל, אַזוי, אַז איצט געפינט זיך בּיי איהם פינפאונדרייסיג. לאַנדער האָט אויפגעוויזען דעם קאָמיטעט, אַז בּיי דעם אַריבּערגאַנג פון לעמבּערג צוריק צו די עסטרייכער, וועט נישט די שטאָדט, נישט די בּעפּרייטע געגענד נישט נויטיגען זיך אין הילף פון רוסישע יודען און וועט אפילו קיין רעכט נישט האָבּען אויף דעם, אַזוי גלייך, ווי די רוסישע יודען וועלען קיין רעכט נישט האָבּען צו העלפען די. דערום האָט ער געפאָדערט, אַז דאָס איבּערגעבּליבּענע געלד זאָל דער קאָ-

מיטן אומקעהרען דורך אונז דעם פעטראָגראַדער און קיעווער קאָמיטעטען.

איך האָב איינגעשטימט מיט לאַנדער'ן. מיר האָבען זיך וועגען דעם געזעהן מיט הויזנער'ן—האָט ער אויך איינגעשטימט מיט אונז, נאָר ער האָט געזאָגט, אַז די אַנדערע מיטגלידער פון קאָמיטעט און איבערהויפט ד"ר דיאַמאַנד און דער באַנקיר פעל-לער (נאמן), זענען דאַגעגען. זיי רעכענען, אַז וויבאַלד דאָס געלד איז צוגעשיקט דעם לעמבערגער קאָמיטעט, געהערט עס שוין איהם און ער איז נישט מחויב אומצוקעהרען עס. מיר האָבען בעשטימט ענערגיש צו פאָדערן, אַז מען זאָל אונז אומ-קעהרען דאָס געלד.

כדי צו האָבען די מעגליכקייט צו פערבלייבען אין גאַלי-ציע און אַרומפאָהרען, איז פאַר מיר נויטיג געווען צוצוקלעפען זיך צו אַ וועלכער נישט איז אָבטיילונג. אַזוי ווי דעמידאָווס אָבטיילונג איז אַריבער אין וואָלאָטשיסק און דעמידאָוו אַליין איז געווען אַזוי פערדרעהט און צורודערט, אַז מיט איהם איז געווען שווער צונויפצורײדען זיך, האָב איך בעשטימט אויפצוזו-כען דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג. צום איצטיגען בעפולמעכטיגטען פון אָבטיילונג, מ. ג. קאָמיסאַראָוו, אַן'אָנגעזעהענעם מאָסקווער כלל-טהוער, מיט וועלכען איך בין געווען בעקאַנט, האָב איך געהאַט אַ הייסען בריף פון דאָלגאָרוקאָוו'ן.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז קאָמיסאַראָוו מיט זיין אָב-טיילונג געפינען זיך אין שטעדטעל יאַוואָראָוו. עס האָט זיך אַקו-ראַט געטראָפען אַן'אויטאָמאָביל, וואָס איז אַהין געגאַנגען און איך בין צוזאַמען מיט ד"ר לאַנדער אַהין אַוועקגעפאָהרען.

מיר זענען דורכגעפאָהרען דאָס שטעדטעל יאַנאָוו. עס איז אינגאַנצען פערבּרענט. נאָר ביים עק שטעדטעל איז פערבליבען דער קלויסטער און ביי אַ צעהנדליג קריסטליכע הייזער. אַ טייל פון דער יודישער בעפעלקערונג, עטליכע צעהנדליג געזינדען, זענען דאָ פערבליבען און זיי וואוינען אין די קעלערס פון די פערבּרענטע הייזער און אין די חורבות. קיין איין קרעמעל איז נישט פערבליבען, נאָר ביים אַריינפאָהר אין שטעדטעל [illegible]

אַ רייהע טישלעך, וואו שאָטענס פון מענשן, איבער[illegible] בער, פּער[illegible] גרויס און פּאַפּיראָסען. דאָ דרעהען זיך אַרום נאַקעטע און באָרוועסע קינדער. אי אויך די דערוואַקסענע, אי אויף די קינדער ליגט דער חותם פון הונגער-פּערווילדקייט. איך האָב געגעבען די ווייבער צו רובל. זיי האָבען מיך אָנגעקוקט מיט ווילד-דערשראָקענע אויגען און נאָכדעם צעוויינט זיך. דאַן האָבען מיך אַרומגערינגעלט די קינדער, אַ גאַנצע מחנה קינדער מיט אויסגעשטרעקטע הענד און געבּ׳מען שרייען, בעטענדיג אַ קאָפּיקע. איך האָב געוואָלט זיי געבען, נאָר אַז איך האָב אויסגעשטרעקט די האַנד דערלאַנגען אַ מטבעה איינעם, האָבען צעהנדליגער הענד גענומען כאַפּען און רייסען די מטבעה. איך האָב אָנגעהויבען איינריידען, אַז איך וועל אַלעמען געבען, מ׳זאָל נישט רייסען איינער ביים אַנדערן, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען, אַזוי, אַז איך האָב קיינעם נישט געקאָנט געבען און געמוזט אַוועקגעהן.

אַז איך בין, ביים אומקעהרען זיך פון יאַווראָוו, ווידער דורכגעפאָהרען יאַנאָוו, האָב איך זיך געזעהן מיט׳ן דאָקטאָר דאַווידזאָן. ער האָט געאַרבייט אין לאַזאַרעט, וואָס האָט זיך געפונען אין יאַנאָוו. דער לאַזאַרעט איז געווען איבערפולט מיט פערוואונדעטע און דאַווידזאָן האָט, שוין צוויי מעת-לעת נישט צולעגענדיג זיך, געאַרבייט. וועגען דער יודישער בעפעלקערונג פון שטעדטעל האָט ער מיר גאָרנישט געקאָנט מיטטיילען, ער איז געווען ווייט פון איהר. נאָר ער האָט מיר צוגעזאָגט אויסצופאָרשען די לאַגע פון די יודען און צוטיילען צווישען זיי די צווייהונדערט רובל, וועלכע איך האָב איהם געלאָזען.

פון יאַנאָוו זענען מיר אַוועקגעפאָהרען קיין יאַווראָוו. דאָ האָט זיך צום ערשטען מאָל פאַר מיר פונאַנדערגעוויקעלט דאָס טרויעריגע בילד פון אַנ׳אָבטרעטענדיגער אַרמעע. דער וועג איז געווען אינגאַנצען פערפלייצט מיט פוהרען און פוסגעהער. עס האָבען זיך געצויגען פוהרען מיט אַרויסגעשיקטע פויערים, איבערהויפט פרויען מיט קינדער. זיי זענען געזעסען אומבעוועגט אויף די וועגען, פערשטויבטע, פערפינסטערטע, מיט אויס-

געלאָשענע אויגען און אַ פערשטיינערטען אויסדרוק אויף דעם פנים. און צוגלייך מיט די פוהרען האָבען זיך געצויגען אָב־טרעטענדיגע אָבאָזען, אָנגעפּאַקטע פוהרען, קוים געשלעפּטע דורך פערמאַטערטע אויסגעצערטע פערד, אָנגעטריבענע פון נאָך מעהר פערמאַטערטע מיט שטויב בעדעקטע סאָלדאַטען. ווייטער האָבען זיך געצויגען קליינע מחנות סאָלדאַטען צו דרייסיג—פערציג. זיי זענען געגאַנגען פונאַנדערגעשאָטען, ווי בלאָנדזשענדיג, מידע און נידערגעשלאָגענע, טראָגענדיג אַ צונויפגעוויקעלטע פאָן. דאָס זע־נען די איינצעלנע, וואָס זענען פערבליבען פון גאַנצע פאָלקען. נאָר מעהר פאַר אַלץ געהען פערוואונדעטע. אַנ׳אונענדליכער צוג. זיי געהען ביים ברעג וועג, מיט פערבונדענע קעפ, איבערגע־בונדענע הענד. אייניגע הינקען אָנשפּאַרענדיג זיך אויף אַ שטע־קען, דאָ אין וואַלד אַנ׳אויסגעבראָכענעם, אַנדערע שפּאַרען זיך אָן אויף די מעהר געזונדטע חברים. ביי די זייטען וועג ליגען די מידע, אָהן כחות געבליבענע, שטאַרבענדיגע. מ׳הערט נישט קיין זיפצען, קיין געשרייען, נאָר אויף אַלע פנימ׳ער איז דער אויסדרוק פון שווערע ליידען, דער שטן פון טויט. אַנ׳אמת׳ער גיהנום-בילד.

איך פרעג אַ פערוואונדעטען:

—פאַרוואָס טרעט מען אָב?

—„ער״ האָט אונז פערוואָרפען מיט סנאַריאַדען...—ענט־פערט ער שוואַך.·—מיר האָבען מעהר נישט געקאָנט אויסהאַל־טען, נישט געקאָנט אויסשטעהן.

—אין עטליכע מינוט, בלייבען פון אַ ראָטע צוויי—דריי מענשען, אַזוי „קאָסעט״ ער,—גיט צו אַ צווייטער.

יאַוואָראָוו, אַ היבש שטעדטעל, אַ גאַנץ געבליבענע פון די פריהערדיגע שטרייטען. דאָ איז די בעוועגונג פון אָבטרעטענדי־גען חיל נאָך שטאַרקער. די גאַסען זענען פערפלייצט מיט אָבאָ־זען, רויט-קרייציגע פוהרען און אויטאָמאָבילען, מיט אַרטילעריע און פוסגעהענדיגע מיליטער-טיילען. דורכגעמישט מיט סאָלדאַטען געהען מחנות פויערים, טרייבענדיג פאָרויס פיה, זיי געהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפ, ווי פער׳משפט׳ע. דער אונענדליכער שטראָם

גיסט זיך לאַנגזאַם אין אַ טויטער שטילקייט, ווי אַ טרויער-פּראָ-צעסיע. מיט אַמאָל ווערט די שטילקייט איבערגעריסען מיט אַ האַרץ-רייסענדער יללה. דאָס שרייט און וויינט אַ פּויערטע, ביי וועלכער סאָלדאַטען האָבען צוגענומען אַ קיה. די פּויערטע לויפט מיט פערבראָכענע הענד, וואַרפט זיך פון איין אָפיציר צום צוויי-טען, שרייט, בעט, וואַרפט זיך צו די פיס, און בעגעגענט אַ טויטע גלייכגילטיגקייט, גלייך ווי מ׳וואָלט זי נישט בעמערקט. אויף אַ רגע שטעלט זיך אָב דער שטראָם. איהם האַקט איבער אַ לויה. מ׳טראָגט געאיילט דורך אַ מת. און דער איבערגעריסע-נער שטראָם פעראייניגט זיך און גיסט זיך ווייטער. סאָלדאַטען, מידע, פער׳חושכ׳טע, פערשטויבטע, רייסען זיך אָב פון שטראָם, לויפען צו די טישלעך מיט ברויט, וועלכע זענען אַרומגעקלעפּט מיט קונים, כאַפּען זיך אַריין אין די אָנגעפּאַקטע קראָמען, שפּרינגען געאיילט פון דאָרט אַרויס מיט אַ בולקע, וועלכע זיי נעהמען גלייך עסען און בעהעפטען זיך צוריק צו זייער טייל.

יודען זיצען אין די קראָמען און האָבען קיין הענד נישט צו דערלאַנגען וואָס מ׳בעט. יודען געהען רוהיג איבער די גאַ-סען צווישען די סאָלדאַטען און קיינער ריהרט זיי נישט אָן. נישט צו בעמערקען ביי זיי קיין אונטערטעניגע דערשראָקענקייט. און מצד דעם מיליטער הערען זיך נישט קיין האָפערדיגע גע-שרייען. די אָבטרעטענדע זענען אויף אַזויפיל געפאַלען ביי זיך, אַז אפילו אויף יודען האָבען זיי קיין מוט נישט אָנצופאַלען. אָבער נאָך זיי געהען אַנדערע טיילען, וועלען קומען קאָזאַקען, די לעצטע, די פערניכטער. יענע וועלען זיך אַנדערש אויפ-פיהרען...

נאָר יודען פיהלען נישט דעם געפאַהר, וואָס רוקט זיך אָן אויף זיי. זיי פערשטעהען נאָך נישט, וואָס עס קומט פאָר. ביז נעכטען איז דאָ געווען שטיל און מ׳האָט גאָרנישט ער-וואַרט.

איך בין אַוועק אין די זייטיגע געסלעך, וואוהין דער מיליטער-שטראָם האָט נישט דערגרייכט. בין אַריין אין דער גרויסער שטיינערנער שוהל. דאָרט האָב איך געפונען עטליכע

ע'לטערע יודען בעלי-הבתים, וועלכע האָבען רוהיג געשמועסט וועגען דעם אָבטריט פון די רוסען. איך האָב זיך פונאַנדערגערעדט און מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז בשעת די רוסען זענען אַהער אַריין, האָבען זיי געמאַכט אַ שרעקליכען פּאָגראָם, צוראַבּירט די שטאָדט. דעמאָלט האָט מען גענומען דרייסיג ערוב'ניקעס און מ'ווייסט עד היום נישט, וואוהין מ'האָט זיי אָבגעשיקט. נאָר פון דעמאָלט אָן איז אין שטאָדט שטיל און רוהיג. דער קאָמענדאַנט איז אַ גוטער מענש, האָט נישט פערפאָלגט יודען און איצט האָט ער אויך צוגעזאָגט, אַז אָבטרעטענדיג, וועט מען קיין ערוב'ניקעס נישט נעהמען. דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס בערוהיגט די יודישע בעפעלקערונג.

די יודען, מיט וועלכע איך האָב זיך געטראָפען אין שוהל, האָבען געוואוסט נאָר איין זאַך: די רוסען טרעטען געאיילט אָב, וועלען, הייסט דאָס, באַלד קומען די עסטרייכער. און זיי האָבען זיך נאַאיוו נאָכגעפרעגט ביי מיר:

—קאָן מען זיין זיכער, אַז מאָרגען וועלען דאָ שוין זיין „אונזערע"?

—עס קאָן זיין מאָרגען, און עס קאָן זיין אין אַ וואָך אַרום,—האָב איך געענטפערט.—און עס איז מעגליך, אַז ביז זיי וועלען קומען, וועט די שטאָדט בעשאָסען ווערען. מ'דאַרף זיין גרייט צו אַלץ, מ'דאַרף צוגרייטען אין די הייזער ברויט און וואַסער אויף דעם פאַל, אַז מ'וועט נישט קאָנען אַרויסגעהן אויפ'ן גאַס.

מיינע ווערטער האָבען אַרויסגערופען אַנ'אומרוהיגקייט. מ'האָט אָנגעהויבען ערנסטער אויפטראָגען זיך צו דער לאַגע.

אין לעמבערג האָט מען מיר אָנגעוויזען אויף איינעם ה' וואָלף, ווי אויף אַ חשוב'ן בעל-הבית און אַ וויכטיגען כלל-טהוער. איך האָב געפרעגט וועגען איהם, האָט מען מיר געענטפערט, אַז זעהען זיך מיט איהם וועט מיר זיין שווער. פון נעכטען אָן בעהאַלט ער זיך. נישט קוקענדיג אויף די הבטחות פון קאָמענדאַנט, האָט ער מורא מ'זאָל איהם נישט נעהמען פאַר אַנ'ערוב'ניק

איך בין אַוועק אין שטאָדט, האָב אויפגעזוכט קאָמיסאַ-ראָווס אָבטיילונג. צוזאַמען מיט איהר האָט זיך דאָ געפונען די פלוג-אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. נאָרביידע אָבטיילונגען עוואַקואירען זיך און געהען אַריבער—דער ערשטער אין מאַגעראָוו, דער צווייטער אין נעמיראָוו. איך האָב זיך געזעהן מיט קאָמיסאַראָוו׳ן, איבערגעגעבען איהם דאָלגאָרוקאָווס בריף. ער האָט מיר אויפגעוויזען אויף דער אונבעשטימטער לאַגע, אין וועלכער מ׳געפינט זיך און ביי וועלכער עס איז שווער צו ריידען וועגען אַ וועלכער עס איז בעשטימטער אַרבייט. ער האָט מיר פאָרגעלעגט דערווייל גלאַט צושטעהן צו זיין אָבטיילונג און אַריבערפאָהרען מיט איהם קיין מאַגעראָוו. דאָסזעלבע האָט מיר פאָרגעלעגט אויך די אָבטיילונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע, פאָהרען מיט איהר קיין נעמיראָוו. איך האָב אָבגעלעגט אויף מאָרגען דעם בעשלוס וואוהין צו פאָהרען.

די אָבטיילונגען עוואַקואירען זיך און זייערע ביידע לאַזאַרעטען זענען אָנגעפּאַקט מיט פערוואונדעטע. עס געהט אַ פּיבערהאַפטע אַרבייט. פינף—זעקס דאָקטוירים בינדען איבער די וואונדען און שיקען אָב ווייטער, וועמען צופוס, וועמען אויף פוהרלעך. און דאָ קומען אָן אַלץ נייע מחנות פערוואונדעטע.

—וואו איז דער לאַזאַרעט?

—מ׳נעהמט מעהר נישט צו...

און דער פוהרמאַן און דער פערוואונדעטער אויפ׳ן פוהרעל ב׳ייבען פערשטיינערט, ווייסען נישט וואָס צו טהון. און אַזעלכע פערצווייפעלטע שטעהען שוין צעהנדליגער אַרום ביידע לאַזאַרעטען.

די קאַנאָנען-שיסעריי הערט זיך שוין גאָר נאָהנט. עס בעקומט זיך אַ ידיעה, אַז אום צוויי אַ זייגער האָבען די עסטרייכער גענומען קרוקאָוויעץ, פופצעהן ווערסט פון יאַוואָראָוו. דער שטאָדט-קאָמענדאַנט איז נאָך נעכטען אָבגעפאָהרען. אַלע אַנשטאַלטען האָבען זיך שוין עוואַקואירט. די אינטענדאַנטסטוואָ טיילט די פערבליבענע זאַפּאַסען, וואָס מ׳קאָן נישט אַרויספיהרען, דעם פערבייגעהענדיגען מיליטער און דער אָרטיגער קריסט-

ליכער בעפעלקערונג. (יודען וואגען זיך נישט אפילו נאָהנט צו-געהן). יעדערער נעהמט וויפיל ער וויל, וויפיל ער קאָן פערטראָ-גען. און דאָך וועלען נאָך פערבלייבען טויזענדער פוד סוכאַ-רעס, קאָנסערוועז, האָבער א. אַ. זאַכען, וועלכע עס וועט אויס-קומען צו פערברענען.

שפעט ביינאַכט האָבען מיר, לאַנדער און איך, דערמאָהנט זיך, אַז מיר האָבען נישט וואו צו נעכטיגען. נאָך לאַנגען זו-כען האָבען מיר געפונען אַ יודישע אכסניה, וואו עס זענען פערבליבען צוויי לעדיגע בעטען.

אַ זייגער פיער פאַר טאָג האָט לאַנדער מיך אויפגעוועקט און נערוועז צוגערופען צום פענסטער:

—זעהט, וואָס אויפ׳ן גאַס טהוט זיך.

איך בין צוגעגאַנגען צום פענסטער און דערזעהן, ווי איבער׳ן גאַס לויפען פיל יודישע פרויען מיט אַ געשריי, מיט אַ יללה, נאָך זיי לויפען האַלב נאַקעטע קינדער. מיר האָבען פערשטאַנען, אַז עס איז פאָרגעקומען אַן׳אומגליק. שנעל אָנגע-טהון זיך און אַרויסגעגאַנגען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אום צוויי ביינאַכט האָבען סאָלדאַטען אַרומגערינגעלט פיל יודי-שע הייזער און אַרעסטירט פיערציג מאַן פון די חשוב׳ערע בעלי-בתים אַלס ערוב׳ניקעס. וואוהין מ׳האָט זיי אָבגעפיהרט, ווייסט קיינער נישט און דעריבער לויפען אום זייערע ווייבער איבער׳ן שטאָדט זוכען זיי. אין אַ ווייל אַרום האָט אַ קאָנוואָי דורכגע-פיהרט אַ היבשע מחנה יודען, איבערהויפט אַלטע לייט, אויך ערוב׳ניקעס, פון דעם שטעדטעל סאַדאָווע-ווישניא. נעבען דער אוניאַטישער קירך איז געשטאַנען אַ המון פויערים, מ׳האָט זיי אָהער צונויפגעקליבען און מען האַלט זיי. זיי ווייסען נישט, וואָס מיט זיי וועט זיין און זיי שטעהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ, שווייגענדיגע און אונטערטעניגע.

און דער שטראָם פון אָבטרעטענדען חיל, וואָס האָט פון נעכטען אויף איין מינוט נישט איבערגעריסען זיך, פליסט אַלץ איבער די גאַסען. פוהרען און אַרטילעריע, פוסגעהער און פער-

וואונדעסע, און נאָך זיי טראָגט זיך דער הילכיגער דונער פון קאַנאָנען-שיסעריי.

די בעלי-הבית׳טע פון אכסניה מיט צוויי טעכטער, וועלכע האָבען אַ גאַנצע נאַכט געבאַקען ברויט, פאַלען צו צו אונז מיט טרעהרען אין די אויגען, מיר זאָלען זיי געבען אַנ׳עצה: אָב-פאָהרען אָדער דאָ בלייבען? אפשר וועלען די לעצטע טיילען, די קאָזאַקען, הרג׳ענען, שענדען פרויען?... וואָס פאַר אַנ׳עצה קאָנען מיר זיי געבען?

לאַנדער איז אָבגעפאָהרען מיט אַ מיליטער-אויטאָמאָביל קיין לעמבערג. די אָבטיילונגען האָבען שוין אויך געהאַלטען ביי אָב-פאָהרען. נאָר איך האָב געוואָלט נאָך פרובען זעהען זיך מיט וואָלפ׳ן. איך האָב אויפגעזוכט זיין וואוינונג. ווי מ׳האָט מיר פאָראויסגעזאָגט, האָב איך איהם נישט געטראָפען. זיין פרוי מיט אַ טאָכטער האָבען זיך דערשראָקען, אַז איך בין אַריין. אַז איך האָב זיי בערוהיגט און געזאָגט וועגען וואָס איך האָב געוואָלט זעהן וואָלפ׳ן, האָבען זיי מיר דערצעהלט, אַז ער בעהאַלט זיך און נאָר אַדאַנק דעם האָט מען איהם פיינאַכט נישט אַרעסטירט. איך האָב זיי פונאַנדערגעפרעגט וועגען דער לאַגע אין שטאָדט. זיי האָבען מיר גענוי דערצעהלט וועגען דעם מצב, וועגען דעם גראַד פון דער נויט און וואָס עס איז געטהון געוואָרען פאַר דער צייט פון דער רוסישער אָקופּאַציע. די נויט איז די גאַנ-צע צייט געוועזן אַ גרויסע. איצט, אַז מען האָט צוגענומען פיער-ציג בעלי-בתים, זענען פיל פון זייערע געזינדען פשוט פער׳-משפט אויף אַ הונגער-טויט. די פרויען האָבען אויף מיר גע-מאַכט אַ גוטען איינדרוק, נאָר איך האָב נישט געקאָנט בעשטי-מען אָבגלויבען זיי געלד פאַר די נויטבעדערפטיגע. וואָלפס פרוי האָט בעמערקט מיינע ספקות און אַרויסגעזאָגט בעליידיגט:

—וואָלט איהר טרעפען מיין מאַן, וואָלט איהר איהם אָבגע-גלויבט די עטליכע רובל, וואָס איהר האָט פאַר אונזערע אָרימע-לייט, און מיר, ווייל איך בין אַ פרוי, גלויבט איהר נישט אָב. איהר רעכענט, אַז איך וועל זיך פערכאַפּען דאָס געלד, וועלכעס דאַרף צוטיילט ווערען מענשען, וואָס שטאַרבען פון הונגער?

זי האָט מיך פערשעמט. איך האָב איהר איבערגעגעבען דרייהונדערט רובל.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט צו קאָמיסאַראָווס אָבטיי-לונג, האָב איך זי שוין נישט געפונען. די אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע איז שוין אויך כמעט אינגאַנצען אָבגע-פאָהרען. קוים פערכאַפּט נאָך איין אויטאָמאָביל, וועלכער איז געגאַנגען קיין לעמבערג און מיט איהם אומגעקעהרט זיך.

ז

אין אַ פּאָר שעה אַרום נאָך מיין אָנקומען אין לעמבערג, האָבען זיך אין שטאָדט בעוויזען די ערשטע טיילען פון דער אָבטרעטענדיגער אַרמעע: אָבאָזען, אַרטילעריע, רויט-קרייציגע וואָגענס. באַלד האָט זיך אָבגעשטעלט דער טראַמוואַי און מ'האָט אין די טראַמוואַי-וואַגאָנען גענומען אַריבערפיהרען אין די לאַ-זאַרעטען די פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך אַ שאָט געטהון מאַסענווייז אין שטאָדט. עס האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען דער קלאַנג, אַז יאַוואָראָוו איז גענומען. ס'האָט זיך אָנגעהויבען פיה-לען, אַז דער פינאַל איז נאָהנט, אַז עס זענען געבליבען נאָר עטליכע טעג פאַר דער רוסישער הערשאַפט אין שטאָדט.

צו מיר איז געקומען דער הויפּט-אַרצט פון דער אָבטיי-לונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע, ד״ר קאָזשענעווסקי, זעהר אַנ'אויפגערודערטער.

—איהר ווייסט נאָך נישט דאָס נייעס?

—וועלכעס?

—קומט, איך וועל אייך דערצעהלען!

אַז מיר זענען אַרויס פון האָטעל, האָט ער מיר מיטגע-טיילט:

—אין ראַוואַ-רוסקאַ האָט זיך דער פיינד דורכגעריסען... ער האָט פערנומען נעמיראָוו. וואָס איז מיט אונזער אָבטיילונג, וועלכע איז אַוועק אַהין—ווייס איך נישט. אָדער זי האָט צייט

געהאַט אַהין קומען און איז געאײלט אָבגעטראָטען, אָדער זי האָט פון וועג אָבגעקעהרט אויף מאַגעראָוו. דאָס איז דער גלײכ-סטער וועג, וואָס ער האָט געקאָנט נעהמען. קומט מיר׳ן פאָהרען אנטקעגען. איך שטעה דאָ מיט׳ן אויטאָמאָביל.

מיר זענען אַוועקגעפאָהרען. דער וועג איז אויך פער-פלייצט מיט אָבטרעטענדען חיל. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אין זשאָלקיעוו. אין שטאָדט איז אַ גערודער. די יודישע בע-פעלקערונג איז שטאַרק דערשראָקען. פון אַלעמען הער איך איי-נע און דיזעלבע פראַגע:

—איז עס אמת, אַז באַלד קומען אַהער אָן קאָזאַקען?

מיר זענען דאָ נישט לאַנג געשטאַנען, נאָר איך האָב צייט געהאַט צו זעהן זיך מיט׳ן פאָרשטעהער פון אָרטיגען הילפס-קאָמי-טעט און איבערגעבען איהם פינפהונדערט רובל, וועלכע זענען שוין פריהער בעשטימט געוואָרען צו שיקען אַהער.

אין אַ פּאָר שעה אַרום זענען מיר געווען אין מאַגעראָוו. די שטאָדט איז, ווייזט אויס, געווען אַ היבשע. איצט איז פון איהר, אָהן אַ גוזמא זאָגענדיג, פערבליבען נאָר דער נאָמען און שטאַרצענדיגע װענד און קוימענס פון חרוב׳ע פערברענטע און צושמעטערטע הייזער. אפילו די אַלטע שטיינערנע שוהל מיט איהרע דריי אַרשיניג דיקע ווענד איז געווען ביז דער העלפט איינגעפאַלען. קיין איין איינציגען גאַנצען בנין איז נישט גע-ווען צו זעהן און נישט קיין איין איינציגען לעבעדיגען מענ-שען. ווי איך האָב שפּעטער זיך דערוואוסט, איז די שטאָדט אַ גאַנצע וואָך בעשאָסען געוואָרען. אין שוהל איז אַריין אַ סנאַ-ריאַד און גע׳הרג׳עט דאָרט פיל מענשען.

מיר האָבען דאָ געפונען קאָמיסאַראָוו׳ן מיט זיין אָבטיי-לונג. זיי זענען געשטאַנען אין פעלד און נישט געוואוסט, וואו צו קעהרען זיך. אייניגע זענען אַוועקגעפאָהרען אין דער אומגע-גענד זוכען אַ פאָלוואַרק, וואו די אָבטיילונג זאָל זיך בעזעצען.

קאָמיסאַראָוו האָט אויך געהערט, אַז נעמיראָוו איז פערנו-מען. אַזוי ווי די אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע איז דאָ נישטאָ, איז זי מסתּמא אַוועק פון נעמיראָוו קיין סאָקאָל.

קאָזשענעווסקי האָט בעשטימט פאָהרען אַהין-און איך מיט איהם. אין סאָקאָל האָב איך געדאַרפט זיין. אויפ'ן וועג האָט קאָזשע-נעווסקי אויף פיל טעלעגראַפישע סטאָלבעס געלאָזט צעטלעך פאַר דער אָבטיילונג, אויב זי וועט דאָ דורכגעהן.

אונז איז אויסגעקומען ווידער דורכצופאָהרען זשאָלקיעוו. עס איז שוין געווען שפעט ביינאַכט. מיר האָבען זיך אָבגע-שטעלט. קאָזשענעווסקי איז אַוועק אין שטאַב, איך—אויפ'ן באַהנ-הויף, אפשר איז די אָבטיילונג צוגעפאָהרען אַהער, כדי ווייטער צו פאָהרען מיט דער באַהן. אויפ'ן וואָקזאַל איז פינסטער און פוסט. עס פאָהרען צו פוהרען מיט פערוואונדעטע און מ'ענט-פערט זיי אַלעמען! דער צוג איז אָבגעשטעלט, פאָהרט ווייטער, צו לעמבערג. און זיי שלעפען זיך ווייטער. מיט איינער אַזאַ פוהר בין איך געגאַנגען פון באַהנהויף צוריק. אין פוהר זענען געלעגען דריי מענשען: צוויי פערוואונדעטע און איינער אַ כאָ-לערע-קראַנקער. די פוהר געהט שוין פון דער פריה אָן און ערגיץ נעהמט מען נישט צו די קראַנקע.

—פריהער האָבען די קראַנקע געקרעכצט, איבערהויפט דער כאָלערנער,—האָט מיר דערצעהלט דער סאָלדאַט, וואָס האָט גע-פיהרט די פוהר.—איצט איז ער שטיל געוואָרען. געשטאָרבען. דוכט זיך איינער פון די פערוואונדעטע איז אויך געשטאָרבען.

געפרעגט ביי איהם וועגען דער מלחמה.

—כל-זמן עס איז געווען דאָס אַלטע חיל, האָט עס זיך געהאַלטען שטאַרק, נישט געשראָקען זיך. איצט האָט מען די אַלטע סאָלדאַטען אַלע אויסגע'הרג'עט, קיינער פון זיי נישט גע-בליבען. און די יונגע זענען ווי קעלבער, פערשטעהען גאָר-נישט, נאָר עפעס, שרעקען זיי זיך און גיבען זיך אונטער אָדער אַנטלויפען.

מיר זענען מיט קאָזשענעווסקי'ן אַוועקגעפאָהרען ווייטער, נאָר עס איז געווען שטאַרק פינסטער און מיר האָבען זיך אָב-געשטעלט אין אַ דאָרף נעכטיגען. אין איין הויז ביים וועג איז נאָך געווען ליכטיג. מיר זענען אַהין אַריין. דאָרט האָט גע-וואוינט אין צוויי חדרים אַ יוד, האָרוויץ, מיט אַ גרויס געזינד.

דער מאַן און דאָס ווייב זענען געשטאַנען ביים אויוועץ און געבאַקען ברויט. מ׳האָט אונז צוגעגרייט עסען. אויסגעבעט. דער-ווייל האָט דער יוד דערצעהלט, אַז ער איז געווען אַ רייכער מאַן, געהאַט אַנ׳אייגען הויז, ערד, אַ געהילץ-געשעפט. האָט מען דאָס הויז פערברענט, דאָס געהילץ צוגענומען. האָט ער זיך בע-זעצט דאָ, אין אַ פערלאָזען הויז און באַקט ברויט און ציהט דערפון חיונה.

מיר האָבען זיך געלעגט שלאָפען, נאָר עס האָט זיך נישט געשלאָפען. קאָזשענעווסקי האָט זיך פונאַנדערגערעדט וועגען יו-דען. ער האָט כמעט דעם גאַנצען לעבען פערבראַכט אין יודי-שע שטעדט און צווישען יודען און האָט זיך אַזוי איינגעלעבט מיט זיי, אַז ער פיהלט זיך מיט יודען היימישער, ווי מיט קריסטען.

—איך האָב בעמערקט,—האָב איך זיך אָבגערופען,—אַז אין גאַנצען וועג, בשעת איהר האָט געדאַרפט פונאַנדערפרעגען וואו-הין צו פאָהרען, האָט איהר זיך שטענדיג געווענדט צו יודען. נישט איין מאָל נישט געווענדט זיך צו קריסטען.

ער האָט זיך צולאַכט.

—דאָס האָט מיך די ביטערע ערפאַהרונג אָנגעלערנט... אָט הערט. יודען איז מען חושד אין שפּיאָנאַזש. איהר מיינט, אַז דאָס איז פון אַנטיסעמיטיזם? ניין! דער אָפיציר, וואָס קען נישט דעם יודען, ווי דער סדר איז, איז טאַקי זיכער, אַז דער יוד „ווייסט אַלץ״ און אַלץ וויסען, פערשטעהט זיך, קאָן נאָר אַ שפּיאָן. די פאָרשטעלונג פון דער יודישער אַלוויסענקייט נעהמט זיך פון אַ פשוט׳ער סיבה, פון ז׳עם, וואָס דער רוס „ווייסט גאָרנישט״. אָט, למשל, איך פאָהר אין וועג. איך פרעג אַ יו-דען: וואו קומען פאָר די שטרייטען? ער הערט זיך צו און ענטפערט בערך אין וועלכען אָרט. ער וועט אייך זאָגען וויפיל וויאָרסט עס איז, ביז וועלכען פונקט. פרעגט אַנ׳אָרטיגען פויער, וועט אייך איינער זאָגען אַזוי, דער אַנדערער דעם היפוך... עס ציהען זיך פון שלאַכטפעלד פערוואונדעטע סאָלדאַטען. פרעג איך: ווי לאַנג אַז דו ביזט פערוואונדעט?—אַ שעה פינף-זעקס.—

אין וועלכען אָרט איז פאָרגעקומען די שלאַכט?—וועט איהר פון אַלעמען, פרעגט כאָטש הונדערט פערוואונדעטע—בעקומען בולשטעבליך דעמזעלבען ענטפער: „אַרויס פון מח״ (זאַפּאָמיאַטאָוואַל). דאָס לייגט ער, ער האָט פריהער נישט געוואוסט, נישט אינטערעסירט זיך צו וויסען, ווי עס רופט זיך דאָס אָרט, וואו ער שטעהט. כדי איהר זאָלט וויסען, וואו די שלאַכט קומט פאָר, דאַרפט איהר זעהן, פון וועלכער ריכטונג דער סאָלדאַט געהט, דאַרפט איהר ביים סאָלדאַט פרעגען, וויפיל שעה ער געהט פון שלאַכטפעלד און דאַרפט זיך צוקוקען, ווי גיך ער געהט. דעמאָלט קאָנט איהר אויסרעכענען בערך וויפיל וויאָרסט ער האָט געמאַכט און פון וועלכער ריכטונג, און נאָך דער קאַרטע בעשטימען, וואו די שלאַכט קומט פאָר. און אַזוי איז מיט אַלץ. דער רוס אינטערעסירט זיך נישט צו וויסען, האָט קיין נייגיריגקייט נישט, און דער יוד, ווי יעדער געוועהנליכער קולטורעלער מענש, וויל וויסען וואָס אַרום איהם טהוט זיך. און אָט פאַר דער רוסישער אונוויסענקייט האָבען הונדערטער און טויזענדער יודען ביי דער מלחמה בעצאָהלט מיט׳ן לעבען.

מיר האָבען שוין נישט איינגעשלאָפען און אַ זייגער דריי אַוועקגעפאָרען ווייטער. אַרום זיבען געקומען אין שטעדטעל מאָסטי-וועלקי. אַזוי ווי עס איז געווען וועניג בענזין, האָבען מיר זיך אָבגעשטעלט כדי צו בעקומען בענזין. איך בין אַוועק איבער דער שטאָדט אויפזוכען די יודען, וועלכע ד״ר הויזנער האָט מיר אָנגעוויזען ווי חשוב׳ע שטאָדט-מענשען (אַזאַ צעטעל האָב איך געהאַט מיט זיך אויף אַ רייה אַרומיגע שטעדט). איך האָב זיי געפונען, האָב געבעטען איינלאַדען נאָך דריי חשוב׳ע בעלי-בתים און מיר האָבען זיך פערזאַמעלט צו איינעם אין הויז. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז בעת די רוסען זענען מיט ניין—צעהן חדשים צוריק אַריין אין שטאָדט, האָבען זיי געמאַכט אַ שרעקליכען פּאָגראָם, נאָר די שטאָדט איז געבליבען גאַנץ, נישט פערברענט און פון דעמאָלט אָן זענען חוץ איינציגע פאַלען פון רויבעריי, קיין פּאָגראָמען נישט געווען. מיט צוויי טעג צוריק איז מיט אַמאָל אָנגעפלויגען דער שטורם, האָט זיך אָנגעהויבען

די בעוועגונג פון חיל און איצט איז די יודישע בעפעלקערונג אין איין פּחד: אָט קומען קאָזאַקען און מאַכען הרוב די שטאָדט. מסתמא וועט מען נעמען ערוב׳ניקעס, אפשר אַלעמען אַרויסשיקען. בקצור, מ׳קוקט אויף דעם אָבטריט פון די רוסען ווי אויף דעם גרעסטען אומגליק. וואָלטען זיי שוין בלייבען ביז׳ן שלום און דעמאָלט אַוועקגעהן.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יודען איז אַ שרעקליכע די גאַנצע צייט. מ׳איז געשטאָרבען פון הונגער. שוין דריי—פיער חדשים, ווי מ׳ווייסט, אַז אין לעמבערג איז דאָ אַ הילפס-קאָמיטעט און עס איז נישט געווען קיין שום מעגליכקייט צו שיקען עמיצען אַהין אפילו אָנזאָגען, בעטען מ׳זאָל צושיקען הילף און זיי האָבען פאַר די גאַנצע ניין חדשים, פון ערגיץ קיין שום שטיצע נישט בעקומען.

איך האָב זיי איבערגעלאָזען זעקסהונדערט רובל און בעמיהט זיך אַ ביסעל בערוהיגען זיי. די אומגעריכטע הילף, וועלכע איז מיט אַמאָל ווי פון הימעל אַראָבגעפאַלען, מיין וואַרימער אויפטראָג האָט אַזוי געריהרט די אָרימע, דערשראָקענע און אונבעשיצטע מענשען, אַז זיי האָבען זיך אויפ׳ן קול צעוויינט. עס איז געווען שרעקליך אָנצוקוקען, ווי פינף עלטערע יודען, צווישען זיי צוויי זקנים, האָבען געוויינט, געכליפּעט ווי קינדער און די טרעהרען האָבען זיך ביי זיי געקייקעלט אויף די וואָנסעס און בערד און זיי האָבען זיי געאיילט געווישט מיט די קולאַקעס.

קיין בענזין האָבען מיר אין שטאָדט נישט געקראָגען און כדי נישט צו בלייבען שטעהן אין וועג, געמוזט אומקעהרען זיך אין לעמבערג. דער וועג איז געווען אַזוי געפּאַקט מיט אָבטרעטענדען חיל, אַז מיר האָבען זיך קוים דורכגעשלאָגען מיט׳ן אויטאָמאָביל. קאָזשענעווסקי איז מיט אַ פאָר שעה שפּעטער אָבגעפאָהרען קיין סאָקאָל און ביינאַכט איז געקומען אין לעמבערג אַ סאַניטאַר פון דער אָבטיילונג און מיטגעטיילט, אַז די אָבטיילונג שטעהט זיך רוהיג אין נעמיראָוו, אַז מ׳הערט דאָרט נישט אפילו פון די עסטרייכער. פון דאָרט געהט רעגולער דער צוג

און די אָבטיילונג קלויבט זיך אַריבערצופאָהרען קיין ראַוואַ-רוסקאַ. אָט אַזוי ווייסט מען דאָס נישט אויף מלחמה, וואָס עס טהוט זיך פאַר צעהן וויאָרסט פון דיר.

פאַר דעם מעת-לעת, וואָס איך בין נישט געווען אין לעמבערג, האָט זיך דער אויסזיכט פון שטאָדט אומגעביטען אויף נישט צו דערקענען. עס קאָכט ווי אין אַ קעסעל. אַלע גאַסען און געסלעך זענען איבערגעפולט מיט אָבטרעטענדען חיל, עס שטעהט אַ רעש פון קולות, אַ קלאַפּעריי פון אייזען און אַ טו-פעריי פון פערד. דער האָטעל, וואו איך שטעה איין, איז כמעט פוסט, דער רעסטאָראַן איז נאָך אָפען, נאָר אַלע דינער זענען אַוועק און קיין שפייזען זענען נישטאָ. אין די גאַסען זענען אַלע קלייטען אָפען, די אָרטיגע בעפעלקערונג האַלט זיך רוהיג, ווי זי וואָלט גאָרנישט בעמערקען, וואָס אַרום קומט פאָר.

עס פערשפרייט זיך אַ קלאַנג, אַז גראָדעק איז גענומען, אַז די עסטרייכער זענען שוין פופצעהן וויאָרסט פון שטאָדט.

אויף די וואנד איז פונאַנדערגעקלעבט אַ הודעה, אַז „אַלע מאַנסביל פון דער אָרטיגער בעפעלקערונג פון אַכצעהן ביז פינפ-אונפערציג יאָהר מוזען עוואַקוירט ווערען", נאָר „ח ו ק י ו-ד ע ן". וואָס בעדייט דער אויסנאַהם פון יודען, ווייסט קיינער נישט און דאָס האָט אָנגעוואָרפען אַ פחד אויף דער יודישער בעפעלקערונג. וואָס פאַר אַ ווילדע קלאַנגען עס זענען מכח דעם געגאַנגען, קאָן מען זעהן דערפון. מיט עטליכע טעג שפּעטער האָט לאַנדער אין בראָד אויפ'ן וואָקזאַל געהערט אַזאַ געשפרעך: עס קומט אָן פון לעמבערג אַ צוג מיט סאָלדאַטען. אַ פאָלקאָווניק געהט צו און פרעגט די סאָלדאַטען:

—וואָס הערט זיך אין לעמבערג? זענען שוין אין שטאָדט פונאַנדערגעשטעלט קאַנאָנען?

—צוליב וואָס?—פרעגען די סאָלדאַטען.

—צו צושיסען דאָרטען אַלע זשידעס!

קומענדיג אין לעמבערג האָב איך אויפגעזוכט לאנדער'ן און מיר זענען צוזאַמען אַוועק צום מיטגליד פון קאָמיטעט, דרע-זינער'ן און נאָכדעם זאַלבעדריט צום נאמן, דעם באַנקיר פעל-

לער. מיר האָבּען זיי ערקלערט, אַז מיר קאָנען זיי נישט אי-בּערלאָזען פינפאונדרייסיג טויזענד רובל, ווען מיר האָבּען הונ-דערטער טויזענדער היימלאָזע און זייער צאָהל וואַקסט פון טאָג צו טאָג אין דער צייט, ווען דער לעמבּערגער קאָמיטעט וועט אין אַ פּאָר טעג אַרום קאָנען בּעקומען הילף אי פון דער רע-גירונג, אי פון וויען און אַנדערע קהלות. זיי האָבּען איינגע-שטימט מיט אונז, נאָר אויפגעוויזען, אַז דער בּיודזשעט בּיז׳ן סוף חודש דאַרף געדעקט ווערען פון דעם געלד. זיי האָבּען צוגעזאָגט צונויפצורופען אין אַ פּאָר שעה אַרום דעם קאָמיטעט און צוזאַמען בּעשפּרעכען די פראַגע.

אַ זייגער פינף זענען מיר ווידער געקומען צו פעללער׳ן. דאָרטען זענען געווען חוץ די אויבּען דערמאָהנטע, נאָך זעקס—זיבּען מיטגלידער פון קאָמיטעט. דיאַמאַנד, דער פּאָרזיצענדער, איז נישט געקומען. הויזנער האָט אונז פּאָראויסגעזאָגט, אַז דיאַ-מאַנד און די מעהרהייט פון קאָמיטעט שטעהען אויפ׳ן שטאַנד-פונקט, אַז דאָס געלד דאַרף נישט אומגעקעהרט ווערען. לאַנדער און איך האָבּען איבּערגע׳חזר׳ט אונזערע מאָטיווען און אַרויסגע-זאָגט אונזער קאַטעגאָרישע פּאָדערונג. הויזנער האָט אין אַנ׳-אויפגערעגטער הייסער רעדע אויפגעוואָרפען זיינע חברים פון קאָמיטעט, וואָס זיי ווייזען אַרויס אַנ׳אונדאַנקבּאַרקייט און אַ גראָבּקייט בּנוגע צו די רוסישע בּרידער.

מ׳האָט זיך לאַנג מישב געווען און עס איז געבּליבּען אומצוקעהרען דאָס געלד, חוץ דער סומע, וואָס עס איז נויטיג אויף צו דעקען דעם בּיודזשעט פון חודש. עס האָט זיך אפילו געשטעלט די פראַגע, ווי אַזוי קאָן מען עס בּעשטימען אָהן דעם פּאָרזיצענדען, נאָר מ׳האָט אויף דעם אויך מסכים געווען. מיר האָבּען געמאַכט דעם רעכנונג, וויפיל איז נויטיג אויף צו דעקען די הצטרכות פון אַלע אַנשטאַלטען (אָכראָנקעס, קיכען, חדרים א. ד. גל.) בּיז׳ן סוף חודש און עס איז אויסגעקומען בּיי צעהנטויזענד רובל, די איבּעריגע פינפאונצוואַנציג האָט מען בּעשטימט אונז אַרויסצוגעבּען. אָבּער בּיים נאַמן איז געווען אויפ׳ן אָרט נאָר צוואַנציג טויזענד אין קליין געלד, צו איינס, דריי

און פינף-רובעלדיגע (צוגעגרייטע אויף צו טיילען) און ער האָט עס מיר אָבגעגעבען. דאָס האָט פערנומען אַ גרויס קאַרטאָן-שאַכטעל און געוואויגען מעהר ווי א פוד. איך האָב נישט געוואוסט וואָס צו טהון מיט דער משא. אומבייטען דאָס געלד אויף גרעסערס איז נישט געווען וואו (דער באַנק איז שוין געווען אָבגעפאָהרען) און אַרומשלעפּען זיך אין דער מהומה מיט אַזאַ שאַכטעל, איז געווען נישט גאָר בעקוועם. דערצו האָב איך נאָך געהאַט ביי זיך זעקסטויזענד רובל. ווען מען וואָלט צופעליג ביי מיר געטראָפען אַזאַ סומע קליינגעלד, וואָלט מיר זיין שווער צו ערקלערען, צוליב וועלכען צוועק איך פיהר זי אום מיט זיך. געבליבען דער איינציגער מיטעל, אָבפיהרען דאָס געלד אין קיעוו.

פערענדיגט מיט דער געלד-פראַגע, זענען מיר מיט'ן קאָ-מיטעט געזעסען אַ היבשע צייט און גערעדט וועגען דער לאַגע.

דרעזינער האָט דערצעהלט, אַז ביי איהם איז געווען דער בעוואוסטער מאָסקוואָפיל דודיקעוויטש, וועלכער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין גאַליציע, אינסצענירענדיג די איבערגעגע-בענקייט פון די גאַליציאַנער פאָלקס-מאַסען צו רוסלאַנד. איצט, פערשטעהט זיך, געהט ער אַוועק צוזאַמען מיטן רוסישען חיל. ער האָט בערוהיגט דרעזינער'ן, אַז קיין שום פּאָגראָמען און אַנדערע גוואַלדטהאַטען געגען יודען וועלען נישט דערלאָזען ווערען. נאָר ער האָט אַנ'עצה געגעבען, יודען זאָלען שיקען אַ דעפּוטאַציע צום גראַף באָברינסקי און בעדאַנקען איהם פאַר זיין גוטהאַרציגען אויפטראַג צו יודען אין לעמבערג. דרעזינער האָט זיך וועגען דעם מישב געווען מיט אַנדערע מיטגלידער פון דער געמיינדע און עס איז געבליבען קיין דעפּוטאַציע נישט צו שי-קען. ערשטענס איז עס אונבעקוועם געגען דער עסטרייכישער מאַכט, צווייטענס, ווער קאָן וויסען, ווי באָברינסקי וועט אויפ-נעהמען די דעפּוטאַציע? אפשר וועט ער הייסען אַלעמען אַרע-סטירען?

מיר זענען אַריבער צו דער פראַגע, וואָס האָט אַלעמען איבערהויפּט בעאונרוהיגט—וועגען ערוב'ניקעס. מ'האָט שוין גע-

זעהן דעם צעטעל פון די ערוב׳ניקעס, וועלכע די רוסען גריי־טען זיך צו נעהמען. צווייאונפערציג אָדער פינפאונפערציג מאַן און צווישען זיי אַלע מיטגלידער פון קאָמיטעט. אויפ׳ן ער־שטען אָרט—ד״ר הויזנער און פעללער. אַלע האָבען בעשטימט צו בעהאַלטען זיך, נאָר עס איז שווער צו געפינען אַ זיכערן אָרט. הויזנער׳ן האָט פאָרגעלעגט צו בעהאַלטען ביי זיך אַ פוילישער גלח, נאָר ער האָט אַ בעסערן אָרט. ער וועט געהן צו זיינעם אַ בעקאַנטען אַרצט, אַ פערוואַלטער פון אַ משוגעים־הויז און וועט די פּאָר טעג פערברענגען צווישען די משוגעים. דאָרטען וועט מען איהם געוויס נישט זוכען.

מיר האָבען זיך זעהר וואַרים געזעגענט, געזעגענט אויף לאַנג, ווער ווייסט אויף ווי לאַנג! און אין האַרצען איז געווען דער שווערער געדאַנק: וואָס וועט זיין מיט די אַלע מענשען מאָרגען? וועלען זיי אַלע בלייבען לעבען?

איך בין מיט דעם צוואַנציג טויזענד־רובעלדיגען שאַכטעל אַוועק אין האָטעל. בשעת איך בין געגאַנגען, האָבען איבער׳ן שטאָדט געשוועבט דריי אַעראָפּלאַנען און אַראָבגעוואָרפען דריי באָמבעס.

איך בין אַריין צו זיך אין צימער, איך קוק דורכ׳ן פענסטער, עס איז פון אַלע זייטען אַ געלויף צום פּלאַץ, וואו עס געפינט זיך אַ וואַסער־קראַן. אַלע לויפען מיט עמער, קרו־גען און אַנדערע כלים. מ׳האָט זיך דערוואוסט, אַז אין אַ שעה אַרום וועט די וואַסערלייטונג אויפהערען צו אַרבייטען.

איך האָב בעגעגענט דעם זשורנאַליסט וו. טאָן (באָגאָראָז), וועלכער איז די גאַנצע צייט געווען אויף דער מלחמה און גע־שריבען אין „בירזשעוויִע וויעדאָמאָסטי״. ער איז געווען זעהר פעסימיסטיש געשטימט: מ׳וועט טרייבען און טרייבען די רוסישע אַרמעע ביז קיעוו.

—איצט איז דאָ נישט אינטערעסאַנט. אינטערעסאַנט וועט איצט זיין אין רוסלאַנד. דאָרט וועלען פּאָרקומען גרויסע גע־שעהענישען,—האָט ער מיר געזאָגט.

מיט עטליכע טעג שפּעטער, אַז איך האָב זיך מיט איהם

בעגעגענט אין קיעוו, האָט ער איבערגע׳חזר׳ט די ווערטער.

—אויף וואָס פאַר אַ גרויסע געשעהענישען וואַרט איהר?— האָב איך איהם געפרעגט.

—אויף אַזעלכע גרויסע, אַז דאָס פאַלען פון דער די-נאַסטיע ראָמאַנאָוו וועט אין פערגלייך מיט זיי זיין אַ קליינינ-קייט!—האָט ער געענטפערט זעהר איבערצייגט.—אין דער גרוי-סער מפלה, וואָס די אַרמעע האָט געהאַט, זענען שולדיג נישט בלויז די הערשענדע קלאַסען, נאָר מיר אַלע. קיין שום אויס-גאַנג איז נישטאָ. אַ סעפּאַראַטער שלום איז שרעקליך. דייטש-לאַנד וואָלט דערשטיקט רוסלאַנד. נאָר רוסלאַנד איז אַלץ איינס פערפאַלען. זי געהט אַראָב פון דעם היסטאָרישען פלאַץ, ווי אַ גרויסע מלוכה. עס הויבט זיך אָן דאָס צוטיילונג און צופאַלונג פון רוסלאַנד. די געשיכטע האָט פיל מוחל געווען רוסלאַנד. איצט הויבט זיך אָן דער פונאַנדערצאָהלען זיך.

איך האָב בעשטימט צו פאָהרען אין סאָקאַל, וואוהין עס האָט בעדאַרפט אָנקומען איינע פון די אָבטיילונגען. מ׳האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז פון וואָלאָטשיסק וועט קומען אַנ׳אויטאָמאָביל פון דעמידאָווס אָבטיילונג און וועט פון דאַנען געהן קיין סאָקאַל, האָב איך בעשטימט מיט איהם צו פאָהרען.

אויף מאָרגען, דעם פינפטען יוני, האָט מיטאַמאָל אויפגע-הערט די בעוועגונג פון דער אָבטרעטענדער אַרמעע. אויף די גאַסען איז פוסט. אַלע אַנשטאַלטען זענען אָבגעפאָהרען. עס גע-העז אַוועק די לעצטע צוגען, אין וועלכע עס איז אונמעגליך אַריינצוקלייבען זיך, אַזוי אָנגעפּאַקט זענען זיי. און דער אוי-טאָמאָביל, אויף וועלכען איך וואַרט, איז אַלץ נישטאָ. איך האָב בעשטימט, אויב ער קומט נישט ביז אָוונד, אָבפאָהרען מיט אַ וועלכען-עס-איז צוג קיין קיעוו. בלייבען ביז דער לעצטער מי-נוט אָהן אַ וועלכען-עס-איז אויסרייד, וואָס איך טהו דאָ, מיט אַ גרויסער סומע געלד, האָב איך נישט געוואָלט.

אינדערפריה האָב איך בעגעגענט דעם בעוואוסטען מלחמה-זשורנאַליסט נעמיראָוויטש דאַנטשענקאָ. די גאַנצע צייט האָט ער זיך געפונען אין לעמבערג, איז שטענדיג געווען אַרומגערינ-

געלט מיט העכערע מיליטערלייט, וועלכע האבען זיך אויפגעטראגען צו איהם מיט א חניפות'דיגער ענטציקונג. ער האט גע-קאנט מיט עטליכע ווערטער אין זיינע קארעספאנדענצען אין „רוסקאיע סלאוואָ" שאפען א קאריער. ער איז שטענדיג ארומ-געגאנגען ווי א חתן, מיט א הויך אויפגעהויבענעם קאפ, גערעדט אויפ'ן קול מיט א זיכערן אויטאריטעט און נישט קוקענדיג אויף זיינע כמעט זיבעציג יאהר, איז ער שטענדיג ארומגעפאהרען, אומעטום געווען, אלץ געזעהן.

ער איז איצט אויך בעלעבט, ריהרעוודיג און שיט מיט ניין מאס רייד.

ער האט מיך איינגעלאדען אריינגעהן צו זיינעם א חבר, אויך א זשורנאליסט, פאנקראטאוו. געהענדיג, האט ער דער-צעהלט, אז ער קומט נאר-וואס פון די פאזיציעס און האט זיך די גאנצע צייט געפונען אונטער דער בעשיסונג פון שונא.

ער קלויבט זיך ווידער פאהרען צו די פאזיציעס, צו גראדעק און רעדט איין פאנקראטאוו'ן, יענער זאל פאהרען מיט איהם.

—דער גאנצער וועג ביז גראדעק ווערט בעשאסען.—גיט ער צו.

—צו וואס-זשע זאל איך קריכען אין אזא געפאהר?—רופט זיך אב פאנקראטאוו.—דאך גרינג גע'הרג'עט ווערען.

—נו! איהר האט מורא? אט איך האב קיין מורא נישט. זעהר אינטערעסאנט. קומט!

און האט אנגעהויבען בעריהמען זיך מיט זיין העלדענמוט. נאכדעם האט ער אנגעהויבען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף ברוסילאוו'ן. דאס איז ער אין אלץ שולדיג. מיט זיין אונ-פעהיגקייט און פערברעכערישער לייכטזיניגקייט האט ער גע-קוילעט די ארמעע.

—נאך דער מלחמה וועל איך ארויסטראגען אזוינע שרעק-ליכע סודות, אז די האר וועלען זיך קאפויער שטעלען.

—איהר וועט גלויבען,—האט ער זיך געווענדט צו מיר.—אויף א פראנט פון זיבען וויארסט ביז גראדעק געפינען זיך אין

די שאַנצען צווײ באַטאַליאָנען. און דערמיט וויל מען אויפהאַל-טען דעם שטורמישען אָנשפּאַר פון שונא!

און ער האָט נאָך לאַנג גערעדט, געזידעלט אַלעמען און געריהמט זיך.

איך בין אַרײן געזעגענען זיך מיט פרוי רײכענשטײן, דער אָרגאַניזאַטאָרין און פערוואַלטערין פון די אַכּראַנקעס, וועל-כע זענען געוועזן אַדאַנק איהר זעהר גוט אײנגעאָרדענט.

—איהר ווײסט, וואָס איך וועל אײך זאָגען, האָט זי מיר געזאָגט.—אָט געהען דו רוסען אַוועק און בײ מיר איז נישטאָ קײן פרײד אין האַרצען. איך ווײס זעהר גוט וועגען אַלע גרױ-זאַמקײטען, וואָס דאָס רוסישע חיל איז בעגאַנגען אין גאַליציע, און נישט קוקענדיג אויף דעם, איז בײ מיר אין האַרצען נישטאָ קײן געפיהל פון פײנדשאַפט צו די רוסען. ווי ווילד זײ זענען נישט, זענען זײ פאָרט ברײטער, מענשליכער, פראָסטער ווי די דײטשען. אײך וועט דאָס אויסוויײזען מאָדנע, נאָר פאַר די צעהן חדשים בין איך צוגעוועהנט געוואָרען צו די רוסען און בײ מיר האָט זיך געשאַפען אַ גוטער געפיהל צו זײ...

דער אויטאָמאָביל, אויף וועלכען איך האָב געוואַרט, איז אַלץ נישט אָנגעקומען. מעגליך, אַז איהם האָט עטוואָס אויפגע-האַלטען און ער וועט נישט קומען. איך האָב זיך שוין געקלי-בען געהן צום באַהן, אָבצופאָהרען מיט אַ צוג. אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון האָטעל, האָט מיך אָבגעשטעלט אַ יונגערמאַן, מיט וועלכען איך האָב זיך, ווײזט אויס, ערגעץ וואו געטראָפען, נאָר איצט נישט דערקענט, און געפרעגט:

—וועןן פאָהרט איהר?

—איך ווײס נאָך נישט. איך וואַרט אויף אַנ׳אויטאָמאָביל.

—פאָהרט מיט אונז. מיר האָבען אַנ׳אײגענעם צוג און פאָהרען אָב הײנט זיבען אַ זײגער אין בראָד.

—זעהר גוט!

איך האָב פערנומען דאָס געלד און די זאַכען און מיט דעם אומבעקאַנטען יונגענמאַן אין זײן אויטאָמאָביל אָבגעפאָהרען אויפ׳ן וואָקזאַל.

אַז איך בין שוין געזעסען אין וואַגאָן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָס איז אַנ׳אָבטיילונג פון בעסאַראַבער זעמ-סטוואָ. איהר לאַזאַרעט איז שוין אַריבערגעפיהרט אין בראָד. דאָס איז אַ לאַזאַרעט פאַר אָנשטעקענדע קראַנקהייטען, איבערהויפּט פאַר כאָלערנע און אין איהם געפינען זיך פיערהונדערט אַכציג קראַנקע. מיט דעם צוג ווערען אַריבערגעפיהרט אין אַכט וואַגאָ-נען דער גאַנצער פּערסאָנאַל און דער סקלאַד. די וואַגאָנען זע-נען צוגעקייטעלט צו אַ משא-צוג.

אָנשטאָט זיבען אָווענד, זענען מיר אָבגעפאָהרען צוויי ביינאַכט.

פערלאָזען האָב איך לעמבערג דעם 6-טען יוני פאַרטאָג, און דעם 8-טען זענען אַריין אין שטאָדט די עסטרייכער. וואָס עס איז פאָרגעקומען אין שטאָדט פאַר די צוויי–דריי טעג, האָב איך ביז איצט נישט געקאָנט זיך דערוויסען. עס זענען געגאַנ-גען קלאַנגען, אַז עס איז געווען אַ פּאָגראָם, אַז מ׳האָט אַ רב אָדער אַ ראַבינער דערשאָסען, אָבער דאָס זענען געווען נאָר נישט קלאָרע קלאַנגען. וו. טאַן, וועלכער איז אָבגעפאָהרען דעם 7-טען בייטאָג, האָט מיר דערצעהלט, אַז מ׳האָט קיין צייט נישט געהאַט צו עוואַקואירען די ציווילע בעפעלקערונג. דעסגלייכען האָט מען קיין צייט נישט געהאַט אויפצורייסען אַנדערע בנינים חוץ דעם וואָקזאַל (איינע פון די שענסטע געביידעס אין גאַלי-ציע). די לעצטע טיילען, אָבטרעטענדיג, האָבען אויפגעבראָכען און צוראַבירט אויף דער גרויסער גאַס אַלע רייכע קלייטען, איבערהויפּט יובעליר-געשעפטען. מ׳האָט אויפגעזוכט און אויפגע-בראָכען אַ וויינקעלער, געטרונקען און דעם איבערגעבליבענעם וויין פונאַנדערגעגאָסען איבער די גאַסען. די שפּעטער געקומע-נע זענען געקראָכען איבער דער ערד און געזופּט דעם בראָנ-פען פון דער בלאָטע. בשעת די פּאָליציי איז אַוועקגעגאַנגען, האָט מען איהר נאָכגעפייפט פון די פענסטער.

נאָך פון עמיצען האָב איך געהערט, אַז פיל פון די שכור׳ע סאָלדאַטען זענען פערבליבען. די עסטרייכער האָבען זיי געפונען נאָך שכור און געשאָסען זיי ווי מאַראָדערן.

נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך. אין לעמבערג איז די גאַנצע צייט אַרויסגעגאַנגען אַ רוסישע צייטונג „טשערוואָנאַיאַ רוס״. מיר האָט זיך געטראָפען דער לעצטער נומער איהרער פון 6-טען. אין נומער איז קיין שום רמז נישטאָ, אַז מ׳פער-לאָזט לעמבערג. דער טאָן אַ מונטערער און אַ זיגערישער. עס זענען אָנגעוויזען די ספעקטאַקלען אין רוסישען טעאַטער אויף אַ גאַנצע וואָך: שבת, דעם 8-טען, „קאַוואַלעריאַ רוסטיקאַנאַ״, זונטאָג-דעם 9-טען, „די שענע העלענא״. נאָר אינטערעסאַנטער פאַר אַלץ איז דאָרט די פעראָרדנונג פון דעם פערוואַלטער אי-בער גאַליציע, אַז „פון אַלע יורידישע אַנשטאַלטען אין גאַליציע זאָלען דערוויטערט ווערען די שופטים יודען״. גאַליציע איז שוין כמעט אַוועק פון די רוסישע הענד, און דער אַפּאַראַט פון יודען-פערפאָלגונג האַלט אין איין אַרבייטען!

ז

די אָבטיילונג, מיט וועלכער איך האָב זיך צופעליג גע-טראָפען, האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ שוואַרץ-מאה׳דיגע, ווי אַלע בעסאַראַבער אָבטיילונגען. אין וואַגאָן האָב איך געטראָפען דעם בעפולמעכטיגטען, מאַקאַר איוואַנאָוויטש (די פאַמיליע זיינע האָב איך פערגעסען), אַ דאָקטאָר, זשעלעבאָווסקי, עפעס אַ מיטרייזענ-דער פאָליאַק, ריכלעווסקי, סאַניטאַרען און באַרמהאַרציגע שוועסטער. אַז איך בין אַריין אין וואַגאָן, האָט זיך געפיהרט אַ גע-שפּרעך וועגען יודען. מאַקאַר איוואַנאָוויטש האָט אַרויסגעזאָגט צופרידענקייט, וואָס מ׳זעהט נישט אויף די וואָקזאַלען קיין יודען, דער פאָליאַק האָט איהם מיט אַ חניפה׳שען שמייכעלע אונטער-געהאַלטען. נאָכדעם איז מען אַריבער צו מלחמה-ענינים, צו דער לאַגע אויפ׳ן פראָנט: די לאַגע איז אַ האָפנונגסלאָזע. אין דער צייט ווען די עסטרייכער פערוואַרפען אונז מיט סנאַריאַ-דען, האָבען מיר נישט מיט וואָס צו ענטפערן זיי. דעם דאָק-טאָר זענען בעוואוסט פאַלען, אַז אונזערע סאָלדאַטען האָבען

אויף אַ שטורמישער שיסעריי געענטפערט מיט שטיינער.

—ראַטעווען רוסלאַנד קאָן איצט נאָר די געזעלשאַפט, דאָס פאָלק אַליין,—האָט ער רעזיומירט.—און די רעגירונג טהוט גאָר-נישט צו בעגייסטערן דאָס פאָלק, האַלט זיך ביי איהר שטענדיגער אונפערטרויאונג צו דער געזעלשאַפט און ביי איהר ביוראָקראַטיזם... אַז לעמבערג וועט פאַלען, וועט זיך נישט בעגעהן אין רוסלאַנד אָהן ערנסטע אונרוהען...

—אין דער אַרמעע הערשט אַ שרעקליכע צופאַלונג. אָפיצירען און גענעראַלען טראַכטען נאָר וועגען צלימלעך און נאַגראַדעס, זענען פערטהון אין קליינליכע האַמפערונגען צווישען פאָלקען און דיוויזיעס. און נישט בעסער בעשטעהט עס אין די נידעריגערע שיכטען פון דער אַרמעע. נאָר אין דעם „רוסקאָיע סלאָוואָ" שרייבט מען, אַז סאָלדאַטען „רייסען זיך אין שלאַכט", באמת רייסען זיי זיך „פון שלאַכט". גיבען זיך אונטער אין פלען מאַסענווייז, זוכען אַלערליי מיטלען צו בעפרייען זיך פון דינסט. איהר ווייסט, וועלכע מיטלען מ'נעהמט אָן כדי צו בעפרייען זיך. מ'שטעקט זיך אָן אומישנע ווענערישע קראַנקהייטען. אין דער אַרמעע געהט אַ פאָרמעלער האַנדעל מיט אייטער פון טריפער. מ'צאָהלט אַ רובל פאַר אַ טראָפּן...

שפּעטער אַ ווײַלע איז מען ווידער אַריבער צו יודען. דער פאָליאַק, ריידענדיג וועגען וואַרשא, האָט זיך אָבגערופען:

—גוט פיהלען זיך איצט דאָרט יודען. האָבען זיך אָנגעקליבען אַהין צוויי מאָל מעהר, ווי פריהער ס'איז געווען.

—אָנגעקליבען האָבען זיי זיך אַהין נישט פון גרויס נחת,—האָב איך זיך אָבגערופען.—דאָרט געפינט זיך איצט ביי הונדערט טויזענד אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע היימלאָזע יודען פון גאַנץ פוילען.

—קיין חדוש נישט,—האָט געענטפערט ריכלעווסקי.—זיי בעשעפטיגען זיך אַלע מיט שפּיאָנאַזש.

—איהר קאָנט דאָס דערווייזען מיט פאַקטען?

—קיין פאַקטען ווייס איך נישט, נאָר אַלע אין איין קול זאָגען עס.

—אָט די אַלע, וואָס זאָגען עס אין איין קול, ווייסען מסתמא אַזויפיל פאַקטען, ווי איהר...

—איך בין נישט קיין אַנטיסעמיט,—האָט זיך אָבגערופען דער דאָקטאָר.—נאָר איך מוז קאָנסטאַטירען, אַז יודען פרעהען זיך אויף אונזער מפלה!

—איבערהויפט זענען שעדליכע מענשען די גאַליציאַנער יודען,—האָט פאָרטגעזעצט ריכלעווסקי.—עקספּלואַטירען שרעקליך די פאָלקסמאַסען, דעם פויער. נאָר איך מוז זאָגען, אַז די אינטעליגענטע גאַליציאַנער יודען זענען גאָר אַנדערע, זעהר אָנשטענדיגע און אָרענטליכע לייט. צווישען מיינע נאָהנטסטע פריינד זענען דאָ עטליכע יודען: אמת׳ע איבערגעגעבענע פּאָליאַקען. צווישען זיי זענען דאָ אַזעלכע, וואָס אַרבייטען אויף דער קולטור פון לאַנד און וואָלטען געקאָנט זעהר פיל אויפטהון, זעהר גרויסע נוצען בּרענגען, ווען אונזערע פּוילישע אינטריגאַנטען, אונזערע דעפּוטאַטען, וואָלטען זיי נישט פערפאָלגען און געגעבען די מעגליכקייט אַרויסצעווייזען זיך.

—איך האָב פריהער געוואוינט אין וואַרשא,—האָט ער צוגעגעבען.—עס איז געווען שווער צו לעבען אונטער דעם רוסישען רעזשים און איך בין אַריבּערגעפאָהרען אין גאַליציע. שוין אַכצעהן יאָהר, אַז איך געפין זיך אין גאַליציע, און ווייסט איהר צו וואָס פאַר אַנ׳אויספיהר איך בין געקומען? אין רוסלאַנד טאָר אַ פּאָליאַק וועגען גאָרנישט, וואָס האָט אַ שייכות צו זיין נאַציאָנאַלען לעבען, נישט ריידען, נאָר ער האָט די מעגליכקייט אַלץ צו טהון. אין גאַליציע מעג אַ פּאָליאַק וועגען אַלץ ריידען, נאָר ער האָט נישט די מעגליכקייט קיין שום נאַציאָנאַלע זאַך צו טהון.

גאַנצע אַכצעהן שעה האָט געדויערט דאָס פאָהרען זעכציג וויאָרסט פון לעמבערג ביז בראָד. אויף יעדער סטאַציע זענען מיר געשטאַנען צו עטליכע שעה, דורכלאָזענדיג משא-צוגען פון לעמבערג. וואָס האָט מען נישט געפיהרט פון לעמבערג! עס זענען געגאַנגען גאַנצע צוגען מיט פּוסטע, צובראָכענע פעסער פון צעמענט, מיט צובראָכענע וועגלעך און מעבעל, מיט צע-

פוילטע שפּאַלן און אַנדערע זאַכען זאָהן אַ שום ווערט. און די אייזענבאַהן-ווערקשטאַטען האָט מען קיין צייט נישט געהאַט אַרויסצופיהרען.

אַרום אַכט אין אָווענד זענען מיר געקומען אין בראָד. אונזער צוג האָט זיך אָבגעשטעלט אַ קלאַפטער פופציג פון וואָקזאַל, אין אַ געדיכטען ווערגענדען רויך פון ברענענדען בעט-געוואַנד און בגדים פון כאָלערא-קראַנקע, וואָס מ׳האָט גאַנצע בערג פערברענט דאָ, ביים וואָקזאַל.

פון בראָד האָב איך גערעכענט צו פאָהרען מיט׳ן עקסטרא צוג קיין קיעוו. איך בין אַראָבגעגאַנגען נעהמען אַ פוהרעל צו פיהרען מיינע זאַכען צום וואָקזאַל. עס האָט געדויערט נישט מעהר ווי צעהן מינוט, ביז איך האָב זיך אומגעקעהרט מיט דעם פוהרעל, נאָר איך האָב דעם צוג נישט געפונען אויף דעם אָרט, וואו איך האָב איהם געלאָזען. עס זענען צוגעגאַנגען דער בעפולמעכטיגטער, מאַקאַר איוואַנאָוויטש און עטליכע שוועסטער, וואָס זענען צוזאַמען מיט מיר אַראָב פון צוג, מיר האָבען אַלע צוזאַמען געלאָזט זיך זוכען איהם אויף אַלע ליניעס-און נישטאָ, ווי איינגעזונקען געוואָרען. מיר זענען אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. ער איז געווען שרעקליך צורודערט אין פערדולט און האָט אונז נישט געוואָלט ענטפערן. אַז מיר זענען צוגעשטאַנען, האָט ער אויסגעשריען:

—וואָס פאַר אַ צוג? לאָזט מיך צורוה! איך בין גענוג פערדרעהט אָהן אייך... וועלכען נומער איז אייער צוג?

—מיר ווייסען נישט דעם נומער.

—איהר ווייסט נישט? נו, ווייס איך אויך נישט! און לאָזט מיך צורוה. דאָ געהען דורך הונדערטער צוגען!

מיר זענען אַוועק צום קאָמענדאַנט. ער איז געווען נישט וועניגער צורודערט און פערדולט פון נאַטשאַלניק סטאַציע און האָט אונז גאָרנישט געקאָנט זאָגען. נאָכדעם איז ער מיט אונז אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. נאָר ווי זיי זענען זיך צונויפגעקומען, האָבען זיי גענומען מיט פערצווייפלונג קריגען זיך.

—איך וועל ווארפען אַלץ צום שוואַרציאָהר און אַנטלויפען

פון דאַנען!—האָט געשריען דער נאַטשאַלניק סטאַציע.—פיהרט אָן די אַרבייט דאָ אַליין, אָהן מיר!

—וואַרפען צו אַלדי שווארציאָהר קאָן איך אויך,—האָט איהם געענטפערט דער קאָמענדאַנט.—מיר האָט שוין דערעסען די קאַטאָרגע, פאַרפלוכט זאָל זי זיין!

נאָך לאַנגע וכוחים און געשרייען האָט דער נאַטשאַלניק סטאַציע ביי אונז געפרעגט:

—אויף וועלכער ליניע זענט איהר געקומען, אויף דער ברייטער, אָדער אויף דער שמאָלער?

—אויף דער שמאָלער.

—האָט איהר דאָס לאַנג געדאַרפט מיר זאָגען! די צוגען פון דער שמאָלער ליניע שיקען מיר אַלע אָב אין דובנאָ. אייער צוג איז אַוועק אין דובנאָ.

—ווי הייסט אין דובנאָ?!—זענען מיר געוואָרען אויסער זיך.—ביים צוג זענען געווען אַכט וואַגאָנען פון בעסאַראַבער אָבטיילונג, וועלכע זענען געווען אויסגעריכט אַהער.

—מאַלע וואָס זיי זענען געווען אויסגעריכט אַהער.

—וואָס איז דאָס פאַר אַ נבלה!—האָט זיך צוהיצט דער בעפולמעכטיגטער.—דאָ איז אונזער לאַזאַרעט, וואו עס ליגען פירהונדערט און אַכציג כאָלערע-קראַנקע, און דער גאַנצער פער-סאָנאַל מיט'ן סקלאַד איז געווען אויסגעריכט, נעהמט איהר און שיקט זיי אָב אין דובנא! איך וועל זיך קלאָגען אויף אייך! איך וועל טעלעגראַפירען דעם קאָמענדירענדען פון דער אַרמעע.

—טעלעגראַפירט וויפיל אייער האַרץ גלוסט, וועמען איהר ווילט!—האָט רוהיג געענטפערט דער נאַטשאַלניק סטאַציע.—איך טהו דאָס, וואָס מ'בעפעהלט מיר. איך האָב אַ בעפעהל פון דעם אויבער-קאָמאַנדירענדען, אַז פון צוועלף בייטאָג היינט ביז איינס ביינאַכט דאַרף איך אָבשיקען הונדערט און פערציג צוגען און איינעם נישט אָבשטעלען דאָ. טרייבען אַלע אין דובנא. שיק איך איצט אָב אַלע פינף מינוט אַ צוג. און איהר סטראַשעט מיר!

דער בעפולמעכטיגטער איז אַוועקגעלאָפען נאָך וואוהין עס איז קלאָגען זיך, מאָ...ען מ'זאָל אומקעהרען דעם צוג. איך האָב

געזעהן, אַז דאָ וועט גאָרנישט העלפען און בין אַוועק אויפ׳ן פּלאַטפאָרם וואַרטען אויפ׳ן ערשטען צוג, וואָס וועט געהן אין דובנאָ. מיך האָט זעהר בעאונרוהיגט, וואָס אין דעם אָבגעגאַנגענעם צוג איז געלעגען כמעט אָפען דאָס שאַכטעל מיט די צוואַנציג טויזענד רובל. זאָל עמיצער אַ הויב טהון דאָס דעקעל און דערזעהן דאָס געלד, קאָן מען עס גנב׳ענען אָדער אויפהויבען אַנ׳אויספאָרשונג, וואָס איז דאָס פאַר אַ שאַכטעל מיט געלד.

אויפ׳ן פּלאַטפאָרם האָט געקאָכט, ווי אין אַ קעסעל. די דינער האָבען זיך אומגעוואָרפען איבער׳ן פּלאַטפאָרם, געשריען, געפילדערט, געקריגט זיך. און אַלע עטליכע מינוט איז טאַקע אָבגעגאַנגען אַ צוג. איך האָב זיך אַריינגעכאַפּט אין ערשטען, וועלכער עס איז דורכגעגאַנגען, אין אַ וואַגאָן, וואו עס איז געזעסען אַנ׳אייזענבאַהן-קאָמאַנדע, אַנ׳עוואַקואירטע פון לעמבערג קיין ראַדזיוויל. אַז איך האָב זיי געזאָגט, אַז מ׳וועט זייער וואַגאָן נישט אָבקייטלען אין ראַדזיוויל און טרייבען גלייך קיין דובנאָ, זענען זיי געוואָרן שטאַרק אויפגערעגט, נאָר זיי האָבען זיך באַלד בערוהיגט: „זאָל זיין אין דובנאָ. וויבאַלד מיר וועלען נישט זיין פעראַנטוואָרטליך—איז נישט אונזער זאַך.״ אַז מיר זענען געקומען אין ראַדזיוויל און דער צוג איז דאָרט געשטאַנען פופצעהן מינוט, האָב איך אָנגעוויזען דער קאָמאַנדע, אַז זיי האָבען גענוג צייט אַרויסצוגעהן און אַרויספּאַקען זייערע זאַכען, נאָר זיי האָבען זיך נישט געריהרט פון אָרט: „מען דאַרף דאָ אָבקייטלען דעם וואַגאָן, אַזוי איז פעראָרדענט. און וויבאַלד מ׳קייטעלט איהם נישט אָב, איז נישט אונזער דאגה״.

„נישט אונזער זאַך״, „נישט אונזער דאגה״—די ווערטער איז אויסגעקומען אָפטער פאַר אַלץ צו הערען פון אַלערליי אָנטיילנעהמער אין דער מלחמה, פון די קלענסטע, ביז די העכסטע. און אין די דריי ווערטער איז געלעגען כמעט די הויפּטסיבה פון אַלע רוסישע מפּלות.

די אַכט וויאָרסט פון בראָד ביז ראַדזיוויל האָט זיך דער צוג געשלעפּט דריי שעה. די אייזענבאַהן-בריגאַדע האָט ווייניג

אָבגעגעסען זיך דאָס האַרץ דערפון, געזעסען, געטרונקען טעה און פרעהליך דערצעהלט אַלערליי מלחמה-קוריאָזען.

—מ׳האָט אַבגעשיקט פון גאליציע אַ גע׳הרג׳עטען גענעראַל אין אַ טרונע אין אַ ספּעציעלען וואַגאָן קיין טווער, וואו מ׳האָט איהם געדאַרפט מקבר-זיין. דער וואַגאָן איז אָנגעקומען, עס האָבען זיך צונויפגעקליבען אויפ׳ן וואָקזאַל די העכערע גלחים, מ׳האָט מיט גרויס פּאַראַד און ביים קלונגען פון אַלע גלאָקען אָבגעע׳חתמ׳עט דעם וואַגאָן. און אָנשטאָט דעם גענעראַל האָט מען דאָרט געפונען געטרוקענטע פיש. פערביטען דעם וואַגאָן!

—כאַ-כאַ-כאַ!

—ביי אונז אויפ׳ן פראָנט האָט געטראָפען,—רופט זיך אָב דער אַנדערער,—מ׳האָט געוואַרט מיט׳ן גרעסטען אונגעדולד אויף אַ צוג מיט סנאַריאַדען. אַז ער איז אָנגעקומען, האָט מען אין די וואַגאָנען אָנשטאָט סנאַריאַדען געפונען סוכאַרעס. פערביטען די צוגען. אַ צווייט מאָל האָט געטראָפען, אַז אַ גאַנצע דיוויזיע איז על פי טעות געוואָרען אָבגעשיקט אָנשטאָט אויפ׳ן מערב-דרומ׳דיגען פראָנט אויפ׳ן קאַווקאַזער. הונדערטער אַזעלכע טעות׳ן זענען פאָרגעקומען.

מיר האָבען נישט בעוויזען אָבצופאָהרען אַ ווערסט פון ראַדזיוויל, ווי עס איז פאָרגעקומען אַ שטאַרקער שטויס, פון וועלכען מיר זענען אַלע געפאַלען אויף דער ערד און אויף אונז די פעק און פעקלעך. דער צוג האָט זיך מיט אַמאָל אָבגעשטעלט. מיר זענען אַרויסגעשפרונגען פון וואַגאָן. עס איז געווען שטאַרק פינסטער. ביים עק צוג האָבען זיך גיך באַוועגט פייערלעך פון לאַמטערנעס און פון דאָרט האָט זיך געטראָגען אַ געשריי. מיר האָבען זיך דערוואוסט, אַז אויף אונזער צוג איז פון הינטען אָנגעשפרונגען אַ צווייטער, האָט צובראָכען צוויי וואַגאָנעס, וואו עטליכע מענשען זענען גע׳הרג׳עט און פיל פערוואונדעט. דאָס האָט אויף קיינעם פון אונזערע און די נאָהנטע פון אונז וואַגאָנען קיין איינדרוק נישט געמאַכט. מ׳איז נאָר געווען פערצווייפעלט, וואָס איצט וועט מען דאָ געוויס שטעהן ביז טאָג. איינינע האָבען זיך אומגעקעהרט אין די וואַגאָנעס צו

לעגען זיך שלאָפען, אַנדערע האָבען גענומען ברעכען שטעקענס פון עפּעס אַ פּאַרקאַן און מאַכען אַ פייער. מיט אַמאָל דערהערט זיך פון עק צוג א געשריי: „אַלע וואַרפט זיך אַרויס פון די וואַגאָנעס! עס וועט ווידער זיין אַ צוזאַמענשטויס! עס פליט אָן אויף די צוויי צוגען אַ דריטער.

ווייטער אַ מהומה. נאָר קיין שום שטויס האָבען מיר נישט געפיהלט. צי דער דריטער צוג אָבגעהאַלטען געוואָרען בעציי-טענס, אָדער דער שטויס האָט נישט דערגרייכט ביז אונזער וואַ-גאָן—ווייס איך נישט.

אין דער צייט האָב איך דערזעהן, אַז פון דער פאָדער-שטער זייט דערנעהנטערט זיך איבער דעם אייזענבאַהן-וועג צו אונז אַ פייערל. דאָס איז געגאַנגען אַ קאָנדוקטאָר מיט אַ לאַמ-טערן. ער איז צוגעגאַנגען צו אונזער לאָקאָמאָטיוו און אָנגע-הויבען שמועסען דערנאָך אַמפּערן זיך מיט דעם מאַשיניסט. איך בין צוגעגאַנגען און זיך דערוואוסט, אַז דער קאָנדוקטאָר איז פון פאָדערשטען צוג, וועלכער האָט זיך אָבגעשטעלט ביי אַ וויאָרסט ווייטער, ווייל דער לאָקאָמאָטיוו קאָן נישט „נעהמען“ דעד באַרג אַרויף. אין צוג איז אָנשטאָט די נאָרמאַלע פינפאונ-פערציג וואַגאָנעס, פאַרהאַן זיבענאונפופציג. דער קאָנדוקטאָר, דער-וויסענדיג זיך, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס און אונזער צוג שטעהט סיי ווי סיי, איז געקומען בעטען דעם מאַשי-ניסט, ער זאָל מיט אונזער לאָקאָמאָטיוו אונטערשטויסען זייער צוג. דער מאַשיניסט האָט צוערשט נישט געוואָלט, נאָכדעם האָט ער איינ-געוויליגט. איך האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויפ׳ן לאָקאָמאָטיוו און אָב-געפאָהרען צום פאָדערשטען צוג. דאָס איז נאָך נישט געווען דער צוג, וואו איך בין געפאָהרען, נאָר פאָרט נעהנטער צו יענעם. איך האָב זיך פערקליבען אין אַ וואַגאָן מיט פּוסטע פעסער פון צע-מענט. דער צוג האָט זיך גערירט פון אָרט, האָט מיט מאַטער-ניש, מיט אַ כריפּעריי, סקריפּעניש און אַנ׳אָנשטרענגונג גענומען שלעפען זיך פאָראויס, און ביי יעדען שטויס האָבען די פּוסטע פעסער געטאַנצט און געביטען די ערטער. ערשט צום פריהמאָר-גען איז דער צוג געקומען אין דובנאָ. נישט אין דובנאָ גופא,

נאָר אַ וויאָרסט זעקס פאַר דובנאָ, ביי אַ פּאָלוסטאַנאָק. פון דאַ-נען ביז דובנאָ איז דער גאַנצער וועג שוין געווען פערשטעלט מיט פיל צעהנדליג פריהער געקומענע צוגען. דאָ האָט זיך גע-ענדיגט די שמאָלע ליניע און ווייטער האָט מען די צוגען אין ערגעץ נישט געקאָנט שיקען. איך בין אַראָב און אַוועק פאָר-אויס. דער דריטער צוג איז געווען דער, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען פון לעמבערג. איך האָב געפונען דאָס שאַכטעל מיט דעם געלד און מיינע זאַכען אונבעריהרט. די לייט פון פערסאָ-נאַל, וואָס זענען געווען אין וואַגאָן, האָבען נישט פערשטאַנען, וואוהין מ'האָט זיי אָבגעפיהרט און וואָס טהוט זיך מיט די, וואָס זענען פערבליבען אין בראָד. איך האָב זיי ערקלערט און בערוהיגט:

איך האָב געפונען אַ פוהר און צוגעפאָהרען קיין דובנאָ צום באַהנהויף, אויף וועלכען עס איז געווען ווי אין גאַליציע, פול מיט מיליטער און ס'האָט געהערשט אַ שטאַרקער גערודער, קיין איין יוד איז שוין אויפ'ן וואָקזאַל נישט געווען צו בע-מערקען, דער ריכטיגסטער סימן, אַז די מלחמה האָט דערגרייכט אַהער.

איך האָב זיך געזעצט אין ערשטען משא-צוג, וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג צו קיעוו. דער וואַגאָן, וואוהין איך בין אַריין, איז געווען אָנגעפּאַקט מיט קאַסטענס, ביי וועלכע עס האָט זיך געפונען אַ סאָלדאַט מיט אַ ביקס. חוץ מיר האָבען זיך אין וואַגאָן געפונען עטליכע אָפיצירען.

—וואָס פיהרסטו אין די קאַסטענס?—האָט איין אָפיציר גע-פרעגט דעם וועכטער.

—ניי-מאַשינען פון פזשעמישל.

אַלע האָבען זיך פערוואונדערט. דאָס הייסט בעראַבעוועט אַ פריוואַטען סקלאַד מיט מאַשינען און מ'פיהרט אַרויס אָפיציעל, מיט אַ בעוואָפענטען בעגלייטער.

—אַפנים מ'רעכענט דאָס געבען נדן די סאָלדאַטען, אַז זיי וועלען חתונה האָבען.—האָט זיך אָבגערופען איין אָפיציר.—

קיין אַנדער ציל אַרויסצופיהרען פון שטאָדט ניי-מאַשינען קאָן
איך נישט בעגרייפען.

אין קיעוו האָב איך געטראָפען אַ צוזאַמענפאָהר פון די
יודישע הילפס-קאָמיטעטען. פון פעטערבורג איז געקומען ד. פיינ-
בערג, מיט וועמען ביי מיר איז פאָרגעקומען אַ שאַרפער אינ-
ציזענט.

מאָהנענדיג ביים לעמבערגער קאָמיטעט ער זאָל אומ-
קעהרען דאָס צוגעשיקטע געלד, האָט ד״ר לאַנדער בעמערקט,
אַז אייניגע מיטגלידער פון קאָמיטעט צווייפלען, אויף ווי-
פיל לאַנדער און איך זענען פולמעכטיגע פאָרשטעהער פון
פעטערבורגער און קיעווער קאָמיטעטען, צו מאָהנען אין זייער
נאָמען צוריק דאָס צוגעשיקטע געלד. דערום האָבען מיר גלייך
טעלעגראַפירט אין פעטערבורגער קאָמיטעט: „טעלעגראַפירט גלייך
דעם לעמבערגער קאָמיטעט אַ קאַטעגאָרישע פאָדערונג, ערפילען
יעווסייעווס (לאַנדערס פסעוודאָנים) און מיינע פאָדערונגען, שטי-
מענדע מיט אייערע דירעקטיוון. בעשטעטיגט אונזער בעפול-
מעכטיגונג.״ קיין ענטפער אויף דעם טעלעגראַם האָבען מיר זיך
אין לעמבערג נישט דערוואַרט. איצט, בעגעגענענדיג זיך מיט
פיינבערג׳ן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער פעטערבורגער
קאָמיטעט האָט, אַלס ענטפער אויף אונזער טעלעגראַם, טעלע-
גראַפירט דעם לעמבערגער קאָמיטעט: די סומע, וואָס מ׳האָט
איהם אַרויסגעשיקט, בלייבט ביי איהם און אויף ווייטער קאָן
פעטראָגראַד גאָרנישט צוזאָגען. ד. ה. אַרויסגעזאָגט אַקוראַט דעם
היפוך דערפון, וואָס מיר האָבען געפאָדערט און דערביי נישט
בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג. וואָלט זיך די טעלעגראַמע
בעקומען בשעת ביי אונז זענען נאָך פאָרגעקומען די אונטער-
האַנדלונגען וועגען דעם געלד, וואָלט דער לעמבערגער קאָמי-
טעט האָבען די רעכט נישט אומצוקעהרען אונז דאָס געלד און
אפילו פעררעכענען אונז פאַר מענשען, וועלכע האָבען זיך אָנ-
גערופען פאַר בעפולמעכטיגטע, נישט האָבענדיג קיין רעכט אויף
דעם. און וואָס וועט דער קאָמיטעט, בעקומענדיג איצט די טע-

לעגראַמע, אויב זי וועט דעךגעהן צו איהם, טראַכטען וועגען אונז?

—ווי אַזוי האָט איהר אונז, לאַנדער׳ן און מיך, אַוועקגע-שטעלט אין אַזאַ לאַגע?—האָב איך אויפגערעגט געפרעגט פיינ-בערג׳ן.—ווי אַזוי האָט איהר נישט טעלעגראַפירט: ערפילט זי פאָדערונגען פון אונזערע בעפולמעכטיגטע? פאַרוואָס האָט איהר נישט בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג?

—מיר האָבען נישט פערשטאַנען אייער טעלעגראַמע. דאָ וויסען מיר, אַז לעמבערג איז עוואַקואירט און מיט אַמאָל פאָ-דערונגען. איהר האָט זעהר ריכטיג געטהון, וואָס איהר האָט געמאָהנט דאָס געלד, נאָר אונז איז עס אין זינען נישט אַריינ-געפאַלען און מיר האָבען גערעכענט, אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען להבא. אייער בעפולמעכטיגונג בעשטעטיגען אין אַ טעלע-גראַמע האָבען מיר מורא געהאַט, עס זאָל נישט אַרויסרופען עפּעס אַ חשד.

—מיר האָבען נישט מורא געהאַט אונטערצושרייבען אונ-זערע פאַמיליעס און איהר האָט מורא געהאַט. ניין, דאָס איז פאָרגעקומען נישט דערפון, נאָר פון דעם פערפוילטען ביוראָ-קראַטיזם, וועלכער הערשט אין פעטערבורגער קאָמיטעט,—האָב איך זיך נישט איינגעהאַלטען פון אַנ׳אויפוואורף.

איך בין געווען אַזוי אויפגערעגט, אַז איך האָב בעשטימט אָבצופיהרען דאָס געלד צוריק אין לעמבערג. איך האָב גערע-כענט, אַז איך וועל נאָך צייט האָבען אַהינצוקומען.

פיינבערג און גרינבערג זענען געווען אויסער זיך.

—דאָ איז אַזאַ נויט אין אַ רובל און איהר ווילט אָבפיה-רען צוריק צוואַנציג טויזענד רובל, וועלכע געהערן נישט דעם לעמבערגער קאָמיטעט.

כדי אַרויסצוגעהן פון דער לאַגע, האָבען מיר בעשטימט, אַז אין נאָמען פון פעטערבורגער, קיעווער און אָדעסער קאָמי-טעטען וועט אָנגעשריבען ווערען צום לעמבערגער קאָמיטעט אַ בריף, אין וועלכען עס וועט זיין בעשטעטיגט, אַז לאַנדער און איך זענען בעפולמעכטיגטע פון די קאָמיטעטען אין די ענינים

פֿון גאַליציע, אַז מיר ביידע האָבען נישט נאָר געהאַט דאָס רעכט, נאָר זענען געווען מחויב מאָהנען צוריק די סומען, וואָס זענען פֿערבליבען צום מאָמענט פֿון ליקווידירען פֿון לעמבערגער קאָמיטעט און אַז די טעלעגראַמע פֿון פעטערבורגער קאָמיטעט איז געווען אַרויסגעשיקט אין דעם מאָמענט, ווען מ׳האָט נאָך נישט געוואוסט וועגען דער ליקווידאַציע פֿון לעמבערגער קאָמיטעט.

דער בריף מיט די אונטערשריפטען פֿון פֿיינבערג, גרינבערג און דעם פֿאָרשטעהער פֿון אָדעסער קאָמיטעט, האָב איך געדעכענט גלייך אָבפֿיהרען קיין לעמבערג, נאָר דעמזעלבען טאָג האָב איך זיך דערוואוסט, אַז לעמבערג איז שוין אין די הענד פֿון די עסטרייכער.

דעם 10-טען, בשעת איך בין געווען אין חברה מפיצי השכלה אויף אַ פֿאָרטראַג, וועלכען וו. טאַן האָט געמאַכט איבער די געשעהענישען אין גאַליציע, האָט מען געבראַכט פֿון באַהנהויף אַ צעטעל, אַז נאָר-וואָס זענען אָנגעקומען די ערוב׳ניקעס, וועלכע מ׳האָט גענומען אין לעמבערג, און מ׳בעט ווען עס איז קומען צו זיי. איך מיט טאַנ׳ען זענען אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף, נאָר מיר האָבען דאָרט שוין נישט געטראָפען די לעמבערגער ערוב׳ניקעס: מ׳האָט זיי אָבגעפיהרט אין שטאָדט אין אַרעסטהויז אויף קירילאָווער גאַס. געטראָפען האָבען מיר אויפ׳ן באַהנהויף אַ פֿאַרטיע יודען, ביי דרייהונדערט נפשות, אַרויסגעשיקטע פֿון סעניאָווע. זיי זענען שוין צוויי וואָכען אין וועג. אָנגעפאַקטע אין די טעפלושקעס, מידע און צובראָכענע. דערזעהענדיג אונז אין מיליטער-בגדים צוזאַמען מיט די יודישע יונגעלייט פֿון הילפס-קאָמיטעט, האָבען זיי זיך אַ וואָרף-געטהון צו אונז און גענומען מיט אַ געוויין בעטען, מ׳זאָל זיי לאָזען כאָטש אויף עטליכע טעג דאָ אין קיעוו אויסרוהען זיך. דערצו האָט זיך נאָך צווישען זיי געפונען אַ קינד אַ קראַנקס אויף נאַטורעלע פּאָקען. מיר האָבען געפרובט כלאָפּאָטשען, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען, מען האָט זיי גלייך אָבגעשיקט ווייטער, נאָר דאָס קראַנקע קינד האָט מען צוגענומען אין שפּיטאָל.

מיר זענען אַוועק אין אַרעסטהויז אויף קירילאָווער גאַס. דאָס הויז האָט דער הילפס-קאָמיטעט געדונגען און איינגעאָרדענט אויף זיין רעכנונג. מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען פועל'ן ביי דער מאַכט, מ'זאָל די ערוב'ניקעס פון גאַליציע אָנשטאָט צו האַלטען אין טורמע, אָבלאָזען אויף דער ערבות פון קאָמיטעט אין דאָס הויז. דער פערוואַלטער פון הויז איז געווען בעשטימט פון דער פּאָליציי, די ערוב'ניקעס איז געווען פערווערט אַרויסצוגעהן פון הויז. פונדעסטוועגען פלעגען איינִיגע פאָהרען אין שטאָדט און פערבלייבען דאָרט גאַנצענע טעג.

דאָס אַרעסטהויז געפינט זיך אַנטקעגען דעם בעוואוסטען זייצעווס ציגעל-זאַוואָד, וואו עס האָט זיך אָבגעשפּילט די גאַנצע מעשה ביילים. דער פערוואַלטער, האַלפּערן, האָט פריהער נישט געוואָלט אונז ערלויבען בעזוכען די אַרעסטירטע, נאָכדעם איז ער ווייכער געוואָרען און ערלויבט, נאָר האָט אונז אויף אַ מינוט נישט אָבגעלאָזט פון אויג.

דאָס גרויסע, צוויי-גאָרנדיגע הויז מיט עטליכע פליגל-בנינים, מיט אַ געדעקטען הויף איז געווען פול מיט יודען. איינִיגע זענען געזעסען, אַנדערע אַרומגעגאַנגען איבער'ן הויף פער'הלש'טע פון היץ. אַלטע לייט זענען געווען אָהן אויבערשטע בגדים, אין טלית-קטנ'ס. אין די ווינקעלעך הויף האָבען ווייבער צוגעגרייט צום קאָכען, אַרום זיי האָבען זיך געשפּילט קינדער. אַ גאַנץ וועלטעל.

דער פערוואַלטער, אַ נידעריג דיק יודעל מיט אַ פּליכעוואַטען קאָפּ און אויפגערעגטע אומלויפענדיגע אויגעלעך, האָט זיך געטראָגען ווי אַ שטורם איבער'ן הויף. ער איז געווען ווי אויף פּרוזשינעס און אַ רגע נישט גערוהט. געטראָגען האָט ער עפּעס אַ משונה'דיגען בגד, וואָס האָט געדאַרפט הייסען אַ מונדיר. ער האָט געשריגען, געפּילדערט, אָבגעגעבען בעפעהלען און אַלע ווײלע געפייפט סיגנאַלען פון אַ פייפעל, וועלכעס איז ביי איהם געהאָנגען אויפ'ן האַלז. די אַרעסטירטע זענען שוין אַפּנים, געווען אויסגעמושטרירט, האָבען געוואוסט די בעדייטונג פון די סיגנאַלען. ביי אונזער אַריינגעהן האָבען זיך אַלע אויפגעכאַפּט

פון די ערטער, אַראָבגענומען די היטלען און אויסגעשטעלט זיך ווי סאָלדאַטען. האַלפערן האָט זיך געווענדט צו זיי מיט דעם טאָן פון אַ קאָמאַנדיר, אָבגעגעבען בעפעהלען. דערביי איז ער געווען אין אַ פרעהליכער שטימונג און האָט זיך געוויצעלט. דעם אַרעסטהויז האָט ער אָנגערופען „קאָבצאַנסקי זאַוואָד״. גע-הענדיג מיט אונז איבער׳ן הויז און הויף האָט ער זיך אויפגע-פיהרט ווי אַ פערוואַלטער פון אַ זוויערינעץ, וואָס ווייזט זיינע חיות, וועלכע זיצען אין שטייגען: „דאָס איז אַ זקן פון פינפ-אונניינציג יאָהר!״ „דאָס איז אַ טויבשטומער!״ „דאָס איז אַ גע-וועזענער גביר און איצט אַ קבצנ׳סקע קעסטקינד!״—האָט ער פרעהליך אויסגעשריען! דאָס אַלץ האָט געמאַכט אַ שרעקליכען איינדרוק.

—אין דעם חדר זיצען זיבעצעהן רבנים! צעהן פון זיי זענען טיפע זקנים!—האָט ער אויסגעשריען, צוגעהענדיג צו אַ גרויסען חדר און געגעבען זיין פייף.

אין חדר, צווישען די רבנים, האָב איך מיט אַמאָל דער-זעהן דעם יאַסלער רב. ער האָט אויף מיר געקוקט מיט זיינע נאַאיווו-גוטהאַרציגע קינדער-תמימות׳דיגע אויגען. מיר האָבען זיך דערפרעהט איינער מיט דעם אַנדערן און צוקושט זיך. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז חוה״מ פסח האָט מען איהם געוואָלט ווידער אַרעסטירען און ער האָט איינגעצאָהלט די זעקסהונדערט רובל שטראָף. און אין אַ וואָך אַרום האָט מען איהם צוגענומען פאַר צאַנ׳ערוב׳ניק.

—איהר געדענקט, איהר האָט געזאָגט, אַז מען וועט מיך נישט ריהרען,—האָט ער מיט אַ שטילען אויפוואורף מיר געזאָגט.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז איך האָב עס איהם געזאָגט.

ער האָט מיך נאַאיוו געבעטען, איך זאָל איהם שטילער-הייד אָבפיהרען קיין זשעשאָוו בעהאַלטען זיך, האָב איך איהם געזאָגט, אַז אויב די מעשה מיט דער שטראָף וועט זיין איינ-געאָרדענט, האָט ער נישט וואָס מורא צו האָבען. איך האָב דע-מאָלט נישט געקאָנט רעכענען, אַז אין עטליכע טעג אַרום וועט

זיך אָנפאַנגען דער ריקצוג פון דער רוסישער אַרמעע פון גאַ־ליציע.

געפונען האָט זיך צווישען די ערוב׳ניקעס אויך דעם רב׳ס פריינד, מענדעל מעלער. ער האָט נאָך אין יאַסלאַ געוויזען זיך מיר פאַר אַנ׳אָריגינאַל און אַ פאַנטאַזיאָר. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ער איז נאָך אַ „דיכטער". ער האָט פערפאַסט אַ לויב-ליד לכבוד די לייט פון הילפס-קאָמיטעט, און פועל געווען ביי האַלפערן, ער זאָל ערלויבען זינגען דאָס ליד ביים טיש מיט אַ כאָר. מ׳האָט מיך איינגעלאַדען אויף מאָרגען צו דעם געזאַנג, נאָר איך האָב קיין צייט נישט געהאַט אויסצוהערען דאָס ליד.

צווישען די ערוב׳ניקעס האָט זיך געפונען איינער פון סטרי, מיט וועלכען איך האָב זיך געזעהן בעת איך בין דאָרט געווען. אַז מ׳האָט איהם אַרעסטירט, האָט ער געהאַט אין זינען צו פערנעהמען מיט זיך אַלע קוויטונגען און חשבונות פון דעם געלד, וואָס איך האָב דאָרט איבערגעלאָזט און איצט האָט ער מיר איבערגעגעבען אַלע דאָקומענטען. דאָס האָט מיך זעהר גע-ריהרט.

אין אַ בעזונדער חדר האָבען זיך געפונען די ערוב׳ניקעס פון לעמבערג. אויף מאָרגען נאָך מיין אָבפאָהרען האָט מען דאָרט פערנומען פינפאונדרייסיג ערוב׳ניקעס, זיבעצעהן יודען און אַכצעהן פאָליאַקען. צווישען די לעצטע, דעם פרעזידענט פון מאַגיסטראַט, רוטקאָווסקי. צווישען די יודען האָב איך גע-טראָפען די מיטגלידער פון לעמבערגער קאָמיטעט, ד"ר דיאַ-מאַנד, פעללער׳ן, גאָלד׳ן און אַנדערע. דאָ האָט זיך אויך געפונען דער וויצע-פרעזידענט פון מאַגיסטראַט, שלייכער, וועלכער האָט זעהר וועניג אַרויסגעוויזען זיין יודישקייט, און דער רעקטאָר פון לעמבערגער אוניווערזיטעט, ה׳ בעק.

איך האָב ערוואַרט צו טרעפען ד"ר דיאַמאַנד אין אַ שרעק-ליך נידערגעשלאָגענער שטימונג. נאָר דער הייסער עסטרייכישער פאַטריאָט איז געווען אַזוי בעגייסטערט פון די עסטרייכישע נצחונות, אַז ער האָט פערגעסען וועגען די אייגענע צרות און געהאַלטען זיך פרעהליך, ווי אַ זיגער.

מעהר פון אַלץ האָט מיך פערוואונדערט, וואָס איך האָב דאָ געטראָפען פעלדשער׳ן. בשעת מיר האָבען זיך צום לעצטען מאָל בײַ איהם געזעהן, האָט ער געזאָגט, אַז גלייך געהט ער בעהאַלטען זיך אין זעהר אַ זיכערן אָרט, וואו מ׳וועט איהם בשום אופן נישט געפינען.

—צום אומגליק,—האָט מיר ערקלערט איצט פעלדשער,—בין איך אַהין נישט געגאַנגען בעהאַלטען זיך. עס איז געקומען אַ מענש פון סקאַלאַנ׳ען און איבערגעגעבען מיר, אַז אויב איך וועל איהם געבען צוויי־טויזענד רובל, וועט ער מיך נישט נעה־מען פאַר אַנ׳ערוב׳ניק. איך האָב בערעכענט, בעסער צוויי־טויזענד רובל געבען, איידער ריזיקירען און האָב איהם געשיקט דאָס געלד. נאָך דעם האָב איך גערעכענט פאַר איבעריג צו בעהאַלטען זיך. און אויף מאָרגען האָט מען מיך אַרעסטירט.

די אַלע ערוב׳ניקעס פון לעמבערג האָבען מיך געבעטען משתדל זיין זיך, אַז אויב עס איז בעשטימט אָבצושיקען זיי פון קיעוו, זאָל מען זיי שיקען אין אַנ׳אוניווערזיטעט־שטאָדט, און דערוויל זאָל מען זיי ערלויבען וואוינען אין איין האָטעל. (רוטקאָווסקי׳ן און שלייכער׳ן האָט מען ערלויבט גלייך פון באַהן פאָהרען אין אַ האָטעל). די ביטע האָבען זיי מאָטיווירט אויך מיט דעם, וואָס זיי איז שווער צו געפינען זיך צוזאַמען מיט אָרטאָדאָקסישע יודען! אין עטליכע טעג אַרום האָט מען ערלויבט פריהער בעק׳ן, נאָכדעם די איבעריגע אַריבערפאָהרען אין אַ האָטעל.

ט

ביי דער לאַגע, וועלכע האָט זיך געשאַפען מיט דעם אָבטריט פון דער רוסישער אַרמעע פון גאַליציע און איבער־הויפט מיט דעם פערלאָזען לעמבערג, זענען צושטערט געוואָרען אַלע פלענער, מיט וועלכע איך בין פריהער געפאָהרען אין אָקו־פירטען קאַנט. איצט האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד וועגען

אַ וועלכער עס איז פּלאַנמעסיגער אַרבּייט, פּלאַנמעסיגער הילף דער בּעפעלקערונג פון גאַליציע. עס איז אפילו געווען שווער צו בּעשטימען פאָראויס וואוהין צו פאָהרען.

בּיי אַזעלכע בּעדינגונגען איז בּיי מיר אַרויסגעטראָטען די פראַגע, אויב עס האָט אַ ציל צו פאָהרען ווייטער אין גאַליציע. נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט זיך ענערגיש אַרויסגעזאָגט, אַז איך מוז פאָהרען. נאָך דעם פערלאָזען לעמבּערג זענען פערבּליבּען הונדערטער שטעדט און שטעדטלעך אונטער דער מאַכט פון די רוסען. די שטעדטלעך, וואוהין קיין הילף פון לעמבּערג קאָן נישט אָנקומען און וועלכע קאָנען נאָך פערבּלייבּען אַ לאַנגע צייט בּיי די רוסען אין די הענד, מוזען פערזאָרגט ווערען מיט הילף. אַי וואָס עס איז איצט אונמעגליך אויסצואַרבּייטען אַ מאַרשרוט וואוהין צו פאָהרען,—וועל איך פאָהרען וואוהין איך וועל קאָנען. יעדעס שטעדטעל, וועלכעס עס זאָל נישט זיין, נויטיגט זיך אין מאַטעריעלער און אפשר נאָך מעהר אין מאָראַלישער הילף אין דעם קריטישען מאָמענט, בּשעת דאָס רוסישע חיל טרעט פון דאָרט אָבּ.

איך האָבּ איינגעשטימט אומצוקעהרען זיך אין גאַליציע, בּעהעפטען זיך מיט איינע פון די צוויי אָבּטיילונגען, דעמידאָווס אָדער קאָמיסאַראָווס און צוזאַמען מיט זיי, אָדער מיט אַ בּעפולמעכטיגונג פון זיי, אַרומפאָהרען איבּער יענע שטעדט און שטעדטלעך, וואו עס וועט מעגליך זיין.

אַזוי ווי ד״ר קאָזשענעווסקי האָט בּעשטימט איינצואָרדנען די פלוג-גרופּע פון דעמידאָווס אָבּטיילונג אין סאָקאַל, בּין איך אַוועקגעפאָהרען אַהין דורך קאָוועל.

אין קאָוועל האָבּ איך בּעזוכט דעם יודישען הילפט-קאָמיטעט, אין וועלכען עס האָט אָנגעפיהרט די גאַנצע אַרבּייט מיט אַ גרויסער איבּערגעגעבּענקייט פרוי ד״ר פיינשטיין. די הויפּט-אַרבּייט פון קאָמיטעט איז בּעשטאַנען אין צוגרייטען שפּייז פאַר די הונדערטער און טויזענדער יודישע היימלאָזע און אַרויסגעשיקטע, וועלכע מ׳טרייבּט דורך קאָוועל. עס איז אויסגעקומען צו פיהרען אַ מלחמה מיט דער אַדמיניסטראַציע פון בּאַהנהויף, וועל-

כע לאָזט קיינעם נישט צו צו די אַרויסגעשיקטע יודען.

אויפ׳ן עטאַפּען-הויף האָב איך געטראָפען עטליכע צעהנ-דליג אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען. אַלע זענען געזעסען אויף דער ערד. אייניגע האָבען געדאַווענט אין טלית און תפילין. צוגעהן צו זיי האָט דער קאָנוואָינער נישט ערלויבט.

—פון וואנען פיהרט איהר זיי?—האָב איך איהם געפרעגט.

—פון סאָקאַל. פינפאונדרייסיג נפשות.

—וואָס הערט זיך אין סאָקאַל?

—מ׳האָט דאָרט די „זשידעס” געשלאָגען, זייערע קלייטען צוראַבירט.

—פאַרוואָס?

—דער קאָמענדאַנט האָט געהייסען פונאַנדערטראָגען די זשידאָווסקע קלייטען... חוץ זשידעס, האָט מען קיינעם נישט אָנגעריהרט.

—דו ווייסט געוויס, אַז דאָס האָט דער קאָמענדאַנט געהייסען?

—אַזוי איז (טאַק טאָטשנאָ), אייער בלאַגאָראָדיע, אויף ריכטיג ווייס איך, אַז ער האָט געהייסען.

מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען צו בעקומען די ערלויבעניש איבערצוגעבען פאַר די יודען שפייז.

אין הילפס-קאָמיטעט האָט מען מיר דערצעהלט, אַז דער אויבער-קאָמאַנדיר פון דער דרום-מערב׳דיגער אַרמעע, איוואַנאָוו, זענענדיג אין כעלם, האָט אויפגענומען אַ דעפּוטאַציע פון פיער רבנים, וועלכע האָבען איהם אונטערגעטראָגען אַ ספר-תורה. ער איז געווען זעהר געריהרט, האָט זיך צוקושט מיט די רבנים און געשענקט דעם עלטסטען פון זיי אַ זילבערנע טאַבאַק-פושקע. אַז זיי זענען אַוועק, האָט ער געהייסען אומקעהרען זיי און געגעבען זעקסהונדערט רובל פאַר די יודישע אָרימעלייט.

די מעשה איז זעהר עהנליך אויף אַ לעגענדע. וועגען דעם גענעראַל איוואַנאָוו זענען געשאַפען געוואָרען פיל לעגענדעס. צווישען יודען איז געווען שטאַרק פערשפרייט דער גלויבען, אַז איוואַנאָוו שטאַמט פון יודען, אַז ער אַליין אָדער זיין

פּאַטער איז געווען אַ קאַנטאָניסט. גענומען האָט זיך די לעגענדע דערפון, וואָס ער האָט געהייסען נאָכ'ן פאָטערס נאָמען „יודאָוויטש".

אין קאָוועל האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ מיטגליד פון קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג, נאַדיעזשדין. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז זייער אָבטיילונג שטעהט אין קריטשאַנאָפּאָל, זיבעצעהן וויאָרסט פון קאָוועל און געבעטען מיך פאָהרען צו זיי אין אָבטיילונג. מיר זענען צוזאַמען אַוועקגעפאָהרען איבער וואָלאַדימיר וואָלינסק.

אין וואַגאָן איז מיט אונז געפאָהרען אַ פּריווילעגער אָפיציר פון קאַווקאַזער פראָנט. ער האָט געגאָסען פעך און שוועבעל אויף די אַרמענער: זיי זענען שפּיאָנען, פעררעטער, פיינד פון רוסלאַנד.

—וואָס קאָן שוין זיין ערגער פון אַנ'אַרמענער!—האָט ער גע'טענה'ט.—נו, פערשטעהט זיך, יודען! נאָר יודען פערפאָלגט מען דאָך דערפאַר! און וואָס קאָנען מיר פאַר אַנ'עטיק פאָדערן פון מענשען, וועלכע מיר האַלטען פאַר אונמענשען. די אַרמענער אָבער זענען דאָך קריסטען און מיר ווייזען זיי אַרויס פריינדשאַפט און גיבען זיי הילף,—און זיי זענען די ערגסטע פיינד אונזערע!

געטראָפען זיך אויף אַ סטאַציע מיט אַ צוג פון היימלאָזע פּליטים. איך בין צוגעגאַנגען צו איין וואַגאָן און געפרעגט אַ פּויער:

—פון וואַנען?

—פון ראַווא-רוסקאַ.

—וואָס הערט זיך דאָרט?

—שטיל. מעהר נישט, מ'האָט זשידעס געשלאָגען.

—פאַרוואָס?

—זיי האָבען געשאָסען אויפ'ן חיל, האָט מען דערפאַר אויסגע'הרג'עט פיל פון זייערע.

נאַדעזשדין, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען, האָט מיר דערצעהלט, אַז אין סאָקאַל דער פּאָגראָם האָט זיך אויך אָנגע-

הויבען פון דעם קלאַנג, אַז יודען שיסען אויפ׳ן חיל. לויט נאַ-דעזשדינס ווערטער, האָט מען אין סאָקאַל געשאָסען זיבען קאָ-זאַקען פאַר׳ן אָנטייל אין פּאָגראָם. עס גלויבט זיך עפּעס נישט.

סאָקאַל—אַ היבשע שטאָדט. ווייזט-אויס געווען אַ רייכע און אַ שעהנע. געקומען אַהין בין איך שבת און פון ערשטען בליק האָב איך נישט געקאָנט בעשטימען, פון וואָס נעהמט זיך די טויטע שטילקייט און די געשלאָסענע קלייטען, פון דעם, וואָס עס איז שבת, אָדער פון דעם פּאָגראָם, וואָס די שטאָדט האָט נאָר-וואָס איבערגעלעבט. נאָר צוקוקענדיג זיך, האָב איך דער-זעהן די צובראָכענע און פערשלאָגענע טהירען, די אויסגעהאַק-טע פענסטער, די צודרעהטע און אויסגעריסענע אייזערנע שוץ-טהירען אויף די קלייטען. אַריינגעקוקט דורך די פערשלאָגענע טהירען—אין די קלייטען איז אַ פּאָגראָם-חורבן: צובראָכען, צו-ריסען, צושאָטען. אויף די גרויסע גאַסען איין יוד נישט בע-געגענט.

איך בין אַוועק אין די זייטיגע געסלעך. בין דורכגעגאַנ-גען איינס, דאָס אַנדערע. דאָ זעהט מען שוין נישט קיין סאָל-דאַטען. אָרימע יודישע הייזלעך. אַ ביסעל ווייטער—ווי אַ גיי-גאַנט, אַ גרויסע אַלטע שטיינערנע שוהל פון XVII יאָרהונדערט, איינע פון די שענסטע שוהלען. אַרום ביי די הייזלעך זיצען אויף די גאַניקלעך אַלטע לייט, ווייבער, קינדער. אַלע מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ, פערטרויערט, ווי תשעה באב צו קנות.

פון אַ זייטיגען געסעל בעווייזט זיך אַן׳אַלטער יוד, מיט אַ גרויסער גרויער באָרד מיט אַ שעהנעם פּנים, אין אַ שטריימעל אין אַן׳אַטלאַסענער קאַפּאָטע. ער געהט רוהיג און לאַנגזאַם צו דער שוהל.

איך געה צו צו איהם:

—גוט שבת!

ער שטעלט זיך אָב, קוקט מיך אָן אַ ווײילע קאַלט, פרעמד און ענטפערט טרוקען:

—גוט שבת.

—דאָ איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם?—פרעג איך, נישט גע-פינענדיג מיט וואָס אָנצוהויבען דעם געשפּרעך.

—יאָ...

—פיל קליינטען צוראַבירט?

—אַלע...

—עמיצען גע׳הרג׳עט?

—ניין... יאָ, איינעם גע׳הרג׳עט... פיל פערוואונדעט.

—די שוהל איז גאַנץ געבליבען?

—גאַנץ געבליבען.

אויף אַלע פראַגען ענטפערט ער קאַלט און טרוקען. קעהרט זיך אָב און געהט אַוועק אין שוהל.

איך האָב גערעכענט צו געפינען אין סאָקאַל דעם ד״ר קאָזשענעווסקי מיט דער פלוג-גרופּע פון דעמידראָווס אָבטיילונג. נאָר וויפיל איך האָב נישט געזוכט, האָב איך איהם נישט גע-פונען. איך בין אריין אין אַ האָטעל, האָב גענומען אַ צימער, אַריינגערופען די בעל-הבית׳טע, אַנ׳עלטערע יודענע, און גענו-מען פונאַנדערפרעגען זי, וואָס אין שטאָדט איז פּאָרגעקומען.

—מ׳האָט געמאַכט אַ תל פון דער שטאָדט. אַ גאַנצע וואָך כסדר האָט מען גערויבעוועט, געבראָכען, געשלאָגען. קיין איין הויז, קיין איין קלייט נישט דורכגעלאָזען. וויפיל יודען האָט מען צו׳הרג׳עט, צוקאַלעטשעט? אפשר עטליכע הונדערט. צום טויט האָט מען דער׳הרג׳עט אַ זייגערמאַכער, געבליבען אַ ווייב מיט אַכט קינדער... דאָס ווייסט מען, היינט וויפיל ווייסט מען נישט. מ׳געפינט אין וואַלד קינדער אָהן מוטערס און וואו די מוטערס זענען פערשוואונדען, ווייסט קיינער נישט... מיין טאָכ-טער האָט אַ קאָזאַק צוהאַקט אַ האַנד מיט׳ן שווערד.

זי דערצעהלט דאָס מאָנאָטאָן, רוהיג און טרעהרען גיסען זיך איהר פון די אויגען.

—אָנגעהויבען האָט זיך דערמיט, וואָס מ׳האָט צונויפגע-טריבען אויפ׳ן פלאַץ אַלע יודען מאַנסביל, אַ מענשען טויזענד און מ׳האָט געזאָגט, אַז מ׳וועט אַלעמען שיסען, נאָכדעם אַז מ׳וועט אַלעמען אַוועקטרייבען אין רוסלאַנד... אין שטאָדט האָט

מען אויפגעזאַמעלט עטליכע טויזענד רובל און אַוועקגעטראָגען דעם קאָמענדאַנט, האָט ער אָבגעקליבען פינפאונזיבעציג מאַן און אָבגעשיקט קיין רוסלאַנד און די איבעריגע אָבגעלאָזען...

ביי מיר זענען געווען פערצייכענט עטליכע חשוב׳ע בעלי-בתים, צו וועלכע איך האָב געדאַרפט זיך ווענדען. איך האָב געבעטען די בעל-הבית׳טע זי זאָל זיי רופען צו מיר. זי האָט געענטפערט, אַז זיי וועלען געוויס מורא האָבען צו געהן איבער׳ן גאַס. פונדעסטוועגען האָט זי איינגעשטימט געהן צו זיי, האָט אָנגעטהון אויפ׳ן קאָפּ אַ פויערש קאָלירט טוך, מ׳זאָל זי אין גאַס אָננעהמען פאַר אַ פויערטע, און איז אַוועק. אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט זי זיך אומגעקעהרט מיט דער ידיעה, אַז אַלע בעהאַלטען זיך. נישט האָבענדיג וועמען איבערצוגעבען אַ גרעסערע סומע פאַר די נויטבעדערפטיגע, האָב איך דער בעל-הבית׳טע פון האָטעל איבערגעלאָזט פינפאונזיבעציג רובל זי זאָל זיי איבערגעבען אין קאָמיטעט.

איך בין אַוועק איבער׳ן שטאָדט. מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז דעמידאָווס פלוג-אָבטיילונג געפינט זיך אין בעלז. איך בין אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף און געבעטען דעם טעלעגראַפיסט אָנפרעגען אין בעלז וועגען דער פלוג-אָבטיילונג. ער האָט מיר געענטפערט, אַז 3 מיט 37 מינוט האָט בעלז אויפגעהערט צו ענטפערן: אפנים שוין פערנומען פון די עסטרייכער.

סאָקאַל עוואַקואירט זיך, דער קאָמענדאַנט איז אָבגעפאָהרען, נאָר די שטאַבען פון קאָרפּוסען און דיוויזיעס זענען נאָך דאָ. ביינאַכט איז די שטאָדט געווען ווי אַרומגערינגעלט מיט אַ פייערדיגער רינג. אַרום און אַרום האָבען זיך געזעהן בראַנדען פון ווייטע אָדער נאָהנטע שרפות: דאָס ברענען אַרום, שטעדט און דערפער. אַזעלכע פייערדיגע רינגען האָב איך נאָכדעם געזעהן כמעט יעדע נאַכט אומעטום, וואו איך האָב זיך געפונען מיט דעם אָבטרעטענדען היל.

איך האָב איבערגענעכטיגט אויפ׳ן באַהנהויף און אינדערפריה אַוועקגעפאָהרען מיט׳ן צוג קיין קריסטאַנאָפּאָל, וואו עס האָט זיך געפונען קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג. קאָמיסאַראָוו׳ן האָב

איך נישט געטראָפען, ער איז אַרומגעפאָהרען אין געגענד און געדאַרפט קומען אין אָווענד.

דאָס שטעדטעל- נישט קיין גרויס, אַ יודיש. ווייזט-אויס די לעצטע טעג נישט געליטען, אַלע קלייטען זענען אָפען. נאָר די אומרוהיגקייט, דער פּחד צווישען יודען איז אַ שרעקליכער. די גאַסען זענען אָנגעפּאַקט מיט אָבטרעטענדען חיל.

איך בין אַריין אין אַ קרעמעל, ביי וועלכען עס איז גע-שטאַנען דער בעל-הבית, אַנ׳עלטערער יוד מיט אַנ׳אינטעליגענ-טען פּנים, האָב זיך פונאַנדערגערעדט מיט איהם, דערצעהלט, אַז איך קום פון לעמבערגער קאָמיטעט און געבעטען דערצעה-לען וואָס דאָ האָט פּאַסירט.

—מיט צעהן חדשים צוריק, אַז די רוסען זענען אַריין, האָבען זיי חרוב געמאַכט די שטאָדט, צורויבט ביז׳ן לעצטען כּאָדים, האָבען פינף יודען גע׳הרג׳עט, דריי געשאָסען און צוויי געשאָכטען, און מאנס געווען אַכט מיידלעך און צוואַנציג פרויען פאַר די אויגען פון זייערע געבונדענע מענער... עס איז נישט איבערצודערצעהלען, וואָס מ׳האָט געמאַכט פון דעם שטעדטעל פאַר אַ חורבן... נאָכדעם, אַז עס איז שטיל געוואָרען, זענען אַלע געבליבען בעירום ובחוסר כל, און אַרויספאָהרען פון שטאָדט קויפען אַ זעקעל מעהל האָט מען ניעט געטאָרט, שטרענג פער-ווערט. איז מען געשטאָרבען פשוט פון הונגער. קיין הילף איז פון ערגעץ נישט אָנגעקומען... און איצט רוקט זיך אָן ווייטער אַ מהומה און גאָט ווייסט, ווי עס וועט אַריבער, וואָס פאַר אַ צרות עס ערוואַרטען אונז נאָך...

לויט מיין ביטע, האָט דער קרעמער צַריינגערופען צו זיך אין אַ הינטערשטען חדר פיער בעלי-בתים, מיטגלידער פון דער קולטור-געמיינדע. איך האָב מיט זיי בעשפּראָכען די לאַגע און אַרויסגעגעבען פאַר די אָרימעלייט פינפהונדערט רובל. מיט איי-נעם פון די בעלי-בתים האָב איך בעזוכט די שוהל, זי איז געווען אָנגעפּאַקט מיט קאַסטענס און קוישען. דאָס האָבען יודען פון דער גאַנצער שטאָדט געטראָגען אַהער בעהאַלטען זייער גוטס, רעכענענדיג, אַז די שוהל איז דאָס זיכערסטע אָרט. אין

שוהל האָבען זיך געפונען פיל אַלטע זעלטענע חפצים, איבער-הויפּט מעשענע הענגלייכטער. איך האָב אַנ׳עצה געגעבען אַרויפ-צוטראָגען אַלע קאַסטענס און די חפצים אויפ׳ן בוידעם און צו-האַקען די הויכע לייטער, וואָס איז געשטאַנען אין שוהל. איך האָב אויך אַנ׳עצה געגעבען אָנצוגרייטען אין די הייזער פעסער מיט וואַסער, אויף דעם פאַל פון אַ שרפה.

און אויף שרפות האָט מען זיך געקאָנט און געמוזט ריכ-טען. בייטאָג איז די שטאָדט געווען אַרומגערינגעלט מיט צעהנד-ליגער שוואַרצע רויך-זיילען פון ברענענדע שטעדט און דער-פער. אויפ׳ן בליק האָט מען געפּרובט בעשטימען וואו עס ברענט: וועלקי-מאָסטי? בעלז?...

אין אָווענד איז געקומען קאָמיסאַראָוו און דערצעהלט, אַז וועלקי-מאָסטי האָט דאָס רוסישע חיל פערלאָזען. פאַר׳ן אָבטרע-טען האָבען די קאָזאַקען געמאַכט אַ שרעקליכען פּאָגראָם אין שטאָדט. איצט ווערט די שטאָדט פון רוסישען חיל בעשאָסען און ברענט. די פלוג-אָבטיילונג, אונטער דער פערוואַלטונג פון פּראָוי ד״ר שאַפּיראָ איז, אָבטרעטענדיג פון וועלקי-מאָסטי, פער-בליבען אין דאָרף פּאַרכאַטש, ניין וויאָרסט פון קריסטאַנאָפּאָל. דאָס דאָרף ווערט בעשאָסען, נאָר ד״ר שאַפּיראָ מיט די באַרמ-האַרציגע שוועסטער אַרבייטען אונטער׳ן פייער, מאַכען אָפּע-ראַציעס און איבערבינדונגען און שיקען אָב די פערוואונדעטע. אום צוויי ביינאַכט איז געקומען די פלוג-אָבטיילונג קיין קרי-סטאַנאָפּאָל. צו פּאַרכאַטש געהען שוין צו די עסטרייכער. דער-ווייל האַלט נאָך דער אַריערגאַרד אויף דעם שונא, נאָר ביי-נאַכט, שפּעטסטענס מאָרגען, וועט מען דאַרפען אָבטרעטען פון דאַנען.

איך בין אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף. דאָרט איז אַ חורבן. אַלץ עוואַקואירט, פערבליבען דער לעצטער אויפרייס-צוג. דער וועג אויף מערב צו לעמבערג איז רואינירט: די רעלסען אַראָב-גענומען, די שפּאַלען אַרויסגעריסען און צונויפגעלעגט אין שיי-טערס צום אונטערצינדען, אַלע בריקלעך אויפגעריסען.

ביינאַכט איז דער פייער-רינג פון די אַרום ברענענדיגע

שטעדט און דערפער געוואָרען שטאַרקער און נעהנטער. שוין לעגענדיג זיך שלאָפען, האָב איך דערזעהן גאָר נאָהנט ביים באַהנהויף אַ שטאַרקען פלאַם. איך בין צוזאַמען מיט נאַדעזש־דינ׳ען אַוועק אַהין. דאָס האָבען געברענט די שייטערס שפאַלען, געהילץ און סטאָגען היי אַרום באַהנהויף.

עס איז געווען אַ קלאָרע נאַכט, געשיינט אַ פולע לבנה אויפ׳ן אויסגעשטערנטען הימעל. מיר האָבען זיך אַ קעהר געטהון צו געהן צוריק און פאַר אונזערע אויגען האָט זיך פאָרגעשטעלט אַ פאַנטאַסטיש בילד: עס זענען געשטאַנען הונדערטער הויכע שטיינער, רויטע, גליהענדיגע, אויף וועלכע עס האָבען געברענט פייערדיגע יודישע אותיות. אין ערשטען מאָמענט האָב איך אפילו נישט תופס געווען, וואָס עס בעטייט. נאָר גלייך האָב איך פערשטאַנען, אַז פאַר אונז איז אַ יודישער בית-עולם. אונטער דעם אָבשיין פון די פלאַמען, האָבען די מצבות אויסגעזעהן ווי גלי־הענדיגע. דאָס בילד איז געווען אַנ׳אונגעוועהנליכעס, אַ פאַנטאַס־טישעס. גלייך ווי צעהנדליגער דורות פון עטליכע הונדערט יאָהרען זענען אין דער מיסטישער לבנה-נאַכט אַרויסגעטראָטען פונ׳ם עבר און מיט פייערדיגע בליקען געקוקט אויף די שרע־קען, וואָס קומען פאָר און רוקען זיך אַלץ נעהנטער אָן אויפ׳ן שטעדטעל.

מיר זענען לאַנג געשטאַנען ווי פערציבערטע. אַז מיר זענען געקומען צו זיך, האָבען מיר אָנגעהויבען ווי פערטרוימט ריידען וועגען דער צוקונפט פון דער מענשהייט, וועגען דער צייט, אַז עס וועלען פערשוואונדען די קאָשמאַרען פון מלחמה מיט איהרע טייבען בלוט און בלוטיגע רויטע פייערן.

עס האָט שוין אָנגעהויבען טאָגען, אַז מיר האָבען זיך אומגעקעהרט אין שטעדטעל. דאָרט האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. נישט איין לעבעדיגער נפש אין די גאַסען, נאָר פון דערווייטען האָט זיך געטראָגען אַ מעטאָדישע שטאַרקע קאַנאָנען־שיסעריי.

איך האָב נישט לאַנג געשלאָפען. אויפגעכאַפט זיך אַרום

אַכט אַ זייגער. געהט צו אַ סאַניטאַר און רוהיג פאַרבייגעהענדיג זאָגט ער מיר:

אין שטאָדט איז אַ פּאָגראָם... מיט אַ שעה צוויי צוריק זענען אָנגעקומען קאָזאַקען און ראַבּירען די שטאָדט, בּרעכען קלייטען, שלאָגען יודען...

איך בּין צוגעלאָפען צום פענסטער. אין גאַס קאָכט, ווי אין אַ קעסעל. עס לויפען ווייבער מיט אַ געשריי, אַ יללה. קליי-נע גרופען עלטערע יודען לויפען אַריבער פון איין אָרט צום אַנדערן. בּיי פיל קראָמען ליגען הויפענס צוריסענע און צובראָ-כענע סחורה, חפצים. אַרום זיי שטעהען רעדלעך, נאָר קיין סאָלדאַטען און קאָזאַקען זעהט מען נישט.

איך בּין אַרויס אין גאַס, געכומען פונאַנדערפרעגען. האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז זעקס אַ זייגער איז אָנגעקומען אַנ׳אָבּטיי-לונג קאָזאַקען און ווי זי איז נאָר אַריין, האָט זי גלייך גענו-מען מאַכען אַ פּאָגראָם און פאַר די צוויי שעה האָט זי חרוב געמאַכט דאָס שטעדטעל, צוראַבּירט אַ העלפט קלייטען. איצט געהען אַרום נאָר איינצעלנע סאָלדאַטען און קאָזאַקען און טלע-פען פון די צוראַבּירטע קלייטען, וואָס דאָרט איז פערבּליבּען. נאָך די סאָלדאַטען געהען נאָך דאָרפישע פויערטעס און קליי-בּען אויף אין זעק סחורות.

איך בּין אַריין אין איינער, צווייטער קלייט, וואו סאָל-דאַטען האָבּען געראַבּירט, האָבּ זיי אַרויסגעטריבּען. פון איין קעלער האָבּ איך אפילו אַרויסגעפיהרט פאַר׳ן אויער אַ קאָזאַק, וועלכען איך האָבּ געדראָהט מיט שיסען. ער איז געווען בּלייך, ווי אַ טוך און אַרויסגעוואָרפען פון די טאַשען די אָנגעראַבּירטע זאַכען. אַז די יודען האָבּען דערזעהן, אַז איך טרייבּ אַרויס די ראַבּירער פון די קלייטען און זיי האָבּען אָבּשיי פאַר מיר, האָט מען זיך פון אַלע זייטען אַ לאָז געטהון צו מיר מיט גע-שרייען:

—קומט צו מיר! האָט רחמנות! בּיי מיר ראַבּירט מען!

צו בּיסלעך איז שטיל געוואָרען. איך האָבּ ווידער פער-זאַמעלט די עטליכע יודען, מיט וועלכע איך בּין נעכטען געקו-

מען אין פערבאַנד און וועלכע האָבען אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט. זיי זענען געקומען פערוויינטע, ערשיטערטע. מיר האָבען גענו-מען קלאָר מאַכען דעם גראַד פונ׳ם אומגליק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פאַר די עטליכע שעה זענען ביי הונדערט געזינדען געבליבען קבצנים, אינגאַנצען רואינירט. איך האָב אי-בערגעלאָזען פאַר די געליטענע פונ׳ם פאָגראָם נאָך אַכטהונדערט רובל, מיט דעם תנאי, אַז אַ געניער רעכענונג זאָל איבערגע-געבען ווערען אין לעמבערגער קאָמיטעט, נאָכדעם ווי די רוסען וועלען אָבטרעטען.

בשעת עס איז נאָך פאָרגעקומען דער פאָגראָם, האָט מען איבער׳ן שטאָדט פונאַנדערגעקלעבט אַ פעראָרדנונג, אַז די גאַנ-צע מאַנסבילשע בעפעלקערונג פון אַכצעהן ביז פופציג יאָהר מוז עוואַקואירט ווערען. אין געגענטייל פון לעמבערג איז אין דער פעראָרדנונג געווען צוגעגעבען „נישט אויסשליסענדיג די יודען״. דאָס האָט, פערשטעהט זיך, געבראַכט די יודישע בע-פעלקערונג נאָך אין אַ גרעסערער פערלעגענהייט, ווי דער פאָ-גראָם.

מיר האָבען נאָך קיין צייט נישט געהאַט צו פערענדיגען אונזער זיצונג, ווי מ׳איז געקומען אָנזאָגען, אַז דער קאָמענדאַנט פאָדערט צו זיך דעם וואָיט און איינעם פון די אָנגעזעהענסטע יודישע בעלי-בתים. ווייטער גענומען פרעגען אַנ׳עצה: געהן צום קאָמענדאַנט, אָדער נישט? איך האָב געראַטען שיקען אַ מענשען, וואָס זאָל זיך קאָנען צונויפריידען מיט׳ן קאָמענדאַנט.

אַרום האַלבען טאָג האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע מהומה. ווייטער רעדלעך אין די גאַסען, אַ שרעקעניש, אַ געוויין. וואָס איז געשעהן? ווייזט זיך אַרויס, אַז אַ קאָזאַקען-אָפיציר מיט צוויי קאָזאַקען געהען אַרום די גאַנץ געבליבענע קלייטען און זוכען געוועהר. פערבייגעהענדיג פערשרייבען זיי וויפיל עס געפינט זיך מעהל, צוקער, נאַפט, ליכט א. אַז. וו. דאָס אַלץ וועט רעקווירירט ווערען.

די ווירטען פון די קראָמען, צו וועלכע די אונטערזוכונג דערנעהנטערט זיך, שטעהען בלייכע, ברעכען די הענד.

צום רעדעל, וואו איך בין געשטאַנען, געהט צו אַ יודע-נע, אַ בלייכע ווי די וואַנד מיט בלאָנזשענדיגע אויגען, אינגאַנ-צען אַנ׳ערשיטערטע. פערברעכענדיג די הענד, רעדט זי גרויס מיט אַ פערצווייפעלטען שטילען קול:

—אוי-אוי, איך בין פערפאַלען!... זיי געהען צו מיר... זיי וועלען אַריין אין קעלער...

—דערווייל נעהמען זיי גאָרנישט, זיי פערשרייבען נאָר... זיי וועלען קיין צייט נישט האָבען אַרויסצופיהרען,—פרוב איך זיך בערוהיגען זי.

—אַי, איהר ווייסט נישט, וואָס ביי מיר איז דאָרט דאָ אין קעלער,—שעפּטשעט זי נאָך מעהר פערצווייפעלט.—איך בין פערפאַלען.

—וואָס איז דאָרט ביי אייך?...—פרעג איך שוין בעאונ-רוהיגט.

—פרעגט בעסער נישט!... שאַ!... איך בין פערפאַלען.

—וואָס-זשע איז דאָרט? געוועהר?

—וואָס געוועהר! דאָרט ליגט ביי מיר בעהאַלטען עטליכע הונדערט רובל און דער שוועסטערס, דער אלמנות צירונג אויך אויף עטליכע הונדערט רובל. דאָס איז אַלץ, וואָס מיר האָבען. זיי וועלען דאָס געפינען און צונעהמען!

אין אַ פּאָר שעה אַרום ווידער אַ געלויף און אַ געוויין. מ׳האָט געבראַכט אין מאַרק ביי דרייסיג יודען געכאַפּטע אין גאַס און אין די הייזער. די קאָנוואָינע זאָגען, אַז מ׳וועט זיי שיקען אויף צוואַנגס-אַרבייט, נאָר ווייזט אויס, אַז מ׳האָט זיי גענומען ווי ערוב׳ניקעס, אָדער גלאַט ווי אַזעלכע, וואָס דאַרפען עוואַקואירט ווערען. צווישען די אַרעסטירטע איז דאָ אַ יונגער-מאַן אַ בלאַסער, אַ קראַנקער. מיר האָט זיך איינגעגעבען איינ-צובעטען די קאָנוואָינע, זיי זאָלען איהם אָבלאָזען. און ווי נאָר זיי האָבען איהם אָבגעלאָזען, זעה איך, אַז זייטיגע מענשען הויבען זיך אָן סוד׳ען מיט די קאָנוואָינע, מ׳באָט געלד, מ׳דינגט זיך, און מ׳קויפט זיך בּיסלעכווייז אָב.

די קאַנאָנען-שיסעריי איז שוין גאָר נאָהנט. דורך דער

שטאָדט געהען דורך די לעצטע טיילען. אַ סאַניטאַר קומט אָנזאָ-גען מיר, אַז די אָבטיילונג אונזערע פאָהרט אָב זעקס אַ זייגער. איך וועל מוזען אָבפאָהרען מיט איהר צוזאַמען. דאָ וועט פער-בלייבען מיט איין אויטאָמאָביל און עטליכע סאַניטאַרען ד״ר שאַפּירא, איבערצובינדען די פערוואונדעטע, וועלכע עס וועט נאָך מעגליך זיין. ווי אין אנדערע ערטער, וועט זי אָבפאָהרען די לעצטע, אַז די עסטרייכער וועלען שוין צוגעהן צום שטאָדט.

עטליכע יודען זענען געקומען צו מיר בעטען, איך זאָל פערבלייבען אין שטאָדט ביז דער לעצטער מינוט. איך האָב גע-קאָנט פערבלייבען נאָר צוזאַמען מיט ד״ר שאַפּירא, אָבער זי האָט מיר געזאָגט, אַז אין איהר אויטאָמאָביל איז קיין אָרט נישטאָ. איך האָב געזאָגט די יודען, אַז טאָמער וועט זיך עט-וואָס טרעפען, זאָלען זיי זיך ווענדען צו איהר, און זי האָב איך אויך געבעטען אַכטונג געבען די לעצטע פּאָר שעה און פּאָר-געלעגט נעהמען ביי מיר הונדערט רובל אויף דעם פאַל, אַז זי וועט דאַרפען וועמען אויסהעלפען. זי איז געוועזען שטאַרק אונצו-פרידען און אַרויסגעזאָגט, אַז איהר פּאַסט נישט צו פערנעהמען זיך מיט יודישע זאַכען... די אינטעליגענטע פרוי, וועלכע האָט אַרויסגעוויזען אַ וואונדערבאַרען העלדענמוט, אַרבייטענדיג אונ-טער׳ן פייער, האָט נישט געפונען ביי זיך קיין מוט אָפען אַרויסצוטרעטען ווי אַ יודיש קינד און שטעלען זיך פאַר די גערויבטע און פערפאָלגטע יודען! און נישט זי אַליין האָט אַרויסגעוויזען אַזאַ שוואַכמוטיגקייט...

אַז איך האָב זיך שוין געזעצט אין אויטאָמאָביל אָבצו-פאָהרען, איז צוגעלאָפען אַ יוד מיט אַ צובלוטיגטען קאָפּ. אַ סאָלדאַט האָט איהם אָבגעשטעלט און געפאָדערט געלד. ער האָט געענטפערט אַז ער האָט נישט, האָט דער סאָלדאַט דערלאַנגט איהם מיט׳ן „פריקלאַד״ איבער׳ן קאָפּ און אַרויסגעריסען דאָס ביי-טעלע מיט די לעצטע פיער רובל.

קאָמיסאַראָווס אָפּטיילונג, וועלכע האָט די לעצטע אָנדערהאַלבען חדשים געהאַלטען אין איין פּאַקען-זיך און פונאַנדערפּאַקען-זיך און דעריבער נישט געקאָנט אַרבייטען ווי געהעריג, האָט בעשטימט אָפּצוטרעטען ווייט אין רוקן („טיל״) כדי דאָרט רוהיג צו בעזעצען זיך. פון קריסטאַנאָפּאָל איז ער אַוועק איבער סאָקאַל אין דער ריכטונג פון לוצק און האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי דעם שטעדטעל פּאָרעצק אין אַ פּאָלוואַרק.

פּאָרעצק, אַ קליין שרעקליך אָרים יודיש שטעדטעל. אַז מיר זענען געקומען אַהין, איז דער מאַרק געווען אָנגעפּאַקט מיט פויערשע פוהרען און מיליטער. יודען זענען געזעסען אין די קרעמלעך, נאָר אויף זייערע פּנים׳ער האָט זיך אויסגעדריקט פערלוירענקייט און שרעק.

איך בין אַריין אין אַ קלייטעל, געבעטען רופען דעם רב און עטליכע חשוב׳ע בעלי-בתים. עס זענען געקומען דער רב, דער מעשטשאַנסקי סטאַראָסטע און נאָך אַ בעל-הבית. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז ביים אָנהויב מלחמה איז דאָ געווען אַ פּאָגראָם. דאָס שטעדטעל איז אויף אַזויפיל אָרעם, אַז עס בעקומט פון קיעווער הילפס-קאָמיטעט שטיצע צו הונדערט און פופציג רובל אַ חודש. נאָר די לעצטע חדשים איז איבערגעריסען די פּאָסט-פערבינדונג און עס קומט קיין געלד נישט אָן. איצט רוקט זיך אָן דער ריקצוג-שטורם. מ׳רעדט שוין וועגען אַ פּאָגראָם און די בעפעלקערונג ווייסט נישט וואָס צו טהון. אַנטלויפען? וואוהין און מיט וואָס לויפט מען? דאָ בלייבען—נעהמט אָן אַנ׳אימה.

איך האָב איבערגעלאָזען פאַר די שטאָדט-הצטרכות צוויי-הונדערט רובל און צוגעזאָגט ווידער קומען.

אַזוי ווי פערבלייבען מיט קאָמיסאַראָווס אָפּטיילונג אין ווייטען רוקן האָט פאַר מיר קיין שום זין נישט געהאַט, האָב איך בעשטימט אָפּצופאָהרען צוריק אין גאַליציע און אויפזוכען

דעמידאָווס אָבטיילונג. אַ דורכפאָהרענדער אָפיציר האָט מיר גע-זאָגט, אַז ער האָט זי געזעהן אין סאָקאַל. איך בין אַהין אַוועק-געפאָהרען.

דער גאַנצער אייזענבאַהן-וועג ביז סאָקאַל איז געווען צו-געגרייט צום פערניכטען. אין די הילצערנע בריקען זענען די סלופּעס געווען אַרומגעוויקעלט מיט שטרוי און געוואַרט אויף דעם שוועבעלע פון וועכטער, וואָס איז ביי זיי געשטאַנען. אונ-טער די אייזערנע בריקען איז געווען דינאַמיט. אין סאָקאַל איז דער באַהנהויף אינגאַנצען עוואַקואירט. עס איז פערבליבען בלויז דער אויפרייס-צוג. נאָר דאָ שטעהט נאָך די קאַזיאָנע אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד און נעהמט צו פערוואונדעטע, וועלכע מ׳פיהרט אָהן אַנ׳אויפהער צו. דאָ ציהען זיך אויף אַ וויאָרסט נייע באַראַקען, וואָס האָבען געקאָסט אַ האַלבען מיליאָן. זיי זע-נען אויך צוגעגרייט צום פערברענען.

ביז׳ן שטאָדט איז אַ וויאָרסט דריי. דער גלח פון קאַזיאָ-נע אָבטיילונג האָט זיך געקליבען פאָהרען אין שטאָדט נאָך פּראָ-וויזיע. ער האָט פאָרגעלעגט נעהמען מיך אויף זיין פוהרעל און ברענגען צוריק אויפ׳ן באַהנהויף, אויב עס וועט נויטיג זיין.

אין שטאָדט האָט געהערשט דער זעלבער חורבן און טרויער, וואָס מיט עטליכע טעג צוריק, בעת איך בין דאָ גע-ווען. קיין איין קלייט איז נישט אָפען. נאָר אויף די זייטיגע געסלעך שטעהען צוויי-דריי טישלעך מיט ברויט. סאָלדאַטען שטעהען אַרום די טישלעך און צוקויפען געאיילט דאָס ברויט. איבער׳ן שטאָדט בלאָנדזשען אום סאָלדאַטען, קריגען ערגעץ נישט וואָס צו קויפען, זענען אין כעס און שילטען... די יודען.

איך בין אַוועק אין האָטעל, וואו איך בין געווען דעם פאָריגען מאָל. די בעל-הבית׳טע האָט מיר דערצעהלט, אַז די פּאָר טעג האָט דער פּאָגראָם נישט אויפגעהערט.

מיר האָט זיך אָבער פאָרט געוואָלט זעהן זיך מיט ווע-מען עס איז פון די פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה. איך האָב געבעטען די בעל-הבית׳טע אַריבערגעהן צו איינעם אַ בעל-הבית, שמוצער, אויף וועמען ד״ר הויזנער האָט מיר אָנגעוויזען,

און העטען איהם קומען אין אַ הויז, וואָס איז נישט ווייט פון איהם. די בעל-הבית׳טע, געהענדיג פאָראויס, האָט מיך אָ גע-פיהרט, אין אַ וייטיגען געסעל אַריינגעפיהרט אין אַ הויז. דאָס הויז איז געווען פול מיט סאָלדאַטען, וועלכע האָבען מיך, ווי געוועהנליך, אָנגענומען פאַר אַנ׳אָפיציר, אויפגעכאַפּט זיך פון די ערטער פאַר מיר און פערוואונדערט אָנגעקוקט, נאָך וואָס איך בין אַריין.

איך האָב צוגערופען די בעל-הבית׳טע פון הויז, אַנ׳אַלטע יודענע, האָב איהר שטרענג בעפוילען צוגרייטען פאַר מיר טעה און עטוואָס צו פערבייסען און געבען מיר אַ ריינעם צימער. זי האָט מיך אָבגעפיהרט אינ׳ם איינציגען צימער, וואָס איז פערבליבען ביי איהר. אַזוי האָב איך געקאָנט וואַרטען דאָ אויף שמוצער׳ן און פאַר די סאָלדאַטען איז קיין חדוש נישט געווען, נאָך וואָס איך בין געקומען.

אין דעם חדר, וואוהין איך בין אַריין, איז געווען ביי פופצעהן נפשות, פרויען און קינדער, אַלץ היימלאָזע פון מאַגע-ראָוו. אַנ׳עלטערע יודענע האָט מיר דערצעהלט, וואָס זיי האָבען אין מאַגעראָוו איבערגעלעבט. דאָס רוסישע חיל האָט די גאַנצע שטאָדט צוראַבירט און נאָכדעם פערברענט. דער יודענעס מאַן איז פון שרעק געשטאָרבען. געשטאָרבען איז אויך די טאָכטער, וועלכערס מאַן איז געווען אויף דער מלחמה—און געלאָזען זעקס יתומים. און איצט איז די אַלטע דאָ מיט די אייניקלעך און קרובים—און אַלע געהען אויס פון הונגער. אַז איך האָב זיי געגעבען פינפאונצוואַנציג רובל, זענען זיי אַלע געווען כמעט ערשיטערט פון דער אונגעריכטער הילף און אופ׳ן קול צע-וויינט זיך.

די בעל-הבית׳טע פון האָטעל האָט זיך אומגעקעהרט מיט ׳ער ידיעה, אַז שמוצער האָט מורא צו געהן איבער׳ן גאַס. נישט ווילענדיג אָבפּאָהרען אָהן דעם, איך זאָל לאָזען וואָס עס איז הילף, האָב איך געבעטען רופען צוויי עלטערע לייט. די יודענע האָט אַריינגערופען איהר מאַן און נאָך אַנ׳אַלטען יודען. קיין גרויס צוטרוי האָבען זיי ביי מיר נישט אַרויסגערופען,

פונדעסטוועגען האָב איך זיי געלאָזען צוויי הונדערט רובל איבער־צוגעבען דעם אָרטיגען הילפס־קאָמיטעט.

איך בין אַוועק אין שטאַב פּרעגען, וואו עס געפינט זיך דעמידאָווס אָבטיילונג. ביים טהיר פון שטאַב האָב איך געטראָפען דעם קאָרפּוס-דאָקטאָר פון צוועלפטען קאָרפּוס און דעם די-וויזיע־דאָקטאָר פון דער צוועלפטער דיוויזיע און עטליכע שטאַב-אָפיצירען. אויף מיין פראַגע וועגען דער אָבטיילונג, האָט דער דיוויזיע-דאָקטאָר מיר געענטפערט:

—וועגען דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע האָ־בען מיר קיין אַהנונג נישט. מיר אַליין זוכען אַ וועלכע עס איז אָבטיילונג. איבערהויפּט די אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד, וואו דער בעפולמעכטיגטער איז קאָמיסאַראָוו.

איך האָב מיטגעטיילט, אַז די אָבטיילונג געפינט זיך נע־בען פּאָרעצק און האַלט ביים אַוועקגעהן קיין לוצק.

—בשום אופן נישט! מיר מוזען איהם האָבען דאָ!—האָט אויסגעשריען דער דאָקטאָר.—טהוט אַ טובה, פיהרט אָב קאָמיסאַ-ראָוו׳ן אַ בריף, ער זאָל למען השם קומען אין שטאַב פון קאָר־פּוס אַהער... און אפשר אין פיאַטיכוואָסטקע?...

—וואוהין זשע פּאָרט זאָל ער קומען?

—איך ווייס אַליין נישט, וואו מיר וועלען זיין מאָרגען... דאָס הענגט אָב דערפון, וויפיל צייט די נייינצעהנטע דיוויזיע וועט זיך האַלטען. אויב זי וועט זיך האַלטען ביז מאָרגען, וועט־לען מיר אָבטרעטען מאָרגען בייטאָג, אויב נישט, וועלען מיר היינט מוזען אַריבער אין פיאַטיכוואָסטקע.

—ווי קאָן זי זיך האַלטען ביז מאָרגען, אַז שוין איצט איז געבליבען נישט מעהר ווי טויזענד מאַן פון דער גאַנצער דיוויזיע,—האָט זיך אָבגערופען אַ שטאַב־אָפיציר.

בשעת מיר האָבען גערעדט, איז צוגעפאָהרען מיינער אַ בעקאַנטער פון פעטערבורג, אַנ׳אינזשעניער פּרעאָבראַזשענסקי. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז אַ בעפולמעכטיגטער פון אַנ׳אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד אויפ׳ן נאָמען פון די רו־סישע טעכניקער. מיר האָבען זיך פונאַנדערגערעדט. אַז פּרעאָ-

בראַזשענסקי האָט זיך דערוואוסט, אַז איך זוך דעמידאָווס אָבטיילונג, האָט ער מיר פאָרגעלעגט:

—קומט אַריבער אין אונזער אָבטיילונג. איך וועל זעהר צופרידען זיין. מיר שטעהען אין טימאַשאָוו. אייך וועט זיין אינטערעסאַנט און אונז וועט איהר זעהר נוצליך זיין. איהר וועט נעהמען אויף זיך די קאַנטאָר אַרבייט.

איך האָב איינגעוויליגט אַריבער אין זיין אָבטיילונג, אויב איך וועל נישט אויפזוכען דעמידאָווס. איך בין אַוועק אין שטאָדט, אפשר וועל איך געפינען וועלכע עס איז שפורען פון איהם, נאָר גאָרנישט געפונען. איך האָב זיך אומגעקעהרט צום שטאַב, כדי צו פאָהרען מיט פרעאָבראַזשענסקי׳ן, מיט אַמאָל הער איך מ׳רופט מיך. איך גיב זיך אַ קעהר און זעה: פון אַן אויטאָמאָביל פאָכט מען צו מיר מיט טיכלעך און מען שרייט צו מיר. איך האָב גלייך דערקענט די שוועסטער און סאַניטאַרען פון דעמידאָווס פלוג־אָבטיילונג, דערפרעהט זיך און אַוועקגעזעצט זיך צו זיי אין אויטאָמאָביל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די פלוג-אָבטיילונג געפינט זיך פיער ווייאָרסט פון סאָקאַל אין אַן אָבגעברענטען פאָלוואַרק. געקומען זענען זיי אַהער פון בעלז. פאַר זייער אָבטרעטען פון בעלז איז דאָרט געווען אַ פאָגראָם און אַ שרפה. כמעט די גאַנצע שטאָדט פערברענט. פון שטאָדט האָט מען אַרויסגעפיהרט אַלץ, וואָס מ׳האָט געקאָנט, איבערגעריפט קופער. פון דער אַלטער שוהל האָט מען אַראָפגענומען פיער מעשענע קופאָלען.

איך בין אַוועקגעפאָהרען מיט די שוועסטער און סאַניטאַרען אין פאָלוואַרק. געווען איז עס זעהר אַ רייכער און אַ גרויסער פאָלוואַרק, נאָר ער איז אינגאַנצען חרוב און פערברענט אויף אַזוי פיל, אַז די אָבטיילונג האָט זיך געמוזט בעזעצען אין די איינציג גאַנץ געבליבענע שטאַלען. די אָבטיילונג האָט זיך געגרייט אָבצוטרעטען ווייטער. נאָר פריהער האָט מען געדאַרפט ברענגען פון וולאַדימיר־וואָלינסק פראָוויזיע. איך האָב זיך אַרויסגערופען אַריבערצופאָהרען צוליב דעם אין וולאַדימיר־וואָלינסק.

דער וועג איז אינגאַנצען געווען פערפלייצט מיט אַרויס־

געשיקטע אָדער אַנטלויפענדע פויערים רוטענער. הונגעריגע, ני־דערגעשלאָגענע, אָבגעצעהרטע. פיל פון זיי שלעפען זיך אַזוי צופוס שוין צוויי וואָכען, אָהן הילף, אָהן ברויט. קיינער זאָרגט נישט וועגען זיי. אַנדערע קלייבען זיך צונויף מחנות'ווייז, קומען אויף אַ פעלד, נעהמען אַראָב די תבואה, ראַבירען וואו מ'קאָן. עס קומען פאָר שלאַכטען צווישען זיי מיט די אָרטיגע פויערים.

איך האָב זיך אָבגעשטעלט אין פּאָרעצק. אין שטעדטעל איז אַ שטאַרקע אויפרעגונג. צו מיר איז געקומען צו לויפען דער סטאַראָסטע און דערצעהלט, אַז ער האָט אַליין געזעהן ביים פריסטאַוו אַ צירקוליאַר וועגען אַרויסשיקען פון פּאָרעצק די גאַנ־צע בעפעלקערונג אָהן אונטערשיד פון נאַציאָנאַליטעט און זאָב־שיקען זי איבער דער וואָלגאַ. פיל ווילען אַליין אַוועקפאָהרען, נאָר דער אוריאַדניק גיט נישט קיין פּראָפּוסקען. די, וואָס זענען געפאָהרען אָהן פּראָפּוסקען, האָט מען אומגעקעהרט צוריק.

—וואָס טהוט מען! וואָס טהוט מען!—האָט ער גע'טענה'ט.—

די שטאָדט איז אויפגערודערט. איינע טענה'ן אַז מ'מוז וואָס גי־כער אַנטלויפען, און אַנדערע זאָגען, אַז בשעת אין אָנפאַנג מלחמה זענען געקומען אַהער די עסטרייכער, איז געווען זעהר גוט און די וואָס זענען אַנטלאָפען, זענען געבליבען קבצנים.

איך האָב גענומען מיט זיך אין וולאַדימיר וואָלינסק דעם סטאַראָסטע, כדי ער זאָל זיין ביים איספּראַווניק, קלאָר מאַכען דאָרט די לאַגע און בעטען, דער איספּראַווניק זאָל בעפעהלען דעם אוריאַדניק אַרויסגעבען פּראָפּוסקען.

אין וולאַדימיר וואָלינסק האָב איך אויך געפונען אַ שטאַרקע אויפרעגונג און צורודערטקייט. איבער'ן שטאָדט הענגט אַ כמאַרע: די שרעק פון אַרויסשיקעניש. קיינער ווייסט נישט אויף ריכטיג, וואָס פאַר אַ בעפעהל עס איז דאָ: אַרויסשיקען די גאַנצע בע-פעלקערונג, אָדער נאָר מיליטער-פעהיגע? אַלעמען, אָדער נאָר יודען? און ביז וואַנען וואָס, ערלויבט דאָ אויך נישט דער אי-ספּראַווניק אַרויספאָהרען פון שטאָדט: ער בעט שוחד צווייטוי־זענד רובל און די שטאָדט האָט נישט פון וואַנען צו געבען.

ביי דעם איספּראַווניקס קאַנצעלאַריע שטעהען גאַנצע מחנות

וועלכע בעטען פראַכּוסקען. די קאָזאַקען ביים טהיר שרייען, זידלען, טרייבען אָב די יודען. פּאָר מיינע אויגען האָט אַ קאָזאַק געגעבען אַ שטויס פון טהיר אַנ׳אַלטען מאַן. אַז איך האָב אָנגעשריען אויפ׳ן קאָזאַק און געזאָגט אַז איך וועל איהם דערפאַר אָבגעבען „פּאָד סוד״, זענען אַלע יודען געבליבען ערשטוינט פון וואונדער און דער אַלטער יוד איז מיר לאַנג נאָכגעגאַנגען און געדאַנקט.

אָבגעהענדיג עטליכע גאַסען, האָב איך אָבגעשטעלט אַ יוד, גענומען פונאַנדערפרעגען איהם וועגען די געשעהענישען אין שטאָדט, אויף די ערשטע צוויי פראַגען האָט ער, כאָטש נישט ווילענדיג, נאָר דאָך געענטפערט, נאָכדעם אָבגערופען זיך:

—איך האָב מורא צו ריידען מיט אייך. מ׳וועט דערזעהן אַז איך רייד מיט אַנ׳אָפיציר, וועט מען מיך אַרעסטירען. דאָ זענען שוין געווען אַזעלכע פאַלען.

אָנשטאָט צו שיקען דעם סטאַראָסטע צום איספּראַווניק, בין איך אַליין אַריינגעגאַנגען צו איהם. איך האָב איהם ערקלערט, אַז אונזער אָבטיילונג שטעהט נעבען פאַרעצק און די איינוואוינער פון שטאָדט האָבען זיך געווענדט צו מיר מיט אַ בקשה קלאָר צו מאַכען דאָ ביים איספּראַווניק, פאַרוואָס דער אוריאַדניק גיט נישט אַרויס קיין פּראָפּוסקען.

—איך האָב דערוויי נאָך נישט בעקומען פון שטאַב קיין שום ערקלערונג וועגען דער אַרויסשיקונג—האָט ער מיר געענטפערט,—נאָר איך רעכען, אַז עס איז נישטאָ קיין שום מאָטיוו אויפצוהאַלטען די בעפעלקערונג, וואָס וויל אַליין אָבפאָהרען. דעריבער וועל איך דעם אוריאַדניק בעפעהלען ער זאָל אָהן שום מניעות אַרויסגעבען פּראָפּוסקען. אויב איהר ווילט, וועל איך אייך אויפ׳ן האַנט אַרויסגעבען דעם בעפעהל צום אוריאַדניק און איהר וועט איהם איבערגעבען.

און ער האָט מיר געגעבען אַזאַ בעפעהל צום אוריאַדניק. אַזוי ווי איך האָב נישט געוואוסט, אויב איך וועל צייט האָבען אָבצושטעלען זיך אין פאָרעצק, האָב איך דאָס פּאַפּיר איבערגע־

געבען דעם פּאָרעצקער מעשטשאַנסקע סטאַראָסטע, וועלכען איך האָב געבראַכט אַהער.

דערוויל איז אין שטאָדט ידוע געוואָרען וועגען מיין קו-מען און אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון איספּראַווניק, האָב איך געטראָפען אויפ'ן גאַס דעם קאַזיאָנעם רב און עטליכע בעלי-בתים, וואָס האָבען געוואַרט אויף מיר. מיר זענען אַריין צו איינעם פון זיי אין הויז און זיי האָבען מיר דערצעהלט וועגען דער לאַגע אין שטאָדט. דאָ געפינען זיך פיל היימלאָזע פון די אַרומיגע שטעדטלעך. די נויט איז גרויס, פון קיעווער קאָמיטעט בעקומט זיך קיין שום הילף נישט און די שטאָדט אַליין, אַנ'-אָרימע אין אַ געוועהנליכער צייט, קאָן איצט, ווען די רייכערע זענען אָבגעפּאָהרען און די איבעריגע וואַרטען אויף אַ גירוש, נישט קומען צו הילף די היימלאָזע. איך האָב אַרויסגעגעבען דעם אָרטיגען קאָמיטעט פאַר די היימלאָזע פיערהונדערט רובל.

איך בין אַריין אין אַ קאַפע-הויז. דאָרט האָב איך געטראָפען ביי אַ טישעל אַ פּאָדפּאָרוטשיק, אַ יונגענמאַן פון אַ יאָהר ניינצעהן. איך האָב זיך מיט איהם פריהער ערגעץ-וואו געטראָפען אין וועג. ער האָט מיך דערקענט, איז צוגעגאַנגען און גע-נומען אויפגערעגט דערצעהלען, אַז ער קומט נאָר-וואָס פון סאָ-קאַל, וואו ער איז געוועזען מיט אַנ'אויפרייס-קאָמאַנדע.

—לויט דעם בעפעהל, וואָס איך האָב געהאַט, האָב איך אויפגעריסען דעם וואָקזאַל, די קאַזאַרמעס, נאָך עטליכע מלוכה-בנינים. דערצו האָב איך נאָך פון אייגענעם ווילטאָג וועגען אויפגעריסען די זשידאָווסקע סינאַגאָגע, כאַ-כאַ!

—צוליב וואָס האָט איהר דאָס געטהון?

—אַזוי זיך! פאַרוואָס נישט?

—דאָס איז דאָך אַ טעמפּעל.

—אַ טע–עמפּעל? וואָס פאַר אַ טעמפּעל?

—וואָס פאַר אַ תּפילה זאָגט איהר יעדען טאָג? „אין נאָ-מען פון פאָטער, זוהן און הייליגען גייסט". איז אַ יודישע סי-נאַגאָגע אַ טעמפּעל פון „פאָטער"? ווי-זשע זענט איהר בעגאַנגען און נאָך צוליב אייער פערגעניגען, אַזאַ חלול השם?

ער איז געוואָרען אַ ביסעל צומישט.

—דאָס האָב איך נאָר אַזוי זיך געזאָגט, „פון אייגענעם וואָילטאָג וועגען". באמת האָב איך געהאַט אַ בעפעהל זי אויפ־צורייסען.

—וואַרט אַ ביסעל,—האָב איך איהם אָבגעשטעלט.—איהר האָט פיל דינאמיט פערנוצט צום אויפרייסען די סינאַגאָגע?

—אַ קלייניגקייט! אויך מיר אַ בנין!

—איך האָב געזעהן די סינאַגאָגע, אין איהר זענען ווענד אַ קלאַפטער די דיק, זי איז אַ היכל, אַנ'אמת'ע פעסטונג, ווי זשע זאָגט איהר, אַז איהר האָט זי אויפגעריסען מיט אַ קליי־ניגקייט דינאַמיט?

—איהר האָט אַ טעות. זי איז אַ הילצערנע, נאָר דער פונ־דאַמענט איז אַ שטיינערנער.

צי האָט ער אויפגעריסען אַ וועלכען עס איז בית-המדרש, אָדער גלאַט געזאָגט אַ ליגען „פון וואוילטאָג וועגען"—ווייס איך נישט.

אַרויסגעהענדיג פון קאַפע, האָב איך בעגעגענט אַ מחנה פערוואונדעטע. איך האָב אָבגעשטעלט איינעם:

—פון וואַנען געהט איהר?

—פון סאָקאַל.

—וואָס הערט זיך אין שטאָדט?

—גאָרנישט, שטיל... די קאָזאַקען האָבען היינט ווידער געבראָכען יודישע קראָמען און פערנומען מעהל.

אָבפאָהרענדיג פון אָבטיילונג האָבען מיר זיך צונויפגע־רעדט, אַז איך וועל זיך מיט איהר טרעפען אין דאָרף ווערס'ן, וואוהין זי האָט געדאַרפט אָבטרעטען. נאָר אין ווערסין האָט מען מיר איבערגעגעבען, אַז דער שטאַב פון דער צוועלפטער דיוויזיע האָט פעראָרדענט דער אָבטיילונג אָבצופאָהרען פיל ווייי־טער, איבער גאָראָשקאָוו, מיליאַטין, באָביאַטין אין דאָרף וואַטין. איך בין אַוועקגעפאָהרען נאָך איהם. אין וועג אָבער האָט זיך ביי מיר אויסגעלאָזט דער בענזין, האָב איך איבערגעלאָזט דעם אויטאָמאָביל מיט'ן שאָפער אין אַ דאָרף און אַוועקגעפאָהרען

מיט אַ מיליטער-פוהרעל, וועלכעס האָט אָבגעפיהרט פערוואונדעטע אין וולאַדימיר וואָלינסק און אומגעקעהרט זיך צוריק. מיר האָבען יזך לאַנגזאַם געשלעפּט און צו דריי ביינאַכט האָט מיך דאָס פוהרעל געלאָזען אין וועג ביי אַ בנין, וואו עס איז געווען אַ לאַזאַ-רעט, און אַליין פערקירעוועט אָן אַ זייט. אין לאַזאַרעט האָבען אַלע געשלאָפען און איך האָב זיך נישט געקאָנט דערקלאַפּען. איך האָב געפונען אַ שטאַל, בין אַרויף אויפ'ן היי-בוידעם און געלייגט זיך שלאָפען. נאָר וואָס איך האָב איינגעשלאָפען, הער איך אונטער מיר אַ געוויין, אַ שרעקליכען, האַרצרייסענדען מיט אַ כליפּ. איך בין אַ פערציטערטער געוואָרען. געפונען שוועבע-לעך, אָנגעצונדען, אַראָבגעקראָכען און דערזעהן... אַ יונגען איי-זעלע. דאָס האָט ער אַזוי געשריען. מיר האָט זיך פריהער נישט געטראָפען צו הערען אַנ'אייזעל-געשריי: אַקוראַט ווי אַ ביטערער מענשען-געוויין.

אינדערפריה בין איך אַריין אין לאַזאַרעט. דאָס איז גע-ווען דער לאַזאַרעט פון דער צוועלפטער דיוויזיע. איך האָב דאָרט געטרונקען קאַווע און געהערט אַ געשפרעך צווישען די דאָק-טוירים. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס צווישען זיי איז גע-ווען אַ פרעמדער מענש, האָבען זיי גערעדט שאַרף רעוואָלוציאָ-נערע רייד געגען דער רעגירונג און דעם קיסר. אַזעלכע רייד איז מיר פריהער נישט אויסגעקומען צו הערען אין דער אַרמעע.

די דאָקטוירים האָבען מיר געגעבען אַ פוהרעל און איך בין דערפאָהרען אין וואַטין.

וואַטין איז אַ גרויס דאָרף, אַ וויאָרסט דרייסיג פון דער אַלטער רוסישער גרעניץ, צווישען וולאַדימיר וואָלינסק און לוצק. די אָב-טיילונג האָט זיך דאָ אָבגעשטעלט, איינגעאָרדענט אַנ'איבערבינ-דונגס-פונקט אויפצונעהמען די פערוואונדעטע פון פראָנט און איבערשיקען זיי ווייטער. פאַר מיר איז געווען אַנ'אינטערעס צו פערבלייבען מיט דער אָבטיילונג נאָר צוליב דעם, ווייל זענענ-דיג מיט איהר האָב איך געקאָנט אַרומפאָהרען אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז וואַטין איז אַ פאַרבייפאָהר-פונקט פאַר די אַרויסגעשיקטע פון די נעהנ-

טערע צום פראַנט ערטער. פאַרביי דעם הויז, וועלכעס אונזער אָבטיילונג האָט פערנומען, האָבען זיך פון פריה ביז נאַכט גע-צויגען פוהרען מיט היימלאָזע יודען, איבערהויפּט פון שטעדטעל האַראָכאָוו. לאַנגע פוהרען, אָנגעפּאַקט מיט אַלערליי כלי בית, און אין מיטען, ווי פייגעלעך אין נעסטען—קינדער, אַרום זיי עלטערע לייט, איבערהויפּט פרויען. מאַנסביל געהען נאָך נאָכ׳ן וואָגען צופוס און יעדעס פוהרעל ווייזט-אויס ווי אַ לויה.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מ׳אַנטלויפט פון שטעד-טעל מורא האָבענדיג פאַר אַ פּאָגראָם און נאָך מעהר פאַר דעם, אַז מ׳וועט אַלעמען מיט אַמאָל אַרויסשיקען און דאַן וועט מען נישט קריגען קיין פוהרען. פאַר פראָפוסקען אויף אַרויספאָהרען פון שטעדטעל רייסט דער פריסטאַוו אָהן רחמנות. מ׳פאָהרט דערווייל קיין טאָרטשין, דרייסיג וויאָרסט פון האָראָכאָוו. מ׳וויל זיך נישט שטאַרק דערווייטערן פון דער היים: אפשר וועט מען זיך קאָנען באַלד אומקעהרען.

כמעט יעדע פוהר האָב איך אָבגעשטעלט, פונאַנדערגע-פרעגט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די רייכערע זענען שוין פריהער אָבגעפאָהרען, איצט פאָהרען אָרימעלייט. אין איין וואָ-גען איז געפאָהרען די גאַנצע אינטעליגענץ פון שטעדטעל: דער אַדוואָקאַט, דער צאָהן-אַרצט, די אַקושערקע, דער אַפּטייקער. אַלע פעראָרעמטע, פערצאָגטע.

איך האָב איינגעאָרדענט אַ מין שפּייז-פונקט, געגעבען טעה און ברויט די דערוואַקסענע, מילך און בייגעל די קינדער. די אָרימערע האָב איך געגעבען פון דריי ביז פינף רובל אויף אַ מענשען. דער מעהרסטער טייל האָבען נישט געוואָלט נעהמען, גע׳טענה׳ט: „מיר זענען, חס ושלום, נישט קיין בעטלער״, און די וואָס האָבען גענומען, האָבען געוויינט פון בושה. איך האָב עס אָפּט דערמאָהנט שפּעטער, ווען דיזעלבע היימלאָזע האָבען געריסען פאַר די פּאָלעס און געמאָהנט נדבות...

יא

פאַר די לעצטע וואָכען, זינט איך בין צוריק אַריבער די אַלטע רוסישע גרעניץ, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז אויף דער גאַנצער געגענד, וואָס נעהמט אַרום פיל צעהנדליגער יודישע שטעדט און שטעדטלעך פון רוסלאַנד איז אָנגעהאַנגען אַ שרעקליכע כמאַרע פון שרעק און יאוש. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס די שלאַכטען זענען געווען הונדערטער וויאָרסט ווייט פון די ערטער, איז שוין דאָ געווען דיזעלבע שטימונג, ווי ביי די גאַליציאַנער יודען. אומעטום האָט מען פון שעה צו שעה געוואַרט אויף צוויי פלאָגען: אויף אַ פאָגראָם און אויף אַ מאַסען-אַרויסשיקונג אין עטליכע שעה. דאָס האָט אינגאַנצען אָבגעשטעלט דאָס נאָרמאַלע לעבען אין די שטעדטלעך, אַרויסגערופען אַ פאַניק און אַ געלויף אָהן אַ סיסטעם, אָהן אַ ציל, נאָר כדי צו ראַטעווען זיך וואָס גיכער.

איך האָב בעשלאָסען אַריבערצופאָהרען אין קיעוו, בעקאַנט מאַכען דעם קאָמיטעט מיט דער לאַגע, וואָס האָט זיך געשאַפען, זעהן ער זאָל אָננעהמען וועלכע עס איז מיטלען, דער גירוש זאָל אָבגעשטעלט ווערען. דערביי האָב איך גערעכענט פאָרצולעגען דעם קאָמיטעט, ער זאָל בעזאָרגען די אָרימסטע און נעהנטערע צום פראָנט שטעדטלעך מיט מיטלען, מ׳זאָל קאָנען צוגרייטען פוהרען אויף דעם פאַל פון אַנ׳אומגעריכטען אַרויסשיקען. אַזוי ווי ביי מיר האָט זיך אויסגעשעפט דאָס געלד, וואָס איך האָב געהאַט מיט זיך, האָב איך גערעכענט נעהמען פון קאָמיטעט אַ בעדייטענדע סומע און אַרומפאָהרען אַלע שטעדטלעך, וואָס זענען נעהנטער צום פראָנט. איך האָב גערעכענט צו בעקומען צוליב דעם אין קיעוו אַנ׳אויטאָמאָביל.

דעם 19-טען יוני בין איך אָבגעפאָהרען אויף לוצק. מיר איז אויסגעקומען צו שטעהן עטליכע שעה אויף דער סטאַציע קיווערצי. דאָרט האָט געהערשט אַ שטאַרקע צורודערונג. די צוגען זענען אָנגעקומען מיט אַ פערשפעטיגונג פון צוועלף ביז

אַכצעהן שעה. דער באַהנהויף איז אָנגעפּאַקט מיט טויזענדער מענשען. עס געהט אַ מלחמה פאַר בילעטען און פּלאַצקאַרטען און מ׳צאָהל פאַר זיי משונה גרויסע פּרייזען. יודען לאָזט מען אין באַהנהויף נישט אַריין און זיי שטעהען און זיצען מיט זייערע פּעק און קאַסטענס אַרום באַהנהויף. די דינער און זשאַנדאַרמען טרייבען זיי, זידלען, שלאָגען. בקיצור—אַ שרעקליך און אין דערזעלבער צייט אַ געוועהנליך בילד.

פון דעם יודישען אַפּטייקער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די עטליכע צעהנדליג יודישע געזינדען, וואָס וואוינען אויפ׳ן וואָקזאַל, האָבען געגרינדעט אַ הילפס-קאָמיטעט פאַר די טויזענדער יודען, וואָס געהען דורך מיט עשאַלאָנען פון גאַליציע, אַלס ערוב׳ניקעס און גלאַט עוואַקואירטע. ביז די לעצטע טעג, האָט דער קאָמענדאַנט נישט ערלויבט צוגעהן צו די אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען. איצט האָט ער זיך מרחם געווען און לאָזט צו. טראָגט מען צו יעדען צוג וואָס פאַר אַ שפּייז מ׳קאָן. נאָר דער קאָמיטעט האָט וועניג מיטלען. איך האָב צוגעזאָגט בעקומען מיטלען פון קיעוו.

אין קיעוו האָב איך געטראָפען אַ שטימונג נאָך אַ מעהר געדריקטע, ווי ביי מיין פאָריגען זיין דאָרט. פון גאַליציע האָט נישט אויפגעהערט דער שטראָם פון די אַרויסגעשיקטע און ערוב׳ניקעס. טעגליך זענען זיי אָנגעקומען אין קיעוו; צו טויזענד—צווייטויזענד נפשות, וועלכע מען האָט אויסגעריכט אין וואָראָנעזשער גוברניע. עס זענען אָנגעקומען טויזענד היימלאָזע צוגעשיקטע אַהער פון ריגאַ. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבען אָנגעהויבען אָנקומען אַרויסגעשיקטע פון פּאָדוואָלאָטשיסק. פון דאָרט האָט מען מיט אַמאָל אַרויסגעשיקט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג, ביי פיער—פינפטויזענד נפשות. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוואוסט, איז דער איינציגער מאָטיוו פון דער אַרויסשיקונג געווען דער, וואָס די מיליטער און די געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען האָבען געדאַרפט האָבען אין שטאָדט פיל דירות. ווי נאָר מ׳האָט פון דאָרט אַרויסגעשיקט די יודען, זענען אָנגעפאָהרען פון די אַרומיגע דערפער פויערים און צורויבט ביז

אַ האָהר זייערע קלייטען און הייזער. נאָהנט פון צווייטויזענד אַרויסגעשיקטע זענען אָנגעקומען אין קיעוו. די איבעריגע האָבען זיך צושאָטען אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך.

חוץ דעם גרויסען שטראָם פון די היימלאָזע, האָט זיך אין קיעוו גופא אָנגעפאַנגען אַ פּאַניק. דער שונא איז געגאַנגען אַזוי האַסטיג, אַזוי שטורמיש דערנעהנטערט זיך צו די רוסישע גרעניצען, אַז מ'האָט געקאָנט דערוואַרטען, אַז ער וועט דערגעהן ביז קיעוו. די רייכערע און מעהר נערוועזע האָבען גענומען בעצייטענס אָבפאָהרען און דאָס האָט געשאַפען אַ פּאַניק.

וועגען די גזירות פון אַרויסשיקונגען און פּאָגראָמען, וואָס זענען אָנגעהאָנגען אויף די שטעדט און שטעדטלעך ביי דער גרעניץ, האָט מען שוין אין קיעוו געוואוסט. מודיע געווען אין פּעטראָגראַד. נאָר פונקט ווי ביי אַנדערע גזירות האָט מען נישט געקאָנט העלפען. מ'האָט זיך משתדל געווען צו בעקומען אַנ'ערלויבעניש לכל הפחות פאַר בעפולמעכטיגטע פון הילפס-קאָמיטעטען אַרומצופאָהרען איבער די רוסישע שטעדטלעך טיילען דאָרט הילף, אפילו דאָס האָט מען אויך נישט געקאָנט פועל'ן.

בעקומען אין קיעוו אַנ'אויטאָמאָביל האָט זיך מיר נישט איינגעגעבען. אין שטאָדט זענען געווען פיער רעקוויזיציעס פון אויטאָמאָבילען און ביי קיינעם פון די גבירים איז נישט פערבליבען אַזאַ, וועלכער וואָלט געקאָנט נוצליך זיין פאַר מיר.

איך האָב מיטגענומען פון קאָמיטעט פינפטויזענד רובל און אומגעקעהרט זיך אין וואַטין.

אָבגעשטעלט זיך אין לוצק. דאָ איז אויך געווען אַ בעפעהל אַרויסצושיקען די בעפעלקערונג, נאָר ער איז אָבגעשטעלט געוואָרען און די יודען האָבען זיך בערוהיגט. מ'לעבט מיט'ן היינטיגען טאָג און קוים איז אַראָבגענומען אויף אַ רגע דער מעסער פון האַלז, ווערט מען רוהיג. אין שטאָדט, ווי אויך אין וואַגאָן איז מיר אויסגעקומען צו הערען, ווי פון סאָלדאַטען אַזוי פון ציווילע, אַז עס איז געשלאָסען געוואָרען אַ צייטווייליגער שלום אויף איינאונצוואַנציג טעג. די לעגענדע האָב איך געהערט פון צעהנדליגער מענשען, ווער האָט זי פערשפּרייט?

אין גאַס האָט מיך אָפּגעשטעלט אַ יונגערמאַן פון פּאָרעצק און האָט מיט טרערן אין די אויגן דערצעהלט, אַז דעם 18-טען איז דורכגעגאַנגען דורך פּאָרעצק אַ טייל פון דער אָפּטרעטענדער אַכטער דיוויזיע און האָט געמאַכט אַ פּאָגראָם, וועלכער האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג. די יודען האָבן געוואָרפן אַלץ און ווי זיי שטעהען און געהען אַנטלאָפען פון שטעדטעל אין נאָהנטסטען וואַלד. דערווייל זענען אָנגעקומען פון די אַרומיגע דערפער פויערים און אויסגעליידיגט אַלע קלייטען און הייזער. אויף מאָרגען, אַז די פּאָגראָמטשיקעס זענען אַוועקגעגאַנגען און די יודען האָבן זיך אומגעקעהרט אין שטעדטעל און געפּרובט אָפּ-נעהמען ביי די אָרטיגע און דאָרפישע רויבער דאָס גוטס, וואָס יענע האָבן אָנגעראַבירט, האָט דער אוריאַדניק אַלע יודען אַרויסגעשיקט פון שטעדטעל. ביי הונדערט און פופציג געזינדען האָבן זיך צוזייהט איבער די אַרומיגע דערפער, די איבעריגע עטליכע הונדערט געזינדען זענען אַוועק אַ טייל אין טאָרטשין, אַ טייל אין ראָזשישץ. אַלע זענען געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען און שטאַרבען לחלוטין פון הונגער.

איך האָב געגעבען דעם יונגענמאַן עטליכע רובל און גע-בעטען אומקעהרען זיך אין ראָזשישץ און איבערגעבען דעם רב און דעם סטאַראָסטע, אַז איך בעט זיי קומען צו מיר קיין לוצק מיר זאָלען דאָ זיך מישב זיין וועגען דער לאַגע.

איך בין אַריין צו אַן אָרטיגען בעל-הבית, איינגעלאַדען דעם קאַזיאָנעם רב און עטליכע כלל-טהוער. פון זיי האָב איך זיך דערוואוסט, אַז לוצק האָט זיך ביז דער לעצטער צייט גע-פונען אין אַ גוטען מאַטעריעלען מצב. די שטאָדט האָט אויף איהר חשבון אויסגעהאַלטען אַלע היימלאָזע, וואָס זענען אַהין געקומען און האָט נאָך געשיקט געזאַמעלטע סומען אין קיעווער הילפס-קאָמיטעט. איצט האָט זיך די לאַגע שטאַרק אומגעביטען. דאָס גאַנצע לעבען אין שטאָדט איז אָפּגעשטאָרבען, די רייכע-רע מענשען צולויפען זיך, קיינער ווייסט נישט וואָס מאָרגען וועט זיין, צי מען וועט אַרויסשיקען אָדער נישט? נאָר איין זאַך ווייסט מען, אַז די גאַנצע נאַטשאַלסטווע, פון איספּראַווניק ביז'ן

אוריאַדניק רייסען פאַר די פּאָלעס און מאָהנען „וויזאַטקעס”.

בשעת אונזער זיצונג זענען אָנגעקומען פון ראָזשישץ דער פּאָרעצקער רב און דער סטאַראָסטע. זיי האָבען איבערגע׳חזר׳ט די ערצעהלונג וועגען פּאָגראָם. מיר האָבען בעשטימט, אַז דער רב און דער סטאַראָסטע וועלען אין ראָזשישץ איינלאַדען פיער–פינף אָנגעזעהענע פּאָרעצקער בעלי-בתים, וועלען גרינדען אַ קאָמיטעט, מאַכען אַ צעטעל פון די געליטענע און דערלאַנגען דעם צעטעל דעם לוצקער קאָמיטעט, וועלכער וועט אַרויסגעבען די הילף. דער לוצקער קאָמיטעט, וועלכער האָט בעסער פון מיר געקענט די פּערזאָנען און געוואוסט די אומשטענדען, האָט מיר אַנ׳עצה געגעבען אַזוי איינצואָרדנען די הילף. איך האָב דער-ווייל געלאָזען דעם לוצקער קאָמיטעט פאַר די פּאָרעצקער, זיבען-הונדערט רובל און הונדערט רובל געגעבען דעם רב אויפ׳ן האַנד. ער איז נישט גאָר קאָנטעט געווען פון אַזאַ מין אָרגאַניזאַציע, נאָר ער האָט אויף איהר מסכים געווען.

די לוצקער קהלה האָט מיר איבערגעגעבען אַ גרויסען טשעמאָדאַן מיט זעלטענע חפצים פון דער אַלטער לוצקער שוהל: אַ כתר פון XVIII יאָהרהונדערט, צוויי זעלטענע זילבערנע לייכטער געקלאַפּטע, מיט פיגורען פון ענדע XVI אָדער אָנפאַנג XVII יאָהרהונדערט, אַ זילבערנע לויים-קענדל, אַ הדס, אַ יד, אַ בלעך, אַלץ זילבער און אַלט קינסטלערישע אַרבייט, צוויי פּרוכת׳ן, אַ טישטוך, אַלטע געשטיקטע מיט גאָלד. דער ווערט פון דעם איז געווען אַנ׳ערך פון צוואַנציג ביז דרייסיג טויזענד רוב. איך האָב עס געבראַכט אין פּעטראָגראַד און אין יאָהר 1918, אַז די סאָוויעטישע מאַכט האָט געוואָלט אָבנעהמען דעם יודישען מוזיי, האָב איך דעם טשעמאָדאַן צוזאַמען מיט פיער קאַסטענס מיט אַנדערע זעלטענע חפצים פון מוזיי אָבגעגעבען אויף צו בעהאַלטען אינ׳ם מוזיי פון אַלעקסאַנדער דעם III אונטער אַ קוויטונג. דאָס געפינט זיך דאָרט ביז איצט.

אין לוצק האָב איך געטראָפען די פוהרלעך פון אונזער אָבטיילונג, וואָס האָבען געבראַכט אַהער פּערוואונדעטע. איך בין אויף איינער פון זיי אָבגעפאָהרען אין וואַטין.

אין וועג האָב איך געטראָפען אַ פּעראָ־ימטע פּריצ׳טע, וועלכע איז אַ באָרוועסע אַרומגעגאַנגען איבער׳ן פעלד נאָכקו־קענדיג נאָך די היי־שניידער, וואָס האָבען געאַרבייט אויף איהר שטיקעל פעלד. פונאַנדערגערעדט זיך. זי האָט זיך געקלאָגט אויף די אַנטלאָפענע פּויערים פון גאַליציע. זיי געהען ווי היי־שעריקען. קומען, שניידען אַראָב דאָס ברויט, פּיטערן זייערע פיה אויף די לאָנקעס און פעלדער. הויבט מען אָן זיי טרייבען, זאָגען זיי: „דער קאָמענדאַנט האָט אונז ערלויבט נעהמען ביי די פּוילישע גוטבעזיצער אַלץ, וואָס מיר געפינען.״ זי האָט גערעדט מיט אַ שרעקליכען האַס און פיינדשאַפט וועגען די היימלאָזע. דער סאַניטאַר פון אונזער אָבטיילונג, טאַטאַרניקאָוו, וואָס איז מיט מיר מיטגעפאָהרען, האָט דערצעהלט, אַז די רוסישע היימלאָזע פּויערים ווענדען אָן אַלע כחות, מ׳זאָל זיי נישט צונויפמישען מיט די גאַליציאַנער און בעליידיגען זיך, אַז מען שטעלט זיי צוזאַמען. „מיר זענען רוסען און זיי אַוסטריאַקעס!״ נאָך ערגער טראָגען זיך אויף צו די גאַליציאַנער היימלאָזע די רוסישע בעאַמטע. אַ יונגערמאַן זוסמאַן, פון שטעדטעל לאָקאַטש, האָט מיר דערצעהלט, אַז ער האָט געזעהן אַזאַ סצענע: נעבען שטעדטעל איז געשטאַנען אַ מחנה היימלאָזע גאַליציאַנער פּויערים. געקומען דער פּריסטאַוו און גענומען שרייען אויף זיי, טופּען מיט די פיס און איינעם דערלאַנגט אַ פּאַטש. דער יונגערמאַן איז בעקאַנט געווען מיט׳ן פּריסטאַוו און געפרעגט איהם, וואָס ער האָט צו די גאַליציאַנער, פאַרוואָס ער שלאָגט זיי?

—דערפאַר, ווייל איבער זיי, די הינטישע זיהן, האָט זיך די גאַנצע מלחמה אָנגעהויבען,—האָט שטאַרק אויפגערעגט געענטפערט דער פּריסטאַוו,—זיי האָבען אַלץ אינאיינעם געשריען, אַז זיי איז שלעכט אונטער דער עסטרייכישער מאַכט, געוואָלט ווערען רוסישע אונטערטאַנען. אָט זאָלען זיי איצט וויסען! זאָלען זיי פיהלען, וואָס הייסט רוסלאַנד! ביז׳ן טויט דאַרף מען זיי שלאָגען, די הינטישע זיהן!

אין וואַטין בין איך פערבליבען מעהר ווי אַ וואָך. פאַר דער צייט האָבען דורכ׳ן דאָרף נישט אויפגעהערט צו געהן

פוהרען מיט אַנטלויפענדע יודען פון פיל אַרומיגע שטעדטלעך.
אין דער פלוג-גרופּע פון דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסט-
ווענע דומע זענען געווען ביי צעהן העכערע סאַניטאַרען און
שוועסטער, אַלץ מעהר אָדער וועניגער אינטעליגענטע מענשען.
געווען אַנ׳אַרצט קופּטשיקאָוו, אַ סאָציאַל-דעמאָקראַט, און נאָך אַ
סטודענט-מעדיק פון פערטען קורס, פּאַוועל איוואַנאָוויטש, וועל-
כער האָט זיך אויך גערעכענט פאַר אַנ׳אַרצט. דער בעפולמעכ-
טיגטער פון דער פלוג-גרופּע איז געווען דער ד״ר קאָזשענעוו-
סקי, נאָר ער האָט זיך געפונען איצט אין קיעוו. דער גאַנצער
פּערסאָנאַל איז געווען שטאַרק אָנגעשטויסען געגען דעם בעפול-
מעכטיגטען, געהאַלטען אַז ער פיהרט זיך אויף דעספּאָטיש און
גע׳טענה׳ט, אַז אויב ער וועט נאָר קומען, וועלען אַלע אַוועקגעהן
פון אָבטיילונג. אַז ער איז שפּעטער געקומען און געבראַכט פון
קיעוו געלד, געהאַלט פאַר אַלעמען, געבראַכט נייעס און גע-
זאָגט אַ פּאָר גוטע ווערטער, זענען אַלע מיט איהם שלום גע-
וואָרען.
פון קיעוו האָב איך צווישען אַנדערע פּראָדוקטען געבראַכט
פאַר דעם לאַזאַרעט פינף פלאַש קאָניאַק, וועלכע זענען צוזאַמען
מיט די אַנדערע פּראָדוקטען געווען אָנגעפּאַקט אויף אַ פוהרעל
צום אָבשיקען אין וואַטין. דאָס פוהרעל האָט גענעכטיגט אין
לוצק. אָבפאָהרען מיט איהם האָט געדאַרפט דער סטודענט פּאַ-
וועל איוואַנאָוויטש, וועלכער האָט געבראַכט אין לוצק פערוואונ-
דעטע. ער איז אַ גאַנצע נאַכט נישט געווען אויף דער אכסניה
וואו מיר האָבען גענעכטיגט, נאָר פערבראַכט מיט אַ קאָמפּאַניע
אָפיצירען און אינדערפריה אָבגעפאָהרען אַ שכור׳ער. אין וואַטין
האָט מען זיך געכאַפּט, אַז עס פעהלט דריי פלאַש קאָניאַק. דער
גאַנצער פּערסאָנאַל, די העכערע סאַניטאַרען און די שוועסטער,
האָט זיך פערזאַמעלט אויף אַ פּלאַץ ביים קלויסטער און איינגע-
אָרדענט אַ משפּט אויף דעם פּאַוועל איוואַנאָוויטש. איין סאַני-
טאַר, טאַטאַרניקאָוו, האָט אַרויסגעשטעלט געגען איהם אַ בע-
שולדיגונג, אַז ער האָט גע׳גנב׳עט דריי פלאַש קאָניאַק, האָט
זיך אָנגע׳שכור׳ט און אָנגעטרונקען אַ פּראָסטען סאָלדאַט, אַ סאַ-

ניטאַר. און דער בּעשולדיגער האָט פאָרגעלעגט מען זאָל פאַ־וועל איוואַנאָוויטש׳ן איבּערגעבּען צום פעלד-געריכט. פּאַוועל אי־וואַנאָוויטש האָט זיך צעוויינט, מודה געווען זיך אין זיין זינד, געבּעטען מ׳זאָל איהם מוחל זיין: ער איז אַ קראַנקער מענש, אַנ׳אַלקאָהאָליק און קאָן נישט בּיישטעהן, אַז ער זעהט בּראָנפּען. דעם געגנב׳עטען קאָניאַק האָט ער צוגעזאָגט אומצוקעהרען. מ׳האָט אָבּגעשטימט. ווען נישט מיין שטימע, וועלכע איז געווען פאַר מוחל זיין, וואָלט מען איהם איבּערגעגעבּען צום געריכט.

אין דער צייט וואָס מיר זענען געזעסען אויפ׳ן פּלאַץ און גע׳משפּט, איז אַרום קלויסטער געשטאַנען דער גאַנצער דאָרף פּויערים און פּויערטעס מיט די קינדער און געקוקט ווי מען נעהמט אַראָבּ די גלעקער פון קלויסטער. דאָס האָט מען גע־טהון אין דער גאַנצער געגענד. אומעטום אַראָבּגענומען די גלע־קער, כּדי זיי זאָלען נישט אָנקומען די דייטשען, וועלכע נויטי־גען זיך אין מעש. איך ווייס נישט ווי אין אַנדערע ערטער, נאָר דאָס ווייס איך, אַז בּיי וולאַדימיר-וואָלינסק זענען עטליכע וואַגאָנען מיט גלעקער פערבּליבּען און אָנגעקומען די דייטשען. די פּויערים האָבּען געאַרבּייט ערנסט און שווייגענדיג און אין טיפען טרויער איז געשטאַנען אַרום דער גאַנצער דאָרף, אָנקו־קענדיג ווי עס ווערט שטום אויף אַ לאַנגער צייט זייער קירך. פרויען האָבּען שטיל געוויינט. אַז דער גלאָק איז געווען אַראָבּ־גענומען און אַראָבּגעלאָזען אויף דער ערד, האָט ער געגעבּען דעם לעצטען קלונג, אַ רחמנות׳דיגען, ווי אַ קרעכץ, ווי אַ גע־בּעט, און פערשטומט געוואָרען. אפשר אויף אייביג, אפשר בּיז דער צייט, אַז איבּערגעגאָסען אין אַ קאַנאָן, וועט ער אָנשטאָט אַ רוף צו גאָטסדינסט פערשפּרייטען איבּער דיזעלבּע פעלדער דעם הילכיגען שטורם פון טויט און פערניכטונג.

אין דאָרף וואוינען צוויי יודען, קרעטשמער, האַלטען קלייטלעך, האַנדלען מיט׳ן פּויער. איך האָבּ זיך מיט בּיידען בּעקאַנט. דער ערשטער, אַ פּראָסטער יוד, אַ ישוב׳ניק, אַ פער־פּויערטער, אַנ׳אָרענטליכער מענש אָהן חכמות. ער איז נישט נתפּעל פון דער מלחמה, וואָס רוקט זיך אָן: וואָס עס וועט זיין

מיט אַלע פויערים פון דאָרף, דאָס וועט זיין מיט איהם. ער לעבט מיט זיי גוט, ברודערליך. דערצו האָט דער פריץ איהם געשענקט אַ פערד מיט אַ וועגעל אויפ׳ן פאַל אויב מ׳וועט אַרויסשיקען. דער צווייטער קרעטשמער איז וועניגער פערפויערט. ער איז אַ ביסעל אַ ידוע ספר, האַלט זיך בעל-הבתיש, יודיש-ליך. ביי איהם איז אַ פיינער פנים און שוואַרצע גוטהאַרציגע טרויעריגע אויגען. אַז ער רעדט וועגען יודישע צרות, ציטערט ביי איהם דער קול און אין די אויגען לויפען אָן טרערען. אויף זיין אייגענער לאַגע קלאָגט ער זיך נישט. נישט צו פער-זינדיגען, ער האָט עלף זיהן, זענען זיבען פון זיי אין בראַ-זיליע, האָבען אייגענע גיטער און בעאַרבייטען די ערד. זיי האָ-בען די גאַנצע צייט אַרויסגעשיקט איהם אויף צום לעבען. זיי האָבען איהם מיט די איבעריגע קינדער גערופען צו זיך, נאָר ער האָט נישט געוואָלט פערלאָזען זיין היים, וואו ער איז גע-וועהנט און איינגעלעבט זיך, צוליב אַ פרעמדען קאַנט, וואו עס זענען דאָ וועניג יודען.

דער קרעטשמער האָט פאָרגעלעגט מיר מיט, די דאָקטוירים פערנעהמען ביי איהם אין הויז די צוויי בעסערע חדרים. ער האָט געוואוסט, אַז כל זמן מיר וועלען זיך ביי איהם געפינען, וועט איהם קיינער נישט אָנריהרען. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז אַ וויאָרסט אַכט פון וואַטין געפינט זיך אַ קליין שטעדטעל סווינױכי. דאָרט געפינט זיך ביי הונדערט יודישע געזינדען און אַלע שטאַרבען פון הונגער, ווייל צוליב דער מלחמה זענען פערשוואונדען אַלע פרנסות.

אין אונזער אָבטיילונג שטעלט צו פלייש אַ יוד פון סווי-ניוכי. ער איז געקומען אַ פערוויינטער און דערצעהלט, אַז בשעת ער איז געפאָהרען אַהער זענען אויף איהם אָנגעפאַלען סאָלדאַ-טען, האָבען געוואָלט אָבנעהמען ביי איהם דאָס פערדעל. ער האָט אַרומגעכאַפּט דאָס פערדעל אַרום האַלז און אָנגעהויבען קלאָגען: „בעסער הרג׳עט מיך נאָר נישט נעהמט אָב דעם איינ-ציגען שפייזער פון מיין געזינד!" די סאָלדאַטען האָבען זיך מרחם געווען, געלאָזען איהם דאָס פערדעל, נאָר צוגענומען ביי

איהם די לעצטע דריי רובל. בערוהיגט זיך אַ ביסעל, האָט ער אויך גענומען זיך קלאָגען אויף דער ביטערער לאַגע פון שטעדטעל. איך האָב איהם געבעטען ער זאָל קומען מיט'ן רב און איינעם אָדער צוויי חשוב'ע בעלי-בתים.

אַרום צעהן ביינאַכט איז ער געקומען מיט'ן רב און צוויי בעלי-בתים. איך האָב זיי געגעבען צווייהונדערט רובל זיי זאָלען עס האַלטען אויף דעם פאַל אויב מען וועט אַרויסשיקען די בעפעלקערונג פון שטעדטעל.

נאָכדעם האָבען אָנגעהויבען אָנקומען צו מיר דעפּוטאַציעס און איינצעלנע נצרכים פון די אַרומיגע שטעדטלעך. אַזוי ווי דער צווייטער קרעטשמער האָט אַלעמען געקענט, האָב איך מיט איהם געהאַלטען אַן עצה און לויט זיין אָנווייז אַרויסגעגעבען ק׳יינע הילף.

אויף מאָרגען נאָך מיין קומען פון לוצק בין איך אַריבערגעפאָהרען אין שטעדטעל טאָרטשין, וואוהין עס האָבען זיך געצויגען דאָס רוב אַנטלויפענדע פון האָראָכאָוו און אַנדערע שטעדטלעך.

אַן אַלט אָרים שטעדטעל, וואָס בעשטעהט פון איין לאַנגער גאַס. אָרימע קליינע קרעמלעך. ביי יעדען הויז שטעהען ווייבער און קינדער, אַזוי אַז עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז די הייזלעך זענען איבערפולט מיט מענשען און די וואָס שטעהען דרויסען, האָבען אינעוועניג קיין אָרט נישט געפונען. און באמת איז עס כמעט אַזוי. אין יעדען הויז וואוינען צו איינע אָדער עטליכע פרעמדע, אָנגעקומענע משפחות. חוץ דעם זענען פול אַלע שפּייכלערס. פיל שטאַהלען זענען פערוואַנדעלט איז וואוינונגען.

ביז דער מלחמה האָט זיך אין שטעדטעל געפונען אַ יודישע בעפעלקערונג פון בערך צווייטויזענד נפשות (ביי אַן אַלגעמיינער צאָהל איינוואוינער פון פיערטויזענד). די גאַנצע חיונה האָט מען געצויגען פון האַנדעל מיט תבואה אויף אויסלאַנד. איצט איז יעדער האַנדעל אָבגעשטאָרבען און צוזאַמען מיט דעם האָט זיך אָבגעשטעלט די טעטיגקייט פון דער לייה און שפּאָר-

קאַסע און געשלאָסען געוואָרען די שוהל פון יק"א. די רייכע-רע איינוואוינער זענען אָבגעפאָהרען. מיט אַ וואָך צוריק, בעת עס איז געווען דער פאָגראָם אין פּאָרעצק, האָט מען דאָ אי-בערגעלעבט אַ טויט-שרעק פון אַ פּאָגראָם. איצט איז רוהיגער געוואָרען, נאָר מ'ציטערט, אַז קאָזאַקען וועלען קומען. אין שטעדטעל געהט אפילו אַ קלאַנג, אַז די העכערע מאַכט האָט אָנגעזאָגט די קאָזאַקען: „וואָס עס איז געווען אין גאַליציע—איז געווען. און איצט, דאָ מיט די רוסלענדישע יודען מוז מען זיך אויפפיהרען אַנדערש, נישט ראַבירען זיי", נאָר דאָס בערוהיגט וועניג די יודען.

דאָס שטעדטעל איז פול מיט היימלאָזע, וועלכע, נישט געפינענדיג קיין וואוינונגען, בעזעצען זיך אין שפּייכלערס און אפילו אונטער'ן אָפענעם הימעל. די נויט צווישען זיי איז אַ שרעקליכע און קומען זיי צו הילף, האָט דאָס שטעדטעל קיין שום מעגליכקייט נישט.

דאָס אַלץ האָבען מיר דערצעהלט עטליכע אָנגעזעהענע בעלי-בתים. לויט מיין פאָרשלאָג האָבען זיי געגרינדעט אַ הילפס-קאָמיטעט, וועלכער האָט אויף זיך גענומען צו רעגי-סטרירען אַלע היימלאָזע, וואָס געפינען זיך אין טאָרטשין און געבען הילף די מעהר נויטבעדערפטיגע פון זיי. איך האָב גע-לאָזען דעם קאָמיטעט פיערהונדערט רובל.

איך בין געווען אין טאָרטשין פרייטאָג. אַז איך בין אָב-געפאָהרען איז שוין געווען פאַרנאַכט, מ'האָט געשלאָסען די קלייטען. איך האָב זיך אָבגעשטעלט נעבען אַ ברויט-בעקער קוי-פען בולקעס. די בעקערין האָט מיר געענטפערט אַז זי האָט נישט קיין בולקעס. אַ יודענע וואָס איז געשטאַנען דערביי, דערהערענדיג דער בעקערינס ענטפער, האָט זיך אָבגערופען האַסטיג:

„—וואָס זאָגסטו, נישטאָ קיין בולקעס? דו ווייסט ווער דער אָפיציר איז? דו ווייסט נישט—און איך ווייס! פון זיינעטוועגען מוז זיין! עס דאַרף מען דאָס לעצטע אַוועקגעבען! אַלץ וואָס

מ׳האָט צוגעגרייט אויף שבת! ער האָט פערדינט! אוי, אַז עס וואָלטען זיין מעהר אַזעלכע יודען!״

די בעקערין איז אַ ביסעל מטושטש געוואָרען, האָט אַ ווײַלע געקוקט אויף מיר פערוואונדערט און מיט די ווערטער: „באַלד טראָג איך אַרויס״, איז זי אַריין אין הויז. נאָך איידער זי האָט צייט געהאַט אַרויסצוטראָגען פון שטוב אַ בולקע, האָבען עטליכע ווייבער פון די אַרומיגע הייזער געבראַכט חלות און דערלאַנגט מיר. איך האָב גענומען צוויי חלות און געוואָלט בע־צאָהלען, נאָר מ׳האָט בשום אופן נישט געוואָלט נעהמען ביי מיר קיין געלד. איך בין געווען שטאַרק געריהרט פון אַזאַ אויפטראָג, נאָר אין דערזעלבער צייט האָט מיך בעאונרוהיגט די געפעהר־ליכע פּאַר מיין טעטיגקייט פּאָפּולאַריטעט. שפּעטער איז מיר אויסגעקומען צו הערען פון אַ יודען, וועלכער האָט נישט גע־וואוסט ווער איך בין, אַזאַ ערצעהלונג: „מ׳זאָגט, אַז עפּעס אין אַ דאָרף האָט זיך בעוזעצט אַ יודישער אָפיציר, און וואָס פּאַר אַ יוד עס פאָהרט נישט דורך שטעלט ער אָב, פרעגט פונאַנדער— און אויף יודיש!—און איז מכבד מיט טעה, גיט די קינדער קאָנ־פעקטען און טיילט געלד. איין יודענע וואָס איז געפאָהרען מיט קינדער, האָט ער געגעבען פינף רובל, האָט זי נישט געוואָלט נעהמען, האָט ער אָבגעגעבען אַן׳אַנדערער. ווער ער איז, ווייסט מען נישט.״

געפאָהרען בין איך מיט אַ סאָלדאַט אַ סאַניטאַר, פינאָ. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אַז ער איז אַ דייטש, פון די קאָלאָ־ניסטען, וועלכע זענען פיל דאָ אין וואָלינער גובערניע. ער האָט מיר דערצעהלט אַז מ׳שיקט איצט אַרויס אין סיביר אַלע דייַ־טשע קאָלאָניסטען. די ערד און די הייזער ערלויבט מען זיי נישט צו פערקויפען. די כלי בית און די תבואה פערקויפען זיי פאַר חצי חנם. שפּעטער האָב איך געהערט פון יודען, אַז מיט דעם אַרויסשיקען פון די דייטשע קאָלאָניסטען מאַכט מען חרוב דעם קאַנט. זייערע גיטער זענען די בעסטע און די קולטור־רעלסטע.

דער פינאָ האָט מיר דערצעהלט, אַז אין דעם זעמסקער

שפיטאָל איז דעם טאָג געשטאָרבען אַ פופצעהן־יעהריג דייטש מיידעל, אַ טאָכטער פון אַ קאָלאָניסט, וועלכע אַ גאַנצע מחנה קאָזאַקען האָבען געשענדעט אין פעלד.

אין טאָרטשין איז געווען פערשפרייט אַ קלאַנג, אַז די רוסען האָבען אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון, האָבען צוריקגענומען לעמבערג און אַז עס זענען אָנגעקומען צוויי יאַפּאַנישע קאָרפּוסען מיט אַרטילעריע. אַזעלכע לעגענדאַרע קלאַנגען, האָבען זיך איבערגע׳חזר׳ט די גאַנצע צייט פון דעם ריקצוג.

יב

ד״ר קאָזשענעווסקי, אומקעהרענדיג זיך אין דער פלוג־גרופּע, האָט געבראַכט אַ פעראָרדנונג, אַז די גאַנצע אָבטיילונג מיט איהרעביידע גרופּען זאָלען זיך איינאָרדנען גאָר אויף אַנ׳אַנדער שטייגער. זיי וועלען זיך אויסציהען אויף איין ליניע, איין גרופּע ביים רעכטען פראָנט, די צווייטע אַ וויאָרסט דריי־סיג־פערציג פון איהר און די אָבטיילונג מיט׳ן לאַזאַרעט—נאָך ווייטער, אַזוי, אַז די פערוואונדעטע וואָס וועלען אָנקומען אין דער ערשטער גרופּע, וועלען אָבגעשיקט ווערען אין דער צווייטער. דאָרט וועלען זיי אָברוהען, בעקומען שפּייז און אָבגעשיקט ווערען אין לאַזאַרעט פון אָבטיילונג. כדי צופּאַסען זיך צו דער אַרבייט, וועלען די ביידע אָבטיילונגען אָבגעפיהרט ווערען אין ווייטען רוקען, דאָרט איינקויפען פערד און פוהרלעך און דעם גאַנצען אינווענטאַר.

ביי אַזעלכע אומשטענדען, האָט פאַר מיר קיין שום ציל נישט געהאַט צו פערבלייבען מיט דער גרופּע און איך האָב בע־שטימט אַריבערצוגעהן אין אָבטיילונג פון די רוסישע טעכניקער, ווי איך האָב שוין דערמאָהנט, האָט מיט אַ פּאָר וואָכען פריהער דער בעפולמעכטיגטער פון דער אָבטיילונג, פּ. י. פּרעאָבראַזשענ־סקי מיך איינגעלאַדען אַריינטרעטען אין זיין אָבטיילונג. די אָב־

טיילונג האָט זיך געדאַרפט געפינען אין וולאַדימיר־וואָלינסק. דעם 1-טען יולי בין איך אַהינגעפאָהרען.

אויפ׳ן וועג קיין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך זיך אָבגעשטעלט אין שטעדטעל לאָקאַטש, זיבעצעהן וויאָרסט פון וולאַדימיר-וואָלינסק. אַנ׳אַלט יודיש שטעדטעל, מיט אַ געמויערטען „בראָם“, מיט הורבות פון אַנ׳אַלטען שלאָס. אַריינפאָהרענדיג, האָב איך גלייך בעמערקט, אַז אין שטעדטעל קומט פאָר עטוואָס אונגעוועהנליכעס. אַלע געפינען זיך אין אַנ׳אָנגעשטרענגטען צושטאַנד, ווי ביים ערוואַרטען אַ פּאָגראָם. דאָס מעהרסטע טייל קלייטען זענען געווען געשלאָסען, נאָר די קרעמער זענען געשטאַנען ביי די טהירען טרויעריגע, דערשלאָגענע. אין מיטען מאַרק זענען געשטאַנען גרופען בעלי־בתים און שטילערהייד, אַרומקוקענדיג זיך, גערעדט צווישען זיך. אויב עמיצער איז דורכגעגאַנגען די גאַס, איז ער געגאַנגען געשווינד, ווי ער וואָלט איילען ערגיץ מיטצוטיילען אַ וויכטיגע נייעס.

איך האָב נישט געוואוסט צו וועמען ווענדען זיך, פונאַנדערפרעגען און האָב געהייסען צופאָהרען דעם פוהרמאַן צו דעם גרעסטען הויז אין מאַרק. איך בין אַריין. דאָס הויז איז געווען אַ רייך, אָבער האַלב פוסט, ווי מ׳וואָלט האַלטען אין אַרויסציהען זיך פון איהם. געבליבען גאָר ווייניג מעבעל און כלי בית. איך בין דורכגעגאַנגען עטליכע חדרים און קיין איין מענש נישט געטראָפען. נאָר אין לעצטען חדר האָב איך בעגעגענט אַנ׳עלטערן אָרים געקליידעטען יוד, דעם הויזוויר־טס אַנ׳אָנגעשטעלטען. דער ווירט, אַ רייכער בעל־הבית, אַטלאַס, איז נישט געווען צו הויז און דאָס געזינד זיינס איז אָבגעפאָהרען. דער אָנגעשטעלטער, שוואַרץ, האָט זיך אַ ביסעל דערשראָקען פאַר מיין וויזיט. איך האָב איהם בערוהיגט און געבעטען שיקען נאָך דעם ווירט. ביז יענער איז געקומען, האָט שוואַרץ דערצעהלט מיר וועגען זיך:

—ביי מיר זענען געווען דריי זיהן. צוויי זענען אַוועק אויף מלחמה. איינער איז גע׳הרג׳עט, דער צווייטער שווער פערוואונדעט. איצט דאַרף געהן דינען דער דריטער. איך אַליין בין

געווען אין אַ מיהל, בעקומען פופציג רובל אַ חודש. איצט שטעהט די מיהל און איך בין געבליבען אָהן ברויט.

ער האָט דאָס דערצעהלט שטיל, רוהיג און צוגעגעבען:

—בין איך דען איינער אַזאַ? ביי יעדערן איז עמיצער פון געזינד אומגעקומען אויף דער מלחמה, און אַלע שטאַרבען דאָ פון הונגער.

עס איז געקומען ה׳ אַטלאַס. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז שוין אַ פּאָר וואָכען, ווי אין שטעדטעל געהען אַרום קלאַנ־גען, אַז מ׳וועט אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג און דאָס האָט געשאַפען אַ שרעקליכע שטימונג. פריהער האָט מען גערעדט, אַז מ׳וועט אַרויסשיקען די יודען אין טאָג פון דער חגא פון פּיאָטר און פּאַוועל. יודען האָבען זיך שוין גענומען גרייטען. פון די אַרומיגע דערפער זענען שוין אָנגעפאָהרען פּוי־ערים „צונעהמען דאָס זשידאָווסקע גוטס". נאָר די גזירה האָט זיך נישט בעשטעטיגט. און אָט היינט איז געקומען דער פּריס־טאַוו און געמאָלדען, אַז פון דעם הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער אַר־מעע איז געווען אַ בעפעהל אין איין טאָג אַרויסשיקען אַלע יודען פון דער געגענד. אין בעפעהל איז בוכשטעבליך געזאָגט: „צו רויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג דרום׳דיג פון הרו־בעשאָוו". כאָטש לאקאטש געפינט זיך אין מזרח פון הרובעשאָוו, כּונדעסטוועגען האָט דער איספּראַווניק בעפוילען פון דאַנען אַרויס־צושיקען די יודען. פאַר אַ גוטען שוחד האָט זיך איינגעגעבען פּועל׳ן ביים פּריסטאַוו אָבלעגען דאָס ארויסשיקען אויף אַ טאָג. און גלייך איז אַטלאַסעס שותּף, אַנ׳אָרטיגער גביר, זוסמאַן, צוועקגעפאָהרען אין וולאַדימיר-וואָלינסק, אָבגעפיהרט דעם איס־פּראַווניק פינפהונדערט רובל ער זאָל זיך בעמיהען, אויב נישט אינגאַנצען אָבשאַפען דעם בעפעהל, טאָ כאָטש אָבציהען אויף וויפיל מעגליך זיין אויספיהר. ווייל יעדער טאָג האָט אַ גרויסע בעדייטונג פאַר דער שטאָדט און אויך פאַר די שותּפים, וועלכע האָבען אויף דער מיהל פיל טויזענדער זעק מעהל און דאַרפען זיי אַרויספיהרען.

די לאַגע פון דעם שטעדטעל איז אָהן דעם אַרויסשיקען

אויך געגוג טרויעריג. עס זענען דאָ פיל היימלאָזע פון פּאָרעצק, מיליאַטין (איינאונדרייסיג פאַמיליעס) און אַנדערע שטעדטלעך. מיט וואָס צו העלפען זיי איז נישטאָ. אין שטעדטעל געהט־אום די כאָלערא, וועלכע פערשפּרייט זיך אַלץ שטאַרקער און קיין דאָקטאָר איז נישטאָ. מיט אַ וואָך צוריק איז דאָ אַדורכגעגאַנגען אַ מחנה גאַליציאַנער היימלאָזע און געגומען מאַכען אַ פּאָגראָם. מ׳האָט זיך אַ וואָרף געטהון צום אוריאַדניק, האָט ער גענטפערט מיט כּעס:

—און איהר האָט מיר פיל געגעבען, איך זאָל אייך בע־שיצען?

האָט מען איהם געגעבען זיין גאָב און ער האָט פונאַנ־דערגעטריבען די פּאָגראָמטשיקעס.

איך האָב געבעטען אַטלאַס׳ן צונויפרופען עטליכע אָנגעזע־העגע בעלי־בתּים. מ׳האָט געגרינדעט אַ הילפס־קאָמיטעט, וועלכער האָט גענומען אויף זיך העלפען די היימלאָזע און אין פאַל אויב מען וועט אַרויסשיקען די יודישע בעפעלקערונג, בעזאָרגען ברויט פאַר די נויטוועגדיגע און פוהרלעך פאַר קראַנקע און קינדער. איך האָב דערויף געלאָזען פיערהונדערט רובל. נאָך פינפאונצוואַנ־ציג רובל האָב איך געגעבען אויף מעדיקאַמענטען. זוסמאַנס זוהן, אַ סטודענט, האָט זיך אַרויסגעזאָגט פאָהרען נאָך זיי אין וולאַדי־מיר־וואָלינסק. איך האָב איהם מיטגענומען.

אין וועג האָט ער מיר דערצעהלט עטליכע עפּיזאָדען. אין לאָקאטש, ביי אַ יוד, אַ פאָטער פון צוויי זיהן סטודענטען, האָ־בען זיך בעזעצט צוויי אָפיצירען. אָנגעשכּור׳ט זיך און גענו־מען דערצעהלען, אַז אַלע יודען זענען שפּיאָנען, געגומען שרייען צום בעל־הבית: „מ׳דאַרף אייך אַלעמען אויסקוילען, זשידעס!" האָבען אפילו אָנגעהויבען דראָהען מיט די שווערדען. די פרויען האָבען זיך שטאַרק דערשראָקען, אפילו די סטודענטען האָבען אָנגעהויבען ריידען, אַז מ׳דאַרף זיך בעהאַלטען. נאָר דער פאָ־טער איז געבליבען רוהיג און אָבגערופען זיך:

—מיך פרעהט דאָס, קינדערלעך. איצט פיהלט איהר, ווי שווער עס איז צו זיין אַ יוד, ווי טייער עס קומט אויס צו

צאָהלען פאַר דעם כבוד. איהר וועט זיך אויסלערנען טייערער צו שאַצען אייער יודישקייט.

אַ יוד, ביי וועמען דער זוהן איז געוועזן אויף מלחמה, האָט זיך געווענדעט צום פּאָלקאָווניק מיט אַנ'אָנפראַגע, וואָס מאַכט זיין זוהן? די טעג האָט ער בעקומען אויף אַנ'אָפיציעלען בלאַנק מיט אַ נומער, אַזאַ מין ענטפער:

„פּאַרכאָוואַטער זשיד! דיין זוהן איז אין פּלען."

אין וולאַדימיר-וואָלינסק בין איך פערפאָהרען אין אַ האָטעל. דער יונגער זוסמאַן האָט געבראַכט צו מיר זיין פאָטער. דער לעצטער האָט מיר דערצעהלט, אַז ער האָט פאַר די פינפהונדערט רובל גע'פּועל'ט ביים איספּראַווניק, ער זאָל דערווייל אָבשטעלען די אַרויסשיקונג פון לאָקאַטש. ער האָט געשיקט דעם הויפּט-קאָמאַנדיר אַ טעלעגראַפישע אָנפראַגע, אויב לאָקאַטש געהט אַריין אין דעם שטח „דרומדיגער הרובעשאָוו"? ביז עס וועט זיך בעקומען דער ענטפער, וועט פאַרבייגעהן אַ פּאָר טעג און אפשר וועט דער ענטפער זיין, אַז לאָקאַטש דאַרף נישט עוואַקואירט ווערען.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז דער אוריאַדניק פון פּאָרעצק, לאָזט נישט אַריין אין שטעדטעל קיין איינעם פון די יודישע איינוואוינער, וואָס זענען בעת'ן פּאָגראָם אַנטלאָפען. איין יוד האָט זיך אומגעקעהרט נאָר כדי אָבצופיהרען פון דאָרט די פערבליבענע אין שוהל זיבען ספרי תורות, האָט דער אוריאַדניק געוואָלט איהם אַרעסטירען, נישט דערלאָזט נעהמען די ספרים און געהייסען גלייך אָבפאָהרען.

צו מיר זענען געקומען דער קאַזיאָנער רב און איין בעל-הבית, ה' יאַכינזאָן און דערצעהלט, אַז דעם הויפּט-קאָמאַנדירס פעראָרדנונג אַרויסצושיקען אַלע יודען פון די ערטער „דרומ'-דיגער הרובעשאָוו", האָט, איבערהויפּט מיט איהר אומבעשטימטקייט, אַרויסגערופען אַ שרעקליכע צורודערונג, ווי אין וולאַדימיר-וואָלינסק, אַזוי אין פיל צעהנדליגער שטעדט אין דער סביבה. איך האָב אַנ'עצה געגעבען, גלייך שיקען אין פּעטראָגראַד אַ דעפּוטאַציע משתדל זיין זיך, אַז די פעראָרדנונג זאָל

אָבגעשטעלט ווערען. מ׳האָט בעשטימט עס זאָלען פאָהרען די רבנים פון וולאַדימיר-וואָלינסק און אוסטילוג. זיי האָבען גע-דאַרפט אָבפאָהרען דעמזעלבען טאָג, נאָר אָבגעפאָהרען זענען זיי ערשט אין פיער טעג אַרום. די סיבה פון דער פערשפע-טיגונג איז געווען, וואָס דער וולאַדימיר-וואָלינסקער רב האָט געדאַרפט זיין סנדקא אויף אַ ברית און בשום אופן נישט גע-וואָלט אָבפאָהרען פריהער!

דער ווירט פון דער אכסניה, וואו איך האָב זיך אָבגע-שטעלט, אַן׳אינטעליגענטער יונגערמאַן, לעוו, האָט מיר דער-צעהלט, אַז מיט אַ טעג צעהן צוריק, האָבען זיך אין שטאָדט אָנגעפאַנגען גזילות און רציחות מצד די אָנגעקומענע סאָלדאַטען. דער קאַזיאָנער רב, מאָרגענשטערן און איינער פון די אָנגעזע-הענע בעלי-בתים, לייזער פויזנער, זענען אַוועק וועגען דעם צום שטאָדטישען קאָמענדאַנט, אַ געוועזענער מיטהילף פון לובלינער פאָליציי-מייסטער. אין אויפנעהם-צימער זענען געווען פיל מענ-שען. דער קאָמענדאַנט איז אַרויסגעגאַנגען און, דערזעהענדיג די יודען, האָט ער אויסגעשריען:

—און איהר, זשידעס, וואָס דאַרפט?

זיי האָבען זיך פאָרגעשטעלט און אַרויסגעזאָגט זייער בי-טע צו בעשיצען די יודישע בעפעלקערונג פון די סיסטעמאַטי-שע רויבערייען און רציחות.

נישט אויסהערענדיג זייערע רייד, האָט ער אויסגעשריען מיט כעס:

—אייך, זשידעס, דאַרף מען אַלעמען אויפהענגען! אַרויס פון דאַנען!

פויזנער האָט איהם דערלאַנגט אַן׳אָפיציעל פאַפיר, אַ מעל-דונג, אַז דער קיסר דאַנקט דער וולאַדימיר-וואָלינסקער יודישער געמיינדע פאַר דער מיטהילף, וואָס זי האָט אַרויסגעוויזען בשעת דעם אָבטרייבען פון עסטרייכישען חיל אין אָנפאַנג מלחמה.

דער קאָמענדאַנט האָט אַ קוק געטהון אין פאַפיר און אַ וואָרף געטהון עס אויף דער ערד.

—דער קיסר איז אַ קיסר,—האָט ער אַויסגעשריען,—און

איך, וואָס מיר וועט זיין געפעלען, וועל איך טהון! אַרויס פון דאַנען!

דער ה׳ יאַכינזאָן, וועלכער איז געווען ביי מיר מיט דעם קאַזיאָנעם רב, איז אַליין אַנ׳איינוואוינער פון דעם שטעדטעל אָסטיליע (אוסטילוג), צוועלף ווייאָרסט פון וולאַדימיר-וואָלינסק. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז אין שטעדטעל זענען אָנגעקומען דרייהונדערט היימלאָזע פון שטעדטעל קרילאָוו, וואו עס קומען איצט פאָר די שלאַכטען און פון וואַנען מ׳האָט אַרויסגעשיקט אַלע יודען. די היימלאָזע הונגערן און בעקומען פון ערגיץ קיין הילף נישט. איך האָב יאַכינזאָנ׳ען אַרויסגעגעבען פון זייערטוועגען דרייהונדערט רובּל, מיט דעם תנאי, אַז אין אוסטילוג זאָל געגרינדעט ווערען אַ קאָמיטעט.

אין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך געפונען די אָבטיילונג פון די רוסישע טעכניקער. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער בעפולמעכטיגטער פון דער אָבטיילונג, פּראָפעסאָר פּרעאָבראַזשענסקי, פאָהרט אָב און גיט איבער די אָבטיילונג די ניי אָנגעקומענע פון מאָסקוואַ, בעפולמעכטיגטע נ. וו. טולופאָוו, אַ בעוואוסטער פּעדאַגאָג, און דעם פּריוואַט-דאָצענט פון מאָסקווער אוניווערזיטעט, איוואַנאָוו. פּרעאָבראַזשענסקי האָט מיך בעקענט מיט זיי און איך בין אַריינגעטראָטען אין אָבטיילונג אַלס אַ פערוואַלטער פון קאָנטאָר. איך האָב צוגעזאָגט אין עטליכע טעג אַרום צוטרעטען צו דער אַרבייט און אָבגעפאָהרען אין וואַטין נאָך מיינע הפצים.

איך האָב זיך אָבגעשטעלט אין לאָקאטש, מיטצוטיילען דאָרט די ידיעה וועגען דעם דערוויילִיגען אָבשטעלען פון דער אַרויסשיקונג. לויט דעם אַלטען זוסמאַנס בקשה, בין איך געווען ביי איהם צוהויז. מיך האָט בעגעגענט זיין פרוי, אַ קליינשטעדטעלדיגע גביר׳טע מיט פּרעטענזיעס אויף „אַריסטאָקראַטיזם״. זי האָט אָנגעהויבען פיהרען מיט מיר „איידעלע און עלעגאַנטע געשפרעכען״ און דערביי דערצעהלט, ווי קלוג זי האָט גע׳טענה׳ט מיט קאָזאַקען, וועלכע האָבען געמאָהנט, מ׳זאָל זיי פערקויפען מעד. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז נישט קוקענדיג אויף דער שרעקליך געפעהרליכער לאַגע אין וועלכער עס געפינט זיך די

יודישע בעפעלקערונג פון שטעדטעל, געהט די גאַנצע צייט אַ געהי מער האַנדעל מיט מעד, וועלכען מ׳פערקויפט די סאָלדאַטען און קאָזאַקען. מיט אַ טאָג פריהער איז געקומען אַ גאַנצע מחנה קאָזאַקען, וועלכע האָבען זיך דערוואוסט, אַז זייערע חברים האָבען דאָ געטרונקען מעד און האָבען געפאָדערט מ׳זאָל זיי אויך פערקויפען. זוסמאַנס פרוי האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ גאַנצע רעדע, דערוויזען זיי, אַז היינט איז שוין אַלץ אויספערקויפט און צוגעזאָגט, שפעטער דערקאַזען פאַר זיי מעד. איך האָב אויסגעזידעלט די קלוגע פרוי און האָב זעהר שאַרף געפאָדערט, מ׳זאָל אָננעהמען ענערגישע מיטלען, אַז דער גאַנצער מעד, וואָס געפינט זיך אין שטעדטעל, זאָל אויסגעגאָסען ווערען. איך בין ווייט נישט זיכער, אַז דאָס איז אויסגעפיהרט געוואָרען.

דערצעהלענדיג מיר די געשיכטע מיט׳ן מעד און אַנדערע מעשיות, האָט די פרוי זוסמאַן די גאַנצע צייט אומגעקוקט זיך, ווי זי וואָלט עמיצען ערוואַרטען. אַז איך האָב זיך געגרייט אָבצופאָהרען, זענען געקומען, איינער נאָך דעם אַנדערן, עטליכע אָרימעלייט און האָבען מיר גענומען דערצעהלען יעדערער וועגען זיין נויט און בעטען שטיצע. נאָכדעם איז געקומען אַ גאַנצע מחנה פאָרעצקער היימלאָזע, קלאָגען זיך אויף זייער רב, אַז ער האָט זיי גאָרנישט געגעבען פון דעם געלד, וואָס איך האָב געלאָזען פאַר די פאָרעצקער געליטענע פון פאָגראָם. איך האָב גלייך פערשטאַנען, אַז זוסמאַנס פרוי האָט מיך בכיון אויפגעהאַלטען און געגעבען צו וויסען אין שטאָדט, אַז עס איז געקומען „דער אָפיציר וואָס טיילט געלד“ און אַנ׳עצה געגעבען, מ׳זאָל געהן צו מיר בעטען הילף. די איינצעלנע אָרימעלייט האָב איך אָבגעשיקט צום קאָמיטעט און די פאָרעצקער האָב איך געגעבען אַ קוויטעל צום רב, ער זאָל זיי אַרויסגעבען הילף צוגלייך מיט אַנדערע.

איך האָב נאָך קיין צייט נישט געהאַט צו ענדיגען דעם געשפרעך מיט זיי, ווי אין טהיר האָט זיך בעוויזען אַנ׳אוריאַדניק און אַרויסגערופען מיט אַ וואונק די פרוי זוסמאַן. אין אַ מינוט אַרום האָט זי זיך אומגעקעהרט אַ ביסעל צורודערט און

געזאָגט, אַז דער אוריאַדניק האָט מיט מיר וועגען עטוואָס צו ריידען. איך האָב איהם געבעטען אַריינגעהן.

ער איז אַריין און אַ ביסעל פערשעמט אָבער קאַטעגאָריש געזאָגט מיר:

—זייט אַזוי גוט, אייער בלאַגאָראָדיע, ערקלערט מיר, ווער איהר זענט?

—פאַרוואָס אינטערעסירט דאָס אייך?

—אַזוי... עס אינטערעסירט מיך... ערלויבט אייערע דאָקומענטען.

איך האָב איהם דערלאַנגט מיין דאָקומענט, אַז איך בין אַ בעפולמעכטיגטער פון מאָסקווער אָבטיילונג פון קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. ער האָט זיך בענוגענט דערמיט און אָנגעהויבען פערענטפערן זיך.

—ערקלערט מיר, פאַרוואָס איז אייך איינגעפאַלען פרעגען ביי מיר דאָקומענטען?—בין איך צוגעשטאַנען.

—אָט... פערשטעהט איהר מיך, דער עולם אויפ׳ן גאַס האָט זיך בעאונרוהיגט... אָנגעהויבען טענה׳ן „עפּעס אַנ׳אומבעקאַנטער אָפיציר״...

איך האָב פערשטאַנען, אַז נישט דער עולם אויפ׳ן גאַס האָט זיך בעאונרוהיגט, נאָר ביי דעם אוריאַדניק האָט אַרויסגערופען אַ חשד, וואָס נעבען זוסמאַנס הויז איז געוועזען אַנ׳עולם פון די, וואָס זענען געקומען בעטען ביי מיר הילף.

ער האָט אַ ווײַלע געטראַכט און נישט זיכער געפרעגט ביי מיר:

—ערלויבט אייך צו פרעגען, דאָס זענט איהר, מיט אַ וואָך צוויי צוריק, געפאָהרען פון פאַרעצק קיין לוצק?

—פון וואַנען ווייסט איהר דאָס?

—איך ווייס... איך בין דעמאָלט געוועזען אַנ׳אוריאַדניק אין פאַרעצק... איצט, בין איך אַריבערגעפיהרט אַהער.

—יאָ, דאָס בין איך געפאָהרען,—האָב איך געענטפערט,— און האָב אפילו געבראַכט צוריק אַ בעפעהל צו אייך פון איספראַווניק, וועגען פראָפוסקען פאַר יודען.

—ווי הייסט איהר האָט געבראַכט?

—געבראַכט האָב איך, נאָר אייך האָט דעם בעפעהל אי-בערגעגעבען דער פאָרעצקער מעשטשאַנסקע סטאַראָסטע.

—אַ-אַ! איז דאָס דער סטאַראָסטע מיט אייך געפאָהרען אין לוצק? איהר האָט איהם געפיהרט אויף אייער אויטאָמאָביל? אָט דאָס האָב איך טאַקי געוואָלט וויסען?

—וואָס האָט דאָס אייך אַזוי פעראינטערעסירט?

—אַזוי...—האָט ער געענטפערט געהיימניספול.

איך האָב איבערגעריסען דעם געשפּרעך. דער גאַנצער אינצידענט איז מיר נישט געפעלען געוואָרען. אין די אומשטענ-דען, אין וועלכע איך האָב זיך געפונען, איז געווען געפעהרליך אויפצעוועקען געגען זיך אַ וועלכען עס איז חשד.

איך בין גלייך אָבגעפאָהרען קיין וואַטין, פערנומען מיינע זאַכען, געזעגענט זיך וואַרים מיט דער אָבטיילונג און, דעם 4-טען יוני אָבגעפאָהרען קיין וולאַדימיר-וואָלינסק.

יג

די אָבטיילונג, אין וועלכער איך בין אַריינגעטראָטען, האָט געהאַט אַ פלוג-גרופּע מיט אַ לאַזאַרעט, וואו עס האָבען געאַר-בייט צוויי דאָקטוירים און מעהר ווי צעהן שוועסטער, חוץ סאַ-ניטאַרען; האָט געהאַט נאָך אַ לאַזאַרעט, מיט דריי דאָקטוירים און אַ פערסאָנאַל פון אַ מאַן דרייסיג און אויך אַנ׳אייגענעם צוג אויף אָבצופיהרען די פערוואונדעטע. פון מיין ערשטען אַריינ-טרעטען אין דער אָבטיילונג האָב איך בעמערקט, אַז דאָרט קו-מען פאָר אינערליכע רייבונגען און פערזענליכע צוזאַמענשטוי-סען. די דאָקטוירים, איבערהויפּט דער עלטערער אַרצט, מאָסק-ווין, האָבען געוואָלט זיין גאַנץ זעלבשטענדיג. די בעפולמעכ-טיגטע, פון זייער צד, האָבען געפאָדערט, אַז אַלץ זאָל געטהון ווערען נאָך זייער ווילען. אין אַ פּאָר טעג אַרום נאָך מיין אַריינטרעטען, איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס צווישען עלטערן

אַרצט, מיט דעם בעפולמעכטיגטען איוואַנאָוו. איוואַנאָוו האָט געפאָדערט עס זאָל ערפילט ווערען זיין בעפעהל. מאָסקווין, אָנשטאָט אַנ׳ענטפער, האָט איהם אויסגעשטעלט אַ פייג. שפּעטער אַ ביסעל, האָבען זיך אָנגעהויבען רייבונגען צווישען די בעפולמעכטיגטע גופא. יעדער פון זיי האָט געפאָדערט מ׳זאָל ערפילען זיינע בעפעהלען. איוואַנאָוו האָט זיך ווייניג אינטערעסירט מיט דער אַרבייט, האָט זיך שעה׳ן לאַנג בעשעפטיגט מיט זיין טואַלעט, מיט פוצען די נעגעל און ליב געהאַט שפּאַצירען און פערברענגען. טולופאָוו, פערקעהרט, האָט די גאַנצע צייט אָבגעגעבען דער אַרבייט, האָט אַלץ געטהון זעהר ערנסט. נאָר ער איז געווען אַ מענש אַ שווערער, אַ פערביסענער און ליב געהאַט אַריינצוקריכען דעם אַנדערן אין צעהנטען ריפּ. איבערהויפּט איז ער געווען אויפגעבראַכט אויף איוואַנאָוו׳ן און פלעגט שטענדיג זוכען ווי צו געבען איהם אַ שטאָך. איוואַנאָוו האָט דאָס לייכט אַריבערגעטראָגען, האָט זיך אינטערעסירט מיט די שענערע שוועסטער און שטענדיג געזוכט אַנ׳אויסרייד צו פאָהרען אין שטאַב, „פאָרשטעלען זיך" דעם אָדער יענעם גענעראַל. ביי אַזאַ שטימונג האָט די אַרבייט אין דער אָבטיילונג, פערשטעהט זיך, נישט געקאָנט געהן אַזוי גלאַט און איינשטימיג ווי ווען עס וואָלט זיין אַ פריינדליכע שטימונג צווישען אַלע אַרבייטער.

די ערשטע עטליכע טעג האָב איך אָבגעגעבען דער סעקרעטאַר-אַרבייט, וועלכע איז געווען שרעקליך פערלאָזען. צווישען אַנדערע אַרבייט, איז מיר אויסגעקומען פונאַנדערצוקלייבען די חפצים און געלדער, וואָס זענען פערבליבען פון די געשטאָרבענע אין לאַזאַרעט, כדי אָבצושיקען עס די יורשים. עטליכע הונדערט אַזעלכע פּאַקעטען האָב איך דורכגעקוקט און אָבגעשיקט. אַחוץ איינעם, וואו עס האָבען זיך געפונען אַכטאונזיבעציג רובל, האָבען זיך אין אַלע אַנדערע געפונען נאָר קלייניגקייטען, צו עטליכע צעהנדליג קאָפּיקעס, העכסטענס דריי אָדער פינף רובל. קיין איין ווערטבאַרער חפץ האָט זיך אויך נישט געפונען: אַ צוריסען בייטעלע, אַ מעסערל, אַ קעמעלע. איך וואָלט דערפון דרינגען, אַז די סאָלדאַטען פון דער רעגולערער

אָרמעע, האָבּען זיך מעהרסטענטייל, נישט פערנומען מיט רויבערייען, ווען איך וואָלט נישט וויסען, אַז די סאַניטאַרען, טראָגענדיג די פערוואונדעטע, איבּערהויפּט די שווערע פערוואונדעטע, לעדיגען בּיי זיי אויס די טאַשען.

בּיי דעם גרעסטען טייל פון די געשטאָרבּענע, האָט זיך נישט געפונען פערשריבּען דער ריכטיגער אַדרעס פון זייערע נאָהנטע קרובים: עלטערן, פרויען, קינדער. נאָר פון בּילעט האָט מען געקאָנט וויסען פון וועלכער גובערניע און אַנ׳אַנדערש מאָל וואָלאָסט אָדער דאָרף דער סאָלדאַט איז. דערום האָבּ איך די ירושה געקאָנט אַדרעסירען נאָר אין וואָלאָסט אָדער שטאָדט, סתם מיט דער בּקשה, איבּערצוגעבּען די קרובים פון דעם און דעם. בּיי פיל סאָלדאַטען, וועלכע זענען געשטאָרבּען נישט קומענדיג צום בּעוואוסטזיין, האָט זיך נישט געפונען קיין שום פּאַפּיר וואָס זאָל אפילו פעסטשטעלען זייער נאָמען—און אַזעלכע האָט מען בּעגראָבּען ווי אונבּעוואוסטע. כאַראַקטעריסטיש, וואָס אַ רוסישער סאָלדאַט, געהענדיג אין שלאַכט, אָפּטמאָל אויף געוויסען טויט, גיט נישט אַ קלער צוצוגרייטען און האָבּען בּיי זיך אַ צעטעל מיט זיין נאָמען און אַדרעס.

אין אַרכיוו פון דער אָבּטיילונג, האָבּ איך געפונען אַנ׳אינטערעסאַנטען דאָקומענט. אין לאַזאַרעט איז געשטאָרבּען אַ סאָלדאַט פון לונגען-גאַנגרען. דער סאָלדאַט איז געלעגען אין לאַזאַרעט נאָר צוויי טעג. געבּראַכט האָט מען איהם גלייך פון דער פּאָזיציע. מיט אַ טאָג פריהער איז ער געקומען אין עוואַקואַציאָנס-לאַזאַרעט קלאָגען זיך אויף זיין קראַנקהייט. דאָרט האָט מען איהם אָנערקענט פאַר אַ סימולאַנט. דער קאָמענדאַנט האָט איהם געהייסען געבּען פינפאונצוואַנציג ריטער און אָבּשיקען אויף דער פּאָזיציע. און מיט אַ טאָג שפּעטער, אַז מ׳האָט איהם געבּראַכט אין אונזער לאַזאַרעט, איז ער שוין געווען אָהן בּעוואוסטזיין. אַזאַ אויפטראָג צום פּראָסטען סאָלדאַט, איז געווען נישט קיין זעלטענע זאַך.

אונזער אָבּטיילונג האָט פערנומען אַ טייל פון די גרויסע געמויערטע קאַזאַרמעס, וועלכע געפינען זיך הינטער׳ן שטאָדט

און שטעלען מיט זיך פאָר „בעזונדער ישוב. צוזאַמען מיט אונזער לאַזאַרעט זענען אין די קאַזאַרמעס געווען איינגעאָרדענט לאַזאַרעטען און אַנשטאַלטס-וואוינונגען פון קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג און דער עוואַקואַציאָנס-פונקט. פון וואָקזאַל איז געווען צוגעפיהר'ט אַהער אַנ'אייזענבאַהן-צווייגעל, כדי אָבצופיהרען די פערוואונדעטע גלייך פון די לאַזאַרעטען מיט'ן באַהן. אין דעם טאָג פון מיין אַריינטרעטען אין דער אָבטיילונג, האָט געדאַרפט אָבגעהן אונזער צוג מיט פערוואונדעטע קיין קאָוועל. די דאָקטוירים פון אַלע דריי לאַזאַרעטען, האָבען סאָרטירט די פערוואונדעטע און בייגעווען ביים אַריינזעצען זיי אין די וואַגאָנען. סאָרטירט האָט מען שווער פערוואונדעטע, פון לייכט פערוואונדעטע. די סאָרטירונג איז געווען זעהר אַ פרימיטיווע. ווער עס קאָן געהן, דער איז געווען צוגערעכענט צו די לייכט פערוואונדעטע און האָט געדאַרפט געהן צופוס. די וואָס האָבען נישט געקאָנט געהן, האָט מען געזעצט אין טעפלושקעס. אויף אַזאַ אופן איז אויסגעקומען אַז איינציגע שווער פערוואונדעטע אין קאָפּ אָדער אין ברוסט, וואָס האָבען נאָך געהאַט כח צו שלעפען די פיס, האָבען געדאַרפט מאַכען אַ וועג פון הונדערט וויאָרסט.

אין צוג זענען געווען עטליכע קלאַס-וואַגאָנען פאַר פערוואונדעטע אָפיצירען. מ'האָט געבראַכט צופיהרען, אונטערהאַלטענדיג אונטער די הענד, אַנ'אָפיציר, וועלכער איז מיט צוויי טעג צוריק געוואָרען שווער פערוואונדעט אין קאָפּ און אין ברוסט. ער האָט געהאַט אַ הויכע טעמפעראַטור, געווען שטאַרק אויפגערעגט און די גאַנצע צייט גערעדט, דערצעהלט די דאָקטוירים זיינע איינדריקען פון דער לעצטער שלאַכט. דערביי האָט ער געלאַכט הילכיג און טרוקען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז אַזוי לאַכען קאָן נאָר אַ סקעלעט. מיט דעם טויטען געלעכטער האָט ער דערצעהלט, ווי נעבען איהם, איז זיינער אַ חבר, אַ פּאָדפּאָרוטשיק, דער'הרג'עט געוואָרען:

—עס האָט איהם צוריסען... כאַ-כאַ-כאַ! עס זענען זיך נאָר שטיקער פלייש פונאַנדערגעפלויגען, כאַ-כאַ-כאַ!

—מ׳האָט בעשטימט אַנ׳אָנגריף,—האָט ער ווייטער דער-צעהלט.—נאָר מ׳האָט אונז געזאָגט: „איילט נישט. מיר וועלען דעם אָנגריף צוגרייטען מיט אַ שטורמישען פייער.״ נו, גוט. ווארטען מיר, כאַ-כאַ-כאַ! און די דייטשען פערוואַרפען אונז מיט סנאַריאַדען. אָבגעוואַרט אַ טאָג—נישטאָ קיין שטורמישער פייער פון אונזער זייט. מיט אַמאָל הערען מיר: „פוק! פוק! פוק!״ און אין אַ ווײַלע אַרום ווייטער: „פוק! פוק! פוק!״ גאַנצע זעקס מאָל אויסגעשאָסען—און אַנטשוויגען געוואָרען. דאָס איז געוועזן אונזער „שטורמישער פייער״. כאַ-כאַ-כאַ! נאָכדעם האָט מען אונז געהייסען געהן אין אַטאַקע... כאַ-כאַ-כאַ!

מיט אַמאָל איז ער אַנטשוויגען געוואָרען און פערלאָרען דאָס בעוואוסטזיין. מ׳האָט איהם אַריינגעטראָגען אין וואַגאָן אַ האַלב טויטען.

איך האָב בעזוכט אונזער לאַזאַרעט. וואָס פאַר אַ שרעק-ליכע וואונדען איך האָב דאָרט אָנגעקוקט, וואָס פאַר אַנ׳אונ-מענשליכע יסורים! שווער צו פערשטעהן, ווי קאָנען נאָך לעבען מענשען מיט האַלב אַראָבגעריסענע קעפּ, מיט אויסגעריסענע שטיקער ברוסט. נאָר דעם שווערסטען איינדרוק האָבען געמאַכט די גאַנגרענאָזע, לעבעדיגערהייד פערפוילטע מענשען. און אַזעל-כע זענען געווען נישט ווייניג אין לאַזאַרעט. איך האָב זיך אָב-געשטעלט ביים בעטעל פון אַ יונגעמאַן, אַ יוד פון בעסאַראַביע, מיט אַ פערשוואַרצטען, ערדישען פנים, מיט אַ צעווייטיגטען בליק פון אַנ׳אונטערגעשאָסענער חיה. ביי איהם איז איבערגעבראָכען דער חוט השדרה און דער אונטערשטער טייל פון גוף איז פּאַ-ראַליזירט און פוילט פון גאַנגרען. ער קאָן שוין נישט ריידען, נישט געקאָנט מיר זאָגען זיין נאָמען, כאָטש ער האָט פערשטאַ-נען, וואָס איך האָב ביי איהם געפרעגט.

דער צווייטער, אַ יונגער פויער, אויך אַ גאַנגרענאָזער. ליגט און זיפצט. איך האָב איהם געגעבען אַ פּאַפּיראָס, אַ פער-רויכערטען. ער האָט גיריג, עטליכע מאָל פערצויגען און מיט׳ן בליק געדאַנקט מיר. אין עטליכע מינוט נאָך מיין אַוועק-געהן, האָט ער שוואַך אַ רוף געטהון די באַרמהאַרציגע שוועסטער:

—שוועסטערל! עס איז געקומען מיין סוף... שרייב צו מיינע... שיק אָב די צוויי רובל מיט אַכצעהן קאָפּ, וואָס ביי מיר איז דאָ... זאָג די חברים, אַז איך בעט זיי מחילה, אויב איך בין אין וואָס שולדיג געגען ווען... זאָלען זיי מיך דער-מאָהנען אין זייערע תפילות...

און אין אַ ווײַלע אַרום:

—שוועסטערל!... איך שטאַרב!... גיב מיר אַ קוש...

זי האָט איהם אַ קוש געטהון און ער איז גלייך גע-שטאָרבען.

אין אַ פּאָר טעג אַרום בין איך אַריבערגעפאָהרען אין דאָרף גריבאָוועץ, וואו עס איז געשטאַנען דער פאָדערשטער לאַזאַרעט פון אונזער פלוג-גרופּע. דאָס דאָרף געפינט זיך אַ וויאָרסט צוואַנציג פון וולאַדימיר-וואָלינסק און זיבען—אַכט וויאָרסט פון די שלאַכט-פּאָזיציעס.

אַ גרויס דאָרף. די פּויערים געהען אַרום פערלאָרענע, ני-דערגעשלאָגענע. חוץ דעם וואָס די מלחמה האָט זיך אָנגערוקט אויף זיי, האָבען זיי מיט עטליכע טעג צוריק איבערגעלעבט אַ פּאָגראָם. עס איז אָנגעקומען אַנ׳אָבטיילונג אולאַנער, האָט בע-רויבט דאָס דאָרף און מאנס געוועזען אַלע מיידלעך אין דאָרף.

עס הערט זיך אַ שטאַרקע אונענדליכע קאַנאָנען-שיסעריי. אַרום זעהען זיך די זיילען רויך פון די ברענענדיגע דערפער. דער וועג איבער׳ן דאָרף און ווייטער, איז געפּאַקט מיט אָבטרע-טענדיגע אָבאָזען פון צווייטען ראַזריאַד. צום לאַזאַרעט ציהען זיך אָהן אַנ׳אויפהער פערוואונדעטע, געהען פונאַנדערגעשאָ-טען, קוים וואָס מ׳שלעפּט זיך, הינקענדיג, שפּרינגענדיג אויף איין פוס, אָנשפּאַרענדיג זיך אויף אַ חבר. דער לאַזאַרעט גע-פינט זיך אין אַ גרויסער געביידע פון פריצ׳ס פּאָלוואַרק. אַכט גרויסע חדרים זענען אָנגעפּאַקט מיט פערוואונדעטע. אין איין חדר ליגען אויפ׳ן ברוק, האַרט איינער נעבען, צווייטען שווער פערוואונדעטע, מעהרסטענטייל, אָהן בעוואוסטזיין: אַזעל-כע, וואָס מ׳קאָן נישט אָבשיקען ווייטער. אין די אַנדערע חדרים ליגען, זיצען און שטעהען פערוואונדעטע, וואָס וואַרטען ביז

מ׳וועט זיי אָפּערירען. אַנשטאָט קעפּ, הענד, פיס—קופּעס פון מאַרלע דורכגעגעצט מיט בלוט. אומעטום, אויף די בגדים, אויף די וועגד, אויפ׳ן ברוק—בלוט, בלוט און בלוט. פון דעם שאַרפען גערוך פון בלוט, ווערט שפּל. אין אַ בעזונדער חדר אויף פינף—זעקס טישען, קומט פאָר די איבערבינדונג. וואָס פאַר אַ שרעקליכע וואונדען! צוריסענע גופים, אָבגעשניטענע הענד און פיס.

אין אָפּעראַציאָנס-צימער אַרבייטען, אָהן אַנ׳איבעררייס, שוין פיעראונצוואַנציג שעה, צוויי דאָקטוירים, יודען, ראָזענצווייג און פרוי קאַנצעל. פאַר דעם טאָג, פאַר די פיער—פינף שעה, וואָס איך בין דאָרט געווען, האָבען זיי געמאַכט דרייאונצוואַנציג אָפּעראַציעס.

וואונדערליך איז געווען, וואָס אין דעם גיהנום פון בלוט און אונמענשליכע ליידען, האָבען זיך נישט געהערט קיין גע-שרייען און קיין געוויין. בשעת׳ן איבערבינדען די וואונדען, האָט מען געריסען די צוגעטרוקענטע מאַרלע פון לעבעדיגען פלייש, מ׳איז אומישנע געקראָכען טיף אין די וואונדען, איינינע האָט מען אָפּערירט אָהן כלאָראָפאָרם,-און פון קיינעם האָב איך נישט געהערט נישט קיין געשריי, נישט קיין געוויין: איבערגע-טראָגען די יסורים מיט צונויפגעדריקטע ציין און מיט אַ קאַל-טען שווייס אויפ׳ן שטערן.

אויפ׳ן אָפּעראַציאָנס-טיש זיצט אַ סאָלדאַט פון אַ יאָהר פערציג, אַ הוילער. ער איז אין פיער ערטער פערוואונדעט. מ׳אָפּערירט איהם אָהן כלאָראָפאָרם. נאָר-וואָס האָט מען ביי איהם פון רוקען אַרויסגענומען אַ שטיק שראַפּנעל. די וואונד איז אַ מורא׳דיגע, ווי אַ האַנד-פלאַך די ברייט. דער פערוואונדעטער האָט אַריבערגעטראָגען די אָפּעראַציע אָהן אַ זיפץ, נאָר דאָס גאַנצע פנים איז ביי איהם געווען נאָס פון שווייס. די אַרצטין דער-לאַנגט איהם דאָס שפּיציגע שטיקעל אייזען, וואָס זי האָט אַרויסגענומען ביי איהם פון רוקען. ער האָט אפילו נישט אַ בליק געטהון אויף איהם און אַ וואָרף געטהון אונטער׳ן טיש.

—פאַרוואָס בעהאַלטסטו עס נישט אויף אַנ'אָנדענק?—פרעגט די אַרצטין.

—כּדאי בעהאַלטען די פאַסקודסטווע...—ענטפערט ער גלייכגילטיג. שווייגענדיג אַ ווײלע גיט ער צו:—אָט אַז איך וועל געזונד ווערען און געהן נאָך אַמאָל אין שלאַכט, וועל איך דעמאָלט בעהאַלטען...

און גיט דערבײ אפילו אַ שמייכעל.

דער גרויסער הויף און דער פּלאַץ אַרום הויף איז איבערפולט מיט פערוואונדעטע, וועלכע וואַרטען אויף דער מעגליכקייט אַריינצוגעהן אין לאַזאַרעט. די וואָס קאָנען זיך בעוועגען, שטויסען זיך אַרום קעסעל, אין וועלכען עס קאָכט זיך וואַרמעס. עס שטעהען גרופּען און דערצעהלען וועגען די געשעהענישען אויפ'ן שלאַכטפעלד, פון וואַנען זיי זענען מיט אַ פּאָר שעה צוריק געקומען. אָן אַ זייט שטעהט אַ יונג סאָלדאַטעל, רייניגט און פּאָלירט אַ גאַנצע לענטע מיט מעדאַלען און פערגיסט זיך דערביי מיט טרעהרען. די מעדאַלען געהערען אַ פּאָלקאָווניק, ביי וועמען ער איז אַ דענשטשיק און וועלכער איז שווער פערוואונדעט.

אין אַ קרייזעל פון פערוואונדעטע דערצעהלט איינער אויפגערעגט.

—מיר זענען אָבגעשטאַנען די גאַנצע נאַכט, אָבגעשטאַנען דעם פריהמאָרגען. אום האַלבען טאָג האָט מען אונז אַוועקגעפיהרט אין אַטאַקע. גלייך אין פייער. דער פּלאַץ—אַנ'אָפענער, מיר זענען אַלע ביי דעם שונא פאַר די אויגען און ער בעגיסט אונז מיט פייער... און דאָ קאָמאַנדעוועט מען: פאָראויס! פאָראויס! מיט אַמאָל אַ בלאָטע, אַ זומפּ. נאָר מיר מוזען געהן! קריכען מיר אין בלאָטע. ביז'ן גאַרטעל אַריינגעקראָכען. דאָ האָט מען אונז אַלעמען ביז'ן לעצטען צו'פטר'ט!

און ער בעווייזט דערביי דעם שינעל און די הויזען, וואָס זענען נאָך נאַס און פערבלאָטיגט.

צווישען די פערוואונדעטע זענען דאָ געפאַנגענע, איבערהויפּט מאַדיאַרן. זיי פערשטעהען קיין וואָרט רוסיש נישט און

זיצען אָדער שטעהען פון דער ווייטען, ווי דערשראָקענע חיות. אויף זיי, איז דער רחמנות נאָך גרעסער.

אַ פערוואונדעטער רוסישער סאָלדאַט געהט צו צו אַ מאַדיאַר, לעגט איהם די האַנד אויפ'ן פלייצע און, מיט אַ טאָן פון מיטלייד, פרעגט ער איהם:

—מאַדיאַר, וואָס נעהמסטו נישט קיין סוף?

און בעווייזט איהם מיט תנועות וואָס ער מיינט.

דער מאַדיאַר פערשטעהט, ענטפערט עפּעס אויף זיין לשון, צווינקענדיג דערביי.

—האָסט קיין לעפעל נישט?—פערשטעהט דער רוס.—באַלד בדודערל, וועל איך דיר ברענגען!

און ער לויפט אַוועק זוכען אַ לעפעל פאַר דעם פיינד, וועלכער האָט, מיט עטליכע שעה נאָר צוריק, בעשאָסען איהם מיט קוילען.

דער שטראָם פון די פערוואונדעטע ווערט אַלץ שטאַרקער. פון אינדערפריה ביז צוויי אַ זייגער, זענען דורכ'ן לאַזאַרעט דורכגעגאַנגען אַכטהונדערט מאַן. וויפיל עס זענען געווען פוהרלעך, האָט מען אָבגעשיקט מיט פערוואונדעטע אין וולאַדימיר-וואָלינסק. איצט זענען אַלע חדרים פול אין, אויף וואָס אָבצושיקען די פערוואונדעטע איז נישטאָ. און דאָקומט צו אַ ידיעה, אַז אונזער חיל האַלט ביי אָבטרעטען און יעדע מינוט' קען אָנקומען אַ בעפעהל צו עוואַקואירען זיך.

דער עלטערער ארצט, ראָזענצווייג, בעט מיך איך זאָל אַריבערפאָהרען אין שטאַב פון קאָרפּוס, בעטען שיקען אַהער פוהרלעך. דער שטאַב געפינט זיך אין אַ דאָרף צעהן וויאָרסט פון גריבאָוויץ.

דער שטאַב איז איינגעאָרדענט אין אַ רייכען גאַנץ געבליבענעם פאָלוואַרק. דאָרט איז שטיל, רוהיג. אויפ'ן הויף ווייניגען סאָלדאַטען די פערד, זיצען קופּקעלעכווייז, שמועסן צווישען זיך, לאַכען. איך בעט מעלדען דעם קאָרפּוס-ארצט. ער הייסט מיך אַריינפיהרען אין גאַסט-צימער, אַ גרויסען, רייך בעמעבעלטען. די טהיר איז אָפען אין עס-צימער. דאָרט איז סערווירט אַ לאַנגער טיש מיט בלאַנקענדי-

דיגע ווייסע טישטוכער. אויפ׳ן טיש איז וויין, ס׳שטעהען פרישע בלומען. פון צווייטען חדר הערט זיך מוזיק. עמיצער שפּילט בעטהאָווענס אַ סאָנאַטע. דורכ׳ן חדר געהען דורך שטאַב־אָפ׳צי־רען, רוהיגע, עלעגאַנטע, האָפערדיגע. נאָך די סצענעס, וועלכע איך האָב נאָר־וואָס געזעהן, האָט מיך איבערראַשט די שטילקייט די רוהיגקייט און די זאַטע מנוחה. גלייך ווי דער שטאַב וואָלט זיך געפינען גאָר אויף אַנ׳אנדער עק וועלט.

צו מיר איז אַרויס אַנ׳אַלטער אַרצט אין טשין פון אַ גע־נעראַל. ער האָט אויסגעהערט מיין בעריכט, האָט זיך פונאַנדער־געשאָטען אין מיטלייד צו אונזער אָבטיילונג, צוגעזאָגט ערפילען אַלץ וואָס מיר פאָדערן. ער איז גלייך צוגעגאַנגען צום טעלע־פאָן, האָט עמיצען שטרענג בעפוילען באַלד אַרויסצושיקען פופ־ציג פוהרען צו אונז, האָט אָנגעקלונגען נאָך ערגעץ־וואו און בעפוילען אַ מיליטער־לאַזאַרעט, צורוקען זיך נעהנטער צו אונ־זערן. נאָכדעם האָט ער מיך איינגעלאַדען צו וואַרמעס, האָט מיר פאָרגעלעגט פאָרשטעלען מיך דעם קאָרפּוס־גענעראַל. איך האָב זיך אָבגעזאָגט, מאָטיווירענדיג אַז איך האָב קיין צייט נישט. זעהענדיג אַזאַ גוטען אויפטראָג צו מיר, האָב איך געבעטען דעם אַרצט פרעגען ביים גענעראַל, אויב מ׳וועט אַרויסשיקען די בע־פעלקערונג און וועלכע—די יודישע נאָר, אָדער אַלעמען—פון וולאַדימיר־וואָלינסק און אַנדערע שטעדטלעך. ער איז אַוועק פרע־גען און אומגעקעהרט זיך מיט דעם ענטפער:

—דער גענעראַל זאָגט, אַז קיין ענטשיידענע בעשטימונג איז נאָך נישט אָנגענומען געוואָרען. נאָר ער איז כמעט זיכער, אַז מ׳וועט קיינעם נישט אַרויסשיקען.

אין עטליכע טעג אַרום נאָך מיין בעזוכען דעם שטאַב האָט אונזער אָבטיילונג בעקומען אַ מעלדונג, אַז דער גאַנצער פערסאָנאַל פון לאַזאַרעט, וואָס האָט געאַרבייט אין גריבאָוועץ, איז צוגעשטעלט צו געאָרגי־מעדאַלען. איך האָב זיך דעמזעלבען טאָג אומגעקעהרט אין וולאַדימיר־וואָלינסק. איינמאָל, שפּעט ביינאַכט, בעת איך בין געזעסען און געאַרבייט, קלאַפּט מען אָן אין דער טהיר. איך האָב געעפענט. עס איז אַריין דער עלטערער אַרצט פון

עוואַקואַציאָנס־לאַזאַרעט, ד״ר לעווים, זעהר אַנ׳אויפגערעגטער, האָט געפרעגט אויף די בעפולמעכטיגטע.

—זיי שלאָפען שוין,—האָב איך געענטפערט.

—וועקט זיי גלייך אויף. עס האָט זיך בעקומען אַ בע־פעהל תיכף ומיד צו עוואַקואירען די לאַזאַרעטען, אַז צו אינ-דערפריה, זאָל מען אַרויסטרעטען. מיר טרעטען אָב געאיילט און פערלאָזען וולאַדימיר־וואָלינסק.

איך האָב אויפגעוועקט די בעפולמעכטיגטע. זיי האָבען אויפגעהויבען דעם גאַנצען פערסאָנאַל. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ גערודער. די מעהרסטע טייל פון פערסאָנאַל, געניטע מענשען, האָבען אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז עס איז אַ פאַלשע טרעוואָ-גע. איבערהויפט איז געווען נישט קאָנטעט דער ד״ר מאָסקווין, ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו עוואַקואירען דעם לאַ־זאַרעט.

—דער געוועהנליכער נערוועזיטעט פון די רוקען־אָבטיילונ-גען. זאָל זיך דער עוואַקואַציאָנס-לאַזאַרעט לויפען וואוהין ער וויל, און איך וועל זיך נישט ריהרען פון אָרט. הינטער אונז שטעהט דער שטאַב פון קאָרפוס, צוואַנציג ווערסט פון דאַנען געפינט זיך נאָך אונזער פאָדערשטער לאַזאַרעט, וועלכער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט און ביי אונז איז מיט אַמאָל געוואָ־רען אַ בהלה!

מיט איהם האָבען איינגעשטימט די גרעסטע טייל פון פערסאָנאַל, און וויפיל די בעפולמעכטיגטע האָבען זיך נישט גע-היצט, האָט מען נישט צוגעטראָטען צו דער עוואַקואַציע און געלעגט זיך צוריק שלאָפען. אויף מאָרגען האָט זיך באמת אַרויס-געוויזען, אַז עס איז געווען אַנ׳אומזיסטע טרעוואָגע. דער ד״ר לעווים האָט בעקומען אַ בעפעהל ביסלעכווייז צוצוגרייטען די לאַזאַרעטען צום עוואַקואירען. פאַר דעם וואָס ער האָט אויפגע־הויבען אַ גערודער, האָט ער בעקומען אַנ׳אויסרייד פון שטאַב. און ביי אונז, האָבען די העכערע סאַניטאַרען און דאָקטוירים אַ לאַנגע צייט בעגעגענט לעווים׳ן און די בעפולמעכטיגטע מיט איראָנישע שטעכווערטלעך.

יד

באלד ווי איך בין געקומען אין וולאדימיר-וואָלינסק האָב איך געבעטען ה׳ יאַכינזאָן פערזאַמלען עטליכע שטאָדטישע כלל-טהוער, כדי מישב צו זיין זיך וועגען דער לאַגע פון שטאָדט און וואָס אונטערצונעהמען אין פאַל פון אַ גירוש. עס זע-נען זיך צונויפגעקומען אַ מענשען צוואַנציג. פון דעם געשפּרעך מיט זיי האָב איך אַרויסגעטראָגען דעם איינדרוק, אַז די בע-פעלקערונג איז אויפגערודערט, מעהר נישט, פון דער מעגליכ-קייט פון אַרויסשיקונג. נאָר מ׳האָפט, ווי עס איז אָבציהען די גזירה, ביז דער דייטש וועט קומען. צום קומען פון דייטש, טראָגט מען זיך אויף אָפּטימיסטיש. איך האָב גערעכענט פאַר מיין חוב, צו דערצעהלען וואָס עס איז פאָרגעקומען אין דאָס רוב שטעדט, בשעת זייער אַריבערגאַנג פון איין צד צום אַנ-דערן. אויב די שטאָדט גופא ווערט נישט באָמבאַרדירט און פערברענט פון סנאַריאַדען, צינדען זי אָפּט אונטער, דאָס אָב-טרעטענדע מיליטער און מאַכען דערביי אַ שרעקליכען פּאָגראָם. אָפּט טרייבט מען אין דער לעצטער מינוט אַרויס די גאַנצע בע-פעלקערונג אָדער מ׳אַרעסטירט ערוב׳ניקעס. מיין ערצעהלונג האָט געמאַכט, פערשטעהט זיך, אַ שווערען איינדרוק. די אָרטיגע לייט האָבען זיך גאַנץ אַנדערש פאָרגעשטעלט דאָס אָנקומען פון דייטש. פונדעסטוועגען, זענען כמעט אַלע געוועזען געגען דעם, מ׳זאָל פריווילעגיש פערלאָזען די שטאָדט. איינציגע האָבען זיך אַרויסגעזאָגט, אַז ווען מ׳וועט אפילו אַרויסגעבען אַ פעראָרדנונג אַרויסצושיקען, זאָל מען נישט אַרויספאָהרען, לכל הפחות, ווער עס וועט קאָנען, של זיך אויסבעהאַלטען די עטליכע טעג ביז די דייטשען וועלען קומען.

—די מעשה איז אַזוי,—האָט פאָרמולירט איינער פון די בעלי-בתים.—לאָמיר זאָגען אַז עס וועט זיין אַ שרפה, וועט דאָך נישט די גאַנצע שטאָדט אָבברענען. וועט זיין אַ פּאָגראָם, וועט דאָך עפּעס פונדעסטוועגען בלייבען. וועט מען אפילו הרג׳ענען

מענשען, לאָמיר זאָגען צעהן-צוואַנציג מענשען—טרעפט דאָך דאָס. אָבער אַז מיר וועלען פערלאָזען די שטאָדט, וועלען מיר אַלע בלייַבען אביונים און פיל וועלען אומקומען פון הונגער און נויט.

איך האָב פאָרגעלעגט גרינדען אַ קאָמיטעט, וועלכער זאָל אין פאַל פון אַ פּאָגראָם אָדער אַנ'אונגעריכטער אַרויסשיקונג בעזאָרגען די אָרימערע בעפעלקערונג מיט פוהרלעך און שפייז אויפ'ן וועג. מען האָט מיר געענטפערט, אַז אַזאַ קאָמיטעט איז שווער צו אָרגאַניזירען. וועט מען נאָר אַרויסשיקען די גאַנצע בעפעלקערונג, וועט יעדערער דאַרפען זאָרגען וועגען זיך און קיין צייט נישט האָבען אָבצוגעבען זיך כלל-ענינים. איך האָב אויפגעוויזען, אַז אַזאַ מין אויפטראָג צו כלל-ענינים איז אַ שענד-ליכער, ריכטיגער געזאָגט, אַ סדומ'שער. מיינע ווערטער האָבען געווירקט. זיבען-אַכט מענשען האָבען אויסגעדריקט די גרייטקייט צו נעהמען אויף זיך די אַרבייט.

מיר האָבען געגרינדעט אַ קאָמיטעט און אויסגעאַרבייט אַ פּלאַן פון דער אַרבייט. מיר האָבען בערעכענט, אַז אין שטאָדט וועט מען קאָנען זאַמלען, לכל הפּחות, זעקסהונדערט רובל. איך האָב צוגעזאָגט טויזענד רובל. פון דעם געלד דאַרף מען אָנ-גרייטען עטליכע הונדערט פוד מעהל. צוזאַמען מיט דעם, דאַרף מען אָנקוקען אַ געוויסע צאָהל פערד און וועגעלעך, מ'זאָל זיי קאָנען קויפען בעצייטענס. כדי די מיליטערישע מאַכט זאָל זיי נישט רעקווירירען, האָב איך צוגעזאָגט האַלטען זיי ביי אונזער אָבטיילונג.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז די יודען פון שטאָדט, ווי אויך אייניגע קריסטען, גראָבען ביי זיך אויף די הויפען טראַנ-שייען, פונקט ווי אויף מלחמה, צו בעהאַלטען זיך דאָרט, אין פאַל, אויב מען וועט בעשיסען די שטאָדט. די אָרטיגע מאַכט ווייסט דערפון און האָט נישט דאַגעגען.

דעם 12-טען, איז צו מיר געקומען יאַכינזאָן זעהר צורו-דערט און מיטגעטיילט, אַז דער „פּרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואַ" האָט איהם געזאָגט, אַז נאָר-וואָס האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל

צו עוואַקואירען די גאַנצע בעפעלקערונג פון וולאַדימיר-וואָלינסק און מ׳קאָן ערוואַרטען יעדע שעה די פערעפּענטליכונג פון דעם בעפעהל. אויף מאָרגען זענען די קלאַנגען געוואָרען נאָך שטאַרקער. איך האָב איבערגעגעבען דעם קאָמיטעט די צו-געזאָגטע טויזענד רובל. ער האָט געקויפט דרייהונדערט פוד מעהל, געגעבען אויסבאַקען ברויט און האָט צוגעקוקט צום קוי-פען צוואַנציג פערד און צעהן וועגע׳עך פאַר אָרימע קראַנקע און קינדער.

חוץ דער שרעק פון אַרויסשיקען, איז די לאַגע פון דער בעפעלקערונג אַ ביטערע נאָך אין דעם אופן, וואָס ביי אַ שטאַר-קער עפּידעמיע פון כאָלערא און טיפוס איז אין שטאָדט ניט פערבליבען קיין איין אַרצט און די איינציגע אַפּטייק ווערט עוואַקואירט פון שטאָדט.

איך האָב איבערגערעדט מיט דעם יודישען אַרצט פון אונזער אָבטיילונג, צוקערמאַן, ער זאָל עטליכע שעה אין טאָג בעזוכען שטאָדטישע קראַנקע. ער האָט איינגעשטימט. עס האָבען אויך איינגעשטימט די בעפולמעכטיגטע, נאָר דער עלטסטער אַרצט מאָסקווין האָט געפונען פאַר אונמעגליך, אַז ד״ר צוקער-מאַן זאָל יעדען טאָג, אויף עטליכע שעה, זיך אָברייסען פון דער אַרבייט אין לאַזאַרעט. דעמאָלט, האָב איך פערזאַמעלט אויף אַ זיצונג די דאָקטוירים פון אַלע דריי לאַזאַרעטען (פון קאָמיסאַ-ראָוויס אָבטיילונג, דעם עוואַקואַציאָנס-לאַזאַרעט און אונזערן) און זיי האָבען בעשטימט, מאַכען אַ דיזשור, אַז איין טאָג אין דער וואָך, זאָל יעדערער פון די דאָקטוירים געבען מעדי-צינישע הילף אין שטאָדט. דאָס איז איינגעאָרדענט געוואָרען און ביז דעם לעצטען טאָג, ווען די לאַזאַרעטען האָבען פער-לאָזען די שטאָדט, האָט זיך געפיהרט דער דיזשור.

איך האָב פאָרגעלעגט די פאָרשטעהער פון שטאָדט איבער-צוגעבען מיר, אויף צו בעהאַלטען די טייערע און זעלטענע חפצים פון שוהל, ווי מען האָט דאָס געטהון אין לוצק. מ׳האָט מיר געענטפערט, אַז די אַלע חפצים, צווישען זיי, די אַלטע הענגלייכטער, האָט שוין צוגענומען צו זיך דער גבאי פון שוהל,

אַ פערדעכטיגער מענש, וועלכער איז אַ גאַנצער מאַכער ביים איספּראַווניק. מ׳רעדט וועגען איהם, אַז ער דינט אין דער געהיימער פּאָליציי און די שטאָדט האָט מורא פאַר איהם, האָט מען איהם אָהן טענות אָבגעגעבען דאָס זילבער און די איבעריגע חפצים.

פון אָסטיליע זענען געקומען צוויי פאָרשטעהער און דערצעהלט, אַז דעם 11-טען זענען געקומען אין שטעדטעל פינף קאָזאַקען רייטענדיג און אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג זאָל פערלאָזען דאָס שטעדטעל. מ׳האָט געשווינד צונויפגעזאַמעלט צווייהונדערט און פופציג רובל און געגעבען זיי. די קאָזאַקען האָבען אָבער געפאָדערט פינפהונדערט רובל און גענומען די צווייהונדערט און פופציג רובל מיט דעם תנאי, אַז די אַנדערע צווייהונדערט און פופציג רובל זאָל מען זיי אין אַ טאָג אַרום אָבגעבען. די פאָרשטעהער זענען געקומען צו מיר בעטען, איך זאָל זיי געבען די צווייהונדערט און פופציג רובל. איך האָב זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו געבען געלד אויף דעם, האָב אויפגעוויזען, אַז מ׳האָט נישט גערדאַרפט פאָרלעגען די קאָזאַקען קיין געלד, נאָר ווענדען זיך אין שטאָדט צום איספּראַווניק, דערוויסען זיך אויב עס איז דאָ אַזאַ פעראָרדנונג. זיי האָבען מיך אויסגעהערט, איינגעשטימט, אַז איך בין גערעכט, נאָר טרויעריג צוגעגעבען:

— און וואָס וואָלט זיין, אַז די קאָזאַקען וואָלטען דערוויילמאַכען אַ פּאָגראָם?

עס זענען נאָך געקומען פאָרשטעהער פון שטעדטעל אָזיומשי, וואו עס האָבען זיך אָנגעקליבען ביי פיערהונדערט היימלאָזע. איך האָב דעם דאָרטיגען קאָמיטעט אַרויסגעגעבען דרייהונדערט רובל.

דער בעפולמעכטיגטער טולופּאָוו האָט בעקומען פון קיעווער צענטראַל-קאָמיטעט פון שטאָדטישען פערבאַנד אַן׳איינלאַדונג, צו קומען צום 18-טען אין קיעוו אויף אַ צוזאַמענפאָהר פון די בעפולמעכטיגטע פון די אָבטיילונגען פון פערבאַנד צוזאַמען מיט די שטאָדט-גאָלאָוואַ׳ס פון וואָלינער און פּאָדאָליער

געבעטעניעס, צו בעטראַכטען די פראַגע וועגען הילף פאַר דער בעפעלקערונג. איך האָב פאָרגעלעגט טולופאָוו׳ן, ער זאָל מיך מיטנעהמען אויפ׳ן צוזאַמענפאָהר, כדי איך זאָל לייענען דאָרט אַ בעריכט וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג און די היימלאָזע אין די שטעדט און שטעדטלעך ביים פראָנט. ער האָט איינגעוויליגט און דעם 16-טען זענען מירביידע אָבגעפאָהרען מיט אַנ׳אויטאָמאָביל קיין קאָוועל, כדי פון דאָרט צו פאָהרען מיט׳ן באַהן. אין קיעוו האָב איך פערבראַכט ביז דעם 29-טען און האָב זיך שוין נישט אומגעקעהרט קיין וולאַדימיר-וואָלינסק. פאַר דער צייט איז אונזער אָבטיילונג אָבגעטראָטען קיין קאָוועל און וולאַדימיר-וואָלינסק איז פערנומען געוואָרען דורך די עסטרייכער. נאָכדעם האָב איך געהערט אין קיעוו, אַז דאָס רוסישע מיליטער, האָט פאַר׳ן אָבטרעטען געמאַכט אין שטאָדט אַ פּאָגראָם און פערברענט די גאַס, וואָס פיהרט צום באַהנהויף. שפּעטער האָב איך געהערט אַלערליי קלאַנגען וועגען וולאַדימיר-וואָלינסק. איינעגע האָבען דערצעהלט, אַז פאַר׳ן אָבטריט האָט עמיצער געלאָזען אַ קלאַנג, אַז יודען האָבען געשאָסען אין רוסישען מיליטער און בעהאַלטען ביי זיך דייטשען. האָט מען אָנגעהויבען הרג׳ענען יודען און ביי צוויי הונדערט מענשען געשאָסען. אַנדערע האָבען דערצעהלט, אַז מ׳האָט אונטערגעשאָסען אַ דייטשען אַעראָפּלאַן. אַז ער איז אַראָבגעפאַלען, האָט מען אין איהם געפונען, חוץ די דייטשע פליהער, אַ יודישען שוסטער פון וולאַדימיר-וואָלינסק, אָדער פון קאָוועל, וועלכער האָט אָנגעוויזען די דייטשען, וואוהין צו וואַרפען באָמבעס. דערפאַר, האָבען די קאָזאַקען פערברענט די שטאָדט. קיין ריכטיגע ידיעות, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, האָב איך ביז איצט נישט בעקומען. נאָר ווייזט אויס, אַז גלאַט איז דאָרט נישט דורכגעגאַנגען דאָס אָבטרעטען פון רוסישען חיל.

אין קאָוועל האָבען מיר געטראָפען אויפ׳ן באַהנהויף דעם דאָקטאָר פון אונזער פאָדערשטען לאַזאַרעט, ראָזענצווייג. ער איז געקומען אין שטאַב פון קאָמאַנדיר פון דער אַרמעע, בעשטימען, וואוהין אַריבערצוקלייבען זיך מיט׳ן לאַזאַרעט פון גריבאָוועץ.

עס איז כמעט בעשטימט געוואָרען, ער זאָל אַריבער קיין טריסק.

מיר האָבען זיך פערערעדט מיט ראָזענצווייג׳ן און נישט בעמערקט, ווי דער צוג איז פאַר אונזערע אויגען אַוועקגעגאַנגען. איידער צו פערבלייבען אין קאָוועל אַ גאַנצען מעת-לעת, וואַרטען אויף דעם קומענדען צוג, האָבען מיר בעשטימט צו פאָהרען ביז קיעוו, פינפהונדערט וויאָרסט, מיט׳ן אויטאָמאָביל. מיר האָבען איבערגענעכטיגט אין אַ פוסטען וואַגאָן און פאַרטאָג אַרויסגעפאָהרען.

אין אָנפאַנג, איז געווען שרעקליך קאַלט. נאָר אַז די זון איז אויפגעגאַנגען, איז די נסיעה געוואָרען אַנ׳אמת׳ער פערגעניגען. דער שאָסיי אויף לוצק—זשיטאָמיר איז איינער פון די בעסטע אין רוסלאַנד. אפילו אין גאַליציע, האָב איך אַזאַ וואונדערבאַרען שאָסיי נישט געטראָפען. ער האָט זיך געצויגען גלאַט ווי אַ פאַרקעט-ברוק. דער אויטאָמאָביל האָט זיך געקייקעלט שנעל און גרינג, מאַכענדיג איבער פיערציג וויאָרסט אַ שעה. ווען מיר וואָלטען זיך נישט אָבשטעלען וואַרמעס עסען און אַ פאָר מאָל איבערבייטען די געפּלאַצטע שינעס, וואָלטען מיר צו זעקס—זיבען אָוועֶנד זיין אין קיעוו.

מיך האָט שטאַרק איבערראַשט, וואָס ביי דער שרעקליכער אונאָרדנונג פון דעם אייזענבאַהן-פערקעהר, האָט זיך די מאַכט נישט בענוצט מיט דעם שאָסיי, צום אַריבערשיקען, לכל הפכות, פּראָוויאַנט און תכסיסי מלחמה. דעם גאַנצען טאָג, וואָס איך בין געפאָהרען, האָב איך נישט בעגעגענט און נישט אַריבערגעיאָגט נישט קיין אָבאָזען, נישט קיין אַרטילעריע, נישט קיין מיליטער-אָבטיילונגען. עס האָבען זיך נאָר געצויגען, פאָהרענדע און צו-פוס געהענדע היימלאָזע, איבערהויפּט, אַרויסגעשיקטע דייטשע קאָלאָניסטען. אַ דייטשע פוהר האָט מען געקאָנט דערקענען פאַר אַ וויאָרסט—אַ לאַנגע, שטאַרקע פוהר, בעדעקט מיט לייווענטענע ביידלעך—אַנ׳אמת׳ער געצעלט. אין שפאַן געהען שטאַרקע זאַטע פערד. ביים וואָגען טרעט רוהיג און זיכער אַ געזונדטער דייטש און אויף זיין פנים איז נישט צו בעמערקען, נישט קיין צורו-דערונג, נישט קיין פערצווייפלונג. אַ שרייענדען היפך מיט׳ן

דייטש שטעלען פּאָר די אָרימע, אָבגעצעהרטע נידערגעשלאָגענע גאַליציאַנער, רוסישע און איבערהויפּט יודישע היימלאָזע, מיט זייערע קליינע, נישט געדעקטע פוהרלעך, אויף וועלכע די חפצים זענען אָנגעוואָרפען אין אַ מיש-מאַש און ווערען גע-שלעפּט דורך אָבגעצעהרטע, קוים לעבעדיגע קליאַטשעס.

וואו-נישט-וואו אויפ׳ן וועג, ווערען געפיהרט פּערפּעסטי-גונגס-אַרבייטען, מ׳גראָבט שאַנצען, מ׳שטעלט דראָט-פּערצוימונגען. איבערהויפּט, האָט מיין אויפמערקזאַמקייט אָבגעשטעלט איין אָרט, אויף אַ פעלד פון הויכען קאָרן, האָבען געאַרבייט צוזאַמען, אויס-געמישט פּויערים און סאָלדאַטען. איינע האָבען געשניטען דעם קאָרן, די צווייטע האָבען געשטעלט שטעכעדיגע דראָט-פּערצוי-מונגען. און די ביידע, פרידען און מלחמה-אַרבייטען האָבען זיך ווי צונויפגעפלאָכטען מיט איינאַנדער.

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי אַ בריקעל. עס האָט זיך געפּאָדערט אַ קליינע רעפּעראַציע פונ׳ם אויטאָמאָביל. דאָס ברי-קעל איז געווען איבער אַ ראָוו. איך האָב אַ בליק געטהון אין ראָוו און צו מיין פערוואונדערונג, דערזעהן דאָרט צוויי יודען, אַנ׳עלטערן און אַ יונגערן. ביידע זענען געווען אָהן אויבער-רעקלעך. דער עלטערער, איז געלעגען און אַריינגעקוקט אין אַ ספר, דער צווייטער האָט פּערטראַכט עפּעס געזונגען. איך האָב זיך אַראָבגעלאָזט צו זיי, געפרעגט וואָס זיי טהוען דאָ. האָבען זיי געענטפערט, אַז מ׳האָט זיי אַוועקגעשטעלט היטען דעם טע-לעפאָן. אין דער גאַנצער געגענד, איז אַרויפגעלעגט אויף די אָרטיגע יודען דער חוב, אָבצוהיטען דעם טעלעפאָן. די צוויי יודען זענען קרעטשמער פון דעם נאָהנטסטען דאָרף.

אין ראָוונא זענען מיר געשטאַנען ביי אַ שעה. איך האָב צייט געהאַט צו זעהן זיך מיט איניגע בעקאַנטע. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז זינט עס איז אַריבער אַהער די סטאַווקע פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר, איז דאָ פאַר יודען געוואָרען אַ גיהנם. מ׳לאָזט נישט אַרויספאָהרען פון שטאָדט, מ׳אונטערדריקט, מ׳רודפ׳ט אויף יעדען טריט. אַנ׳אָרטיגער כלל-טהוער, קוליקאָ-ווער, האָט זיך משתדל געווען ביים קאָמענדאַנט, ער זאָל ער-

לויבען שפּייזען די טויזענדער דורכגעהענדע גאַליציאַנער יודען, אַרויסגעשיקטע און אַרעסטירטע. דער קאָמענדאַנט האָט נישט ערלויבט. דעמאָלט האָט איהם קוליקאָווער צורייצט אַ זאָג געטהון:

—עס וואָלט שוין בעסער געווען, ווען איר וואָלט די אַלע היימלאָזע אויסלעגען אויף די רעלסען און לאָזען איבער זיי אַ צוג. וואָלט איהר לכל הפחות מאַכען אַ גיכען סוף צו זייערע יסורים.

פאַר די דרייסטע ווערטער האָט מען איהם אַרעסטירט און מ'שיקט איהם אַרויס אין סיביר.

נישט ווייט פון ראָוונא געפינט זיך אַ לאַגער, וואו עס האָבען זיך פערזאַמעלט ביי פיערציג טויזענד היימלאָזע גאַלי-ציאַנער און רוסישע פויערים. דורך דער שטאָדט לאָזט מען זיי נישט דורכגעהן. זיי שטאַרבען אויס פון הונגער, כאָלערא און טיפוס. און קיין שום שפּייז און מעדיצינישע הילף איז פאַר זיי נישט אָרגאַניזירט.

אין נאָווגאָראָד-וואָלינסק האָבען מיר געטראָפען פיל היימ-לאָזע פון קרעמעניץ, דובנאָ און אסטרע.

אין זשיטאָמיר האָבען מיר געגעסען וואַרמעס. אין שטאָדט איז אַ שטאַרקע אויפרעגונג. עס געהען אַרום משונה'דיגע קלאַנ-גען און לעגענדעס. מ'האָט מורא, אַז דער דייטש וועט דער-געהן אַהער. די רייכערע פאָהרען מאַסענווייז אַרויס.

קיין קיעוו זענען מיר געקומען פיער אַ זייגער פאַרטאָג.

דער צוזאַמענפאָהר פון די בעפולמעכטיגטע פון שטאָדטי-שען פערבאַנד, וועלכער האָט זיך געדאַרפט עפענען דעם 18-טען איז געווען אָבגעלעגט ביז דעם 22-טען, ווייל פיל פון די איינ-געלאַדענע זענען נאָך נישט געקומען. דער פאָרזיצענדער פון קיעווער קאָמיטעט, דער פירשט אורוסאָוו, צוזאַמען מיט דעם מיטגליד פון גאָסודאַרסטווענער דומע, דעם שפּעטערדיגען מיני-סטער אין קערענסקיס רעגירונג און טראַגיש גע'הרג'עטען, שינ-גאַראָוו, האָבען אויסגענוצט די עטליכע טעג, כדי אויפ'ן אָרט צו בעקענען זיך מיט דער לאַגע פון די היימלאָזע און זענען געפאָהרען קיין וואָלאַדימיר-וואָלינסק. טולופאָוו איז אויף אַ פּאָר

טעג אָבגעפאָהרען קיין מאָסקווע.

איך האָב אָבגעגעבען אַ בעריכט אין יודישען הילפס-קאָמיטעט וועגען דער לאַגע אין די ערטער, וואָס איך האָב בעזוכט. האָב אויפגעוויזען, אַז אין די צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך ביים פראָנט, וואו דער צוטריט פון יודישע בעפולמעכטיגטע איז נישט פערוועהרט, אין יעדען פאַל פיל גרינגער ווי קיין גאַליציע, האָב איך נישט געטראָפען קיין איין בעפולמעכטיגטען, קיין קלענסטען שפור פון אָרגאַניזירטער הילף. מ'האָט מיר געענטפערט, אַז דער קאָמיטעט מיהט זיך צו בעקומען פאַר עטליכע מיטגלידער ערלויבענישען אויף אַרומצופאָהרען, נאָר עס קומט אָן שווער. דערצו האָט דער קאָמיטעט קיין שום ידיעות נישט, וואוהין עס איז נויטיג צו שיקען הילף. מיט אַ פאָר טעג שפעטער האָט דער קאָמיטעט פון זעמסקי פערבאַנד איינגעשטימט אַריינצופיהרען אין פערבאַנד עטליכע פאָרשטעהער פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, כדי זיי זאָלען קאָנען פריי אַרומפאָהרען איבער די שטעדט און שטעדטלעך, וואָס זענען נאָהנט צום פראָנט. דער קאָמיטעט האָט קאָמאַנדירט דעם שריפטשטעלער דאבין קיין וולאַדימיר-וואָלינסק, נאָר איידער ער האָט צייט געהאַט אַרויסצופאָהרען, איז די שטאָדט שוין געווען פערנומען. אויך האָט דער קאָמיטעט בעשטימט אַרויסצושיקען נאָך הילף פאַר פאָרעצק און אָסטיליע.

אויף דעם צוזאַמענפאָהר איז געקומען פון מאָסקווא דער געהילף-פאָרזיצענדער פון צענטראַלען קאָמיטעט פון פערבאַנד פון שטעדט, מיכאַיל אַלעקסאַנדראָוויטש קישקין (דער מיניסטער פון אינערן אין לעצטען מיניסטאָרן-קאַבינעט ביי קערענסקי'ן). איך האָב זיך מיט איהם געזעהן און פאָרגעלעגט, דורכלעזען אויפ'ן צוזאַמענפאָהר אַ בעריכט, וועגען דער לאַגע פון די יודישע היימלאָזע. ער האָט עס געפונען פאַר אינטערעסאַנט און אַרויסגעגעבען מיר אַנ'איינלאַדונג אויפ'ן צוזאַמענפאָהר.

דעם 22-טען אין אָווענד איז פאָרגעקומען דער צוזאַמענפאָהר. עס זענען געקומען בעפולמעכטיגטע פון צוועלף–פופצעהן אָבטיילונגען און ביי צעהן שטאָדטישע גאָלאָוואַ'ס פון פאָדאָליער

און וואָלינער גובערניעס. עס זענען געווען פאָרטראָגען, בע-ריכטען און מיטטיילונגען וועגען די יסורים און נויט, וואָס די היימלאָזע שטעהען אויס אין וועג; וועגען דעם, וואָס פאַר זיי איז נישט אָרגאַניזירט קיין הילף. עס זענען געווען פאָרגעלעגט אַלערליי פאָרמען צו אָרגאַניזירען דערנעהרונגס און מעדיצינישע הילף, איינאָרדנונג פון שפייז-פונקטען, וואַסער-קעסלען א. ד. ג. אין די אַלע רעדעס און דעבאַטען וועגען היימלאָזע, איז נישט איין מאָל דערמאָהנט געוואָרען דאָס וואָרט: „יוד". מ'האָט איהם אויס-געמידען. מ'האָט זיך אויסגעדריקט: „מענשען פון אַלערליי נאַ-ציאָנאַליטעטען", „קריסטען און אַנדערע".

איך, האָב דער לעצטער בעקומען דאָס וואָרט. ווי איך האָב דערמאָהנט דאָס וואָרט „יוד", האָבען מיך אַלע אָנגע-שטרענגט אָנגעקוקט, ווי איך וואָלט אַרויסריידען אַ פערוועהר-טען וואָרט.

אונטערשטרייכענדיג און בעגריסענדיג, וואָס דער „זעמ-סקי פערבאַנד", ווי אַ געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציע, מאַכט נישט קיין אונטערשיד צווישען נאַציאָנאַליטעטען, האָב איך אויפ-געוויזען, אַז די אַדמיניסטראַטיווע טעטיגקייט און די אַלטעגליכע בעדינגונגען האָבען אַוועקגעשטעלט די יודישע בעפעלקערונג אין אַן אויסשליסליכען מצב און דעריבער זענען נויטיג פאַר דער יודישער בעפעלקערונג עטוואָס אַנדערע פאָרמען פון הילף.

יודישע היימלאָזע געפינען זיך אין אַ גאַנץ אַנדערער לאַ-גע ווי קריסטליכע:

1) צווישען קריסטליכע היימלאָזע אויף דעם פראָנט זע-נען דאָ בלויז אַזעלכע, וואָס זענען פרייוויליג אַוועק אָדער צרויסגעשיקט פון גאַליציע, וואָלינער און פאָדאָליער גובערניעס. די היימלאָזע געפינען זיך אין בעוועגונג. זיי געהען ווייטער און הילף דאַרף זיי געגעבען ווערען ווי פ ע ר ב ײ ג ע ה ע נ ד ע. אין געגענטייל, יודישע היימלאָזע, זענען מעהרסטענטייל אָנגעקומען פון קאָוונער, גראָדנער און אַנדערע גובערניעס און ז י צ ע ן אין די שטעדט און שטעדטלעך פון דעם קאַנט אָדער זענען געצוואונגען צו געהן אין אַ צווייטען אָדער דריטען גלות.

2) אָרטיגע יודישע היימלאָזע בעשטעהען איבערהויפּט פון אַרויסגעשיקטע אַלס יודען פון די נעבענפּראָנטיגע שטעדטלעך (וואָלאָטשיסק, סאַטאַנאָוו, קאַריטניצע, טאַרנאַרודע, האָראָכאָוו, מיליאַטין א. אַ.) די היימלאָזע האָבען זיך צושפּרייט אין די אַרומיגע שטעדטלעך און וואַרטען דאָרט אויף אַ נייעם גירוש.

3) צווישען יודישע היימלאָזע זענען דאָ פיל אַזעלכע, וואָס זענען אַנטלאָפען פון פּאָגראָמען, (פּאָרעצק, קרילאָוו א. אַ.) און געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען. זיי האָבען זיך צייט-ווייליג אויך בעזעצט אין די אַרומיגע שטעדטלעך און דערפער (ראָזשישצע, אָזדיוטשי, טאָרטשין, אָסטיליע א. אַ.).

4) יודען ווערען מעהרסטענטייל אַרויסגעשיקט געאיילט, אין צוויי—דריי טעג, אָפטער אין פיראונצוואַנציג שעה און זיי האָבען נישט קיין צייט און נישט קיין מעגליכקייט צו פערנעה-מען זייער גוטס.

5) אַ יודען איז שווערער ווי אַ קריסט, איבערהויפּט אַ פויער, ריהרען זיך פון אָרט און פערנעהמען זיין גוטס. יודי-שער פערמעגען ליגט אין סחורות, קיין לעבעדיגען אינוועטאַר (קיה, פערד וכדומה) האָט אַ יוד נישט. אַזוי ווי די אייזענבאַהן-בעוועגונג איז ביים פראָנט נישט צוטרעטליך פאַר יודען, (אפילו דער שאָסיי-וועג איז פאַר יודען נישט זיכער), מוז ער דינגען פוהרען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. חוץ דעם, וואָס אין דער צייט פון אַזאַ מהומה, איז אָפט אונמעגליך צו קריגען פוה-רען, קומט אויס צו צאָהלען פאַר זיי אונגעהערטע פרייזען: פופציג-זעכציג רובל פאַר אַ מהלך פון פופציג וויאָרסט. קויפען פערד קאָנען יודען נישט, ווייל מען וואָלט זיי רעקוויזירט.

6) קריסטליכע היימלאָזע קאָנען זיך שפּייזען אין וועג פון מיליטערישע קעסלען און אין די שפּייז-פונקטען פון אַלערליי אָבטיילונגען. אַ יוד וועט, פערשטעהט זיך, מורא האָבען נאָהנט צוצוגעהן צו אַ מיליטערישער אָבטיילונג, חוץ דעם קאָן ער נישט עסען פון אַ קעסעל, וואו דאָס געקעכץ איז צוגעגרייט נישט לויט'ן יודישען דין.

7) זומערצייט קאָן אַ קריסטליכער היימלאָזער געפינען

פעלד-אַרבייט. אַ יוד איז צו אַזאַ אַרבייט נישט געוועהנט און וואָלט זי אין ערגעץ נישט בעקומען.

אַז איך האָב געענדיגט פאָרמולירען די לאַגע פון די יודישע הײמלאָזע, האָט זיך קישקין אָבגערופען:

— דאָס וואָס איהר האָט אונז מיטגעטיילט, איז זעהר אינטערעסאַנט. מיר וואָלטען אייך בעטען אָנווייזען, אויף וועלכען אופן קאָן דער פערבאַנד קומען צו הילף די יודישע הײמלאָזע?

— ערשטענס, — האָב איך געענטפערט, — דאַרף דער פערבאַנד איינאָרדנען אין די שטעדטלעך, וואו עס געפינען זיך יודישע הײמלאָזע, שפייז-פונקטען, פון וועלכע עס זאָלען אַרויסגעגעבען ווערען טרוקענע פּראָדוקטען.

— דער פאָרשלאָג קאָן, דוכט זיך, אָנגענומען ווערען. קיינער האָט נישט דאַגעגען? — האָט געפרעגט קישקין. אַלע האָבען געשוויגען און דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען.

— צווייטענס, — האָב איך פאָרטגעזעצט, — דאַרף דער פערבאַנד העלפען דער יודישער בעפעלקערונג, ווען מ'שיקט זי פון וואַנען נישט איז אַרויס, קריגען פערד און וועגלעך אויף אָבצופאָהרען. דריטענס, דאַרף מען איינאָרדנען אַנ'אַרבייטס-ביוראָ, דורך וועלכער יודישע הײמלאָזע וואָלטען קאָנען בעקומען אַרבייט.

— דאָס קאָנען מיר אויף זיך נישט נעהמען, — האָט מיך אָבגעשטעלט קישקין. — דאָס וואָלט שוין הייסען אויסטיילען יודישע הײמלאָזע, און אונזער פערבאַנד קאָן זיך אויף דעם וועג נישט שטעלען. — דאָס איינציגע, וואָס מיר וואָלטען קאָנען, איז משתדל זיין זיך מ'זאָל אַרויסגעבען אומזיסט פון קאַזיאָנעם וואַלד געהילץ אויף צו בויען באַראַקען פאַר די יודישע הײמלאָזע.

— איך וואָלט נאָך פאָרלעגען, — האָב איך זיך אָבגערופען, — דער צוזאַמענפאָהר זאָל זיך אַרויסזאָגען פאַר דעם אָבשאַפען פון יודישען תחום.

— ניין, ניין! — האָט כמעט דערשראָקען אויסגעשריען קישקין. — דאָס קאָנען מיר נישט! אונזער צוזאַמענפאָהר איז אַנ'אָרטיגער. וועגען אָבשאַפען דעם יודישען תחום, האָט זיך דאָך

איינשטימיג אַרויסגעזאָגט דער מאָסקווער צוזאַמענפאָהר. און דאָס איז גענוג!

מיין בעריכט האָט געדויערט ביי אַ שעה. געענטפערט מיר האָט נאָר קישקין. קיין אַנדערער האָט אַ וואָרט נישט אַרויסגע־רעדט. אַלע האָבען קאַלט און אונצופרידען געשוויגען.

אויף מאָרגען, בין איך אַריינגעגאַנגען צו קישקינ'ען. איך האָב איהם בעדאַנקט, וואָס ער האָט מיך אונטערגעהאַלטען און עס איז אָנגענומען געוואָרען מיין פאָרשלאָג וועגען אָרגאַניזירען שפייז־פונקטען אין די שטעדטלעך, וואו עס געפינען זיך יודישע היימלאָזע. צוזאַמען מיט דעם האָב איך צוגעגעבען:

—פונדעסטוועגען מוז איך אייך זאָגען, אַז די נעכטיגע זיצונג האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערען איינדרוק.

—פאַרוואָס?

—איך וועל אייך זאָגען דעם אמת. אייער אויפטראָג צו דער פראַגע וועגען הילף פאַר די, וועלכע ווערען אַרויסגעשיקט אָדער אַנטלויפען פון פאָגראָמען, איז געווען אַ קאַלטע און אַ פאָרמעלע. איך האָב ערוואַרט, אַז דער צוזאַמענפאָהר, לכל הפחות איהר, ווי אַ פאָרזיצענדער, וועט זיך פעראינטערעסירען מיט דער לאַגע פון די אומגליקליכע, וועט בעטראַכטען, מיט וועלכע מיטלען מ'קאָן זיי קומען צו הילף. אָנשטאָט דעם, האָט איהר זיך בע-גרענצט מיט דעם ענטפער: „מיר קאָנען נישט מאַכען קיין אונ־טערשיד צווישען יודען און נישט יודען." אַנדערש געזאָגט: „דאָס איז נישט אונזער דאגה." איך זאָג דאָס אייך אָפען אַרויס דער־פאַר, ווייל אייער אָרגאַניזאַציע איז אפשר די איינציגע, וואוהין מיר קאָנען זיך ווענדען, נישט ריזיקירענדיג, אָנצושטויסען זיך אויף אַנ'אַנטיסעמיטישען ענטפער. און אויב איהר טראָגט זיך אויף צו אונזער נויט אַזוי פאָרמעל—וואוהין זשע געהן?

מיינע ווערטער האָבען, ווייזט אויס, געמאַכט אויף איהם אַנ'איינדרוק. נישט האָבענדיג וואָס מיר צו ענטפערן, האָט ער אַרויסגעשטעלט אַזאַ אַרגומענט:

—אָבער דער יודישער הילפס־קאָמיטעט אָרגאַניזירט דאָך אַליין הילף פאַר יודען, און אַרבייט פיל בעסער, ווי מיר!

—דאָס איז אַ טעות. איך בין איצט אַרומגעפאָהרען פיל שטעדטלעך פון לוצקער און וולאַדימיר-וואָלינסקער אויעזדען און הוץ די קליינע סומען, וואָס איך האָב דאָרט געלאָזען, איז דאָרט קיין שום הילף פון יודישען קאָמיטעט נישט אָרגאַניזירט געווען.

—אָבער איהר דאַרפט דאָך פערשטעהן, אַז מיר קאָנען נישט אָבטרעטען פון אונזערע פּרינציפּען. דאָס איינציגע וואָס מיר וואָלטען קאָנען,—האָט ער צוגעגעבען,—איז סובסידירען די יודישע קאָמיטעטען, זיי זאָלען אַליין אָרגאַניזירען די נויטיגע הילף פאַר יודען אין ספּעציפישע פאַלען.

—איהר זאָגט עס צו? קאָן איך דאָס אָפיציעל מיטטיילען דעם פּאָרזיצענדען פון יודישען הילפס־קאָמיטעט?

—געוויס. זאָל ער זיך פּערזענליך מיט מיר אויפטראָגען וועגען דעם ענין.

אונזער געשפּרעך איז פאָרגעקומען אין קאָמיטעט פון פער־באַנד. אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון קישקינס קאַבינעט, איז צו מיר צוגעגאַנגען איינער פון די בעפולמעכטיגטע, וואָס איז געווען נעכטען אויף דעם צוזאַמענפּאָהר, דאָקטאָר יעווסייעוו, דער פּאָרשטעהער פון אַ סיבירער אָבטיילונג, וועלכע שטעהט אין טאַרנאָפּאָל אין גאַליציע:

—מיך האָט שטאַרק פעראינטערעסירט אייער נעכטיגער פּאָרטראָג,—האָט ער מיר געזאָגט.—אַרבייטענדיג אין גאַליציע האָב איך זיך גענוג אָנגעהערט יודישע נויט און וויפיל די דאָר־טיגע יודען ליידען פון דער רוסישער מאַכט... איך וואָלט ווע־לען בעקומען דעטאַלע ידיעות וועגען דער אָרגאַניזירונג פון הילף מצד יודען. צווישען די סיבירער, וואָס האָבען אָרגאַניזירט אונ־זער אָבטיילונג, זענען דאָ פיל יודען און זיי וואָלט אינטערע־סאַנט געווען צו בעקענען זיך מיט דער פראַגע. חוץ דעם, וואָלט איך אפשר געקאָנט אין וואָס עס איז נוצליך זיין אין דעם אופן פון הילף פאַר די גאַליציאַנער יודען אין דעם געביט, וואו אונזער אָבטיילונג שטעהט.

איך האָב איהם צוזאַמענגעפיהרט מיט דעם פּאָרזיצענדען פון יודישען הילפס־קאָמיטעט, ש. א. גרינבערג און יענער האָט איהם

געגעבען אַלע ידיעות און אויסגענוצט איהם אין דעם אופן פון הילף פאַר גאַליציע.

נאָך דעם ד"ר יעווסייעוו, איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ יודי-שע אַרצטין, פרוי פאַלצפיין, אויך אַ מיטגליד פון צוזאַמענפאָהר. זי געפינט זיך מיט איהר אָבטיילונג אין גאַליציע. דער בעפול-מעכטיגטער פון איהר אָבטיילונג, סאַכאַראָוו,—האָט זי דער-צעהלט,—פיהרט זיך אויף בנוגע צו יודען, נישט בעסער ווי אַ קאָזאַק: ער שלאָגט און בע'גזל'ט זיי. ביי איין יוד האָט ער צוגענומען עלף בהמות און קיין איין גראָשען נישט בעצאָהלט. נאָר ער טהוט אַלץ אַזוי קונציג אָב, אַז אויפווייזען זיינע מעשים און בעשולדיגען איהם, איז אונמעגליך.

טולופאָוו איז אויף מאָרגען נאָך דעם צוזאַמענפאָהר אָבגע-פאָהרען צוריק אין אָבטיילונג, וועלכע איז פאַר דער צייט שוין אַרי-בער קיין קאָוועל. איך בין געבליבען אין קיעוו נאָך אויף עטלי-כע טעג, כדי צו בעקומען פון רויטען קרייץ און אויך איינקויפען פאַר דער אָבטיילונג מעדיקאַמענטען און פראָדוקטען. פאַר מיין אָבפאָהרען, האָב איך געטראָפען דעם ד"ר לאַנדער, וועלכער איז געקומען פון גאַליציע. ער האָט מיטגעטיילט, אַז ביי די רוסען אין די הענד זענען פערבליבען בלויז צוועלף פונקטען און די לאַגע פון די דאָרטיגע יודען איז אַ שרעקליכע: עס הערשט צווישען זיי אַ שרעקליכע נויט, אומעטום זענען כאָלערע־עפּי-דעמיעס. און דערצו זענען זיי צוגעשמידט צו זייערע ערטער, טאָרען אפילו אויף צעהן טריט פון שטאָדט נישט אַרויסגעהן.

טו

דעם 30־טען האָב איך זיך אומגעקעהרט אין דער אָבטיי-לונג אין קאָוועל. די אָבטיילונג האָט אפילו בערנומען צ וואוי-נונג, נאָר נאָך נישט איינגעאָרדענט זיך, אפילו נישט פונאַנדער־געפּאַקט. מ'איז נישט זיכער, אַז מ'וועט דאָ אויף לאַנג פערבליי-בען. עס געהען אום אַלערליי שרעקענדיגע קלאַנגען. איבער'ן

שטאָדט פליהען אַעראָפּלאַנען און וואַרפען באָמבעס, עס ציהען זיך אָבטרעטענדע אָבּאָזען און אַרטילעריע.

איך האָב בעזוכט די פּאָרזיצענדערין פון יודישען קאָמיטעט, פרוי ד״ר פיינשטיין. זי האָט מיר דערצעהלט, אַז די טעג זעי נען דורכגעגאַנגען דריי וואַגאָנען מיט יודישע אַרויסגעשיקטע פון שטעדטעל ליובאָמיל, נאָר אַ גרעסערער טייל היימלאָזע פאָהרט אויף פוהרען אָדער געהען צופוס. אַנדערע יודען האָבען מורא צו פאָהרען מיט׳ן באַהן. עס האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען אַ קלאַנג, אַז אין וועג וואַרפט מען אַרויס די יודישע היימלאָזע פון די וואַגאָנען אין פרייען פעלד. אין דעם שטעדטעל האָלאָבל. האָבען זיך אָנגעקליבען איבער טויזענד יודישע היימלאָזע און דער קאָוולער קאָמיטעט טרעט צו צו אָרגאַניזירען דאָרט הילף.

אַזוי ווי קאָוועל איז געוואָרען אַ צענטראַלער פונקט פון דער בעוועגונג פון די היימלאָזע, האָב איך איהם איבערגעלאָזען טויזענד רובל.

ד״ר פיינשטיין האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט עטליכע טעג צוריק האָט זיך אין שטאָדט פערשפּרייט אַ פּאַניק, ווייל עס איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מ׳האָט עוואַקואירט די פּאָסט. איצט איז שטילער געוואָרען. עס ווערען רעקווירירט אין די קלייטען אַלערליי שפּייז־פּראָדוקטען. עס איז אַ מאַנגעל אין ברויט, נישטאָ קיין צוקער. מ׳האָט זיך געווענדט צום קאָמענדאַנט, ער זאָל ערלויבען ברענגען עטליכע וואַגאָנען צוקער, האָט ער געענטפערט:

—זאָלען יודען טרינקען טעה מיט זאַלץ!

דעמזעלבען טאָג, וואָס איך בין געקומען, זיבען אין אָוונד, האָט אונזער אָבטיילונג בעקומען אַ בעפעהל געאיילט אָבצוטרעטען אין דער ריכטונג אויף קאָברין. עס האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די דייטשען האָבען דורכגעריסען דעם פראָנט, אַז די דרייצעהנטע אַרמעע איז פאַר דער פאָריגער נאַכט אָבגעטראָטען אויף פערציג וויאָרסט, און מ׳גרייט זיך אָבצוטרעטען נאָך אויף פערציג וויאָרסט. אין שטאָדט איז אַ גערודער, אַ בהלה.

דער קומענדיגער טאָג איז בּיי אונז אַוועק אין קלויבּען זיך אין וועג. די דאָקטוירים און בּעפולמעכטיגטע זענען צעהנ-דליגער מאָל געלאָפען אין שטאַבּ, געוואָרפען זיך צו אַלעמען מיט דער פראַגע: וואוהין פאָהרען? און קיינער האָט זיי קיין ענטפער נישט געקאָנט געבּען. אין שטאַבּ זענען אַלע געווען נישט ווייניגער צורודערט. מ'האָט שטילערהייד, מיט דערשראָקע-נע פנים'ער, איינער דעם אַנדערן מיטגעטיילט ערשיטערענדע נייעסן: מ'עוואַקואירט קיעוו, זשיטאָמיר, מ'שיקט אַרויס די בּע-פעלקערונג פון דווינסק.

אַזוי ווי דער שטאַבּ טרעט אָבּ קיין קאָבּרין, האָט אונ-זער אָבּטיילונג אויך בּעשטימט אַריבּערצוגעהן אַהין און זעקס אָווענד זענען מיר אין אונזער צוג אָבּגעפאָהרען אַהין איבּער בּרעסט-ליטאָווסק.

אונזער צוג איז געגאַנגען זעהר לאַנגזאַם, דורכלאָזענדיג עשאַלאָנען מיט חיל קיין בּרעסט-ליטאָווסק. בּיי דער סטאַנציע מאַלאָריטאָ זענען מיר געשטאַנען עטליכע שעה. איך בּין אַוועק אין שטעדטעל. דאָס שטעדטעל, אַ קליינס און אַנ'אָרימס, בּיי הונדערט יודישע געזינדען. איך האָבּ אויפגעזוכט איינעם פון די אָנגעזעהענע בּעלי-בּתים, אהרן סאַוויציק. ער האָט מיר דער-צעהלט, אַז דער קאָמענדאַנט פון שטעדטעל איז אַנ'אכזר, ער האָט איינגעפיהרט פאַר דער בּעפעלקערונג, אָהן חלוק פון על-טער און געשלעכט, לייבּ-שטראָף. פאַר דער קלענסטער שולד גיט מען פינפאונצוואַנציג שמיץ. נאָר דערפאַר איז ער זעהר שטרענג אויך צו די סאָלדאַטען און דערלאָזט נישט צו קיין פאָגראָם.

איך בּין געווען אין שוהל און געשמועסט מיט אַ גרופּע בּעלי-בּתים. אַ כאַראַקטעריסטישע ערשיינונג. אין דער צייט, ווען אין די גרויסע שטעדט, פאַר עטליכע הונדערט וויאָרסט פון פראָנט, הערשט אַ פּאַניק, אַ זיכערקייט, אַז דער דייטש וועט, נישט אַנדערש קומען, איז מען אין די קליינע שטעדטלעך, אפילו די נעהנטערע צום פראָנט, כּמעט זיכער, אַז „אַהער וועט ער נישט קומען". און דער מאָטיוו איז אַזאַ: „וואָס האָט ער

דאָ נישט געזעהן?״ „נויטיג דאַרף ער אונזער שטעדטעלע!״ און מיט דעמזעלבען אָפּטימיזם איז דורכגעדרונגען די פאָרשטעלונג פון דעם דייטשס קומען. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס וואָכען לאַנג זעהט מען אַרום און אַרום זיילן רויך בייטאָג און פייער־אָבשיין ביינאַכט פון די שרפות פון די אַרומיגע שטעדט און דערפער, איז מען איינגעגלויבט, אַז דאָ וועט אַלץ פאָרקומען כשורה: די רוסען וועלען אַוועקגעהן, די דייטשען וועלען קומען און דאָס לעבען וועט זיך ווייטער אַוועקציהען שטיל און רוהיג.

דורכ'ן שטעדטעל געהען דורך היימלאָזע יודען, אָרימע, הונגעריגע, נאָר דאָס שטעדטעל קאָן זיי נישט העלפען. עס איז אַליין שרעקליך אָרים. איך האָב געלאָזען הונדערט רובל פאַר די היימלאָזע.

אין ברעסט־ליטאָווסק זענען מיר געקומען אויפ'ן דריטען טאָג, דעם 2־טען אויגוסט אינדערפריה. מיר האָבען זיך אָבגע־שטעלט עטליכע ווי־אָרסט פון וואָקזאַל. איך בין מיט אַ מאַנעוו־רירענדען אויטאָמאָביל אָבגעפאָהרען צום וואָקזאַל. גענומען די אָרטיגע צייטונג, און דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען, איז געווען אַ „בעפעהל״ פון קאָמענדאַנט פון דער פעסטונג, גענעראַל לעמינג: „די גאַנצע ציווילע בע־פעלקערונג פון ברעסט־ליטאָווסק מוז פערלאָזען די שטאָדט אין משך פון דריי טאָג, דעם 3, 4, און 5־טען אויגוסט. כדי צו פערלייכטערן די עוואַקואַציע, ווערט די שטאָדט צוטיילט אויף דריי טיילען, און יעדען טאָג דאַרף אַרויספאָהרען איין טייל. עס וועלען געגעבען ווערען דרייסיג צוגען, צו צעהן צוגען אַ טאָג אויף אָבצופיהרען די אַרויסגעשיקטע״.

די מעלדונג האָט מיך, פערשטעהט זיך, שטאַרק איבער־ראַשט. איך בין אַוועק אין שטאָדט, וואו די גאַסען זענען גע־ווען פול מיט אָבטרעטענדע אָבאָזען און מיליטער. איך האָב אָבגעשטעלט אַנ'אַלטען יוד און געפרעגט, וואו עס געפינט זיך דער יודישער הילפס־קאָמיטעט. ער האָט מיר אָנגערופען די פאַ־מיליע פון פאָרזיצענדען פון קאָמיטעט (איך האָב זי פערגעסען) און די גאַס, וואו יענער וואוינט, זעהר ווייט פון וואָקזאַל. דער

איינציגער פוהרמאַן, אַ יוד, וואָס איז געשטאַנען אין גאַס, האָט נאָר-וואָס אָבגעזאָגט זיך מיך צו פיהרען, ענטפערענדיג, אַז ער איז פערנומען, האָט איצט, דערהערענדיג אַז איך רייד יודיש און דאַרף אין הילפס-קאָמיטעט, אַליין אַרויסגערופען זיך, אָבצופיהרען מיך לויט דעם אָנגעוויזענעם אַדרעס.

דער פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט, אַנ׳אַלטער, חשוב׳ער מאַן מיט אַנ׳אינטעליגענטען אויסזיכט, האָט זיך דערפרעהט מיט מיין קומען צו אַזאַ קריטישער צייט, האָט געשיקט רופען נאָך מיטגלידער פון קאָמיטעט, ד״ר שאַפּיראָ, ה׳ מינץ און נאָך צוויי בעלי-בתים.

זיי האָבּען מיר דערצעהלט, אַז בּיז די לעצטע טעג זע-נען אין שטאָדט נישט געווען קיין פּאָגראָמען און רויבּערייען. דאָס איז צו פערדאַנקען דעם קאָמענדאַנט פון פעסטונג, גענע-ראַל לעמינג, אַ מענשען אַ העכסט אָרענטליכען און גוטהאַרצי-גען. האָט בּיי קיינעם קיין גראָשען שוחד נישט גענומען, גע-קעמפט געגען די בּלבּולים אויף יודען און אָבגעשטעלט יעדען קלענסטען פּרוב צו מאַכען אַ פּאָגראָם. צום אומגליק אָבער, איז דער געהילף-קאָמענדאַנט, סאָקאָלאָוו, אַ כאַבּאַרניק. כּדי אויס-גוואַלדעווען געלד בּיי יודען, האָט ער מיט צוויי חדשים צוריק אָנגעהויבּען כאַפּען יודען אויף צוואַנגס-אַרבּייט און אָבשיקען זיי פאַר צעהן-צוואַנציג ווייאָרסט פון שטאָדט גראָבּען שאַנצען. אַז מ׳האָט איהם אָנגעוויזען, אַז מיט אַזאַ אונגעאָרדענטען כאַ-פּען מענשען אין די גאַסען, שטעלט ער אָבּ דאָס גאַנצע לעבּען פון שטאָדט, ווייל מ׳האָט מורא אַרויסצוגעהן פון שטוב, האָט ער פאָרגעלעגט יודען זאָלען דינגען פאַר זיך קריסטליכע אַר-בּייטער און צאָהלען זיי פאַר דער אַרבּייט. אויף אַזאַ אופן האָט ער געקאָנט לעגען אין קעשענע דאָס געצאָהלט, וואָס עס איז געקומען די אַרבּייטער. נאָך גרויסע און לאַנגע דעבּאַטען האָט מען געזאַמעלט אין שטאָדט דרייסיג טויזענד רובּל און געדונגען פיערהונדערט קריסטליכע אַרבּייטער. דער סאָקאָלאָוו האָט זיך דערמיט נישט בּענוגענט און ווייטער בּעפוילען צו כאַפּען יודען אין די גאַסען. מ׳האָט געכאַפּט בּיי הונדערט יודען, אַוועקגע-

פיהרט זיי אויפ׳ן הויף פון דער פּאָליציי און אָפּגעהאַלטען דאָרט פון זיבען אָוועונד ביז אינדערפריה. נאָכדעם האָט מען זיי אָפּגעשיקט פאַר צוואַנציג וויאָרסט פון שטאָדט אויף אַרבייט. נאָך דער אַר-בייט האָט מען זיי נישט ערלויבט בלייבען נעכטיגען אין דאָרף, סטראַדיטש, ביי וועלכען זיי האָבען געאַרבייט, „ווייל יודען האָ־בען קיין וואוינרעכט נישט אין די דערפער”. איצט, אַז עס איז אָנגעקומען דער בעפעהל צו עוואַקואירען די גאַנצע בעפעלקע־רונג, האָט דער סאָקאָלאָוו אָנגענומען אַלע מיטלען, מ׳זאָל יודען עוואַקואירען בעזונדער און פריהער פאַר די קריסטען. מיט גרויס מיה האָט זיך די אָרטיגע יודישע כּלל-טהוער איינגעגעבען דאָס נישט צו דערלאָזען.

מיר זענען אַריבער צו דער ברענענדער טאָג-פראַגע.

די מאַטעריעלע לאַגע פון דער שטאָדטישער יודישער בע־פעלקערונג איז ביז דער לעצטער צייט געווען נישט קיין שלעכ-טע, די שטאָדט האָט, חוץ אייגענע אָרימעלייט, געגעבען הילף די טויזענדער היימלאָזע, וואָס האָבען זיך דאָ בעזעצט אָדער דורכגעגאַנגען. חוץ דעם, האָט מען נאָך געשיקט געוויסע סומען אין פעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט. איצט האָט זיך די לאַגע, פערשטעהט זיך, ראַדיקאַל אומגעביטען. די לעצטע וואָכען, ווי נאָר מ׳האָט אָנגעהויבען שמועסען וועגען אַרויסשיקען די בעפעל-קערונג, זענען אַלע רייכערע בעלי-בתּים אַוועקגעפאָהרען. די, וואָס זענען פערבליבען, זענען איצט אַזוי רואינירט און צורוי-דערט, אַז עס איז שווער צו האָפען צו בעקומען פון זיי וויכ-טיגע נדבות. עס איז אפילו שווער איצט צו אָרגאַניזירען אַ חילפס־קאָמיטעט, וועלכער זאָל זיך קאָנען אָפּגעבען אינגאַנצען דער אַרבייט. יעדערער מוז קלערען וועגען זיך.

נישט קוקענדיג אויף דעם, האָבען זיך פונדעסטוועגען גע־פונען עטליכע מענשען, וואָס האָבען אויסגעדריקט אַ גרייטקייט צו פערגעסען די אייגענע אינטערעסען און אָפּגעבען זיך דער אָרגאַניזירונג פון הילף. זיי האָבען גלייך געגרינדעט אַ נייעם קאָמיטעט. בנוגע געלד-מיטלען האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ביים פריהערדיגען קאָמיטעט געפינט זיך צווייטויזענד פינפ־

הונדערט רובל, איבערגעבליבענע פֿון די דרייסיג טויזענד, געזאַמעלטע אויף צו דינגען קריסטליכֿע אַרבייטער. נאָך טויזענד רובל האָט מען זיך מתחייב געווען צו זאַמלען אין שטאָדט פֿאַר די פּאָר טעג. איך האָב צוגעזאָגט טויזענד אַכֿטהונדערט רובל. פֿון אָט די פֿינפֿטויזענד דרייהונדערט רובל האָט דער קאָמיטעט בעשטימט צו קויפֿען טויזענד פּוד מעהל און אויסבאַקען ברויט פֿאַר די אָרימערע, דאָס איבעריגע געלד צוטיילען די נצרכֿים. בעשטימט געווען, נאָך דעמזעלבען טאָג און אויף מאָרגען איבערשרייבען די נויטבעדערפֿטיגע. די מיטגלידער פֿון קאָמיטעט וועלען דאַרפֿען זיין ביי יעדען צוג, אַרויסגעבען אויפ׳ן וועג ברויט און געלד; איינאָרדנען, אַז מיט יעדען צוג זאָל אָבפֿאָהרען, לכֿל הפּחות איינער אַנ׳אינטעליגענטער מענש, וואָס זאָל נעהמען אויף זיך די זאָרג וועגען די אָבפֿאָהרענדע מיט דעם צוג און אַז. וו.

דער זעמסקי פֿערבאַנד האָט צוגעזאָגט פֿון זיין צד צו אָרגאַניזירען הילף פֿאַר די אָבפֿאָהרענדע. איך בין אַוועק אין פֿערבאַנד פֿון שטעדט. דער בעפֿולמעכֿטיגטער, דינעסמאַן (נישט קיין יוד, נאָר, ווייזט אויס, אַ יודיש קינד), האָט זיך קאַלט אויפֿגעטראָגען צו מיין ביטע וועגען אָרגאַניזירען הילף און האָט מיר געענטפֿערט: „עס איז אַ שרפֿה, זאָל זיך ראַטעווען יעדער, ווי ער קאָן.‟ ער האָט מיר פֿאָרגעלעגט געבען צעהן סטודענטען סאַניטאַרען אויף צו בעגלייטען די צוגען, נאָר ער האָט צוגעגעבען, אַז די סאַניטאַרען זענען פֿון דעם „וואַרשאָווער קאָמיטעט פֿון שטאָדטישען פֿערבאַנד.‟ וועגען דעם קאָמיטעט האָב איך שוין געוואוסט, אַז ער בעשטעהט דורכֿאויס פֿון פּאָליאַקען און איז דורכֿגעדרונגען מיט אַנ׳אַנטיסעמיטישער שטימונג. דער בעפֿולמעכֿטיגטער פֿון דעם קאָמיטעט, ד״ר מאַלינאָווסקי, האָט מיט עטליכֿע טעג צוריק אָבגעשאַפֿט די איינציגע צעהן יודישע סאַניטאַרען, וואָס האָבען זיך אין איהם געפֿונען. איך האָב, פֿערשטעהט זיך, אָבגעזאָגט זיך פֿון די פֿאָרגעלעגטע פּוילישע בעגלייטער.

איך בין אַוועק אין שטאָדט. פֿון ערשטען בליק איז נישט צו בעמערקען, וואָס עס איז פֿאָרגעקומען. די קלייטען זענען

אָפען, אין זיי קומט, דוכט זיך פאַר, דער געוועהנליכער האַנ־דעל. די גאַסען זענען, ווי געוועהנליך, פול מיט דורכגעהער, אין זיי הייזער געהט דאָס אַלטעגליכע לעבען. עס הויבט זיך רויך פון די קוימענס. נאָר, צוקוקענדיג זיך, בעמערק איך, אַז דאָס „לעבען” און די „בעוועגונגען” זענען שוין גאָר אַנדערע, אַז אויף זיי ליגט דער שטעמפעל פון גסיסה. אין די קלייטען פאַקט מען די סחורה. די גרעסערע קלייטען ווערען איינע נאָך די אַנדערע געשלאָסען. ביי פיל הייזער שטעהען פוהרען מיט חפצים. אין אייניגע הייזער פערמויערט מען די טהירען און פענסטער פון די סקלעפּעס, וואוהין מ'האָט אפנים אַראָבגעטראָגען דאָס מעבעל און חפצים, וואָס מ'לאָזט איבער. אויף די פנים'ער פון די פערבייגעהער ליגט אַ שוואַרצער אומעט, אַ פערצווייפעלטע פערצאַקטקייט. עס ווערט בעשאַפען אַ געפיהל, אַז די גרויסע שעהנע שטאָדט, וואָס האָט נאָך ערשט נעכטען געלעבט מיט אַלע חושים, האָט בעקומען אַ טויטליכע וואונד און שטאַרבט אָב. עס שטעלט זיך פאָר, אַז דאָס איז אַ גרויסע, געזונדטע חיה, ביי וועלכער מ'האָט געעפענט די אָדערן און איהר בלוט פליסט אַרויס פון גוף מיט אַ הייסען שטראָם. פון מינוט צו מינוט ווערט זי בלאַסער, שוואַכער און באַלד וועט זי ליגען אַ קאַלטע און אַ טויטע. די הייזער וועלען שטעהן פוסט און פערשלאָגען, די קלייטען אויסגעלעדיגט און פערשלאָסען, די גאַסען וועלען זיין טויט און שטום. דערווייל לעבט נאָך די שטאָדט, נאָר דאָס זע־נען פיבערהאַפטע קאָנוואולסיווע בעוועגונגען פון אַ שטאַרבענדען, פון אַ גוסס. און נאָך בולט'ער שטרייכען אונטער דעם טראַגי־שען אויסזיכט פון שטאָדט די אַעראָפּלאַנען, וועלכע שוועבען און דרעהען זיך אין דער לופטען, ווי שוואַרצע קראָהען איבער אַ טויטליך פערוואונדעטען. דוכט זיך, אַז די גרויסע רויב-פויגלען וואַרטען מיט אונגעדולד, אַז דער פערוואונדעטער ריז זאָל אַרויסלאָזען דעם לעצטען אָטעם, כדי אַרויפצוּוואַרפען זיך אויף איהם און נעהמען רייסען שטיקערווייז זיין נישט אָבגעקיהל־טען גוף.

און אָט איז דער קאַנאַל, דורך וועלכען עס שטראָמט

אַרויס דאָס בלוט, פון דער געטויטער שטאָדט, די גרויסע גאַס, דורך וועלכער עס געהט דורך דער שאָסיי אויף קאָברין פינסק. אויף דעם וועג ציהען זיך אָהן אַנ׳אויפהער אָבטרעטענדע אָבאָזען, אַרטילעריע און מיליטער-אָבטיילונגען. און אין דעם גרויען און אייזערנעם שטראָם פלעכטען זיך אַריין אַלץ מעהר און מעהר ציווילע פוהרען, פורגאָנען און פוסגעהער. דאָס זענען די איינוואוינער, וועלכע, נישט האָבענדיג קיין צוטרוי צו די אומזיסטע צוגען, פאָהרען אַרויס מיט פוהרען קיין קאָברין. כמעט אַלע יודען.

די פוהרען זענען אָנגעפּאַקט שרעקליך הויך, אמת׳ע טורעמט פון פעק, קאַסטענס, טישען און קאָמאָדען. אין די שפּאַלטען און לעכער צווישען די אָנגעלעגטע זאַכען, זיצען קינדער און עלטערע פרויען. אין אַנדערע וואָגענס איז פון פאָרענט צוגעבונדען אַ דיוואַן און אויף איהם זיצען מיט׳ן רוקען צו די פערד, האַרט איינער נעבען אַנדערן, פיער-פינף מענשען. דאָס אונגעוועהנליכע בילד מיט די הויך־הויך זיצענדע מענשען וועקט אויף אין זינען די ערינערונג וועגען דעם הויכען און שרעקליכען „שאַנד וואָגען״, אויף וועלכען מען פלעגט מיט אַ יאָהר פערציג-פופציג צוריק פיהרען איבער׳ן שטאָדט, אונטערן פויקערייי פון אַ פויק, אַלערליי פערברעכער, פער׳משפט׳ע צום לייבשטראָף. ביי יעדען פערברעכער איז געווען אויף דער ברוסט אַ ברעטעל מיט׳ן אויפשריפט פון זיין פערברעכען: „גנב״, „מערדער״ א. אַז. וו. דער אויסזיכט פון איצטער „פער׳משפט׳ע״ איז נישט אַ פרעהליכערער און אַ גליקליכערער, ווי ביי יענע, וועלכע מ׳פלעגט פיהרען צום „שאַנד־סלופ״. נאָך יעדען וואָגען געהען נאָך די יונגערע מיטגלידער, ווי צו אַ לויה. און דאָס איינציגע פערמאַטערטע פערדעל מיט די שאָטענדיגע אויסגעקראָכענע זייטען, שלעפט, אָנשטרענגענדיג אַלע כחות, דעם נישט זיכערן טורעם.

קוקענדיג אויף די הויך אָנגעפּאַקטע וועגען, וואָס האָבען זיך אַריינגעצויגען אין גרויסען שטראָם פון מיליטער־ריקצוג, האָט מיך אָנגענומען אַ פחד. מיר איז שוין אויסגעקומען צו זעהן,

וואָט עק קומט פאָר ביי אַזעלכע אָבטרעטונגען, איבערהויפּט
געאיילטע. דער וועג אין זיין גאַנצער ברייט פעו גומען, פער-
פולט מיט פוהרען, פורגאָנען, אויטאָמאָבילען און וועגעלעך, וואָס
ציהען זיך לאַנגזאַם אין דריי, פיער און אפילו מעהר רייהען,
איינע נעבען די אַנדערע. כל זמן דער צוג פליסט אונגעשטערט,
קומט פאָר אַ מעכאַנישע בעוועגונג, וואו יעדער וואָגען איז אין
זיין גאַנג אָבהענגיג פון די אַלע אַנדערע, וועלכע זענען צונויפּ-
געגאָסען אין איין שטיק. נאָר אָט טרעפט זיך אַן׳אָבהאַלט, פאַלט
אַ פערד, קעהרט זיך איבער אַ וואָגען—און דאָס רופט זיך גלייך
אָב אויף אַלע הינטערשטע פוהרען. עס קומט פאָר אַ גערודער
איינע נאָך די אַנדערע מוזען זיי זיך האַסטיג אָבשטעלען, קרי-
כען אָפּט אַרויף איינע אויף די אַנדערע, ווי קריעס אייז ביים
אייז-גאַנג. עס ווערט אַ געשריי, אַ מהומה. נאָר נאָך ערגער איז,
ווען אויף דעם מעכאַנישען שטראָם פליהט אָן פון הינטען אַ
נייער, גיכערער שטראָם, ווען אַן׳איילענדער אויטאָמאָביל מיט אַ
הויכגעשטעלטער פערזאָן דאַרף זיך דורכרייסען פאָרויס, אָדער,
וואָס עס איז נאָך געפעהרליכער, ווען אַן׳אַרטילערישע אָבטיי-
לונג מוז דורכשפּרינגען פאָראויס, כדי צו בעשיצען די אָבטרע-
טענדע אָבאָזען פון דעם אָנטרעטענדען שונא. דעמאָלט קומט
פאָר אַן׳אמת׳ע קאַטאַסטראָפע. פוהרען און וועגלעך מוזען גע-
איילט זיך פונאַנדערטרעטען, רוקען זיך אָן איינע אויף די אַנ-
דערע, פרעסען זיך צונויף און אַז זיי האָבען עס קיין צייט
נישט צו טהון, ווערען זיי שטורמיש אָבגעשליידערט אָן אַ זייט
איינע אויף די אַנדערע, קעהרען זיך איבער, ווערען אַראָבגע-
שטויסען פון וועג. און אַז דער וועג געהט הויך, פליהען זיי
אַראָב אַרונטער, צושיטען זיך, קאַלעטשענדיג דערביי אי די
מענטשען, אי די פערד. עס איז גרינג פאָרצושטעלען זיך, וואָס
וועט ווערען פון די הויכע „יודישע טורעמס", מיט די איינגע-
פּאַסטע אין אַלע שפּאַרעס און לעכער קינדער און פרויען, אַז
אויף זיי וועט אָנפליהען אַזאַ שטראָם און אָבוואַרפען זיי אָן אַ
זייט, אָדער אַראָבוואַרפען פון הויכען וועג אַראָב אין ראָוו!
איך בין צוגעגאַנגען צו עטליכע אַזעלכע פוהרען, פונאַנ-

דערגערעדט זיך מיט די מאַנסביל, וואָס זענען נאָכגעגאַנגען פון הינטען. מ׳פאָהרט דערווייל נאָר קיין קאָברין, דרייסיג וויאָרסט. וואוהין ווייטער—דאָס וועט מען נאָכדעם זעהן, וואוהין אַנדערע וועלען געהן. פיל האָבען פערשטאַנען דעם געפאַהר צו געהן מיט׳ן מיליטער-שטראָם און גערעכענט אונטער׳ן שטאָדט אָבצו-קעהרען אויף זייטיגע וועגלעך. מיט ברויט האָבען זיך אַלע בע-זאָרגט אויפ׳ן וועג. אָבער וואַסער האָט קיינער מיט זיך נישט גענומען און אַז איך האָב דערמאָהנט וועגען דעם, איז מען גלייך געלאָפען קריגען וואַסער.

איך בין אַריין אין דער גרויסער שוהל. זי איז געווען עלענד און פערגעסען. דער שמש איז געווען צוטראָגען און פערנומען מיט׳ן פאַקען די אייגענע חפצים. וואָס וועט זיין מיט דער שוהל, מיט די ספרים? דאָס ווייסט ער נישט. קיינער האָט נאָך וועגען דעם נישט געטראַכט, קיינעם ליגט דאָס נישט אין זינען. איך בין אַוועק אין קאָמיטעט, פאָרגעלעגט מיטצונעהמען די ספרי תורות. די גבאים האָבען מיט פרייד איינגעשטימט. מיט גרויס מיה האָב איך געפונען אַ טישלער, וואָס האָט איינגע-שטימט צוצוגרייטען אויף מאָרגען צעהן קאַסטענס (פאַר עטליכע און אַכציג ספרים).

איך בין אַריבערגעפאָהרען צו אונזער צוג, וועלכער איז געשטאַנען הינטער׳ן שטאָדט, געפונען איהם ביים אָבגאַנג קיין קאָברין. איך האָב בעשטימט צו פערבלייבען אויף די דריי טעג אין ברעסט-ליטאָווסק און געגעזעגענט זיך מיט ד״ר שאַפּיראָ.

אויף מאָרגען פריה איז און די צייטונגען געווען אַ מעל-דונג פון קאָמענדאַנט. „היינט, דעם 3-טען, וועלען נישט זיין קיין אומזיסטע צוגען פאַר די אַרויסגעשיקטע, עס וועלען זיין נאָר צוגען מיט בילעטען. דערפאַר וועט מאָרגען און איבער-מאָרגען געגעבען ווערען צו פופצעהן צוגען".

די בעפעלקערונג, ווייזט אויס, פערלאָזט זיך נישט שטאַרק אויף די צוגען און ווער עס האָט נאָר די קלענסטע מעגליכ-קייט, פאָהרט אָב מיט פוהרען. די בעוועגונג פון די פוהרלעך

איז געוואָרען פיל שטאַרקער. איצט ציהען זיי זיך שוין איינע נאָך די אַנדערע, ווי אַנ׳אָבאָז.

אין שטאָדט איז אונהיימליך, כמעט שרעקעדיג. פיל הייזער זענען שוין פוסט, פערשלאָגען. ביי די דורכגעהענדע זענען די כנימ׳ער פערצאָגט, פער׳חושכ׳ט, ביי אַנדערע פערווייִנט.

די קאַטאַסטראָפע איז אַ מאוימ׳דיגע, אָבער דאָך איז אין איהר נישטאָ די שאַרפקייט, פערביטערונג און בעלייגונג, מיט וועלכער עס זענען דורכגעדרונגען די ספּעציפישע יודישע אַרויסשיקענישען. ווי טראַגיש עס איז נישט די לאַגע, פיהלען אַלע, אי רייכע, אי אָרימע, אי קריסטען, אי יודען, אַז דאָס איז אַ פאַטאַלער מלחמה-אומגליק, אַ שווערער חוב, וועלכען עס דאַרפען אויספילען בירגער. דאָ איז נישטאָ דער שרעקליכער בעוואוסטזיין, אַז מ׳טרייבט אַרויס מענשען ווי פערדעכטיגע, ווי פעררעטער, ווי פאַרכעוואַטע הינט, וועלכע געהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ אונטער דעם געלעכטער, שענדונג און שפּאָט פון סאָלדאַטען און דער פּריווילעגירטער בעפעלקערונג, וואָס פערבלייבט און גרייט זיך צו בערויבען דאָס איבערגעבליבענע האָב און גוטס פון די אַרויסגעשיקטע. דאָ האָט דער אומגליק נישט צושיידט, נאָר דערנעהנט, בעהעפט צווישען זיך די קריסטען און יודען. מ׳זוכט אַלגעמיינע הילף, מ׳גיסט אויס איינע פאַר די אַנדערע דאָס ביטערע האַרץ, מ׳פּאַקט זיך און מ׳פאַהרט אָב אויף איין פוהר, מ׳טוליעט זיך איינער צום אַנדערן, ווי שכנים, ווי מענשען. ווי גרויס עס איז נישט דער אומגליק, פיהלען די יודען און זאָגען עס אַרויס, אַז ער האָט געקאָנט זיין נאָך אַ ביטערער און אַ גרעסערער, ווען ער וואָלט זיין אַ נאַציאָנאַלער.

פון אינדערפריה פליהען איבער׳ן שטאָדט אַעראָפּלאַנען, וואַרפען באָמבעס. פון דאַנען און דאָרט הערט זיך אַ שווערער אויפרייס. די פאַרבייגעהענדע, דערזעהענדיג איבער זיך אַנ׳אַעראָפּלאַן, וואַרפען זיך דערשראָקען אין די טויערן, אין די הייזער—און אויף אַ מאָמענט ווערט די גאַס פוסט.

איך בין געווען אין בקור חולים, וואו עס קומט פאַר די

רעגיסטרירונג פון די גויטבעדערפטיגע. דער גרויסער הויף און ארום איהם–אַ טייל גאַס, איז פול מיט אַ טויזענד מענשען, מעהרס-טענטייל, פראָפעסיאָנעלע אָרימעלייט און קאַליקעס. אַלע שפּאַ-רען זיך צו דער טהיר, צו די פענסטער, שטופען זיך, רייסען זיך אין טהיר, שרייען און בעטען מ׳זאָל זיי פערשרייבען וואָס גיכער. די קאַליקעס שטעלען אויס זייערע מומים און פאָדערן, אַז מ׳זאָל זיי פערשרייבען צום ערשטען, פריהער פאַר אַנדערע. צוויי מיטגלידער פון קאָמיטעט אַרבייטען פון אינדערפריה אָן. אין אָוועד וועט מען שוין קאָנען צוטרעטען צום אַרויסגעבען הילף. איך בין אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף. דאָרט קומט פאָר אַנ׳-אמת׳ער קאָשמאַר. דער וואָקזאַל, ווי גרויס ער איז, איז אינ-גאַנצען, ביז׳ן באַלקען פערלעגט מיט צעהנדליגער טויזענדער קאַסטענס, קאָרבען, פעק און טשעמאָדאַנען. דעסגלייכען איז אָנ-געפּאַקט דער גאַנצער פּלאַטפאָרם און אַ גרויסער פלאַץ אַרום וואָקזאַל. מענשען, אויפגערעגטע, פערלוירענע, אויסגעשלאָגענע פון די כחות, כמעט משוגע׳נע, דרעהען זיך אום, לויפען פון אָרט צו אָרט, וואַרפען זיך צו די טרעגער און דינער, וועלכע האָבען אַליין שוין אויך פערלוירען יעדע השגה. געשרייען, גע-בעטען, געוויין, זידלערייַ–אַלץ איז אויסגעמישט אין איין או-נענדליכען, דונערליכען גערודער.

ווייט פון וואָקזאַל, אויף אַ זייטיגער ליניע, האָב איך גזנ-פונען אַ צוג פאַר די אַרויסגעשיקטע. נאָר דאָס איז אַ בילעטען-צוג. ער איז שוין אָנגעפּאַקט, און עטליכע הונדערט מאַן שטוי-סען און שטופען זיך, מיהען זיך אַריינצוקלייבען. עטליכע ווייַ-בער האָבען זיך אַ וואָרף געטהון צו מיר פרעגען, וואָס זיי זאָ-לען טהון, זיי האָבען קיין בילעטען נישט געקריגען. קאָנען זיי זיך זעצען אין צוג? איך האָב גע׳פסק׳ענט אויף יאָ. האָב אַרומ-געפרעגט די אָבפּאָהרענדע, צוטיילט איניגע צו עטליכע רובל, אויפגעוויזען, ווי איינצואָרדנען זיך אין די טעפּלושקעס. ביים עק צוג האָב איך בעמערקט אַ סומאַטאָכע און צוגעגאַנגען. אין צוויי וואַגאָנען האָבען זיך בעזעצט צו פינף–זעקס קריסטען אין יעדערן און לאָזען קיינעם מעהר נישט אַרויף. אַרום שטעהען

פיל צעהנדליגער יודען, ווייזען בילעטען, בעטען זיך רחמים, ווײנען, מ׳זאָל זיי אַריינלאָזען אין די כמעט פוסטע וואַגאָנען. איך האָב גוט אָנגעשריען אויף די כּוליגאַנעס און אין אַ האַלבער שעה אַרום זענען די ביידע וואַגאָנען געווען אָנגעפּאַקט.

אויפ׳ן באַהנהויף האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז מאָרגען פריה פאָהרט אָב דער צוג פון אונזער אָבטיילונג פון קאָברין. ער פיהרט אָב פערוואונדעטע קיין פינסק און ווייטער. כּדי אינגאַנצען נישט צו פערלירען איהם, האָב איך ביינאַכט געמוזט, צו מיין גרויס בעדויערן, פערלאָזען ברעסט-ליטאָווסק און אָבפאָהרען קיין קאָברין.

טז

קאָברין — אַ קליין שטעדטעל, מיט פיל גערטנער אַרום, מיט אַ דענקמאָל פון דעם ערשטען נצחון איבער די פראַנצויזען אין יאָהר 1812.

דאָס שטעדטעל איז איצט אַ צענטער פון אָבטרעטענדען מיליטער און פון אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע. די גאַסען געפּאַקט מיט דורכגעהענדען חיל און אָבאָזען, אַלע הויפען, שטאָדט-פּלעצער, פוסטע ערטער, די ברעגען פון טייך און די גערטנער זענען פערנומען מיט היימלאָזע, איבערהויפט פויערים און פויערטעס, וועלכע טיילען זיך אויס פון דערווייטען מיט זייערע שרייענדע קאָלירטע בגדים. אומעטום שטעהן גאַנצע מחנות, זענען פונאַנדערגעלעגט שייטערס, אויף וועלכע עס קאָכט זיך עסען, טריקענט זיך וועש. עס פיטערן זיך פערד און בהמות. די פיל טויזענדיגע מחנות דערמאָהנען וואַנדערענדע נאָמאַדן, וואָס געהען אום מיט זייערע סטאַדעס פון איין אָרט צום אַנדערן.

נישט קוקענדיג אויף דעם שטאַרקען פלוס פון מיליטער און היימלאָזע, זענען די אָרטיגע איינוואוינער רוהיג און זיכער. אַלע קלייטען זענען אָפען און מ׳איז שטאַרק פערנומען מיט גע-

שעפט. אַהער האָט נאָך נישט דערגרייכט דער פחד פון מלחמה, די בעפעלקערונג פיהלט נאָך נישט די געפאַהר, וואָס רוקט זיך אָן אויפ׳ן שטעדטעל. קיינער טראַכט נישט וועגען אַרויספאָהרען, אַנטלויפען, קיינעם קומט נישט אין זינען, אַז מ׳קאָן אַרויסשי-קען פון דאַנען. ווי אַזוי דען? נאָך ערשט אייערנעכטען איז דאָך דאָ געווען רוהיג און שטיל—ווי וועט מען דאָס פון דער העלער הויט נעהמען און אַרויסשיקען?

אין שטאָדט איז דאָ אַ יודישער הילפס-קאָמיטעט. דער פּרזיצענדער, דער אָרטיגער ראַבינער, האָט מיר מיטגעטיילט, אַז דער קאָמיטעט עקזיסטירט שוין עטליכע חדשים און ווערט אויסגעהאַלטען אויף די מיטלען, וואָס די שטאָדט גיט. אין קאָ-מיטעט אַרבייט כמעט די גאַנצע יודישע יוגענד פון שטאָדט. כריהער האָט נישט געסטייעט קיין אַרבייט פאַר אַלעמען. איצט, אַז פיל יונגעלייט זענען אָבגעפאָהרען און די אַרבייט האָט זיך פערגרעסערט, כאַפּט נישט קיין הענד. די לעצטע טעג איז דער אָנפלוס פון היימלאָזע געוואָרען זעהר גרויס, עס קומען צו טוי-זענד און מעהר, טעגליך. פונדעסטוועגען קומט נאָך דער קאָ-מיטעט אויס מיט זיינע אייגענע מיטלען, גיט אַרויס ברויט און הייסע געקעכטס. אויף דעם בעקומט ער נאָר פון זעמסקי פער-באַנד צו הונדערט און צוואַנציג רובל טעגליך. נאָר עס איז אַ דוחק אין ברויט, נישט צו קריגען איהם פאַר געלד. נאָך אַ צרה: נישטאָ וואו אַהינצוטהון די היימלאָזע. אין אַלע פריוואַטע הייזער האָבען זיך שוין בעזעצט צו איינע אָדער צוויי געזינ-דען, עס איז שוין אויך פול די גרויסע שוהל און עטליכע קלויזען (די איבעריגע בתי מדרשים זענען בעזעצט מיט סאָל-דאַטען). און דאָ דאַרף מען ערוואַרטען טויזענדער אפשר צעה-נער טויזענדער היימלאָזע, איבערהויפט פון ברעסט-ליטאָווסק. וואו טהוט מען זיי אַהין? און אָבשיקען ווייטער איז נישטאָ קיין מיטלען. אַז עס איז שוין דאָ אַ צוג, פערכאַפּען איהם קריסטען.

איך בין אַוועק מיט׳ן ראַבינער אין שוהל. אַ גרויסע אַל-טע שטיינערנע שוהל, מיט פיל קלויזען אַרום, מיט אַ גרויסען הויף—און דאָס אַלץ איז געווען ממש אָנגעפּאַקט מיט היימלאָזע.

אויף יעדע צוויי קוואַדראַטע קלאַפטער אַ געזינד מיט איהר בעל-הבתישקייט. אויסגעמישט צוזאַמען געזונדטע און קראַנקע. און אויף אַלץ און אַלעמען ליגט דער אויסזיכט פון ביטערסטער אָרימקייט, פון פערלאָזענקייט און נויט. איך בין אין דער ערשטער מינוט פערטויבט געוואָרען פון די קולות, וואָס האָבען גערעש׳ט פון אַלע זייטען, קינדיש געוויין, געשרייען, זידלערייען, טיפע הילכיגע זיפצען און אין דעם רייסט זיך אַריין דער דינער וויינענדיגער געזאַנג פון תהלים.

מ׳האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט אַ היימלאָזע יודענע געבוירען אַ צווילינג, צוויי יונגלעך און איז געשטאָרבען פון כאָלערא. דער מאַן איהרער האָט זיך געריהרט פון זינען, איז אַנטלאָפען און פערשוואונדען געוואָרען. דער צווילינג איז געבליבען אונטער׳ן אויפזיכט פון קאָמיטעט.

אונזער אָבטיילונג האָט זיך אָבגעשטעלט ביים באַהנהויף און גלייך אָנגעהויבען אויפנעהמען פערוואונדעטע צום אָבפיהרען זיי אין פינסק. אינגאַנצען האָט זיך געפונען הונדערט און דרייצעהן פערוואונדעטע, וועלכע מ׳האָט געקאָנט נעהמען פון די לאַזאַרעטען. אַזוי ווי עס זענען פערבליבען פיער פוסטע וואַגאָנען, האָב איך געבעטען טולופּאָוו׳ן, ער זאָל מיר ערלויבען אין די וואַגאָנען אָבפיהרען קיין פינסק יודישע היימלאָזע. טולופּאָוו איז שוין געווען מיט דעם ראַבינער אין שוהל, האָט געזעהן, ווי דאָרט איז אָנגעפּאַקט און האָט גלייך איינגעשטימט. איך האָב אָנגעזאָגט דעם קאָמיטעט, אַז איך קאָן מיטנעהמען הונדערט מאַן, נאָר זיי מוזען אין דריי-פיער שעה אַרום זיין מיט זייערע זאַכען ביים צוג. מ׳האָט עס מיר צוגעזאָגט. אין אַ פּאָר שעה אַרום איז געקומען אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און אָנגעזאָגט, אַז די פּאָליציי לאָזט נישט דורך די פוהרען מיט די היימלאָזע צום באַהנהויף. זיי איז אויסגעקומען אַרומצופאָהרען דעם וועג און איבער גערטנער, געאַקערטע פעלדער און גריבער צופאָהרען גלייך צום אָרט, וואו דער צוג איז געשטאַנען, נאָר ביי דער אַנדער זייט, אונטער אַ הויך אָנגעשאָטענעם אָרט. דערוויילי איז געוואָרען נאַכט, די פוהרען האָבען זיך אין דער פינסטער גע-

וואָרפען פון איין זייט אויף דער אַנדערער, עס זענען אַראָבגעפאַלען פּעק און קאַסטענס, די גוי׳עשע פוהרמאַנעס האָבען זיך געשאָלטען, געזידעלט און געוואָלט אַראָבוואַרפען די זאַכען אין מיטען פעלד. ווייבער און קינדער האָבען געוויינט, געשריען. און דאָ זאָגט מען מיר אָן, אַז די פּערוואונדעטע זענען שוין אין די וואַגאָנען און דער צוג דאַרף אָבגעהן. אַז די פוהרען זענען שוין געקומען צום באַרג און מ׳האָט אָנגעהויבען קלעטערן צו די וואַגאָנען, איז אָנגעשטאַנען אַ נייע צרה. די קריסטליכע היימלאָזע, וואָס זענען געשטאַנען אין פעלד, נישט ווייט פון צוג, דערזעהענדיג, אַז עס זעצען זיך היימלאָזע, האָבען זיך אויך אַ לאָז געטהון צום צוג און גענ מען קריכען אין די וואַגאָנען. קיין רייד און פערבאָטען האָבען נישט געהאָלפען. עס האָט געהאַלטען דערביי, אַז די יודישע היימלאָזע זאָלען בלייבען אין פעלד. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבען דורכצוקומען מיט די קריסטען, זיי זאָלען פערנעהמען איין וואַגאָן און די איבעריגע דריי זאָלען בלייבען פאַר יודען. די קריסטען האָבען רוהיג, שטיל און שנעל אַרויפגעטראָגען און איינגעשטעלט אין וואַגאָן זייערע זאַכען און אַליין אַריין, פיערונזעכציג מענשען אין איין וואַגאָן. אַנדערש איז עס צוגעגאַנגען ביי די יודען. יעדער געזינד האָט געבראַכט מיט זיך אַן אונגעהויער גרויסע צאָהל פּעק. און וואָסערע פּעק! צו אָנדערטהאַלבען קלאַפטער די לענג. אַ פאַבריקמאַכער האָט געבראַכט אין איין פּאַק פיער הויכע שפּיגלען, אַ שניידער, צוויי ניי-מאַשינען, נאָך איינער אַ קאָמאָד, אַ בעט. מ׳האָט דאָס אָנגעהויבען טראָגען באַרג-אַרויף, צו צעהן מענשען שלעפּען איין פּאַק. שרייען, שטרענגען אָן די לעצטע כחות און אַלע צוזאַמען האָבען קיין כח נישט אַרויפצושלעפּען דעם פּאַק, ווייסען נישט, ווי צו נעהמען זיך פאַר איהם. מ׳וואַרפט זיך אום נערוועז, מ׳רעדט און מ׳שרייט אויס גאַנצע תחינות, מ׳ווייזט אַרויס אַ קרענקליכע אונמעכטיגקייט... און אַרום שטעהען גוים, קוקען צו די ביטערע סצענעס און לאַכען. ענדליך האָב איך געדונגען עטליכע סאָלדאַטען און זיי האָבען אַריינגעטראָגען אַלע געפּעק. די דריי וואַ-

גאָנען זענען געווען אַזוי אָנגעפּאַקט, אַז אין זיי זענען אַריין נאָר הונדערט נפשות. און אָנגעפאָהרען זענען פיל מעהר. לאָזען זיי מיט די קינדער מיט די זאַכען אין פעלד האָב איך נישט געקאָנט. איך בין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע און מיט גרויס מיה אויסגעבעטען נאָך צוויי וואַגאָנען. אַריינגעזעצט אַלע געקו-מענע פון שטאָדט—און אום איינס ביינאַכט זענען מיר אָבגע-פאָהרען.

טולופאָוו און איוואַנאָוו זענען די גאַנצע צייט געשטאַנען ביים איינזעצען אין די וואַגאָנען די היימלאָזע. זיי האָבען זיך דורכגעדרונגען מיט אַזאַ רחמנות צו די היימלאָזע, אַז זיי האָ-בען מיר צוגעזאָגט, אַז ווי נאָר דער צוג וועט זיך אומקעהרען, וועלען זיי איהם אָ געבען אינגאַנצען, אַלע עטליכע און צוואַנ-ציג וואַגאָנען, פאַר יודישע היימלאָזע.

—איצט וועלען די שלאַכטען געהן ביי ברעסט-ליטאָווסק, די פערוואונדעטע וועלען בלייבען אין ברעסט-ליטאָווסק, אַלענ-פאַלס וועלען מיר זיין אָבגעשניטען פון זיי. וועט אַ געוויסע צייט ביי אונז נישט זיין וועמען צו פיהרען, וועט איהר קאָנען אין דער צייט אויסנוצען דעם צוג פאַר אייערע היימלאָזע.

אויף מאָרגען, דעם 5-טען אויגוסט, אַכט פריה, זענען מיר געקומען קיין פינסק. איך בין אַוועק אין שטאָדט צום פּאָרזי-צענדען פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, דירעקטאָר פון דער אָב-טיילונג פון אַזאָווער באַנק, ה. חפץ. פון די ערשטע ווערטער מיט איהם האָב איך פערשטאַנען, אַז דאָ איז מען נאָך זעהר ווייט פון מלחמה-שטימונגען. אין שטאָדט איז שטיל און רוהיג, נישטאָ קיין בעוועגונג, קיין מיליטער. די אָרטיגע כלל-טהוער זענען זיך צופאָהרען אויף זומער-וואוינונגען, דעם פאָריגען אָוועגד איז געווען אַ פרעהליכער, ליבהאָבערישער ספעקטאַקל, מיט אַ פּאַטריאָטיש-וואָלטהעטיגען ציל, אויף וועלכען ה' חפץ האָט ביז שפעט פערבראַכט. בקצור—דאָס געוועהנליכע פּראָווינציעלע לעבען. אין שטאָדט איז דאָ אַ יודישער הילפּט-קאָמיטעט, נאָר ער אַרבייט כמעט נישט. קיין היימלאָזע לאָזט מען נישט אַריין אין שטאָדט. אָרגאַניזירען אַ שפּייז-פונקט פאַר די דורכפאָהרענדע

אויפ'ן וואָקזאַל האָט ביז איצט די אַדמיניסטראַציע ניט ער־לויבט. איצט האָט זי ערלויבט, נאָר מ'האָט נישט איינגעאָרדענט.

ה' חפץ האָט צונויפגעקליבען דעם קאָמיטעט. איך האָב פאָרגעלעגט איבערצולאָזען דאָ די הײמלאָזע. דער קאָמיטעט האָט איינגעשטימט אויפצונעהמען זיי, נאָר איז נישט זיכער געווען, אַז ער וועט זיי קאָנען ברענגען אין שטאָדט. קומענדיג אויפ'ן באַהנהויף, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מ'נעהמט דאָ נישט צו ביי אונז די פערוואונדעטע: מ'שיקט אונז מיט זיי קיין האָמעל. איך האָב זיך דורכגערעדט מיט די היימלאָזע און זיי האָבען איינגעשטימט און פאָהרען קיין האָמעל.

איך האָב שוין פריהער דערמאָהנט, אַז אין ברעסט האָב איך בעשטעלט צעהן קאַסטענס פאַר די ספרי תורות פון שוהל. אָנשטאָט צעהן האָט דער טישלער פאַרטיג געמאַכט נאָר צוויי, אין וועלכע איך האָב איינגעפּאַקט זעכצעהן ספרי תורות. איין קאַסטען האָב איך אָבגעשיקט דעמאָלט קיין קאָברין. דעם צוויי־טען האָב איך מיטגענומען און איבערגעלאָזען אין פינסק די גבאים פון שוהל.

פאַר די עטליכע שעה, וואָס מיר זענען געווען אין פינסק, זענען אָהן מיין וויסען, צוגעקומען אין די וואַגאָנען עטליכע צעהנדליג קריסטליכע היימלאָזע. אויף עפיס אַ סטאַציע האָט מען, ווייטער אָהן אונזער וויסען, צוגעקייקעלט צו אונזער צוג דריי וואַגאָנעס מיט אַרויסגעשיקטע דייטשע קאָלאָניסטען. איך האָב געפיהרט מיט זיך פון קאָברין ברויט און צוקער—און האָב עס געטיילט גלייך ווי יודען, אַזוי קריסטען. פאַר קינדער האָב איך געהאַט ווייס ברויט און געקויפט אויף די סטאַציעס מילך.

צווישען די יודישע היימלאָזע זענען, חוץ אַרויסגעשיקטע פון ברעסט-ליטאָווסק, געווען עטליכע צעהנדליג געזינדען פון וולאָדאַווא, פון פוילען. די ברעסט-ליטאָווסקער האָבען זיך דעם גאַנצען וועג געקריגט מיט די פוילישע, איבערהויפּט האָבען די ווייבער געזידעלט זיך מיט איינאַנדער. אַז איך האָב זיי אויפ־געוואָרפען, אויפּווי זענדיג, אַז אי ליטווישע, אי פוילישע יודען זענען גלייך יודען און נישטאָ וואָס צו טיילען זיך מיט יחוס,

האָבען אי די, אי יענע, געאיילט און הייס איינגעשטימט מיט מיר—און אין אַ שעה אַרום ווייטער געקריגט זיך.

אין איין וואַגאָן זענען געווען צוויי קראַנקע פרויען. אַ שרעקליך אָבגעצעהרט מיידעל, וועלכע האָט נישט געקאָנט אויפ־נעהמען קיין עסען און איז די גאַנצע צייט געלעגען און גע־קרעכצט, און אַ פרוי, ביי וועלכער עס זענען געווען קאָנוואול־סיעס און היסטערישע אויסגעשרייען. די איבעריגע פרויען פון דעם וואַגאָן, האָבען ביי יעדען אָבשטעלען זיך געבעטען, איך זאָל צונעהמען די קאָנוואולסירענדע קראַנקע פון זייער וואַגאָן, ווייל די קינדער שרעקען זיך פאַר איהר. נאָר וואוהין האָב איך זי געקאָנט צונעהמען?

באַלד ווי מיר זענען אָבגעפאָהרען פון פינסק אויף דעם ערשטען אויפהאַלט, האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז איינער פון די היימלאָזע, אַן׳עלטערער יוד פון וואָלאָדאַווא, לאַנדא, איז מיט אַמאָל געפאַלען און ליגט אָהן בעוואוסטזיין. איך בין אַוועק אַהין. דער קראַנקער האָט אויסגעזעהן ווי אַ זקן פון זיבעציג יאָהר, און געהאַט האָט ער נאָר אַכטאונפערציג יאָהר. ער איז געווען אַ קרעמער, געהאַט מיט זיך דעם גאַנצען פערמעגען, הונדערט רובל, האָט מען זיי ביי איהם אין קאָברין אין שוהל צוגע׳גנב׳עט און דאָס האָט איהם שרעקליך ערשיטערט. היינט, עסענדיג ברויט מיט קאָנפיטורען, איז ער מיט אַמאָל געפאַלען אויף דער ערד אָהן בעוואוסטזיין. איך האָב איהם געפונען אַ ליגענדיגען מיט צוגעמאַכטע אויגען אָהן בעוועגונגען. ער האָט שוואַך געמאַכט מיט די ליפען, אויסשפייענדיג קאָנפיטור־שטיינ־דלעך, וואָס זענען פערבליבען אין מויל. דער אַרצט פון אונ־זער צוג, פרוי שאַפּיראָ, וועלכע האָט נאָר וואָס געענדיגט און אינטערעסירט זיך נישט אַזוי מיט מעדיצין, ווי מיט דער פראַ־גע, ווי אַזוי גיכער צו שמד׳ן זיך, כדי חתונה צו האָבען פאַר אַ פערוואונדעטען לופט־פליהער, וועלכען מיר האָבען מיטגע־פיהרט,—האָט אַ טאַפּ געטהון ביים קראַנקען דעם פולס און גע־פונען, אַז ער דרעמעלט און מ׳דאַרף איהם לאָזען צורוה. אוז ביינאַכט איז ער, נישט קומענדיג צו זיך, געשטאָרבען.

אינדערפריה האָב איך געפונען דעם טויטען אינמיטען וואַגאָן אויף דער ערד. אַרום זענען געשטאַנען דאָס ווייב מיט פיער קינדער און שטיל געוויינט. עס האָבען געוויינט אויך די איבעריגע, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַגאָן. געדענקענדיג, ווי מיט אַ טאָג פריהער האָט מען מיך נישט געלאָזט רוהען, איך זאָל צונעהמען די קראַנקע יודענע, וועלכע נערווירט איהרע שכנים, האָב איך בעשטימט איצט אַריבערצוזעצען אין די אַנדערע וואַגאָנען די אַלע, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַגאָן, וואו דער טויטער איז געלעגען. נאָר צו מיין פערוואונדערונג, האָט קיינער נישט געוואָלט אַוועקגעהן. „מיר זענען צוזאַמען מיט איהם געפאָהרען מיט אַ לעבעדיגען, וועלען מיר איהם נישט פערלאָזען אַ טויטען״,—האָבען זיי געענטפערט.

אין האָמעל האָט מען זיך אויך אָבגעזאָגט צונעהמען ביי אונז די פערוואונדעטע און געהייסען פאָהרען קיין ראָהאָטשאָוו, וואו עס זענען געווען קאָנצענטרירט פיל לאַזאַרעטען. די היימלאָזע האָב איך אָבער בעשטימט איבערצולאָזען דאָ.

אין האָמעל האָט זיך דער יודישער הילפס-קאָמיטעט אַרויסגעוויזען זעהר אַנ׳אַקטיווער. ער האָט איינגעאָרדענט און אָרגאַניזירט הילף פאַר דרייטויזענד היימלאָזע, וועלכע געפינען זיך אין שטאָדט און שפייזט די צעהנדליגער טויזענדער היימלאָזע, וואָס געהען פאַרביי האָמעל. ווי אין אַנדערע ערטער, האָט מען דאָ פריהער נישט ערלויבט צו אָרגאַניזירען שפייז-הילף פאַר די דורכפאָהרענדע יודען. איצט האָט מען עס ערלויבט און אויפ׳ן וואָקזאַל געפינען זיך שטענדיג פאָרשטעהער פון קאָמיטעט, וועלכע בעגעגענען יעדען צוג מיט היימלאָזע.

די קאָמיטעט-פאָרשטעהער האָבען געשווינד אויסגעלאָדען די וואַגאָנען, אַראָבגעזעצט די היימלאָזע יודען און קריסטען. אין דערזעלבער צייט האָט מען געגעבען צו וויסען אין חברה קדושה, מ׳זאָל שיקען נאָך דעם טויטען.

מיר האָבען קיין צייט נישט געהאַט צו ענדיגען דאָס אויספאַקען, ווי מ׳האָט אונז אָנגעזאָגט פון קאָמענדאַנט, אַז עס איז דאָ אַ פעראָרדנונג נישט צו לאָזען אין שטאָדט קיין היימ-

לאַזע. זיי מוזען אַלע אָבגעשיקט ווערען: קריסטען אין טשערני־גאָוועֿר און יודען אין פענזער גובערניע. די היימלאָזע קריסטען, די אוקראַינער און דייטשע קאָלאָניסטען, האָבען עס אויפגענו־מען רוהיג—אין טשערניגאָוור גובערניע, איז אין טשערניגאָ־ווער. און איך האָב זיי איבערגעגעבען אין רשות פון קאָמענ־דאַנט. די יודען אָבער, זענען געווען אויסער זיך פון פער־צווייפלונג. זיי האָבען געדעכענט צו פערבלייבען אין האָמעל אָדער אין דער סביבה, נעהנטער צו דער היים, אויף דעם פאַל, אויב מ׳וועט זיך אין גיכען קאָנען אומקעהרען. דערצו נאָך האָט זיי דערשראָקען די פערספעקטיוו צו פאָהרען אין אַ גאַנץ אום־בעקאַנטער געגענד, וואו עס זענען נישטאָ קיין יודען און וואו זיי וועלען אפשר קיין שום פאַסענדע אַרבייט נישט געפינען. איך בין אַוועק צום קאָמענדאַנט פועל׳ן, מ׳זאָל זיי לאָזען דאָ, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען. אין דער צייט איז געקומען אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און מיטגעטיילט, אַז אין אָווענד געהט אָב אַ צוג מיט יודישע היימלאָזע אין טאַוורער גובערניע און עס איז מעגליך מיט דעמזעלבען צוג אָבצושיקען אויך די, וואָס איך האָב געבראַכט. די היימלאָזע האָבען מיך אַרומגערינגעלט און געבעטען איך זאָל זיי אַנ׳עצה געבען. אין טאַוורער גובער־ניע דאַרף מען אָבפאָהרען אין עטליכע שעה אַרום, אויב אָבער אין פענזער, קאָנען זיי פערבלייבען אויף אַ פאָר טעג אויפ׳ן וואָקזאַל און אָברוהען. איך האָב גע׳עצה׳ט פאָהרען אין טאַוורער גובערניע. דאָרט איז גרינגער צו קריגען אַרבייט און דער קאַנט איז אַ יודישער. דער לעצטער אַרגומענט האָט זיך אַרויסגעווי־זען אַלס אַ וויכטיגסטער: נאָר זיין צווישען יודען! און אַלע האָבען איינגעשטימט. „מיר פאָלגען אייך, ווי אַנ׳אייגענעם פאָ־טער. מיר פאָהרען אין טאַוורער גובערניע!״ האָבען זיי מיר געזאָגט מיט טרעהרען.

אינגאַנצען זענען געווען הונדערט אַכטאונצוואַנציג היימ־לאָזע (צווישען זיי דרייאונפופציג קינדער). די קראַנקע פרויען האָט מען באַלד אָבגעפיהרט אין יודישען שפיטאָל. אין האָמעל זענען פערבליבען זייערע געזינדען און די אלמנה מיט די

יתומים פון פערשטאָרבענעם לאַנדא, סך הכל איינאונצוואַנציג נפשות, די איבריגע הונדערט און זיבען, זענען אָבגעפאָהרען אין טאַוורער גובערניע.

אונזער צוג מיט די פערוואונדעטע איז אַוועק ווייטער. ווי נאָר ער האָט זיך געריהרט פון אָרט, האָבען זיך פון איין וואַגאָן דערהערט האַרצרייסענדע געשרייען. איך בין אַראָבגעשפרונגען און דערזעהן, אַז דער טויטער לאַנדאָ איז פערבליבען אין וואַגאָן. ער איז געלעגען אויף דער ערד מיט אַ ליכט צוקאָפּענס. אַרום איהם זענען געשטאַנען דאָס ווייב מיט די קינדער און ביטערליך געשריען. מיר האָבען אָבגעשטעלט דעם צוג. די חברה קדושה האָט געאיילט צוגענומען און אַוועקגעטראָגען דעם מת. די וויינענדע און שרייענדע יודען, די דערשראָקענע מענשען פון חברה קדושה, וואָס זענען געלאָפען מיט׳ן מת—דאָס אַלץ האָט די סאָלדאַטען און קריסטען, וואָס זענען געשטאַנען אויפ׳ן פלאַטפאָרם, אויסגעוויזען מאָדנע און קאָמיש. איינִיגע זענען געווען גרייט צוצולאַכען זיך. נאָר מ׳האָט זיך פונדעסטוועגען אָבגעהאַלטען: די מיסטיק פון טויט האָט גובר געווען.

שפעט ביינאַכט זענען מיר געקומען קיין ראָהאַטשאָוו און איבערגעלאָזען דאָרט די פערוואונדעטע. צוריק האָט מען אונזער צוג אָבגעשיקט אויף אַנ׳אַרומיגען וועג, איבער מינסק, באַראַנאָוויטש, זשאַבענקאָ.

אין מינסק האָב איך געטראָפען דיזעלבע רוהיגע שטימונג, ווי אין פינסק. אַ פּאָר שעה בין איך אַרומגעגאַנגען פון איין מיטגליד פון קאָמיטעט צום אַנדערן און איינעם נישט געפונען. אַלע זענען זיי געווען אויף זומער־וואוינונגען. דער חלוק פון פינסק איז נאָר דער, וואָס דאָ געפינען זיך פיל טויזענדער היימלאָזע.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט אויפ׳ן באַהנהויף צו אונזער צוג, האָט דער בעפולמעכטיגטער, איוואַנאָוו, וועלכער איז נאָר וואָס געקומען פון שטאַב, מיטגעטיילט, אַז די סטאַווקע קלייבט זיך אַריבער פון ראָוונא קיין מאָהילעוו, אַז מ׳ערוואַרט דעם קיסר׳ס דורכפאָהר און אַז דער שטאַב פון דער דרייצעהנ־

טער אַרמעע, געהט אַריבער פון קאָברין קיין ווילנאָ. ביז די אַלע אַריבערפאָהרונגען וועלען זיך נישט ענדיגען, וועט זיין אָבגעשטעלט יעדע בעוועגונג אויף דער ליניע און דעריבער וועט אונזער צוג דאָ פערבלייבען עטליכע טעג, אפשר אַ וואָך.

דערצעהלענדיג דאָס, האָט איוואַנאָוו זיך געקאָכט.

—ווי געפעלען אייך די לייט פון שטאַב! זיי האָבען אפילו נישט אַ קוק געטהון מיינע פּאַפּירען, נישט געפרעגט ווער איך בין און גלייך דערצעהלט מיר אַזעלכע שטרענג געהיימע סודות! עס איז משוגע צו ווערען!

און אין דערזועלבער צייט האָט איוואַנאָוו אָט די שטרענג געהיימע סודות אָפען דערצעהלט פאַר'ן גאַנצען פערסאָנאַל פון אָבטיילונג.

ביינאַכט בין איך געזעסען מיט אַ סאָלדאַט. אַ סאַניטאַר פון אונזער אָבטיילונג. ער האָט זעהר אינטערעסאַנט איבערגעגעבען זיינע איינדרוקען פון דער יאַפּאָנער מלחמה, אין וועלכער ער האָט גענומען אָנטייל. ער האָט געהאַט זעהר זאַנפטע אויסדריקען.

—מ'האָט מיך געשטעלט אויפ'ן וואַך. דער פראָסט ברענט. איך בין געשטאַנען און „צוגעזאָדען" געוואָרען צו דער ערד. נאָך אַ ווײַלע—און אויס! נאָר, אַ דאַנק גאָט, מ'איז געקומען און מ'האָט מיך „אָבגעבראָכען".

מיר זענען אין מינסק אויך „צוגעזאָדען" געוואָרען. נאָר אויפ'ן דריטען טאָג האָט מען אונזער צוג „אָבגעבראָכען".

אין מינסק האָב איך נישט געקראָגען קיין ברויט פאַר די קאָברינער היימלאָזע. דער קאָמענדאַנט האָט מיר אַנ'עצה געגעבען צו טעלעגראַפירען אין באַראַנאָוויטש אין דער אינטענדאַנטישער בעקעריי, מ'זאָל דאָרט צונרייטען פאַר מיר ברויט. איך האָב טעלעגראַפיש געבעטען צוגרייטען צווייהונדערט פוד קאָרנברויט און פינפאונצוואַנציג פוד ווייצענס.

אין מינסק האָט מען מיר דערצעהלט, אַז אין ברעסט־ליטאָווסק האָט מען, אָנשטאָט די צוגעזאָגטע דרייסיג צוגען פאַר די אַרויסגעשיקטע, געגעבען נאָר דעם לעצטען טאָג דריי צוגען־

אין באַראַנאָוויטש האָט מען מיר פון אינטענדאַנטסטוואָ, אָנשטאָט די פּעראָרדענטע צווייהונדערט פינפאונצוואַנציג פוד ברויט, אַרויסגעגעבען נאָר הונדערט פוד קאָרענעם און פופצעהן פוד ווייצענעם, אי דאָס, שלעכט אויסגעבאַקענעם ברויט.

אונזער צוג איז געגאַנגען זעהר לאַנגזאַם. האָט דורכגעלאָזען צעהנדליגער צוגען מיט קריסטליכע היימלאָזע פון אַלע זייטען. אין איין צוג האָב איך בעמערקט כמעט דורכאויס בעאַמטע. דאָס זענען געווען פּאָסט־בעאַמטע פון ביאַליסטאָק. ס'האָבען עוואַקואירט פון דאָרט אַלע פּאָסט־אַנשטאַלטען.

—וואָס הערט זיך אין ביאַליסטאָק?—האָב איך זיי געפרעגט?

—כמעט אַלע פונאַנדערגעפאָהרען זיך, חוץ „זשידעס". זייער צאָהל האָט זיך נאָך פערמעהרט אין שטאָדט.

—מסתמא היימלאָזע פון אַרומיגע ערטער?

—ווער ווייסט? נאָר זיי פערקויפען גאָרנישט. נישט צו קריגען נישט קיין מעהל, נישט קיין צוקער. זיי בעהאַלטען.

—אפשר האָבען זיי נישט? אויספערקויפט?

—אַ קאָזאַק האָט געמאַכט אונטערזוכונגען, האָט ער אין צוויי יודישע קלייטען געפונען צווייהונדערט פוד צוקער.

יז

אום צעהן פריה, בשעת אונזער צוג איז צוגעגאַנגען צו דער סטאַציע זשאַבענקאָ, האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ שטאַרקער אויפרייס-קלאַפּ, פון וועלכען אונזער וואַגאָן האָט אַ ציטער געטהון און גלייך נאָך דעם אַ צווייטער, פיל שטאַרקערער, ווי אַ הילכיגער דונער־קלאַפּ. אונזער וואַגאָן האָט זיך שטאַרק אַ בויג געטהון אָן אַ זייט, אַ ריס געטהון פאָראויס און האַסטיג אָבגעשטעלט זיך. דאָס קליינע פענסטערל איז געווען אויסגעבראָכען, אין וואַנד איז געווען דורכגעריסען אַ לאָך. מיר האָבען קיין צייט נישט געהאַט קומען צו זיך, ווי עס האָט זיך דערהערט אַ געשריי: „אַ שרפה!" און מיר האָבען דערזעהן אַנט-

קעגען זיך, אויף דער צווייטער ליניע, אַ בענזין־ציסטערן אײַנ־געאַנצען אַרומגענומען מיט אַ רויטען פלאַם. אונזער צוג האָט זיך ווידער האַסטיג אַ ריס געטהון. אָבגעלאָפען עטליכע צעהנדליג קלאַפטער און אָבגעשטעלט זיך געגען וואָקזאַל.

מיר זענען געאײַלט אַרויסגעשפּרונגען פון וואַגאָן. עס האָט זיך שוין געפונען עמיצער, וואָס האָט „אַליין געזעהן", ווי אַ סאָלדאַט האָט געטראָגען עטוואָס, אַרײַנגעלאָזען און דאָס האָט אויפגעריסען. באמת אָבער איז דער אויפרייס און די שרפה גע-קומען פון גראַנאַטען, אַראָבגעוואָרפענע פון דייטשע אַעראָפּלאַנען, וועלכע האָבען זיך געטראָגען איבער דער ליניע.

עס האָבען געבּרענט צוויי ציסטערנעס און עס זענען גע־שטאַנען אין געפאַהר די איבעריגע זיבען פון זעלבען צוג. חוץ דעם האָבען יעדע מינוט געקאָנט זיך אָנכאַפּען פיער וואַגאָנען מיט סנאַריאַדען און אויפרייס־מאַטעריאַל, וואָס זענען דערבײַ געשטאַנען. די באַהן-בעאַמטע האָבען זיך אומגעוואָרפען צורודערט, זוכענדיג אַ לאָקאָמאָטיוו, וועלכער זאָל אָבפיהרען די ציסטערנעס און די וואַגאָנען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלען פון געפעהרליכען אָרט. ביז מען האָט געקראָגען אַ לאָקאָמאָטיוו, האָבען זיך אַ מענשען פופציג אַ לאָז געטהון צו די ברענענדע ציסטערנעס, מיט גרויס מיה אָבגעקייטעלט פינף פון זיי און מיט די פּלייצעס אָבגעקייקעלט. אַנ׳אָנגעקומענער לאָקאָמאָטיוו האָט אָבגעפיהרט די וואַגאָנען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלען.

דער ערשטער פון די צוויי אַראָבגעוואָרפענע גראַנאַטען האָט געטראָפען אין אַ פּאַסאַזשיר־וואַגאָן, וואו עס האָבען זיך געפונען באַהן־בעאַמטע. מ׳האָט אַרויסגעטראָגען פון צובראָכענעם און ברענענדען וואַגאָן עטליכע גע׳הרג׳עטע און פערוואונדעטע. פאַרבײַ מיר האָט מען פאַרבײַגעטראָגען אַנ׳עלטערן מענשען מיט צוריסענע הענד און מיט אַ שרעקליכער וואונד אין אַקן, פון וואַנען עס האָט געגאָסען בלוט. דער פערוואונדעטער האָט מיט פערצווייפלונג געשריען:

—האָט רחמנות, ראַטעוועט פון וואַגאָן מיין ראָק. דאָרט איז הונדערט פינפאונזיבעציג רובל, וועלכע איך האָב נאָר־וואָס

בעקומען געהאַלט.

דאָס פייער האָט שוין געהאַט אַרומגעכאַפּט אַלע פיער ציסטערנעס און געאַרבייט מיט אַ שרעקליכען אימפּעט. דאָס בילד איז געווען אַ פאַנטאַסטישעס. גלייך פון די ציסטערנעס הויבען זיך אויף גרויסע צונטער-רויטע קנוילען פייער, קייקלען זיך איבער פּלאַסטיש און גיך און פון זיי קייקלען זיך אַרויס אַנדערע קנוילען, אויך אַזעלכע גרויסע און פלאַמענדיגע, נאָר וואו נישט וואו בעדעקטע מיט שוואַרצע פלעקען און פּינטלען. און איבער זיי נאָך קנוילען, שוין מעהר שוואַרצע, אין וועלכע דער פייער ווייזט אויס ווי רויטע פלעקען אויף אַ שוואַרצען פאָן. און אַזוי קייקלען זיך אַרויס איינע פון די אַנדערע צעהנדליגער דיקע קנוילען, ביז זיי ווערען גאַנץ שוואַרץ און פעט און פערוואַנדלען זיך אין אַ כלופּ רויך, וועלכער ציהט זיך הויך־הויך, פערבויגט זיך, פערשפּרייט זיך און ציהט זיך אויס אויף ווערסטען לאַנג, ווי אַ שוואַרצער טוך.

מיט אַמאָל דונערט אויף אַ נייער אויפרייס, אַ שטאַרקערער ווי די פאָריגע. קיינער ווייסט נישט פון וואַנען ער קומט. אַז די פּאַניק ווערט שטיל, בעמערקט מען, אַז די ערשטע ציסטערנע, וואו דער בענזין האָט אויסגעברענט, האָט זיך, פון די גאַזען, אַראָבגעריסען פון פּלאַטפאָרם מיט די רעדער און אָבגעוואָרפען געוואָרען פאַר פופציג קלאַפטער. באַלד דערוואוסט מען זיך, אַז דערביי זענען צוויי מענשען געהרג׳עט. איך בין צוגעגאַנגען צום אָרט, וואו די אַראָבגעריסענע ציסטערנע איז געפאַלען. נעבען איהר זענען געלעגען צוויי הרוגים. איינער אַ בעיאָהרטער מענש, כמעט אַ הוילער—די בגדים זענען פון אויפרייס פערברענט געוואָרען,—איז געלעגען מיט׳ן פּנים אין אַ קאַלוזשע בלוט. אין זייט איז געווען אָפען אַ ברייטע וואונד, פון וועלכער עס האָבען אַרויסגעשטעקט די אַרומגעברענטע אינגעווייט. איין פוס און איין האַנד זענען געווען ווי מיט אַ מעסער אָבגעשניטען און געלעגען אָבגעוואָרפען אָן דער זייט. אַ ביסעל ווייטער איז געלעגען אַ יונגעל מיט אַ האַלב אַראָבגעריסענעם קאָפּ. איך האָב

בּעמערקט, אַז די האָר בּיים עלטערן זענען אין קליינינקע גרויע גרייזעלעך, ווי בּיי אַ נעגר. צוגעקוקט זיך, האָבּ איך פערשטאַנען, אַז זיי זענען אין אַ הרף עין פערבּרענט געוואָרען און דאָס אַש האָט זיך פערוויקעלט אין גרייזעלעך.

אַרום דריי בּייטאָג זענען מיר אָבּגעפאָהרען קיין קאָבּרין, נאָר אָבּפאָהרענדיג פינף וויאָרסט, אָבּגעשטעלט זיך. מיר האָבּען זיך דערוואוסט, אַז פאַר אונז געפינען זיך עטליכע צעהנדליג צ גען, וועלכע רוקען זיך פאַמעליך צו קאָבּרין. יעדע דריי-פיער שעה האָבּען מיר זיך צוגערוקט אויף אַ וויאָרסט. פאַר אַ מעת-לעת זענען מיר אָבּגעפאָהרען צוואַנציג וויאָרסט. בּיז קאָבּרין איז געבּליבּען זעקס וויאָרסט. איך בּין אַוועק אַהין צופוס. דער גאַנצער וועג, בּיז ק בּ ין, האָט אויסגעוויזען ווי אַ נאָמאַדען-לאַגער. טויזענדער סאָלדאַטען, פויערים און פויערטעס, זענען געזעסען בּיי בּיידע זייטען וועג, געקאָכט וואַרמעס. אויף דעם שטח פון אַ האַלבּען וויאָרסט זענען בּיים אַראָבּנידערונג פון דער בּאַהן-ליניע געלעגען צובּראָכענע, צוקריפּעלטע, פערבּרענטע וואַגאָנען און עס האָבּען זיך געוואַלגערט גאַנצע הויפענס אָפיציעלע פאַפּירען, טעלעגראַמען. מיט צוויי טעג צוריק איז דאָ פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס פון אַ פאָסט-צוג מיט אַ כאַניטאַרען-צוג. דערבּיי זענען פינפאונדרייסיג מענשען גע׳הרג׳עט געוואָרען און פיל פערוואונדעט.

אין קאָבּרין אויפ׳ן וואָקזאַל האָבּ איך געטראָפען טולו-פאָוו׳ן. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז בּיי איהם איז געוועזן דער ראַבּינער, זיי זענען צוזאַמען געוועזן אין קאָמיטעט פון פערבּאַנד פון שטעדט און אויסגעפיהרט, דער קאָמיטעט זאָל אָרגאַניזירען הילף פאַר די יודישע היימלאָזע. געוועזן איז ער מיט דעם ראַבּינער אויך אין שוהל און ערשיטערט געוואָרען פון דעם, וואָס ער האָט דאָרט געזעהן. טויזענדער היימלאָזע זענען איינגעפּרעסט אין שוהל און אויפ׳ן שוהל-הויף. צווישען זיי זענען דאָ פיל כאָלערא-קראַנקע. די קראַנקע און די טויטע ליגען צוזאַמען מיט די געזונדטע. אַנ׳אמתער גיהנום.

פון טולופאָוו׳ן האָבּ איך זיך דערוואוסט, אַז דערוויל

קומען נישט צו פון פראָנט קיין פּערוואָונדעטע און איך האָב איהם געבעטען, אַז ער זאָל מיר געבען דעם צוג, ווי נאָר ער וועט אָנקומען, כדי ווידער אָבצופיהרען אַ פּאַרטיע יודישע היימלאָזע.

—איהר ווייסט דאָך,—האָט ער מיר געענטפערט,—אַז איך געה שטענדיג מיט אייערע פּאָרשלאָגען. איך רעכען, אַז עס וועט נישט זיין קיין שום מניעה, איך זאָל אייך קאָנען געבען דעם צוג. נאָר, פערשטעהט זיך, איהר וועט, ווי דעם פאָריגען מאָל, אויפנעהמען נישט בלויז יודען, נאָר אויך קריסטען?

—זעלבסטפערשטענדליך, — האָב איך געענטפערט. — אָבער איהר מוזט נעהמען אין אַכט, אַז די וועג-הוצאות דעק איך פון דעם געלד פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, וועלכעס איך קאָן אויסנוצען נאָר פאַר יודישע היימלאָזע. אויב איך וועל אויפנעהמען אין צוג קריסטליכע היימלאָזע, וועט איהר זיך דאַרפען בעמיהען קריגען פון וועלכען עס איז אַנשטאַלט מיטלען אויף זייערע הוצאות.

—אַך! צוליב וואָס מאַכט איהר אַ חלוק צווישען יודען און קריסטען!—האָט טולופּאָוו אויסגערופען מיט צער.

—נישט איך מאַך דעם חלוק, אַנדערע מאַכען איהם. יעדען טאָג געהען דורך צעהנדליגער צוגען מיט היימלאָזע און צווישען זיי איז קיין איין יוד נישטאָ. יודען לאָזט מען נישט אַריין אין די צוגען. דאָ, דער קאָמענדאַנט פון סטאַציע ערלויבט נישט אַ יודען צוגעהן נאָהנט צום באַהנהויף.

—אַלץ אמת! אָבער דאָס טהוען דאָך זיי און מיר האַלטען, אַז זיי טהוען נישט גוט, נישט מענשליך. פאַרוואָס זשע ווילט איהר זיי נאָכטהון? יודען, קריסטען—אַלץ דיזעלבע אומגליקליכע היימלאָזע מענשען.

—דאָ האַנדעלט זיך נישט וועגען די היימלאָזע, וועלכע זענען פאַר מיר אויך גלייך אומגליקליכע,—האָב איך געענטפערט,—נאָר וועגען דעם, וועלכע הילפס-קאָמיטעטען דאַרפען וועמען העלפען. איך האָב נאָך נישט געזעהן, אַז אַ ספּעציעל רוסישער הילפס-קאָמיטעט (און אַזעלכע זענען דאָ), זאָל אויס-

העלפען יודען. און חוץ אַלץ, ווען איך וואָלט אפילו זיין איינ־שטימיג מיט אייך, וואָלט איך אויך נישט געקאָנט אָהן אַנ׳ער־לויבעניש פון יודישען הילפס־קאָמיטעט אויסגעבען זיין געלד אויף קריסטליכע היימלאָזע.

דער ראַבינער האָט געדאַרפט קומען אויפ׳ן וואָקזאַל צו טולופּאָוו׳ן, נאָר ער איז נישט געקומען און איך בין אַוועק אין שטאָדט צו איהם. די בעוועגונג אין די גאַסען איז געווען אַנ׳־אונגעהויערע. דאָס געוועהנליכע בילד פון אַ געאיילטען מילי־טערישען ריקצוג.

צוזאַמען מיט׳ן ראַבינער זענען מיר אַוועק אין שוהל. דאָס, וואָס כ׳האָב דאָרט געזעהן, איז באמת געווען קאָשמאַריש. אין שוהל, צווישען עטליכע צעהנדליגער אָרון קודש׳ן מיט ספרים, געבראַכטע אַהער פון אַלע שטאָדט־קלויזען און בתי מדרשים; צווישען פיל צעהנדליגער קאַסטענס, פּעק און פּעקלעך, זענען געשטאַנען און געלעגען אויף דער ערד פיל הונדערטער מענ־שען, עלטערע און קינדער, פּשוט צונויפגעפּרעסטע. אַ שטויסע־ניש, געשרייען, אַ געוויין פון קינדער, אַ שאַרפער עפּוש גערוך און אַ שרעקליכע אומריינקייט. אין דער ערשטער מינוט בין איך פערדולט געוואָרען און מיר איז שפּעט געוואָרען פון געריך.

אין מזרח־וואַנד, אין ווינקעל, ליגט אויף דער ערד אַ מיידעלע פון אַ יאָהר צעהן. דאָס פּנימ׳ל איז ביי איהר אינגאַנ־צען בלוי. נעבען איהר שטעהט אַנ׳עלטערע יודענע און וויינט.

—וואָס איז איהר?—פרעג איך.

—דער בייכעלע...—ענטפערט וויינענדיג די מוטער.—מ׳וואָלט אפשר געקאָנט ברענגען אַ דאָקטאָר?...

—כאָלערא,—רומט מיר איין דער ראַבינער און ווייזט מיר אַ גאַנצע רייה קראַנקע, וואָס ליגען נאָך דעם מיידעלע. עטליכע פון זיי זענען אַריבערגעדעקט איבער׳ן קאָפּ. דאָס זע־נען געשטאָרבענע. נישט ווייט פון זיי ליגט אַ קינד מיט אַ רויט ברענענדיג פּנימ׳ל פון היץ: מאָזלען.

—איז דען נישטאָ וואוהין אָבצופיהרען די קראַנקע?—פרעג איך דעם ראַבינער.

—נישטאָ. דער שפּיטאָל איז פארנומען דורך מיליטער, אין ערגיץ נעהמט מען נישט צו קיין פּריוואַטע קראַנקע, בפרט כאָלערנע.

—אפשר וואָלט מען זיי געקאָנט אַריבערפיהרען אין אַ בית-המדרש?

—די בתי-מדרשים און קלויזען זענען געווען פערנומען דורך מיליטער. איצט האָט מען זיי בעפרייט און דאָרט האָבען זיך בעזעצט די געזינדען פון יודישע שוסטער און לעדער-אַר-בייטער, וועלכע אַרבייטען אין די אינטענדאַנטישע ווערקשטאַטען.

דערהוויסענדיג זיך, אַז איך בין פון הילפס-קאָמיטעט, רינג-לען מיך אַרום צעהנדליגער היימלאָזע, יעדער מיט זיין בקשה.

—מ׳וואָלט בעדאַרפט אַ טייל פון די היימלאָזע בעזעצען אין שטאָדט, אין וועלכע עס איז הייזער. ווערען זיך דען נישט געפינען עטליכע דירות?—פרעג איך דעם ראַבינער.

—עס וואָלט זיך געוויס געפינען,—ענטפערט מיר איינער פון די היימלאָזע,—אָבער מ׳קאָן דאָך נישט אַרויסגעהן אין גאַס.

—פאַרוואָס?

—מ׳שלאָגט, מ׳הרג׳עט יודען! איצט איז דאָ אַ „נאַבאָר״ פון די, וואָס דאַרפען זיך שטעלען אין 1917 יאָהר. געהען אום אי-בער׳ן גאַס די „נאָוואָבראַנצעס״ שכור׳ע און שלאָגען יודען, ווע-מען זיי טרעפען נאָר, מ׳שלאָגט אפילו די יודישע נאָוואָבראַנ-צעס. מ׳האָט זיך געקלאָגט דעם וואָינסקי נאַטשאַלניק. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, מ׳זאָל נישט שלאָגען, נאָר עס העלפט נישט.

אויפ׳ן גרויסען שוהלהויף איז דאָסזעלבע בילד ווי אין שוהל. דאָ געפינען זיך עטליכע טויזענד מאַן. אין עטליכע ער-טער זענען פונאַנדערגעלעגט שייטערס, מ׳קאָכט עסען. אַנ׳עכטער לאַגער.

אַלע ווייסען, אַז איך האָב געדאַרפט ברענגען ברויט און פון אַלע זייטען שטעהט מען צו צו מיר: וואו איז דאָס ברויט? אין שטאָדט איז נישט צו קריגען פאַר געלד נישט קיין ברויט, נישט קיין מעהל. מיט גרויס מיה האָט מען נעכטען געקראָגען

דרייסיג פוד ברויט. וואָס איז דאָס פאַר דרייטויזענד מאַן? ווע־ניגער ווי אַ האַלב פונט פאַר אַ מענשען.

צו מיר געהען צו עטליכע יודען, געוועזענע סאָלדאַטען.

—מיר טענה׳ן שוין דעם צווייטען טאָג, אַז מ׳דאַרף כאָטש דאָ ביים הויף אויסבויען אַ מין באַראַק פאַר די קראַנקע, זיי זאָלען נישט ליגען צוזאַמען מיט די געזונדטע, אַ ביסעל ברעטער איז דאָ, בעלי־מלאכות וועלען זיך צווישען אונז אויך געפינען, אין צוויי טעג קאָן מען דאָס פאַרטיג מאַכען.

—נו, וואָס זשע איז די מניעה?

—מ׳דאַרף דאָך אויף דעם געלד. אויף מאַטעריאַל פאַר דער אַרבייט. כאָטש אַ פאָר הונדערט רובל.

איך האָב זיי געהייסען גלייך צוטרעטען צו דער אַרבייט און צוגעזאָגט געבען געלד וויפיל עס וועט נויטיג זיין. זיי האָ־בען דאָ, פאַר מיינע אויגען, אָרגאַניזירט אַנ׳אַרטעל אַרבייטער און צוגעזאָגט צוטרעטען גלייך צו דער אַרבייט.

מ׳האָט מיר שוין פריהער דערצעהלט, אַז צווישען די היימלאָזע איז געוועזען אַ יונגערמאַן, אַ רב, מיט אַ מעוברת׳ע פרוי. די פרוי איז קראַנק געוואָרען אויף כאָלערא, האָט בשעת דער קרענק געבוירען אַ צווילינג, צוויי יונגעלעך און געשטאָרבען. דער פאָטער איז געוואָרען צומישט און מיט עטליכע טעג צוריק פערשוואונדען געוואָרען. די קינדער זענען געבליבען אויף דער אויפזיכט פון די היימלאָזע. עס איז נויטיג צו קריגען פון זייער־טוועגען אַנ׳אַם.

ביי מיר האָט זיך כמעט אויסגעשעפט דאָס געלד, וואָס איך האָב מיט זיך געהאַט און דאָ זענען פאָרגעשטאַנען פיל הוצאות. זייענדיג אין פינסק, האָב איך טעלעגראַפירט אין פע־טראָגראַד און קיעוו, מ׳זאָל מיר קיין פינסק אַרויסשיקען צו דריי־טויזענד רובל. איך האָב דעריבער געמוזט ווידער אַריבערפאָהרען קיין פינסק, בעקומען דאָרט דאָס געלד, קריגען אַנ׳אַם פאַר דעם צווילינג און אַנ׳אַרצט פאַר די היימלאָזע און, אומקעהרענדיג זיך, אָבפיהרען מיט׳ן צוג היימלאָזע, וויפיל עס וועט מעגליך זיין. אַזוי ווי דער צוג מיט דעם ברויט, וואָס איך האָב גע־

בראַכט, האָט זיך נאָך אַלץ געפונען אַ וויאָרסט פיער פון שטאָדט, האָב איך איבערגעגעבען דעם ראַבינער, אַז ווי נאָר דער צוג וועט צוגעהן צום וואָקזאַל, זאָל ער מיט די יונגעלייט פון קאָמיטעט אַריבערפיהרען דאָס ברויט אין שוהל.

אויפ׳ן באַהנהויף האָט מען מיר מיטגעטיילט, אַז אין שטעדטעל דראָהיטשי, געפינען זיך עטליכע טויזענד היימלאָזע אין אַ שרעקליכער נויט. איך האָב בעשטימט פון פינסק פערפאָהרען אַהין.

אַראָבגעפאָהרען בין איך מיט אַ צוג, וואָס האָט געפיהרט אַרטילעריע. אין איינציגען פּאַסאַזשיר-וואַגאָן איז געווען אָנגעפּאַקט. אַ יונגער פּראַפּאָרשטשיק האָט דעם גאַנצען וועג אויפגערעגט דערצעהלט וועגען דער אונאָרדנונג, וואָס עס הערשט אין דער אַרמעע, האָט אָפען געהאַלטען רעוואָלוציאָנערע רעדעס און דראָהענדיג גע׳טענה׳ט:

—ניש׳קשה! זיי וועלען בעקומען זייער לוין! די סיבירער סאָלדאַטען זאָגען: „מיר וועלען זיך נישט אומקעהרען אַהיים, כּל זמן מיר וועלען נישט בעקומען דאָס, וואָס מיר פערלאַנגען!... די סיביריאַקעס וועלען זיי ווייזען!

אין פינסק האָב איך געטראָפען די שטימונג זעהר אָנ׳-אָנגעשטרענגטע. פיל אַנשטאַלטען ווערען עוואַקואירט. מ׳איז כּמעט זיכער, אַז אין גיכען וועלען דאָ זיין די דייטשען. אין טאָג פון מיין קומען האָט זיך פערשפרייט אַ קלאַנג, אַז עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער קאָמענדאַנט פון בּרעסט-ליטאָווסק, לעמינג, איז אַ דייטשער שפּיאָן, אַז מ׳האָט איהם שוין אויפגעהאָנגען. אַז די פעסטונג ווערט געאיילט עוואַקואירט און וועט פערלאָזען ווערען אָהן אַ שלאַכט. קיינער וויל עס נישט גלויבען, נאָר דער קלאַנג האָט געמאַכט אַנ׳ערשיטערענדען איינדרוק.

אין פינסק זענען דאָ פיל היימלאָזע. דער יודישער קאָמיטעט האָט אָרגאַניזירט פאַר זיי הילף און בעקומט אויף דעם צוועק, פון פערבאַנד פון שטעדט, הונדערט און צוואַנציג רובל טעגליך.

מיט עטליכע טעג צוריק, האָט דער אָרטיגער עטאַפּען-קאָ־

מענדאַנט געראופען צו זיך די יודישע פאָרשטעהער און האָט פאַר־ זיי איבערגעחזר׳ט אַלע ווילדע בלבולים וועגען יודישען שפּיאָ־ נאַזש, וועגען אַריבערפיהרען גאָלד אין אָרונ׳ס אָנשטאָט מתים און דאָס גל. דערצו האָט ער נאָך צוגעגעבען, אַז יודען אַגי־ טירען צווישען די פּויערים, זיי זאָלען אַרויסנעהמען זייערע געלדער פון די בענק. און ער האָט מתרה געווען, אַז ער וועט וועגען די אַלע יודישע מעשים אומעטום פונאַנדערקלעבען מודעות. די פאָרשטעהער האָבען פערשטאַנען, אַז דאָס איז אַ קלאָרע אָנ־ צוהערעניש וועגען כאַבאַר, נאָר זיי האָבען נישט בעשטימט, אויב עס איז כדאי צו געבען און וויפיל.

קיין געלד פאַר מיר האָט זיך נאָך נישט בעקומען, נאָר ה׳ חפץ האָט מיר געליהען אויף דעם חשבון עטליכע טויזענד רובל. איך האָב געטראָפען אַנ׳אַרצט, אַ פּרוי, וועלכע האָט גע־ אַרבייט אין פערבאַנד פון שטעדט און זי האָט איינגעשטימט פאָהרען אין קאָברין. אויך אַ יודישע באַרמהאַרציגע שוועסטער האָט איינגעשטימט פאָהרען. זיי האָבען צוגעזאָגט קומען מאָרגען און ברענגען אַנ׳אַם פאַר דעם צווילינג. איך האָב געוואָלט אָב־ פאָהרען דעמזעלבען טאָג. בין אַוועק צום באַהן, געטראָפען אַ סאַניטאַר־צוג קיין קאָברין און געזעצט זיך. אָבגעזעסען אין איהם עטליכע שעה, ער ריהרט זיך נישט. דערווייל קומט אַריין דער אַרצט און זאָגט אָן, אַז דער צוג וועט קיין קאָברין נישט געהן און בכלל וועט קיין שום צוג מעהר אַהין נישט געהן. עס האָט זיך בעקומען אַזאַ פעראָרדנונג.

איך בין אַרויס פון צוג און בעגעגענט אַ בעקאַנטען אַרצט פון פינפאונצוואַנציגסטען עוואַקואַציאָנס לאַזאַרעט. איך האָב איהם געגומען פונאַנדערפרעגען וועגען דער פעראָרדנונג.

—נאָך וואָס דאַרפט איהר אין קאָברין?—פרעגט ער מיך.— אייער צוג איז דאָך אַוועק פון קאָברין. מיט עטליכע שעה צו־ ריק איז ער דאָ דורכגעגאַנגען מיט אייער גאַנצער אָבטיילונג אין דער ריכטונג צו לונינעץ.

—וואָס רעדט איהר? איהר האָט קיין טעות נישט?

—ני, וואָס, איך קען נישט דעם צוג פון דער אָבטיילונג פון די טעכניקער!

איך בין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע און ער האָט בעשטעטיגט, אַז דער צוג פון די טעכניקער איז נאָר וואָס אַוועק אויף דער סטאַציע פּאָראָכאָנסק.

איך האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויפ'ן ערשטען צוג, וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג פון לונינעץ, כדי צו דעריאָגען אונזער צוג. אין וואַגאָן זענען געזעסען עטליכע היימלאָזע יודען. איין געזינד איז געוועזן פון וועליקאָ ליטאָווסק. אַ היבש שטעדטעל מיט פינפהונדערט יודישע איינוואוינער. זענען געקומען קאָזאַקען, צוראַבירט די גאַנצע שטאָדט, נאָכדעם אַרויסגעטריבען אַלעמען פון די הייזער, בעגאָסען די הייזער מיט בענזין און אונטערגעצונדען. די גאַנצע שטאָדט איז פּערברענט געוואָרען.

נאָך אַ היימלאָזער, אַנ'עלטערער יוד, פון טשיזשעוו, ביי ביאַליסטאָק, האָט דערצעהלט:

—אַז צו אונז איז געקומען דאָס חיל און גענומען מאַכען פּאָגראָמען, האָט דאָס ווייב מיינס געכאַפּט אַלע אַכט קינדער און געזאָגט מיר: „גיסטו געלד אויפ'ן וועג, איז גוט, אַנישט אַנטלויף איך מיט די קינדער אָהן געלד צופוס". איך האָב זי אָנגעקוקט, ווי אַ משוגע'נע. וואָס לויפען? ווען לויפען? נאָר אַז זי האָט זיך איינגעשפּאַרט—איז לויף! האָב איך איהר געגעבען אַ ביסעל געלד און זי איז אַוועקגעפאָהרען. איצט איז זי מיט די קינדער אין באַכמוט. איך בין פּערבליבען. עס געהט דורך אַ קליינע צייט, הויבט זיך אָן אַ שיסעריי—אַ שרעק. מ'האָט זיך גענומען בעהאַלטען. איך האָב זיך בעהאַלטען אין אַ קעלער. אַ סאָלדאַט האָט מיך דערזעהן דורכ'ן קעלער־פענסטער, האָט אַריינגערוקט דורכ'ן פענסטערל די ביקס און דריי מאָל אויסגעשאָסען. על פּי נס נישט געטראָפען. איך בין אַרויסגעלאָפען פון קעלער און געלאָזען זיך וואוהין די אויגען טראָגען. און דאָ פאַלען אָן רייסען זיך אויף סנאַריאַדען און עס געהט אַ שיסעריי—פערהילכט צו ווערען. האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ פּאָלקאָווניק. ער האָט זיך אויף מיר דערבאַרימט, אָנגענומען מיך

פאַר׳ן האַנד, דורכגעפּיזזרט אַ ביסעל, בעוויזען וואוהין צו געהן, אַז די קוילען זאָלען מיך נישט טרעפען. ביי הונדערט וויאָרסט בין איך געגאַנגען צופוס, ביז איך האָב זיך דערקליבען צו אַ באַהן. אַרויסגעשפּרונגען פון דער היים, ווי איך שטעה און געהע—איצט פאָהר איך צו דעם ווייב אין באַכמוט. אַז וואויל וואָלט מיר זיין, ווען איך וואָלט זי דעמאָלט געפאָלגט און אָב-געפאָהרען מיט איהר און מיט די קינדער צוזאַמען.

י״ח

אין פּאָראָכאָנסק האָב איך געפונען אונזער צוג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ווי נאָר ער האָט זיך צוגערוקט נעהנטער צו קאָברין, האָט מען איהם נישט ערלויבט אפילו צופאָהרען צום וואָקזאַל און גלייך אָבגעשיקט צוריק ביז פּאָראָכאָנסק. נישט קו-קענדיג אויף אַלע בקשות און פּראָטעסטען פון די בעפולמעכ-טיגטע, האָט מען נישט ערלויבט צו נעהמען אויפ׳ן צוג היימ-לאָזע און פערוואונדעטע. אפילו נישט ערלויבט אַראָבצונעהמען פון צוג דאָס ברויט, וואָס איך האָב געבראַכט. אויף אַלץ איז געווען איין ענטפער: „עס האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל נישט אַריינצולאָזען אין קאָברין נישט איין צוג און אַלע טרייבען צו-ריק ביז פּאָראָכאָנסק״. דאָ, אין פּאָראָכאָנסק, האָט מען דעם צוג אַוועקגעשטעלט אויף אַ זייטיגער ליניע און קיינער ווייסט נישט, ווי לאַנג ער וועט דאָ אָבשטעהן: אפשר אַ פּאָר טעג און אפשר עטליכע וואָכען.

די סיבה דערפון איז שוין פאַר אונז געווען קלאָר. די ליניע איז געווען פערנומען מיט צוריקגעהענדע צוגען. אַ גאַנצען טאָג איז אַלע צעהן מינוט פאַרביי דער סטאַציע דורכגעגאַנגען אַ צוג, איבערהויפט מיט גרויסע פעסטונג-קאַנאָנען. עס איז שוין קיין ספק נישט געווען, אַז מ׳עוואַקואירט געאיילט ברעסט-לי-טאָווסק. די פאַרבייפאָהרענדע האָבען דערצעהלט, אַז דער שונא האָט זיך דורכגעריסען אין מאַלאַר׳יטא, אַז זשאַבענקאַ איז פערברענט,

אַז אין בּרעסט-ליטאָווסק האָט מען פון אַעראָפּלאַנען אַראָפּגע-וואָרפען אָהן אַ צאָהל בּאָמבּעס, איבּער דרייסיג סאָלדאַטען זע-נען גע׳הרג׳עט געוואָרען, די גאַנצע שטאָדט איז אין פייער.

איך בּין געוועזן אויסער זיך. חוץ דעם, וואָס איך האָבּ פערלוירען די מעגליכקייט אָבּצופיהרען פון קאָבּרין אַ טייל היימ-לאָזע, האָבּ איך אפילו נישט איבּערגעגעבּען די היימלאָזע דאָס בּרויט, וואָס איך האָבּ פּאַר זיי געבּראַכט. עס ליגט שוין דעם 5-טען טאָג אין וואַגאָן, האָט אָנגעהויבּען שימלען און ווער ווייסט, צי איך וועל איהם קאָנען אַריבּערפיהרען אין קאָבּרין.

איך בּין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. צוגעזאָגט איהם אַ גוטע מתנה, ער זאָל דעם וואַגאָן מיט בּרויט צוקייטלען צו אַ וועלכען נישט איז צוג, וואָס וועט געהן קיין קאָבּרין. ער האָט עס מיר צוגעזאָגט. נאָר דעם ערשטען טאָג איז קיין איין צוג אַהין נישט געגאַנגען. אויף מאָרגען איז אָנגעקומען דער סאַני-טאַרער צוג נומער 2240, וועלכער איז געוועזן קאָמאַנדירט קיין קאָבּרין. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבּען צו בּעקומען פון הויפּט-אַרצט פון צוג אַנ׳ערלויבּעניש אַריבּערצוטראָגען אין זיינעם אַ וואַגאָן דאָס בּרויט און אָבּפיהרען קיין קאָבּרין.

געקומען אינדערפריה קיין קאָבּרין. אויפ׳ן וואָקזאַל קומט פּאַר אַ פיבּערהאַפטע בּעוועגונג. די פּלאַטפאָרמעס זענען פער-וואָרפען מיט טויזענדער פּעק און קאַסטענס. מ׳עוואַקואירט אַלץ, וואָס מ׳קאָן. בּיים וואָקזאַל אויף די ליניעס שטעהען צעהנדליגער אָנגעפּאַקטע צוגען מיט היימלאָזע, מיט אָרטיגע אַנשטאַלטען, מיט סחורות און וואַרטען, בּיז מ׳וועט זיי אָבּשיקען. אַרום וואָקזאַל אויף עטליכע וויאָרסט, זענען פערשפּרייט לאַגערס מיט היימלאָ-זע פויערים. די לאַזאַרעטען בּיים וואָקזאַל זענען פול מיט פער-וואונדעטע און אַנ׳אונענדליכע רייה פוהרלעך פיהרט צו פון פראָנט אַלץ נייע. פון דער זייט פון בּרעסט-ליטאָווסק הערט זיך אַ שטאַרקע קאַנאָנאַדע.

דער סאַניטאַר-צוג, מיט וועלכען איך בּין געקומען, איז גלייך צוגעטראָטען צום אויפנעהמען פערוואונדעטע. בּיז דער גאַנצער צוג וועט ווערען פערפולט, האָט געדאַרפט דויערן היבּ-

שע עטליכע שעה, דערום האָב איך צייט געהאַט אַריבערצופאָאָ-רען אין שטאָדט, זעהן וואָס דאָרט טהוט זיך, קריגען פוהרען אויף אַריבערצופיהרען דאָס געבראַכטע ברויט.

אין שטאָדט איז די בעוועגונג פון ריקציהענדען חיל אַנ׳-זויסערגעוועהנליכע. עס געהען אָבאָזען צו דריי פיער אין איין רייה איבער די גאַסען. עס איז נישט דורכצושטופען זיך. מיט גרויס מיה געפונען אַ פוהרעל. נאָר עס איז אויסגעקומען ביי יעדען ראָג צו שטעהן אַ לאַנגע צייט, ביז עס האָט זיך איינגע-געבען דורכצורייסען דורך די אָבאָזען. ביים ראָג פון איין גאַס האָט מיין פוהרמאַן, אַ יוד, געכאַפּט אַ גוטען שמיץ מיט אַ נאַ-גייקע איבער׳ן רוקען פון אַנ׳אָפיציר.

—הערט!—האָט ער מיר אַ זאָג געטהון אין יודיש,—איך וויים, אַז מיר וועט אויסקומען איבערצוטראָגען פיל צרות. די פערד וועט מען ביי מיר צונעהמען, דאָס הייזעל מיינס וועט מסתמא אָבברענען, ווייל פאַר׳ן אָבטרעטען וועט מען מסתמא אונטערצינדען די שטאָדט. און גאָט ווייסט, וואָס עס וועט זיין מיט מיין ווייב און קינדער. און פונדעסטוועגען איז ביי מיר אַ יום-טוב, וואָס פאָניע ברעכט דעם קאָפּ. מיר אַ טויט און עם אַ טויט. אָט אויף אַזויפיל האָט ער זיך געבאָדען אין אונזער בלוט! פאַרוואָס האָט ער, דער רוצח, מיר געגעבען אָט איצט מיט דער נאַהייקע? פאַרוואָס?

איך בין צוגעפאָהרען צום ראַבינער, נאָר זיין הויז איז געווען געשלאָסען און מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז ער מיט דעם געזינד זענען אויפ׳ן וואָקזאַל. ווי אַ בעאַמטער, ווערט ער עוואַ-קואירט צוזאַמען מיט אַנדערע.

איך בין אַוועק אין שוהל. דאָרט איז דאָסזעלבע, וואָס מיט דריי טעג צוריק. נאָר די קראַנקע האָט מען אַריבערגע-טראָגען אין אַ קלויז אויפ׳ן הויף. דעם באַראַק האָט מען אפילו נישט אָנגעהויבען בויען.

איך האָב געבעטען די יונגעלייט פון קאָמיטעט שיקען פוהרען נאָך דעם ברויט. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט און דער-וואוסט, אַז דער אַרצט און די באַרמהאַרציגע שוועסטער מיט

דער אַם, וואָס האָבען געדאַרפט קומען פון פינסק, זענען נישט געקומען.

—די אַם איז שוין איבעריג,—האָט מיר געזאָגט אַ פרוי פון די היימלאָזע.—פון דעם צווילינג איז איינער שוין געשטאָרבען און דער צווייטער איז אַ גוסס.

און זי האָט מיך צוגעפיהרט צום שטאַרבענדען קינד.

דאָס קינד איז געלעגען אין אַ מולטער, אויסגעזעהן האָט עס ווי אַ סקעלעטל, בעצויגען מיט אַ ווייסען דינעם דורכזיכטיגען הייטעל. די הענטלעך און פיסלעך, ווי דינע צווייגעלעך. דאָס פנימ׳ל אַ בלוילּיך בלאַסער, מיט אויסגעשטאָקטע שטריכען און צוויי גרויסע שוואַרצע אויגען. וועלכע האָבען, ווי עס האָט זיך געדוכט, פערנומען דאָס גאַנצע פנימ׳ל. קיינמאָל אין לעבען וועל איך נישט פערגעסען דעם בליק פון די אויגען! אַ טיף בעוואוסטזיניגער, און אַ שרעקליך טרויעריגער, ווי אַ בליק פון אַנ׳אַלטען מאַן, וועלכער האָט שוין אַלץ פערשטאַנען, אַלץ מוחל געווען און צו אַלץ זיך צוגעוועהנט. נישט מיט אַ קינדישען צער, נאָר מיט אַ רוהיגער פערטראַכטקייט האָבען געקוקט אויף מיר און אַריינגעדרונגען אין דער נשמה די טרויעריגע אויגען. דאָס מיילעכל פון קינד איז געווען אַ קיילעכדיגער, אָהן ליפעלעך, אַ חלל די גרויס ווי אַ גראָשען. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס קינד קלייבט זיך פייפען און דאָס האָט צוגעגעבען דעם געזיכט מיט זיין בלוילּיכער דורכזיכטיגער בלאַסקייט אַנ׳אויסדרוק פון אַ מלאכ׳ל, ווי מ׳פלעגט זיי מאָהלען אויף די פראָרעפאַעליטישע הייליגע בילדער.

דאָס קינד האָט גע׳גוסס׳ט. שוין צוויי טעג, אַז עס האָט נישט גענומען קיין עסען און איז שטיל, אָהן שמערצען אויסגעגאַנגען, ווי אַ קליין ליכטעלע ביים אָרון קודש. ביי מיר האָט זיך דאָס האַרץ בעגאָסען מיט טרעהרען, אַז איך האָב אָנגעקוקט דעם שטילען קרבן פון דער מלחמה. גלייך ווי פאַר מיינע אויגען וואָלט שטאַרבען מיין אייגען קינד.

—וואָס קאָן מען טהון? מיט וואָס קאָן מען איהם ראַטעווען?

די עלטערע יודענע, וואָס איז געשטאַנען נעבען מיר, האָט טרויעריג אַ שאָקעל געטהון מיט'ן קאָפּ.

—מיט וואָס קאָנט איהר איהם ראַטעווען! לאָז ער שוין נעבעך רוהיג שטאַרבען...

אפשר, אַז איך וואָלט באַלד געפונען אַ פרוי, וואָס וואָלט איהם געבען די ברוסט, וואָלט עס אָבלעבען. נאָר דעמאָלט, אין דער שרעקליכער שטימונג און צורודערונג, וואָס האָט געהערשט אַרום, האָב איך זיך נישט געפונען, וואָס צו טהון און בין מיט אַ פערקלעמט האַרץ אָבגעגאַנגען.

איך האָב גערעכענט, אַז די היימלאָזע וועלען זיין שטאַרק איבערראַשט און פערצווייפעלט, וואָס דער צוג איז אָבגעפאָהרען און עס איז אונמעגליך וועמען עס איז פון זיי אַרויסצופיהרען פון דאַנען. נאָר איך האָב געהאַט אַ טעות. כמעט קיינער האָט נישט געוואָלט אָבפאָהרען. אַלע זענען געווען זיכער, אַז אין אַ פּאָר טעג אַרום וועט דאָ זיין דער דייטש און דעמאָלט וועט מען זיך קאָנען אומקעהרען אַהיים, קיין ברעסט-ליטאָווסק און אין אַנדערע שטעדט און שטעדטלעך. די יונגעלייט פון קאָמיטעט האָבען מיר מיטגעטיילט, אַז פאַר'ן אָבפאָהרען איז דער ראַבּי-נער געווען ביים קאָמענדאַנט פון דער דריטער אַרמעע, וועלכער האָט זיך געפונען אין קאָברין מיט'ן שטאַב. דער קאָמענדאַנט האָט איהם פריינדליך אויפגענומען און צוגעזאָגט, אַז אָבטרע-טענדיג, וועט ער די שטאָדט נישט פערברענען און וועט זעהן, אַז עס זאָל נישט זיין קיין פּאָגראָם. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט שוין בעזאָרגט, דער לעצטער אַריערגאַרדישער הונדערט זאָל בעשטעהן נישט פון קאָזאַקען, נאָר פון רעגולערן חיל, וועלכער וועט דורכגעהן רוהיג. דערצו האָט ער נאָך פונאַנדער-געקלעבט אין שטאָדט אַ בעפעהל, אַז פאַר גזילות און רויבע-רייען וועלען די שולדיגע איבערגעגעבען ווערען צום פעלדגע-ריכט. דאָס אַלץ האָט שטאַרק בערוהיגט די היימלאָזע.

די מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען אַוועק בעזאָרגען פוה-רען צו ברענגען דאָס ברויט. איך בין אַוועק אויפ'ן וואָקזאַל. אַזוי ווי דער וואַגאָן, וואו דאָס ברויט איז געלעגען, האָט גע-

דאַרפט אויפנעהמען פערוואונדעטע, איז מיר אויסגעקומען אַרויס-צולעגען דאָס ברויט אויפ׳ן פלאַטפאָרם, ביז די פוהרען וועלען קומען. אַ פּאָר שעה איז אַזוי געלעגען דער באַרג ברויט אויפ׳ן אָפענעם פלאַטפאָרם און דאָס זענען געווען טראַגישע שעה׳ן. די דורכגעהענדע אָבטרעטענדע סאָלדאַטען און די הונדערטער שוואַך פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך געשלעפט פאַרביי דעם וואָקזאַל, האָבען זיך געצויגען, ווי שמעטערלינגען צום פייער, צו דעם באַרג ברויט. יעדע מינוט איז צוגעגאַנגען צו מיר אַנ׳-אָבגעצעהרטער סאָלדאַט, אָבטמאָל אַ פערבאַנדאַזשירטער, און מיט אַ רחמנות-קול, אָפט מיט טרעהרען, געבעטען:

— וואַשע בלאַגאָראָדיע, האָט רחמנות, גיט אַ שטיקעל ברויט. שוין צוויי טעג נישט געגעסען, די כחות געהען אויס!

ווי האָב איך געקאָנט אָבזאָגען? און איך האָב געגעבען. אין אָנפאַנג גרויסע שטיקער, נאָכדעם קלענערע און קלענערע. נאָכדעם האָב איך גענומען אָבזאָגען. טענה׳ן, אַז דאָס ברויט איז פרעמדע, איך האָב קיין רעכט נישט צו געבען. נאָר אַרום מיר זע-נען געשטאַנען צעהנדליגער הונגעריגע, אָהנמעכטיגע, מיט אויס-געשטרעקטע הענד, מיט הונגעריגע אויגען און מיט אַ ציטערענ-דען קול נישט אויפגעהערט צו בעטען. און פאַר די עטליכע שעה האָב איך נישט ווילענדיג פונאַנדערגעגעבען דריי—פיער פוד. און ווען דאָס ברויט וואָלט ליגען נאָך אַ פּאָר שעה, אָדער איך וואָלט זיין אַ ביסעל ווייכער, וואָלט פון איהם גאָרנישט געבליבען.

ענדליך זענען אָנגעקומען די פוהרען. אַ שעה פיער האָט געדויערט, ביז איך האָב זיך מיט זיי דורכגעשלאָגען דורך די אָבאָזען צום שוהל. דאָס ברויט אויף די פוהרען איז געווען גוט פערדעקט, קיינער זאָל עס נישט זעהן און דאָך האָט מען אין וועג, נישט קוקענדיג אויף מיינע געשרייען און דראָהונגען מיט׳ן שווערד, צוכאַפּט עטליכע לעבעך.

דאָס ברויט, וואָס איך האָב געבראַכט, איז געווען שלעכט אויסגעבאַקען. פאַר די פינף טעג האָט איהם דערצו געכאַפּט אַ שימעל. נאָר אַז איך האָב איהם געבראַכט אויפ׳ן שוהלהויף און

די היימלאָזע האָבען איהם דערזעהן, איז די שמחה געוואָרען אַנ'אונבעשרייבליכע. מ'האָט גלייך גענומען טיילען איהם, נאָר עס איז געווען שווער איינצוהאַלטען די הונגעריגע: מ'האָט זיך געוואָרפען צו די וועגען, געריסען פון די הענד, געקליבען אויף דער ערד די ברעקלעך. איבערהויפּט טראַגיש איז געווען דאָס טייַ'ען פון דעם ווייסען ברויט פאַר די קינדער, אַלטע און קראַנקע.

—איז מען דען אַזוי הונגעריג?—האָב איך געפרעגט די קאָמיטעט-לייט.

—מ'איז טאַקע הונגעריג. נאָר דערהויפּט איז דאָס, אַז איצט איז נישט צו קריגען פאַר געלד נישט קיין מעהל און נישט קיין ברויט. מיט דעם ברויט, וואָס איהר האָט געבראַכט, וועלען די דרייטויזענד מאַן דאַרפען לעבען ביז דער דייטש וועט קומען. דערפאַר ציטערט מען אַזוי איבער איהם.

פיהרענדיג דאָס ברויט פון וואָקזאַל, האָב איך זיך געטראָפען מיט'ן ראַבינער פאַנאָווקאַ, וועלכער איז שוין מיט דער פאַמיליע געזעסען אין וואַגאָן. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז ביי איהם אין קאַסע איז געבליבען דרייהונדערט און אַכט רובל פאַר די היימלאָזע און ער האָט עס איבערגעגעבען דעם אָרטיגען קאָמיטעט. איך האָב דערצו מוסיף געווען דעם קאָמיטעט אַכטהונדערט רובל, האָב איהם געגעבען איינינע אינסטרוקציעס, האָב זיך וואַרים געזעגענט מיט די היימלאָזע און בין אַוועק אויפ'ן וואָקזאַל, כדי אָבצופאָהרען צוריק קיין פאָראָכאָנסק צו דער אָבטיילונג.

אויפ'ן וואָקזאַל האָב איך גאַנץ אומגעריכט בעגעגענט דעם דאָקטאָר צוקערמאַן פון אונזער פלוג-אָבטיילונג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער פלוג-לאַזאַרעט אונטער דער אָנפיהרונג פון ד"ר ראָזענצווייג, איז געווען אין מאַלאַריטא און האָט זיך קוים אַרויס ערֶטעוועט פון דאָרט. איצט איז ער דאָ, האָט זיך בעהעפט מיט דעם הויפּט-לאַזאַרעט און זיי פערבלייבען דאָ, ביז עס וועט נאָר מעגליך זיין. אַרבייט איז דאָ איבערגענוג. פערוואונדעטע קומען אָן פון אַלע זייטען.

צוקערמאַן האָט מיר איבערגעגעבען אַ קלאַנג, אַז ברעסט-ליטאָווסק האָט מען פערלאָזען דערפאַר, וואָס די יאַפּאַנער האָבען שטאַרק קריטיקירט די איינאָרדנונג פון דער פעסטונג, וועלכע איז בעשיצט מיט אַלטע קאַנאָנען.

צוקערמאַן האָט מיר פערשפּראָכען צו זיין אין שטאָדט, אַריין אין קאָנטאַקט מיט׳ן הילפס-קאָמיטעט, זעהן צו בעשיצען די היימלאָזע, אויב עס וועט נויטיג זיין. איך האָב איהם איבערגעלאָזען פיערהונדערט רובל אויף דעם פאַל, אויב איהם וועט נויטיג זיין אויסצוהעלפען די אָרטיגע היימלאָזע אָדער אַנדערע, וואו ער וועט קומען.

אַלע אַנשטאַלטען זענען שוין עוואַקואירט. אויפ׳ן וואָקזאַל זענען פערבליבען צוויי צוגען—דעם קאָמענדאַנטס און דער אויפּרייס-צוג. חוץ דעם שטעהט נאָך דער סאַניטאַרען-צוג, וועלכער האָט אויפגענומען ביי זעקסהונדערט פערוואונדעטע און קלייבט זיך אָבפאָהרען. איך האָב זיך ווידער געזעצט אין דעם צוג. איידער מיר זענען אָבגעפאָהרען, האָבען זיך בעוויזען עטליכע אַעראָפּלאַנען און גענומען וואַרפען באָמבעס אין די מחנות היימלאָזע, וואָס זענען געזעסען אויף די פעלדער און אַרום וואָקזאַל. ביי דרייסיג מענשען, פרויען און קינדער, זענען גע׳הרג׳עט און פערוואונדעט געוואָרען.

אין וואַגאָן איז צוזאַמען מיט מיר געפאָהרען אַ מיטגליד פון קאָברינער געריכט. ער האָט דערצעהלט, אַז דער בעפעהל צו עוואַקואירען אַלע אַנשטאַלטען איז געווען געשיקט פון דעם גראָדנער גובערנאַטאָר, דעם 6-טען, און אָנגעקומען איז ער אין קאָברין דעם 12-טען!

—אויף היינט אינדערפריה האָט מען בעשטימט אַ רעקוויזיציאָנס-קאָמיסיע, צו רעקווירירען די בהמות ביי דער בעפעלקערונג. איך בין אויך געווען אין דער קאָמיסיע. און אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט מען אונז אַלעמען בעפוילען געאיילט אָבצופאָהרען.

אַז איך האָב פערפיהרט אַ געשפּרעך וועגען ברעסט-ליטאָווסק, האָט ער מיר געזאָגט:

—עס זענען געגאַנגען קלאַנגען, אַז דער קאָמענדאַנט פון ברעסט-ליטאָווסק, לעמינג, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ שפּיאָן, אַז מ׳האָט איהם אַרעסטירט, אפילו געשאָסען. היינט אינדערפריה האָב איך איהם געזעהן, ווי ער איז אַרומגעפאָהרען אויף אַנ׳-אויטאָמאָביל איבער קאָברין.

אַז מיר זענען אָבגעפאָהרען אַ וויאָרסט צעהן פון קאָברין, האָב איך דורכ׳ן פענסטער דערזעהן, ווי עס איז דורכגעגאַנגען קיין קאָברין אונזער צוג פון די טעכניקער, מיט דער גאַנצער אָבטיילונג. אומקעהרען זיך צוריק האָב איך נישט געהאַט צוליב וואָס און האָב בעשטימט אויפוואַרטען אין פּינסק, ביז דער צוג וועט זיך אומקעהרען.

אין פּינסק איז די לאַגע און די שטימונג געוואָרען פון שעה צו שעה אָנגעשטרענגטער. אין שטאָדט הערשט אַ פּאַניק, דאָס נאָרמאַלע לעבען האָט זיך אָבגעשטעלט. די בענק האָבען אָבגעשטעלט זייער טעטיגקייט, צאָהלען נישט אויס קיין געלד, ווייל זיי קאָנען זיך נישט צונויפטראָגען מיט פּעטראָגראַד. עס איז מיט אַמאָל פערשוואונדען געוואָרען דאָס קליינגעלד. די רייכערע איינוואוינער רייסען זיך אַרויסצופאָהרען, נאָר קיין צוגען זענען נישטאָ. און דאָס איז אין אַ מהלך פון הונ-דערט און דרייסיג-הונדערט און פופציג וויאָרסט פון די שלאַכ-טען! גענומען האָט זיך עס דערפון, וואָס מחמת דער געאייל-טער עוואַקואַציע פון ברעסט-ליטאָווסק, זענען פערשטאָפּט גע-וואָרען אַלע וועגען און דורך דעם האָט זיך אָבגעשטעלט יעדער פערקעהר. די פּאַניק האָט נאָך פאַרשטאַרקט די ידיעה, אַז די דייטשען, דורכרייסענדיג זיך אין מאַלאַריטאַ, רינגלען אַרום די רוסען פון צוויי זייטען.

אין שטאָדט געפינען זיך איבער דרייטויזענד היימלאָזע פון ברעסט-ליטאָווסק און אַנדערע ערטער. מ׳האָט פערשפּראָכען צו עוואַקואירען זיי, נאָר דערווייל זענען נישטאָ קיין וואַגאָנען און די היימלאָזע זיצען הונגעריגע אונטער׳ן אָפענעם הימעל. דער קאָמיטעט האָט קיין מיטלען נישט צו העלפען זיי. ער האָט זיך געווענדעט אין מאָסקווא און פּעטראָגראַד, נאָר קיין ענטפער

נישט בעקומען. איך האָב פון מיין געלד אַרויסגעגעבען איהם פאַר זיי היימלאָזע טויזענד רובל.

דעם גאַנצען טאָג האָב איך פערבראַכט אויפ׳ן וואָקזאַל, וואַרטענדיג אויפ׳ן צוג פון קאָברין. עס האָט זיך בעקומען אַ ידיעה, אַז דורך באָמבעס פון אַעראָפּלאַנען איז דאָרט אויפגע- ריסען געוואָרען דער וואָקזאַל.

איך בין געזעסען אין בופעט ביי אַ טישעל. נעבען מיר איז געזעסען אַ פּאָלקאָווניק מיט צוויי פרויען און אַנ׳אָפיציר. די עלטערע פרוי האָט מיט אַ געהיימען, כמעט מיסטישען טאָן אַרויסגעזאָגט:

—די „זשידעס״ ווייסען אויף ריכטיג אַלע נייעסען. זיי ווייסען זיי פאָראויס!...

די צווייטע האָט צוגעגעבען:

—מ׳קאָן אין שטאָדט קיין רובל נישט אָבבייטען. די זשי- דעס האָבען דאָס גאַנצע קליינגעלד בעהאַלטען.

—בעהאַלטען דאָס גאַנצע קליינגעלד פאַר די דייטשען,— האָט אונטערגעהאַלטען די עלטערע.

—איהר האָט אַ וועלכען עס איז פאַקטישען בעוויז, אַז די יודען טהוען דאָס?—האָב איך זי אַ פרעג געטהון.

—ניין...—האָט זי געענטפערט קאַלטבלוטיג.

—היינט ווי זשע וואַגט איהר צו בעשולדיגען אַ גאַנצע נאַציע אין אַ פערראַט, אַז איהר האָט אויף דעם קיין שום בע- וויז נישט?

—אין וואָס פאַר אַ פערראַט בעשולדיג איך זי?—האָט זיך די פרוי פערוואונדערט.

—איהר בעשולדיגט יודען, אַז זיי בעהאַלטען קליינגעגד געלד פאַר די דייטשען.

—וואָס זשע פאַר אַ פערראַט איז אין דעם דאָ?—האָט זי זיך פערוואונדערט.-די דייטשען נעהמען נישט קיין אַנדער געלד, מוז מען דאָך בעהאַלטען זילבערגעלד פון זייערטוועגען.

—וואו זשע קומט אַהין דאָס זילבערגעלד, אויב יודען בעהאַלטען עס נישט?—האָט געפרעגט דער אָפיציר.

איך האָב איהם געגומען ערקלערען, אַז ביי אַזאַ צו־שטאַנד מוז פערשווינדען קליינגעלד, נאָר ער האָט מיך נישט פערשטאַנען און נישט בעמיהט זיך צו פערשטעהן.

יט

אַ זייגער אַכט אין אָווענד איז אָנגעקומען אונזער צוג, אַן׳איבערגעפולטער מיט פערוואונדעטע און קראַנקע: ביי זעקס־הונדערט פערוואונדעטע, צווישען זיי עטליכע צעהנדליג פער־וואונדעטע פון אַעראָפּלאַנען, פרויען און קינדער, איבער זעכ־ציג כאָלערא-קראַנקע און עטליכע און צוואַנציג היימלאָזע. די כאָלערנע זענען אין אַ שרעקליכען צושטאַנד. איינינע קריכען אַרויס אויפ׳ן פּלאַטפאָרם מייקענען און שטאַרבען אויפ׳ן אָרט. פאַר די אַכט-צעהן שעה, וואָס דער צוג איז געגאַנגען פון קאָברין, זענען זעקס געשטאָרבען.

אַרום האַלבע נאַכט זענען מיר אָבגעפאָהרען קיין האָמעל.

געפאָהרען זעהר לאַנגזאַם. געשטאַנען ביי די סטאַציעס און אין פעלד, צו פינף–זעקס שעה. אויף מאָרגען בייטאָג זענען מיר געשטאַנען עטליכע שעה אין אַ געדיכטען וואַלד. אין צוג זענען געווען צוויי טויטע, וועלכע מ׳האָט געדאַרפט מקבר זיין. מ׳האָט דאָ גופא, ביים וועג, אויסגעגראָבען אַ גרוב פאַרביידען. סאָלדאַטען האָבען אויסגעהאַקט אַ פּאָר בוימלעך און אויסגעשניצט פון זיי אַ צלם. אין צוג האָט זיך געפונען אַ גלח, צווישען די פערוואונדעטע עטליכע זינגער–און עס איז פאָרגעקומען אַ קבורה, ווי געהעריג, מיט אַלע מנהגים. די טויטע זענען געווען סאָלדאַ־טען. איינער אַ געשטאָרבענער פון די וואונדען. דאָס פּנים איז ביי איהם געווען שוואַרץ פון גאַנגרען. דער צווייטער, אַ כאָ־לערנער, מיט ווייסען שוים אויף די ליפען און מיט אַ בלויען פּנים. מ׳האָט זיי אַוועקגעלעגט אין זייערע שינעלן, איינעם נע־בען דעם אַנדערן. דער גלח האָט זיי בעזונגען, צוגעזאָגט אַן׳־„אייביגע געדעכעניש” און אַ פערגעבונג פון די זינד „די

להכעיס׳דיגע און אומגערנע״. און אַרום קבר האָבען זיך געשאָ־קעלט הויכע אַלטע סאָסנעס און פון אַלע וואַגאָנען האָט זיך געטראָגען אַ טרויעריגער געזאַנג: „אייביגע געדעכעניש!״. פער־שאָטען דעם קבר, אַריינגעשטעלט דעם גרויסען ווייסען צלם, מ׳דאַרף אָנשרייבען די נעמען פון די, וועלכע מ׳דאַרף „אייביג געדענקען״. נאָר איינער, דער פערוואונדעטער, האָט אינגאַנצען פערגעסען איבערצולאָזען זיין נאָמען. דער צווייטער האָט געלאָ־זען נאָך זיך זיין פאַמיליע מיט׳ן נאָמען. האָט מען עס מיט אַ כעמישען בלייפעדער אָנגעשריבען אויפ׳ן צלם און צוגעגעבען „און אַנ׳אונבעוואוסטער״. נאָר עס האָט זיך געוואָלט נאָך עפּעס אָנשרייבען, זאָגען די פערלאָזענען חברים אין וואַלד אַ גוט וואָרט, כאָטש אויף אַ פּאָר טעג, ביז דער ערשטער רעגען וועט נישט אַראָבשווענקען דעם כעמישען בליישטיפט. האָט מען זיך דערמאָהנט וועגען נעקראַסאָווס אַ ליד. און מ׳האָט פון איהם אָנגעשריבען אַ פראַגמענט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט די ווערטער:

> געה און שטאַרב פאַר דער עהרע פון פאָטערלאַנד,
> פאַר דיין איבערצייגונג, פאַר דער ליבע.
> געה און אָהן אַנ׳אויפוואורף, גיב אָב דאָס לעבען.
> וועסט שטאַרבען נישט אומזיסט, אַ זאַך איז אייביג
> ווען אונטער איהר טהוט פליסען בלוט.

דורכגעלייענט דעם אויפשריפט עטליכע מאָל אויפ׳ן קול, נאָך אַמאָל דורכגעזונגען „אייביגער געדעכעניש״ און אַוועקגע־פאָהרען ווייטער.

מיט׳ן וועג, צוגלייך מיט דעם צוג, זענען געגאַנגען פיל היימלאָזע. צווישען זיי האָבען זיך אויך געטראָפען יודען. איך האָב עטליכע גענומען צו אונז אין צוג. עס האָט זיך אַרויסגע־וויזען, אַז דאָס זענען שוסטער. זיי האָבען געאַרבייט אין אינ־טענדאַנטסטוואָ און זענען פעררעכענט פאַר בעאַמטע. זייערע פאַ־מיליעס מיט די זאַכען זענען עוואַקואירט קיין וויטעבסק. איצט האָט מען זיי אויך אָבגעשיקט פון קאָברין קיין וויטעבסק. פאָה־רען זיי אין אַ הינטערשטען צוג, נאָר ער שטעהט שוין עטליכע

טעג אין פעלד און קיין ב־ויט איז נישטאָ. האָבען זיי שוין דריי טעג נישט געגעסען. כדי נישט אויסצוגעהן פון הונגער, האָבען זיי זיך געלאָזען צופוס ביז אַ וועלכער עס איז סטאַציע. איך האָב זיי געגעבען עסען און אַוועקגעזעצט אויפ׳ן טארמאז פלאַץ. פאַרנאַכט זענען צו זיי צוגעקומען נאָך עטליכע יודען, סך הכל זיבען פּאַרשוין. האָבען זיי זיך ווי נישט ווי צונויפגעפּרעסט אויפ׳ן טארמאז-פּלעצעל. נאָר עס זענען אונטערגעקומען קריסטליכע היימלאָזע, דערזעהן יודען און אַראָבגעטריבען זיי. איך האָב זיי צוריק אָבגעגעבען דאָס אָרט. אין אַ שעה אַרום האָט זיי אַ נייע מחנה סאָלדאַטען אַראָבגעטריבען. בקצור, פיער מאָל האָט מען זיי געטריבען, ביז איך האָב, סוף כל סוף, געמוזט זיי אַריינגעהמען אין וואַגאָן.

ביינאַכט, איז דער צוג געשטאַנען אין לונינעץ און די גאַנצע נאַכט האָבען די דאָקטוירים און די שוועסטער איבערגעבונדען די פערוואונדעטע. איך בין געשטאַנען דערביי. וואָסערע שרעקליכע וואונדען! איבערהויפּט ביי די, וועלכע זענען געשעדיגט פון די אַעראָפּלאַנען. מ׳האָט איבערגעבונדען אַנ׳אַכט-יאָהריגען פויערשען יונגעל, פון די גאַליציאַנער. איין פיסעל איז ביי איהם אינגאַנצען אָבגעריסען, דאָס צווייטע איז צושעדיגט אַזוי, אַז מ׳וועט עס דאַרפען אָבשנייזען. בשעת׳ן איבערבינדען די אָפענע שרעקליכע וואונדען, האָט ער פון וועהטאָג געהאַלטען ביי חלש׳ן. איך האָב איהם דערלאַנגט אַ קעסטעלע שאָקאָלאַד־קאָנפעקטען און דאָס האָט געמאַכט אויף איהם אַזאַ איינדרוק, אַז ער האָט פערגעסען דעם וועהטאָג און בשעת מ׳האָט זיך געגראָבען אין די וואונדען מיט די צובראָכענע ביינדלעך, האָט ער געאיילט געגעסען אַ קאָנפעט נאָך אַ קאָנפעט און די אויגלעך האָבען איהם געבלישטשעט, פון וועהטאָג, אָדער פון פערגעניגען פון די קאָנפעטען; אַז מ׳האָט איהם איבערגעבונדען און אַרויסגעטראָגען פון איבערבינדונגס־וואַגאָן, האָב איך מיט אַמאָל דערהערט פון איהם אַ פערצווייפעלטען געשריי: „מאַי צוקריו!” ער האָט די קאָנפעטען פערגעסען.

אויף מאָרגען אינדער־פריה זענען מיר געשטאַנען אַ לאַנגע

צ״ט אויף דער סטאַציע קלימאָוויטש. אויפ׳ן וואָקזאַל זענען אַרומגעגאַנגען יודישע בחורים מיט לענטעס פון זעמסקי פער־באַנד אויף די אָרעמס און געאַרבייט ווי סאַניטאַרען. דאָס איז דאָס ערשטע אָרט, וואו איך האָב געטראָפען אויפ׳ן באַהנהויף יודישע סאַניטאַרען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דאָרט האָבען זיך פעראייניגט דער רוסישער, יודישער און פוילישער הילפס-קאָמיטעט און אַרבייטען צוזאַמען. פאַרביי קלימאָוויטש געהען דורך טעגליך איבער טויזענד היימלאָזע און זיי בעקומען דאָ שפייז און הילף.

די יודישע סאַניטאַרען האָבען מיר דערצעהלט וועגען דער לאַגע ביי זיי. אין דער ביילינגענדער שטאָדט מאזיר זענען דאָ זעהר פיל היימלאָזע. מ׳ערוואַרט נאָך מעהר.

—איהר ווייסט,—האָט מיט היץ איבערגעריסען איין סאַני־טאַר די ערצעהלונג פון זיין חבר.—דער לידער ראש ישיבה, הרב ר׳ ריינוס, איז נפטר געוואָרען און די גאַנצע לידער ישיבה ווערט אַריבערגעטראָגען אַהער, קיין מאזיר!

די גאַנצע נאַכט זענען מיר געשטאַנען אין מיטען פעלד. די דאָקטוירים האָבען זיך בענוצט דערמיט און געמאַכט די גאַנ־צע נאַכט אָפּעראַציעס, אין אַ ספּעציעלען אָפּעראַציאָנס-וואַגאָן, ביי וועלכען די ברייטע טהיר איז געווען פערהאָנגען מיט אַ ליילעך. די סאַניטאַרען האָבען פון די וואַגאָנען געטראָגען אַהין פערוואונדעטע, אָבגעטראָגען זיי נאָך דער אָפּעראַציע צוריק און בשעת דער אָפּעראַציע געלעגען דאָ נעבען וואַגאָן אויפ׳ן גראָז און דערצעהלט מעשיות. דאָ האָבען געברענט עטליכע פאַקעלן. איך האָב זיך צוגעזעצט צו די סאַניטאַרען.

צווישען די פערוואונדעטע זענען געווען פיל גאַנגרענירטע. איינער, ביי וועמען די גאַנגרען איז פון האַנד אַריבער אויפ׳ן ברוסט, האָט שטאַרק געליטען. כדי צו בערוהיגען איהם און שאַ־פען ביי איהם אַן׳אילוזיע, אַז ער קאָן נאָך געראַטעוועט ווערען, האָט דער דאָקטאָר בעשטימט אָראָבצונעהמען ביי איהם די גאַנ־גרענירטע האַנד. מ׳האָט איהם געבראַכט אין אָפּעראַציאָנס־וואַגאָן. עס איז דורכגעגאַנגען אַ ווייל, ביז מ׳האָט איהם כלאָראָפאָר־

מירט, האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ פרעהליך לעבעדיג גע־זאַנג פון אַ פערשייט סאָלדאַטיש לידעל. דאָס האָט געזונגען אונטער'ן כלאָראָפאָרם דער גאַנגרענירטער.

די סאַניטאַרען, וואָס זענען געלעגען אויפ'ן גראָז, האָבען זיך צולאַכט.

—איהם איז אפנים פרעהליך אונטער'ן מעסער!—האָט זיך אָבגערופען איינער.

—איהם דוכט זיך געוויס, אַז ער געהט אין אַטאַקע.—האָט צוגעגעבען דער אַנדערער.

—נו, אַז דאָס וואָלט זיך איהם דוכטען, וואָלט ער נישט אַזוי זינגען. ס'איז גאָרנישט אַזוי פרעהליך, געהן אין אַנ'אַטאַקע.

—פאַרוואָס נישט?—האָט זיך אָבגערופען אַ יונגער שגץ מיט אַ תמ'עוואַטען געזיכט און גוטמוטיגע אויגען.—גאַנץ פרעהליך צו געהן! מיר זענען געגאַנגען אין אַנ'אַטאַקע. בעגעגענט זיך מיט די דייטשען. און אָנגעהויבען אַרבייטען מיט די שטיקעס. איך האָב מיין שטיקע אַריינגעזעצט אַ געזונדטען דייטש אין האַרצען. ער האָט אויף מיר אַזוי פערוואונדערט אַ בליק געטהון, האָט עפּעס ווי אַ קאַץ אַ שלוקער געטהון „אי־איק!“ און גלייך גע־פאַלען. נאָכדעם, אַז אונזערע זענען פאַרביי איהם געלאָפען, האָט יעדערער איהם געגעבען אַ שטאָך מיט'ן שטיק און ער האָט זיך אַלץ אומגעוואָרפען.

און ער האָט זיך גוטמוטיג צולאַכט.

—נו, און ביי מיר איז עס נישט אַזוי פרעהליך דורכגע־גאַנגען די אַטאַקע,—האָט זיך אָבגערופען אַנ'עלטערער סאָלדאַט.—די דייטשען זענען אָנגעטראָטען אויף אונז און מיר האָבען זיי געלעגט. מיר לעגען און לעגען און זיי געהען און געהען, אַלץ נייע כחות. לסוף האָבען זיי זיך אַ וואָרף געטהון אויף אונז מיט אַ גרויסער מאַכט,—נישט איינצושטעהן. די עלטערע סאָלדאַטען האָבען אַ וואָרף געטהון די ביקסען: גיבען זיך אונטער, און די יונגע—בהמות, אַרבייטען מיט די שטיקעס, פערשטעהען נישט, אַז עס האַלט שלעכט. מיר שרייען זיי: „וואַרפט די ביקסען, אַלץ איינס זענען מיר פערפאַלען“. און דאָ דער קאָמאַנדיר קוויטשעט,

שרייט: „פאָרוועטס, ברידער!‟ עס האָט זיך געענדיגט דערמיט, אַז ד׳ר שונא איז שטאַרק אין כּעס אַריין און האָט אַלעמען דערשטאָכן, אפילו די, וואָס האָבען זיך אונטערגעגעבען. איך האָב זיך דורך אַ נס געראַטעוועט...

עס האָט זיך אויפגעהויבען אַ ברעג פון ליילעך איבער׳ן טהיר פון אָפּעראַציאָנס-וואַגאָן און עמיצער האָט פון דאָרט גרויסגעשטעקט צו די סאַניטאַרען עפּעס, איינגעוויקעלט אין ווייסע פערבלוטיגטע לייווענד. אַ סאַניטאַר האָט עס צוגענומען און פונאַנדערגעוויקעלט. מיר האָבען דערזעהן אַן׳אָבגעשניטענע האַנד. אויף איהר איז געווען אַ גרויסע אָפענע וואונד און אינגאַנצען, איז זי געווען שוואַרץ, ווי אַ קויל. ליבער ווערגענדער עפּוש איז פון איהר גענאַנגען

—מ׳דאַרף זי בעגראָבען.—האָט אָבגערופען דער יונגער סאַניטאַר, וואָס האָט דערצעהלט ווי ער האָט דערשטאָכען דעם דייטש.

ער האָט אויסגעגראָבען אַ טיף גריבעל, דריי מאָל איבערגע׳צלמ׳ט די האַנד, אַריינגעלעגט אין גריבעל, פערשאָטען, פון אויבען מיט׳ן גראָב־אייזען אָנגעצייכענט אַ צלם. און אַלע האָבען אַראָבגענומען די היטלען און ערנסט זיך איבערגע׳צלמ׳ט.

אין רעטשיצע האָט מען ביי אונז צוגענומען די כאָלערא־קראַנקע און עטליכע שווער פערוואונדעטע. די איבעריגע האָבען מיר געדאַרפט פיהרען ווייטער.

אין האָמעל זיינען מיר געקומען דעם 19-טען, אויפ׳ן פינפטען טאָג.

אויפ׳ן וואָקזאַל האָב איך געפונען אַ פונאַנדערגעקלעבטע מעלדונג, אַז „מוטוויליגע מענשען פערשפּרייטען קלאַנגען, אַז אין דעם פערשווינדען פון קליינגעלד זענען שולדיג יודען, וועלכע בעהאַלטען עס. די אויספאָרשונג האָט אַרויסגעוויזען, אַז יודען זענען אין דעם נישט שולדיג, אַז דאָס קומט פון אַנדערע סבות‟ און עס זענען אויסגערעכענט געווען די סבות. און אונטערגעשריבען דער קאָמענדאַנט פון שטאָב.

איך האָב געלייענט און נישט געגלויבט מיינע אויגען.

אַנ'אָפיציעלע מעלדונג זאָל פערטיידיגען יודען, דאָס איז געווען אַזוי אומגעריכֿט! איך האָב פונאַנדערגעפרעגט האָמלער בעקאַנטע, האָבען זיי מיר דערצעהלט, אַז דער קאָמענדאַנט איז אַ טאָלע-ראַנטער מענש, נאָר אַליין וואָלט אים נישט איינפאַלען פער-עפענטליכֿען אַזאַ מעלדונג. מ'האָט פיל געאַרבייט און דוכט זיך אַ מתנה געגעבען, ביז מ'האָט עס ביי אים גע'פועל'ט. איצט זאָגט מען, האָט ער בעקומען אַ שטרענגען אויסרייד פאַר דער מעלדונג און וועט, ווייזט אויס, אַראָבפליהען דערפאַר פון אָרט.

נישט וועניגער איבערראַשט בין איך געווען, אַז איך האָב גענומען לייענען צייטונגען, וועלכֿע איך האָב שוין ביי צוויי וואָכֿען אין די אויגען נישט געזעהן. וואָס אַזוינס טהוט זיך אין פעטראָגראַד און מאָסקווא. אַ גאַנצע איבערקעהרעניש אין דער געזעלשאַפטליכֿער שטימונג. וואָס פאַר אַ שפּראַך עס האָבען אָנ-גענומען די צייטונגען. אין „נאָוואָיע ווערעמיאַ" זענען געדרוקט רעוואָלוציאָנערע אַרטיקלען. מ'רעדט אָפען וועגען אַ קאָמיטעט פון געזעלשאַפטליכֿער רעטונג, וועגען אַ קאָאַליציאָנס-מיניסטעריום, וועגען דער בעשטימונג פון לוואָוו'ן פאַר אַ פרעמיער־מיניסטער. שאַרפע אָנפאַלען אויף דער רעגירונג. אַ גאַנצע רעוואָלוציע איז פאָרגעקומען אויך אין דעם אויפטראָג צו יודען. עס איז ער־לויבט יודישע היימלאָזע בעזעצען זיך חוץ דעם תחום. מ'רעדט וועגען אָבשאַפען דעם תחום, ווי וועגען כמעט אַ בעשטימטער זאַך.

אין האָמעל האָט מען אויך נישט גענומען ביי אונז די פערוואונדעטע. אַלע לאַזאַרעטען און באַראַקען זענען אָנגעפאַקט. מ'האָט אונזער צוג אָבגעשיקט קיין אָריאָל.

פאָהרען מיט'ן צוג קיין אָריאָל האָט פאַר מיר קיין שום צוועק נישט געהאַט און איך בין צוזאַמען מיט טולופאָוו'ן אָב־געפאָהרען מיט'ן פאַסאַזשיר־צוג קיין קיעוו.

אין קיעוו האָב איך געפונען אַ שרעקליך נערוועזע שטי־מונג, אַלע זענען זיכֿער, אַז אין עטליכע וואָכֿען אַרום וועט שוין דאָ זיין דער דייטש. עס טראָגט זיך אַ קלאַנג, אַז עס איז בע־

שטימט צו עוואַקואירען קיעוו. און ווער עס קאָן איילט זיך אָבפּאָהרען.

דאָ איז אויך אַ שטאַרקער מאַנגעל אין קליינגעלד. נעבען באַנק שטעהט אַ רייה פון עטליכע הונדערט מאַן אויף וועקסלען געלד. מ'וועקסלט נאָר אויף אַ רובל קליינגעלד, אי דאָס דערוואַקסענע.

אָהן אַ שיעור וויכטיגע נייעסן. רוזסקי איז בעשטימט פאַר אַ הויפּט-קאָמאַנדיר פון צפון-מערב'דיגען פראָנט. דער שרעקליכער יאַנושקעוויטש איז אָבגעשאַפט פון זיין שטעלע אַלס פערוואַלטער פון שטאַב פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר און ווערט אַריבערגעפיהרט אויף קאַווקאַז. עס גיהען קלאַנגען, אַז אפילו דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש ווערט אָבגעשאַפט פונ'ם פּאָסט פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר און זיין אָרט פערנעהמט ניקאָלאַי אַליין. וועגען דעם רעדט מען שטיל מיט אַ פערוואונדערונג און מיט אַ שמייכעל.

די שטימונג איז דאָ אויך אַ רעוואָלוציאָנערע. אַ בעראַטונג פון שטאָדטישען פערבאַנד איז געווען פערדעקט פאַר „רעוואָלוציאָנערע רייד". טולופּאָוו האָט מיר דערצעהלט, אַז אַלע אַנשטאַלטען האָבען בעקומען שטרענג געהיימע בעפעהלען נאָכצוקוקען, צי עס געפינען זיך נישט ביי זיי מיטגלידער פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע „פּאָראַזשענצעס". און אויב אַזעלכע וועלען זיך אַרויסווייזען, גלייך מיט קאָנוואָי אָבשיקען דער זשאַנדאַרמעריע. טולופּאָוו האָט געקוועטשט מיט די פּלייצעס:

—די העזה!—האָט ער גערעדט מיט אויפרעגונג,—ווענדען זיך צו געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס מיט אַ בעפעהל, זיי זאָלען נעהמען אויף זיך די אַרבייט פון שפּיאָנען און זשאַנדאַרמען! און גלאַט וואָס איז עס פאַר אַ פאַנטאַסטישע „פּאָראַזשענצעס", וואו האָט איהר זיי געזעהן? דאָס האָבען זיי אַליין אויסגעקלערט, כדי צו פערדעקען די אייגענע פערברעכען! אויב זיי ווילען געפינען אמת'ע „פּאָראַזשענצעס", זאָלען זיי זיך ווענדען צו דער „געליבטער קייזערין" און צו איהר ליובאָווניק ראַספּוטין...

נישט קוקענדיג אויף אַלע ענדערונגען אין געזעלשאַפט-ליכער מיינונג, איז די יודישע לאַגע אין קיעוו נישט בּעסער געוואָרען. עס הערען נישט אויף אָנצוקומען טויזענדער אַרויס-געטריבּענע, אַרויסגעשיקטע, אַרעסטירטע און גלאַט היימלאָזע. עס קומען אָן ידיעות פון צעהנדליגער פּאָגראָמען און רדיפות.

מיט עטליכע טעג צוריק האָט דער שטאָדט-קאָמענדאַנט, גענעראַל מורינאָוו, גערופען צו זיך דעם ראַבּינער הורעוויטש און דעם פּראָטעסטאַנטישען פּאַסטאָר. אויף הורעוויטש׳ן האָט ער געשריען, געטופּעט מיט די פיס, געזאָגט, אַז יודען בּעהאַלטען קליינגעלד און געדראָהט מיט די שווערסטע שטראָפען. דעם פּאַסטאָר האָט ער געפרעגט:

—וויפיל פּראָטעסטאַנער געפינען זיך אין קיעוו?

—בּיי פינפטויזענד.

—צופיל! האָט ער זיך פונאַנדערגעשריען אויף אים.

איך האָבּ בּעגעגענט דעם בּעוואוסטען ציוניסטישען טהוער, ישראל ראַזאָוו, וועלכער איז נישט לאַנג געקומען פון אויסלאַנד, וואו ער איז געוועזען פערהאַלטען. איך האָבּ גערעכענט, אַז ער איז געקומען פון פּעטראָגראַד וועגען ציוניסטישע ענינים. נאָר ער האָט מיך אָבּגעפיהרט אָן אַ זייט און בּסוד מיטגעטיילט, אַז מ׳האָט איהם אַדמיניסטראַטיוו אַרויסגעשיקט פון פּעטראָגראַד.

—פאַרוואָס?—האָבּ איך זיך פערוואונדערט.

—בּאַלד ווי איך בּין געקומען פון אויסלאַנד, איז בּיי מיר געוועזען אַנ׳אונטערזוכונג. פערשטעהט זיך, גאָרנישט געפונען. אין צוויי טעג אַרום האָט מען מיך אין פיראונצוואַנציג שעה אַרויס-געשיקט. פאַרוואָס? ווייל די רעגירונג האָט בּעקומען די „גע-נויסטע בּעווייזען“, אַז די ציוניסטען האָבּען זיך „פעראייניגט מיט דער האַלבּער לבנה געגען צלם“.

דעם 23-טען איז געווען אין דער צייטונג „קיעווליאַנין“ אַ לייטאַרטיקעל, אַז מ׳דאַרף בּיסלעכווייז עוואַקואירען קיעוו און דער ציווילער בּעפעלקערונג וואָלט בּעסער געווען נישט געאיילט אָבּצופאָהרען. דער אַרטיקעל האָט געמאַכט אַנ׳איינדרוק פון אַ בּאָמבּע-אויפרייס. מ׳האָט דעם אַרטיקעל אָנגענומען ווי אַנ׳אינספּי-

רײטען פון דער מאַכט. אין שטאָדט איז געוואָרען אַ פּאַניק. טויזענדער געזינדען האָבען גענומען געאײלט אָבפּאָהרען, הונ- דערטער מאַגאַזינען און אַנשטאַלטען האָבען זיך גענומען עוואַ- קואירען. בקיצור, עס האָט זיך געשאַפען אַזאַ שטימונג, ווי קיעוו וואָלט זיך געפונען נישט פינפהונדערט ווערסט פון פראָנט, נאָר פינף ווערסט. עס האָט זיך געדוכט, אַז אָט מאָרגען קומט שוין דער דייטש. אַז איך בין מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער אָבגעפאָה- רען, האָט זיך אויפ'ן וואָקזאַל פּאַסירט עטוואָס אונבעשרייבלי- כעס. דער וואָקזאַל און אַלע פּלאַטפאָרמעס זענען געווען אָנגע- פּאַקט מיט טויזענדער קאַסטענס, קויבערס און פעק. דער וואָק- זאַל איז געווען אַזוי געדיכט אָנגעשטאָפּט מיט מענשען, אַז ביי מיר האָט געדויערט אַ פּאָר שעה, ביז איך האָב זיך דורכגע- שטופּט צו דער קאַסע. איך בין פערדולט געוואָרען פון די גע- שרייען. מ'האָט געזאָגט, אַז אין דער מהומה זענען צוויי-דריי מענשען געשטאָרבען פון אַ האַרץ-אַפּאָפּלעקסיע.

כ̄

אין דעם משך פון די לעצטע חדשים פון דעם סיסטעמאַ- טישען און געאײלטען ריקצוג פון גאַליציע און דרום-מערב- רוסלאַנד, זענען די אָבטײלונגען און לאַזאַרעטען פון די געזעל- שאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבען זיך געפונען ביים פראָנט, זעהר פיל אויסגעשטאַנען און געבראַכט וועניג נוצען. נישט בעוויזען אַוועקצושטעלען און איינאָרדנען זיך, ווי מען האָט שוין געדאַרפט ווידער נעהמען פּאַקען און איבערטראָגען זיך אויף אַנ'אַנדער אָרט, געאײלט אַנטלויפען אָפטמאָל אונטער'ן פייער, פערלאָזענדיג אַ טייל פון די זאַכען מיט די פערוואונ- דעטע. איניגע אָבטײלונגען מיט די לאַזאַרעטען זענען זאָגאַר אַרײנגעפאַלען אין פּלען. דער צוזאַמענבונד פון די אָבטײלונגען מיט די שטאַבען, צו וועלכע זיי האָבען פאָרמעל געהערט, איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער, און ביים אַנטלויפען, האָט מען כסדר

נישט געוואוסט וואוהין צו געהן און אויף אייגענע אחריות, אָפּ־צושטעלען זיך וואו עס פלעגט זיך מאַכען. דאָס אַלץ האָט גע־בראַכט דאָס גרעסטע טייל אָרגאַניזאַציעס דערצו, זיי זאָלען אַריבערטראָגען זייער טעטיגקייט אין טיפען רוקען, איבערלאָזענ־דיג דעם פראָנט פאַר די ריין מיליטערע לאַזאַרעטען. אַזוי האָ־בען זיך אַריבערגעטראָגען אין רוקען די אָבטיילונגען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, קאָמיסאַראָווס (דאָלגאָרוקאָווס) און אַנ־דערע. אויך די אָבטיילונג פון די טעכניקער האָט בעשטימט אַריבערצוטראָגען איהרע צוויי לאַזאַרעטען אין רוקען און דעם צוג צופּאַסען צום אַריבערפיהרען פערוואונדעטע פון צווישען די רוקען-פונקטען.

ביי אַזאַ לאַגע האָט זיך פאַר מיר פערלוירען וואָסער עס איז ציל צו פערבלייבען אין דער אָבטיילונג. ביי מיר איז גע־ווען אַ פּלאַן אַריבערצוגעהן אין דער קיעווער צענטראַלער אָר־גאַניזאַציע פון שטאָדטישען פערבאַנד, כּדי צו אַרבייטען אין דער אָבטיילונג פון היימלאָזע. טולופּאָוו האָט וועגען דעם גע־שמועסט מיט׳ן בעפולמעכטיגטען, פירשט אורוסאָוו. יענער האָט אויסגעדריקט זיין גרייטקייט אַריינצונעהמען מיך אין דער אַר־בייט, נאָר אַרויסגעזאָגט דערביי זיין ספק, צי איך וועל פּאַר איהר פּאַסיג זיין, ווייל „איך אינטערעסיר זיך אויסשליסליך מיט יודישע היימלאָזע״. איך בין אַליין אַוועק צו אורוסאָוו׳ן.

—טולופּאָוו האָט אייך פאַלש איבערגעגעבען מיין געשפּרעך מיט איהם,—האָט ער מיר געזאָגט.—איך האָב גאָרנישט געגען דעם, וואָס איהר אינטערעסירט זיך איבערהויפּט מיט יודישע היימלאָזע. דאָס איז זעהר נאַטירליך. און איך וואָלט זעהר צו־פרידען זיין, איהר זאָלט אַרבייטען אין פערבאַנד פאַר די היימ־לאָזע. נאָר ביי אונז האָט זיך איצט געשאַפען אַזאַ לאַגע. אַלץ וואָס איז שייך צו היימלאָזע האָט די רעגירונג איבערגעגעבען דעם רויטען קרייץ אונטער דער אָנפיהרונג פון מיין איינפּאַמי־ליגען, דעם פירשט אורוסאָוו און זובטשאַנינאָוו. זיי האָבען אינ־גאַנצען בעזייטיגט פון דער אַרבייט ווי אונזער פערבאַנד, אַזוי אויך דעם זעמסקי פערבאַנד, און רעכענען זיך נישט מיט אונז.

אַרבייטען זעלבסטשטענדיג איז אונז אונמעגליך: חוץ דעם, וואָס דאָס וואָלט אַרויסרופען רייבונגען, האָבען מיר דערויף קיין מיטלען נישט. דערום האָבען מיר כמעט שוין בעשטימט בע-גרענצען אונזער אַרבייט מיט ריין סאַניטאַרע הילף די פער-וואונדעטע. אויף דעם בּאָדען איז אויך דאָ גענוג צו טהון.

איך ווייס נישט, אויב די לאַגע איז טאַקע געווען אַזאַ, אָדער פירשט אורוסאָוו האָט עס נאָר ווי אַנ׳אויסרייד אַרויסגע-שטעלט, נאָר פאַר מיר איז שוין אין פערבאַנד קיין אַרבייט נישט געווען.

די לאַגע פון קיעווער קאָמיטעט איז געווען אַ קריטישע: די רייכע לייט, וועלכע האָבען הויפּטזעכליך אויפגעהאַלטען מאַ-טעריעל דעם קאָמיטעט, זענען זיך פונאַנדערגעפאָהרען. מיט דעם אָנפאַנג פון דער עוואַקואַציע וועלען נישט נאָר אָבגעשטעלט ווערען אַלע געלד-אַריינטרעטונגען, נאָר עס וועט זיך פאָדערן אַ גרויסע סומע פאַר די עוואַקואירטע פון קיעוו גופא. פעטראָ-גראַד וועט מוזען איבערנעהמען די גאַנצע אַרבייט, ווייל מיט דעם אָבפאָהר פון פאָרזיצענדען, גרינבערג, וועט זיך דער קאָ-מיטעט צופאַלען. אָבער צוגלייך מיט דעם האָט דער קאָמיטעט בעקומען די ערלויבעניש פאַר עטליכע מיטגלידער אָפיציעל אין זיין נאָמען אַרומצופאָהרען אין די געגענדען ביים פראָנט צו אָרגאַניזירען הילף די יודישע היימלאָזע. אַזוי אַז מיין אַרבייט אין דיזעלבע געגענדען איז נישט געווען אַזוי נויטווענדיג.

פאַר מיר איז געבליבען נאָר איין אָרט, וואוהין עס וואָלט זיין וויכטיג צו פאָהרען, דאָס איז די עטליכע פונקטען פון גאַ-ליציע, וואָס זענען נאָך פערבליבען ביי די רוסען. נאָר דעמאָלט איז מען געווען איבערצייגט, אַז עס איז אַ פראַגע פון טעג, זיי זאָלען אויך אָבגערייניגט ווערען. חוץ דעם האָט זיך דאָרט נישט געפונען קיין איין אָבטיילונג, צו וועלכער איך זאָל זיך קאָנען פאָרמעל בעהעפטען.

צוזאַמען מיט דעם אַלעמען איז פאַר מיר אַרויסגעטראָטען אַנ׳אַנדערע, זעהר וויכטיגע אויפגאַבע אויף דעם געביט פון דער

יודישער געזעלשאַפטליכקייט, צוליב וועלכער איך האָב געדאַרפט פאָהרען אין אויסלאַנד, לאָנדאָן און אַמעריקא.

צוליב די אַלע טעמים, האָב איך דעם 25-טען אויגוסט 1915 יאָהר פערלאָזען דעם פראָנט און אָבגעפאָהרען אין מאָסקווא און פעטראָגראַד זאָרגען וועגען אַן׳אויסלענדישען פאַס. פאַר מיר זענען געשטאַנען נייע אויפגאַבען און צילען.